BARRY RUBİN

ARAŞTIRMA

İstanbul Entrikaları

Casusluk merkezi İstanbul'dan gerçek öyküler.

Çeviren: Selim Atalay

DK DOĞAN KİTAP

İstanbul Entrikaları

İSTANBUL ENTRİKALARI

Orijinal adı: *İstanbul Intrigues*
© Barry Rubin
Yazan: Barry Rubin
İngilizce aslından çeviren: Selim Atalay

Türkçe yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
1. baskı Milliyet Yayınları, ağustos 1994
3. baskı / ağustos 2007 / ISBN 978-975-293-612-6

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Baskı: Mega Basım, Çobançeşme Mah.
Kalender Sok. No: 9 Yenibosna - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ 19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 246 52 07 / 542 Faks (212) 246 44 44
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

İstanbul Entrikaları

Barry Rubin

Çeviren: Selim Atalay

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Teşekkür 9
Onsöz 15

1. Cinayet yoluyla diplomasi 21
2. İstanbul'a yolculuk 36
3. Felaket belirtileri 48
4. Casuslar divanı 66
5. Son ilkbahar 80
6. Ön cephe İstanbul'a yaklaşıyor 99
7. Haber gazetecileri izliyor 115
8. Amerikalılar geliyor, 1942-1943 128
9. Amerikan bilgisizliği ve istihbaratı 145
10. Arkeoloğun donanması: Ege'deki OSS, 1943-1944 161
11. Dogwood'un kükreyişi: İstanbul'daki OSS başarıları 175
12. OSS İstanbul'un çöküşü 192
13. Cehennemden kurtarılış 211
14. Almanya'nın yanlış istihbaratı 230
15. Uşak yaptı 240
16. Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'a 255

Sonsöz 277
OSS'nin Türkiye koluna bağlı kimi ajanların kod adları 281

Teşekkür

Harcadıkları zaman ve özverili yardımları için çok sayıda kişiye teşekkür borçluyum.

On birinci ve on ikinci bölümlerde anlatılan Dogwood ve Macaristan öyküleri konusunda yaptığımız bilgi değişiminde gösterdiği bilimsel cömertlik için Profesör Yehuda Bauer'e özellikle teşekkür etmeliyim.

National Archives'in (Ulusal Arşiv) Modern Askeri ve Diplomatik Tarih bölümleri ve Washington National Records Center çalışanlarına, özellikle onlarca isteğimi karşılamakta yardımcı olan John Taylor, Larry Macdonald, Bill Lewis ve George Chalou'ya teşekkür ederim. Bu kişilerin kamu hizmetine bağlılıklarından ve bu olayların doğru tarihinin yazılması yolundaki kararlılıklarından birçok tarihçi yararlandı.

Kimileri de yararlı önerilerde bulundu. Bu projeye yardım etme inceliğini gösterenler arasında Christopher Andrew, Fritz Arndt, Bilge Criss, Ann ve Bill Edmonds, Steven Emerson, Charles Fenyvesi, Talat Halman, Eve Jacobsen, David Kahn, Bruce Kunilholm, Heath Lowry, Lanning Macfarland Jr., Robert Minor, Daniel Newberry, Dalia Ofer, Dan Rustow, Philip Stoddard ve Aladar Szegedy var.

Bu kitap için araştırma yaparken, pek çok dili bilmek gerekiyordu. Çek kaynaklar konusunda Rozella Dillon, Macarca'da Lizou Fenyvesi, Türkçe'de Jennifer Noyon, Almanca'da Anita Mallinckrodt, Lehçe'de Maya Latynski, İbranice'de Anat Lapidot yardımcı oldu. Burton Berry belgeleri için Sibel Irzik ve Almanca belgeler için Petra Marquardt ayrıca arşiv çalışması yaptılar.

Eşinin yayımlanmamış anılarından alıntılar yapmama izin

verdiği için Bayan Rose Vali'ye teşekkür ederim.

Patrick Clawson ve Jennifer Noyon, erken bir aşamada bütün metni okuyup çok yararlı yorumlar, düzeltmeler ve eleştiriler yaparak cömertçe zaman ayırdılar. Dr. Noyon'un Türkiye ve Türk halkına ilişkin bilgisi, paha biçilmez değerdeydi.

Metnin son biçiminin elden geçirilmesine yardımcı olan Suzanne Singer büyük zaman harcadı. Yazınsal gücü, bu çalışmanın kalitesinde önemli artış sağladı. Editörüm Dan Weaver küçük bir öneri aşamasından başlayarak bu projeyi destekledi. Birkaç yıl süren araştırma ve yazma sürecindeki desteğine bir kez daha gönül borçluyum.

Dipnotları kullanırsam çok yer kaplayacağını ve fazla ilgi çekmeyeceğini düşündüm. Ancak, kitabın ilk el kaynaklara ve ABD Dışişleri Bakanlığı, OSS, ABD askeri istihbaratı ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin dikkatle okunmasına, aynı zamanda mülakatlara, anılara ve dönemin kayıtlarına dayandığını vurgulamak isterim.

Koruyucu kıyılar tehdit altında,
suları alevle tutuşmuş,
her minareyi yansıtmakta,
sonra yukarılara çıkış.
Sürüklenişte, istenmeyen gemi batıkları kaçışıyor,
göçmenler kapılara yarı kapalı,
ve suların üzerindekilerin korktuğu,
bütün kaçış yollarının kapandığı.
Danışmanlar hararetle tartışmakta,
elçiler zarafetle konuşurken,
öyle ki kimse yardım edemez, ancak ikircik taşımakta,
böylesine umut ve kötülük arasındayken.
Casuslar toplaşır, satın alır, rüşvet verir
kent duvarları içinde.
Kim cesaret gösterebilir
bütün olanları dürüstçe hikâyeye.

Hu Hu Bebeğim, Ben Bir Casusum

Tehlikeli bir oyundayım
Her gün değişir adım
Yüz farklı, vücut aynı
Hu hu bebeğim, ben bir casusum!

Mata Hari'yi bilirsin
Bizim işte peşin verip gidersin
Babaya yakalandık, evlenirsin
Hu hu bebeğim, ben bir casusum!

Aslında sayılmam kötü biri
Üstelik sıkı sevgiliyim hani
Ama güzelim açık etmesen işi
Yapsak örtü altında şu görevi

Kendimi öyle beğenirim, afi keserim
Bildiklerimle seni titretirim
Yüzde onum gizdir yüzde doksan da hançerim
Hu hu bebeğim, ben bir casusum!

İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da sevilen bir şarkı

Önsöz

Bu kitap, İkinci Dünya Savaşı'ndaki İstanbulu, bu kentte diplomatlık ve casusluk yapanları anlatıyor. Kitap, kapsamlı arşiv araştırmasına ve mülakatlara dayanan bir belge çalışmasıdır. Her olay ve her diyalog, gerçeğe olabildiğince yakın anlatılmıştır.

Burada anlatılan olaylardan kırk yıl sonra o günleri yaşayan kişilerle mülakat yaptığımda, Amerikalıların, Avusturyalıların, Çeklerin, Almanların, Macarların, İsraillilerin, Rusların ve Türklerin neredeyse gözle görülür biçimde zamanın gerisine gittikleri bir an oluyordu. Yaşamlarını sonsuza dek etkilemiş o müthiş zamanları anarken gözleri parıldıyordu. Kimileri için o zamanlar, büyük başarı ve aşk, kimileri için de dağlayıcı acılar demekti. Tümü içinse o dönem, eylemlerinin yeni bir dünyayı şekillendirdiğine inandıkları büyük tehlikeler ve tutkulu ideal-ler dönemiydi.

Savaş dönemi İstanbul'un en gizemli kişiliklerinden biri Wilhelm Hamburger'di. Çok başarılı bir Alman istihbarat subayıyken İngilizlere sığınan Hamburger, OSS'nin 1945'te ele geçirdiği mektuplarından birini OSS arşivlerindeki araştırmamın son gününde bulduğum ana dek tarihten yitirmişti. Mektupta Hamburger, yeni yaşamında kullanacağı takma adı bildiriyordu. Hemen Viyana telefon rehberine baktım ve bir saat sonra adresini buldum.

Viyana'ya, büyükbabamın Amerika'ya gitmek üzere ayrıldığı tarihten tam yüz yıl sonra gitmek, benim için çok anlamlıydı. Kentin büyük bestecilerinin adlarını taşıyan caddelerden Hamburger'in apartmanına yürüdüm. Müttefik istihbarat raporlarında 40 yıl önce anlatıldığı gibi heyecanlı ve etkileyiciy-

di ve benimle 6 saat boyunca konuştu.

Varlıklı ve yetkin bir ortamda yetişmesi, Hamburger'in kendine güvenli ve dengeli bir kişi olmasını sağlamıştı. Deneyimlerinden içtenlikle söz etti. Saf değiştirdikten sonra Kahire'de psikolojik savaş üzerine çalışmış, ancak kendisine güvenmeyen İngilizlerce 1945'te Sudan'a sürülmüştü. 1945'te Hamburger bitkin ve öfkeliydi. Sevgili Viyanası yıkıntıya dönmüştü, dağılan ailesinin öldürülmüş ya da Sovyetler'in eline düşmüş olmasından korkuyordu. Ancak yıllar içinde, lüks apartmanının da gösterdiği gibi, zenginliği yeniden elde etmişti.

Hamburger için savaş dönemi İstanbul'da George Earle'yle gizli temas, yaşamındaki ana olaydı. Başkan Roosevelt'in dostu olan Amerikalı siyasetçi Earle, kendisinin de büyük bir casus olduğuna inanıyordu. Bir Amerikalı diplomat ise Earle'yi, "Tanıdığım en garip ve en adi kişi" diye niteliyordu. Hamburger ve diğer Avusturyalı yurtseverler, Beyaz Saray'a güvenilir bir kanal olduğunu umdukları Earle için çok zaman harcamışlardı.

Savaşta casusluk ve karşı istihbarat işine giren birçoğu gibi, Hamburger de acılı bir soruya yanıt aramak için on yıllarını vermişti. Sonunda da bana dönüp sormuştu: "Yaptıklarımızdan herhangi biri bir değişiklik yarattı mı?"

İstanbul'daki olaylar savaşı ve ondan doğan dünyayı büyük ölçüde etkiledi. Türkiye'yi kandırmaya çalışan Almanları engellemek ve Ortadoğu'yu ele geçirmek, müttefik zaferi için yaşamsal önemdeydi. Berlin'in Balkanlar'daki müttefiklerinin yeterince çabuk kontrol altına alınamaması milyonlarca kişinin felaketi oldu ve Doğu Avrupa'da Sovyet egemenliğini kaçınılmaz kıldı. İstanbul'dan yollanan istihbarat, müttefik uçaklarının Alman endüstrisini yok etmesine ve savaş süresinin kısalmasına yardım etti. Oradaki çekişmeler, Soğuk Savaş'ta da belirleyici oldu; orada kazanılan deneyim savaş sonrasında ABD istihbarat birimlerinin kurulmasında temel oldu.

Bu olaylara ilişkin gerçekleri ortaya çıkarmak, ancak CIA'nın, kaynak kuruluşu Office of Strategic Services'in (OSS) geniş arşivlerini açmasıyla gün yüzüne çıkan bilgi hazinesiyle mümkün oldu. Ancak daha fazla malzeme elde etmek için "Freedom of Information"[1] başvuruları gerekiyordu ve ayrıca on binlerce sayfalık büyükelçilik telgrafları, ordu ve deniz kuvvetleri istihbarat raporları, savaş tutsaklarının sorgu tutanakları ve ele geçirilen

1. Bilgi Edindirme Özgürlüğü Yasası: Kişisel ya da kamusal yarar olduğunun mahkemede kanıtlanması halinde, ABD'de gizli arşiv bilgilerinin açıklanmasını sağlayan yasa. (ç.n.)

Alman arşivlerinin incelenmesi gerekiyordu. En zor iş, kod adların arkasındaki kişilerin gerçek kimliğini bulmaktı. Bir karşı istihbaratçı gibi ipucu için bir mesajda yanlışlıkla ayrıntı verilip verilmediğini ya da sorgudaki bir ayrıntıyı yakalamak gerekiyordu. Aynı zamanda gazetecilerin anıları, Türk gazeteleri, İngiliz askeri ve diplomatik arşivleri ve İstanbul'daki Siyonist Delegasyonu'nun yazışmaları vardı. Bugün üç kıtada ve ABD'nin yirmi eyaletinde yaşamakta olan kişilerle mülakat yaptım.

Tanımayı en çok istediğim kişiler arasında, OSS'nin savaş döneminde Türkiye'deki başkanı Lanning Macfarland vardı. Chicago'lu olduğunu biliyordum, ancak kendisini bulamıyordum. Bir gün Macfarland'ın 1942'de OSS'ye girmek için doldurduğu başvuru belgesini buldum. Iowa'da küçük bir üniversitenin yönetim kurulunda olduğunu belirtiyordu. Üniversiteye mektup yazdım ve karşılık olarak Macfarland'ın ölüm ilanını ve oğlunun adresini yolladılar. Şans sonucu oğlu, yurtdışında uzun bir araştırma gezisine çıkmamdan bir gün önce Washington'da olacaktı. Kendisine yolladığım mektuptan esinlenen Lanning Macfarland Jr. babasının bıraktığı kilitli bir bavulu açtı ve babasının İstanbul'daki operasyonları anlattığı 180 sayfalık bir anı defteri buldu. Büyük bir nezaketle bir kopyasını bana verdi.

Ve bu böylece sürdü. Savaş dönemi İstanbul'daki yaşamı canlandırabilmek için yapılan mülakatlar; eski bir OSS görevlisi diplomatını New Hampshire'daki huzurevinde, bir başkasını New York'ta üyesi olduğu kulüpte ziyaret; ölen bir Türk yetkilisinin karısını ziyaret için New York eyaletinin Nyack kentine (evin Hudson Nehri'ne bakan manzarası tıpkı İstanbul'a benziyordu) gidişim; Kaliforniya'daki bir davette, Almanya doğumlu olan ve göçmen olarak İstanbul'a gelip profesörlük yapmış bir kişiyle şans eseri karşılaşmam. Virginia'nın güneyinde, Robert St. John, en büyük yabancı muhabirlerden biri bana Balkanlar'da yaşadıklarını anlattı. Türkiye'deki İngiliz büyükelçisinin, Almanlara casusluk yapan uşağına ilişkin dünya çapındaki ünlü olayı çözmek için emekli bir İngiliz diplomatının İngiltere'deki malikânesine trenle gittim. 200 yıl önceki atalarının tablolarının bulunduğu yemek salonunda konuştuk. Konuşmak istediğim bir Sovyet sığınmacı Stalin'den kaçtıktan kırk beş yıl sonra, KGB ajanı olmadığımdan emin olmak için, önceden denetleyebileceği bir yerde buluşmamızda ısrar etti. İstanbul'daki Siyonist yardım grubunun liderlerinden biriyle görüşmek için İsrail'in Negev Çölü'nde iki saat otomobille yol-

culuk yaptım. Bir başka lider, Keddy Kollek'le görüşmek için, belediye başkanlığını yaptığı Kudüs kentine gittim.

Washington'da, büyüdüğüm yerden birkaç sokak ileride oturan eski bir Macar diplomatı, Aladar Szegedy'yle tanıştım. Seksenli yaşlarında olmasına karşın, güçlü elleriyle bana kahve sundu ve sonra Macar belgelerini ve kupürlerini çıkartıp, müttefiklerle İstanbul'da gizli barış görüşmelerinde görev almış bir dışişleri memuru olarak deneyimlerini dikkat çekici bir doğrulukla aktardı. Gestapo'nun Budapeşte Hapishanesi'ne atılışını, sanki dün olmuş gibi anlatıyordu.

Tom Stoppard'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Zürich'i anlattığı enfes oyunu *Trevesties*'ten birkaç satır, esin kaynağım oldu: "Güzel günlerdi. Savaş zamanı Zürich'te. Göçmenler, casuslar, sürgünler, ressamlar, ozanlar, yazarlar ve her türden radikaller. Hepsini tanıdım. Odeon'da, Terasse'ta... geceyarılarına dek tartışırdık." Bu satırlar beni çok etkiledi. Stoppard, ünlü ve ünsüz kişiler arasındaki ilişkileri, belleğin yaşamı anımsayışını ya da çarpıtışını, tarihin bir kavşakta bulunduğu ve izleyen herkesin bunu bildiği zamanları ustaca yaşama geçirmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nda entrikanın göbeğinde olan tarafsız kentin dramatik öyküsü, şimdiye dek yapılmış en iyi Amerikan filmlerine konu olmuştur. Kazablanka'da öyküleştirilmiş sahnelerin çoğu diplomatlar, casuslar, göçmenler ve istihbarat tacirleriyle kaynayan İstanbul'da gerçekten yaşanmıştı.

Profesör Yehuda Bauer'le Zürich-Lucerne trenine binerken bunları düşündüm. Savaş dönemi konusunda birbirine paralel araştırmalarımız üzerinde Kudüs ve Washington'da görüşmüş ve olayların anlamını tartışıp, çoktan ölmüş casuslardan ve hiç tanımadığımız ajanlardan eski dostlardan konuşur gibi konuşmuştuk. Nazi işgalindeki Avrupa'da "Dogwood" kod adı altında en büyük ABD istihbarat operasyonunu yöneten Alfred Schwarz'ı görmeye gidiyorduk.

Schwarz daha önce kimseye mülakat vermemişti. Varlığı bile gizliydi. Anthony Cave Brown, OSS'ye ilişkin kitabında Dogwood için "Gerçek adı... hiçbir yerde açıklanmadı, aniden ve gizemli biçimde ölmüş olabilir" diyordu. Savaşın sonunda Ruslara sığınmış ya da OSS tarafından öldürülmüş olabileceğini bile öne sürüyordu.

Gerçekte Schwarz uzun süre İstanbul'da yaşamış, sonra Avusturya ve İsviçre'de banker olmuştu. Kimi eski ortakları kendisini bulmamda yardımcı oldular. Evi, Lucerne tren istas-

yonuna kısa bir taksi yolculuğu mesafesindeydi. Kara veba salgınını simgeleyen ölüm dansı resimleriyle Ortaçağ'dan kalma ünlü köprü soldaydı; sağda gölün berrak suları ve ilerisinde karla kaplı dev Alpler vardı.

Birkaç dakika sonra iki yıllık araştırmanın ardından başrol "oyuncularımdan" birini bulmanın ender coşkusunu yaşadım. 83 yaşındaki Schwarz konuşkan ve konukseverdi. Gün boyunca olayları özgürce, en azından bir ölçüye kadar anlattı. Dogwood casusluk ağı 1944 sonbaharında felaketle çökmüştü, ancak Schwarz "aralık 1943 ya da ocak 1944'te" gönüllü olarak ayrıldığında ısrar etti. Gururlu biri olan ve psikolojinin inceliklerini bilen Schwarz ya geçmişinin önemli bölümlerini baştan yazmış ya da başarıyla silmişti.

Schwarz'ın acı anıları da vardı. Bütün ailesi soykırımda yok olmuştu. 1943'te, içtenlikle inanıyordu ki hâlâ inancı değişmemişti, o zaman gizli Alman barış girişimlerine Amerikalılar olumlu karşılık verse, savaş yıllar önce biter, milyonlarca yaşam kurtulurdu. Zaman içinde bir an Schwarz, dünyanın geleceğinin omuzlarında olduğunu hissetmişti. Sonuçta ya kendisinin bu sınavda başarısız kaldığına, ya da Amerikalıların kendisini dinlemeyerek suçluluk boyutunda aptallık ettiklerine inanmak zorunda kalmıştı.

Schwarz, bir başka konuda daha yanlış yapıldığına yürekten inanıyordu. O zamanlar Nazi zorbalığına karşı çıkan başka Orta Avrupa yurttaşları gibi, ülkesinin Sovyet denetimine girmesinden kaygılanıyordu. İstanbul'da gizlice müttefiklerle görüşen Çekler, Macarlar, Polonyalılar, Bulgarlar ve Romenlerin hepsi bu çelişki içindeydi. Schwarz, OSS yetkililerinin kendisine, "Ya Sovyetler Doğu Avrupa'yı işgalden yorgun düşecek, ya da bölge halkları Sovyetler'i kovacak" deyişlerini öfkeyle anımsadı. Bunun, Amerikalıların saflığına bir başka örnek olduğuna inanıyordu.

Dogwood'un karşılaştığı sorunlar üzerinde konuşmaya ise pek istekli değildi. İstanbul'daki Alman ajanlarına ilişkin bir ABD askeri istihbarat raporunda, Luther Kovess adıyla karşılaşmıştım. Kovess'in aynı zamanda önemli bir Amerikan ajanı olduğunu tahmin ettim. Sonunda, binlercesi içinden bir OSS mesajında, Washington'un, Kovess'in banka hesabına 100 dolar yatırmasını isteyen bir cümle buldum. Sonraki araştırma, gizemli "Jacaranda"nın Kovess olduğunu gösterdi. OSS ile Nazi karşıtı Macar yetkililer ve subaylar arasındaki bağlantı adamıy-

dı. Ancak Kovess, İstanbul'dà Alman istihbaratına paravan bir şirketin temsilciliğini yapmıştı. Kovess'ten başka, hem OSS İstanbul, hem de Almanlarca kullanılan yarım düzine kuşkulu ajan daha vardı.

Schwarz Kovess'i bildiğini kabul etti, ancak bütünüyle güvenilir olduğundan emindi. Bir başka ikili ajan Frantisek Laufer kayıtlarda, Schwarz'ın "yakın dostu" olarak niteleniyordu. Schwarz, Laufer'i iki üç kez gördüğünü öne sürdü, ancak kırk yılı aşkın süre sonra, tipini çok iyi tanımlayabiliyordu. Anlaşılan Schwarz, bütün yetenekleri ve deneyimine karşın, Alman ikili ajanlarınca aldatılmıştı.

Yine de o yıllarda o denli çok kişinin o denli çok davaya ihanet etmesinde şaşılacak bir şey yoktu. İstanbul, ölümüne savaşan düşmanların şık lokantalarda yan yana uzanan masalara oturup Çigan müziği dinledikleri tarafsız bir kentti. Bir Alman ve bir Amerikalı istihbarat ajanının aynı güzel Macar şarkıcıya âşık oldukları bir kentti. Bombalanmış binaların, yoklukların ve korkunun topraklarından güçlükle kaçanlar, bolluk ve barış içinde bir yere gelmişlerdi. Başka yerlerde yaşamlarını her gün tehlikeye atanlar için, içlerinden birinin söylediği gibi, İstanbul'daki en acil sorunu, garsonun "Yemeğinizle kırmızı şarap mı, yoksa şampanya mı alırsınız?" sorusuydu.

Güzel günlerdi... Savaş zamanı İstanbul'da. Göçmenler, casuslar, sürgünler, ressamlar, ozanlar, yazarlar ve her türden radikaller...

Birinci bölüm

Cinayet yoluyla diplomasi

DUA
Ne bağlar bahçeler var
Ne kısrak isterim ne koyun
Canımı alma Tanrım yeter
Göreyim meraktayım
Nasıl bitecek oyun
İlhami Bekir

Ankara'nın Atatürk Bulvarı'nda, elinde iri bir paket taşıyan ve telaşla yürüyen iyi giyimli kısa boylu adam nefes nefeseydi. 24 şubat 1942'nin güzel sabahında saat 10'du. Ağır ve zorlu geçen Sibirya kışından sonra yürüyüş için iyi bir gündü. Boş Anadolu platosunun ortasına fırlatılmış bu kentte oyalanacak çok az şey vardı. İnsanlar için, garda bir şey içip trenin hareketini seyretmek eğlence olabiliyordu. Esprilerde Ankara, diplomatik toplama kampı olarak adlandırılıyordu. Türkiye tarafsızdı, ancak bu durum ve ülkenin Avrupa'da süren savaştan uzak kalması, dev mücadelenin Ankara'nın kafasındaki ana konu olmasını engellememişti.

Ankara'da mesafeler uzundu ve yapılar arasında çok boş alan vardı. 15 yıl önce yeni başkent olarak seçildiğinde yalnızca bir köydü ve şimdi de hâlâ tamamlanmamış bir inşaat alanı gibi duruyordu. İngiltere Büyükelçisi Hughe Knatchbull Hugessen, Ankara'nın, "H. G. Wells'in geleceğe ilişkin düşlerinden birinin gerçekleşmiş hali olduğuna" inanıyordu, ama hâlâ tamamlanmamış bir düştü. Kentteki şakacılar, geniş bulvarların var olmayan bir yerden başlayıp, var olmayan yerlerden geçerek, var olmayan yerlerde bittiğini söylüyordu. Memurlar ve yabancı diplomatlar her yaz gece treniyle, Ankara'nın kavurucu sıcağı, kum fırtınaları ve sarmyelinden, kozmopolit İstanbul'un serin esintilerine kaçardı.

Kent, kışın yağan kara ve dış mahallelere inen kurtlara tutsak olduğunda böyle bir kaçış olanaksızdı. Müttefik, Mihver ve tarafsız devletlerin büyükelçiliklerinde ışıklar geç saatlere dek yanarken bu yapılar çoğunlukla Atatürk Bulvarı'nda yan yana sıralanır-

dı; içindekiler de, Türkiye'nin bütün sınırlarını çevreleyen bu vahşi savaşı kazanmak için çalışırdı.

O yıl ocak ayındaki korkunç hava, herkesi altüst etmişti. Bir hafta sürekli kar yağdı. Otobüs ve tren seferleri durdu, yiyecek azaldı. Gazeteler, Avrupa'da olduğu gibi, dükkânlarda nasıl kuyrukta beklenmesi gerektiğini anlatan yazılar yayımladılar. Yeterli odun ya da kömür olmadığından insanlar evlerinde titredi. Yaşam çok zordu.

Ankaralılar otobüse bindiğinden, yabancı diplomatlar da kendi otomobillerini kullandığından, taksi şoförlerinin müşterisi azdı. Atatürk Bulvarı'nda taksisinin yanında duran şoför için de, büyük paketi zorlukla taşıyan adam mucizevi bir fırsattı. Şoför, adamın önünü kesti. "Taksi lazım nu beyim?" diye kibarca sordu.

Adam, "Çekil yolumdan" diyerek şoförü itip yanından geçti.

Şoför, taksinin kapısını açıp, "Ama yükün ağır, tarife ucuz" diyerek üsteledi. Adam ilgilenmeyip yürümeyi sürdürünce, şoför omuz silkti ve yeniden otomobile yaslandı. Köylü sabrı taşıyordu. Nasılsa başka müşteri çıkardı.

Yaklaşık 10 metre ileride bulvarın karşı tarafında iyi giyimli bir çift yürüyordu. Taksi şoförü, deminki kaba adamın, aceleyle yolun bu tarafında ve çiftin bulunduğu noktanın tam karşısına yürüyüp, elindeki paketi kaldırdı. Boş caddeden bir otomobil geçti. İtalyan Büyükelçiliği'nin kapıcısı Constantino Liberali elçilik kapısı önünde durmuş, otobüs bekliyordu.

Birden korkunç bir patlama oldu. Paket patlamış ve taşıyan adamı da parçalara ayırmıştı. Çevrede birkaç sokak boyunca camlar kırılmıştı. Yürümekte olan kadın ve erkek yere savrulmuştu. Sarsılan Liberali onlara koştu ve çiftin, Almanya Büyükelçisi Franz von Papen ve eşi olduğunu hemen anladı. İnce yapılı kır saçlı büyükelçi, iyi dikilmiş elbisesi, papyonu ve adının baş harfleri işlenmiş yaka mendiliyle kusursuz biçimde giyinmişti. Liberali İtalyanca "Yaralandınız mı?" diye sordu. "Hayır" dedi Von Papen. Rahatlayan Liberali, başını kaldırdı ve yakınında, suikastçının koparak kaldırıma uzanmış ayağını gördü.

O sırada işe gelmekteyken olayı gören sekreteri, Von Papen'in ayağa kalkmasına yardım etti. "Kahretsin" dedi Von Papen, "en iyi elbisemdi." Patlamış kulak zarından damlayan kırmızılık, boynundan aşağı akıyordu. Suikastçının ceset parçaları ve kanı, Von Papenleri kaplamıştı. Yakınındaki Alman Elçiliği'nden görevliler dışarı fırladılar. Karşı kaldırımda büyük bir kan gölü ve parçalanmış bir tabanca gördüler. Von Papen'in yaşaması mucizeydi.

Bu saldırıdan sonra Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki bütün Bizans karmaşası gün ışığına çıktı. Ankara, suikastçının kimliği, amacı ve patronları konusunda söylentilerle doluydu. Casuslar ve kundakçılar her otel, lokanta ve gece kulübünde omuz omuza dolaşırken, fail sıkıntısı çekilmiyordu. Almanların elinde, yaşadıkları büyük acılar yüzünden Von Papen'i hedef seçebilecek çok sayıda göçmen vardı.

Von Papen'in iyi olmayan ünü hem kişisel geçmişinden, hem de Hitler'in Türkiye'deki temsilcisi olmasından kaynaklanıyordu. Von Papen, Almanya'da Katolik Merkez Partisi'nin liderlerinden biri olmuştu. Ancak 1932'de Almanya başbakanı olma uğruna partisine ihanet etmiş ve Hitler'in iktidara gelmesine yol açan muhafazakârların arasında yer almıştı. Von Papen, Nazi yönetiminin yarı sırtlayıcısı, yarı tutsağıydı. Kimi arkadaşları Hitler'in ilk muhalifleri olmuş; yardımcısı 1934'teki bir temizlik sonucu idam edilmişti. Von Papen ise hem başbakan yardımcısıyken, hem de sonra 1938'de Almanya'ya ilhakına katkıda bulunduğu Avusturya'da büyükelçiyken işbirlikçilik yaptı. Von Papen sonra Türkiye'ye büyükelçi oldu. Görevi, Türkiye'yi Alman yörüngesine sokmak ya da en azından Berlin'in düşmanları arasına katılmasını önlemekti.

Suikasttan birkaç ay önce Von Papen, Hitler'le ilişkilerini pekiştirmek için Berlin'i ziyaret etmişti. Kentte, Von Papen'in Müttefikler'le gizlice bağlantı kurduğu yolunda yaygın söylentiler dolaşıyordu. Nazilerden nefret eden bir Alman diplomatı olan Ulrich von Hassell, Von Papen için günlüğüne şunları yazmıştı: "Bende yine zayıf bir kişiliğe sahip olduğu izlenimi bıraktı. Öte yandan, anlaşılan hâlâ çok fazla ihtirası var. Uygun bir zamanda Alman dış politikasını eline alıp, Hitler adına barış yapmak isteyecektir." Hitler'in uzlaşacağına inanıyorsa, Von Papen düş dünyasında yaşıyor demektir. Ve Von Papen, Rusya'daki yeni Alman zaferlerinin, Müttefikler'i ödün vermeye yönelteceğine inanıyorsa, Alman savaş çabasının sendelediği gerçeğini bilmiyor demektir. "Zaman" diyerek notunu tamamlamıştı Von Hassell, "Müttefikler'in yanındadır."

Heyecansız, nazik bir insan olan Von Papen, Hitler yönetiminin etkileyici bir temsilcisiydi. Birçok Nazi karşıtı, onun hem parlak bir taktisyen, hem de güçlü, belalı bir dâhi olduğuna inanırdı. Bir yazar onu, "Silindir şapkalı şeytan" diye tanımlamıştı. Von Papen'in, Hitler tahtının arkasındaki etkili bir güç olduğu yolundaki genel inanışa karşın, Berlin'deki klikler kendisini küçümserdi. Von Papen gücünü abartmış ve Hitler'in en yakın vârisi olduğuna

kendisini inandırmıştı. Bağlılık ve tutkunun garip birleşimi, kendisini hem Nazi yönetiminin başarılı bir hizmetkârı, hem de muhalefeti destekleme yükümlülüğü altına hiç girmemiş bile olsa, yönetime ihanet duygusuna yabancı olmayan bir kişi yapmıştı.

Bütün bu belirsizlik içinde, o şubat sabahı kendisini hangi tarafın öldürtmeye kalktığını belirlemek güçtü. Almanlar suikasttan Müttefikler'i, özellikle Rusları suçladılar. Von Papen'in kimi yardımcıları Berlin'dekilerden kuşkulanırken, büyükelçi İngilizlerin sorumlu olduğunu düşünüyordu. Moskova, saldırının ardında Gestapo'nun bulunduğu izlenimi verip, propaganda saldırısı başlatmakta geç kalmadı. TASS Ajansı, yalan bir haberle, "Patlamada ölen kişinin elbisesinde bulunan belgelerde Alman Elçiliği'nin mühürleri var" dedi. Sovyet büyükelçisinin benzer biçimde asılsız olan iddiası da, Amerikalıların Gestapo sorumluluğu konusunda "çürütülemez kanıta" sahip oldukları yolundaydı.

En garip olanı da, milyonlarca kişi savaşta ölür, toplama kamplarında katledilirken, bir suikastçının diplomatik kuralları çiğnemesinin şoke edici sayılmasıydı. Berlin'deki bir yemek davetinde Fransız çocukların kaçırılıp Alman olarak yetiştirilmesi konusu tartışılmış, Rusların kitle halinde öldüğünü bildiren "iyi haberlerin", Sovyetler Birliği'ne Alman nüfus yerleştirilmesini sağlayacağı konusunda söyleşiler yapılmıştı. Hitler, Von Papen'in öldürülmesi girişiminin, Sovyetler'in çürümüşlüğünü gösterdiğini söyledi. Hitler eylemin, yalnızca alçakça bir girişim olmakla kalmadığından yakınıyordu. Moskova öyle bir plan yapmıştı ki, katilin bombası kurbanlarla birlikte kendisini de yok edecek, böylece geride kanıt kalmayacaktı.

Toptan savaşın ortasında, düşman ülkeler diplomatik nezakete uymayı sürdürüyordu. Bu durumun, komik, hatta tuhaf yanları vardı. Cumhurbaşkanının Cumhuriyet Bayramı resepsiyonuna katılan konuklar iki odaya ayrılırdı: Almanya ve ortakları bir odaya, Müttefikler diğerine. Tarafsızlar, iki oda arasında mekik dokurlardı. İtalya'nın 1943'te Mihver'den ayrılıp Müttefikler'e katılması sorun yaratmıştı. İtalyan büyükelçi Mihver odasına alındığında, Von Papen "bir hain"in varlığından yakınıp odadan çıkmış, diğerleri onu izlemişti. Ancak, ülkeleri İtalya tarafından işgal edilen Yunan ve Yugoslav büyükelçiler de talihsiz İtalya'nın Müttefikler arasında bulunmasına karşı çıktılar. İtalyan büyükelçi koridorda dolaşmak zorunda kaldı.

Her iki taraf da Türkiye'nin stratejik önemini kabul ediyordu. Almanlar, Sovyetler'i yenmek ve Ortadoğu'ya girmek için daya-

nak noktasına gerek duyuyordu. İngilizler ve Amerikalılar, Balkanlar'ı Alman denetiminden kurtarmak için Türkiye'den üs elde etmeye çalışıyordu. Türkiye'nin yüzyıldan daha eski baş düşmanı Ruslar, Karadeniz'i denetleyebilmek ve Akdeniz'e geçişi sağlamak için İstanbul'u ve Boğazları istiyordu. İngilizler ve Amerikalılar, Nazi işgali altındaki Doğu Avrupa'ya İstanbul'dan casusluk ve yarı askeri amaçlı operasyonlar düzenliyordu. Almanlar etki sağlamak ve bilgi toplamak için yetkililere rüşvet veriyor; Ruslar ajan kiralıyordu. Her biri, Türkiye'yi kendi yanına çekmek için gizli üsler kurup birbiriyle çekişiyordu.

İstanbul aynı zamanda, Yugoslavya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'daki savaş ve zulümden kaçan şaşkın göçmenlerin sürekli akınına da sığınak oldu. Almanya'daki direnişin temsilcileri, Hitler'i devirme planları konusunda Müttefikler'e bilgi vermeye geldiler. İngiliz büyükelçisinin uşağı, Alman ajanı olarak çalışıp, Müttefikler'in en gizli belgelerinin resimlerini çekti. Alman işgalindeki Avrupa'dan bilgi almak için Balkanlar'dan ve tarafsız ülkelerden gelen işadamlarına dil döküldü. Bu işadamlarından biri, Alman imparatorluğunun sanayi tesislerini sıralayan ve bombardıman hedeflerinin belirlenmesinde paha biçilmez değer taşıyan gizli listeyi ele geçirdi. Bir başkası, Almanya'nın ana petrol kaynağı Romanya'daki petrol yataklarının haritasını ortaya çıkardı. Avusturyalı bir mühendis, Nazilerin yapay kauçuk üretimi konusunda veri sağladı. Alman ajanları, ayaklanma örgütlemek için Arap ülkelerine sızdırıldı. Filistin'de Siyonist grupların üyeleri, Yahudileri tehlikeden kaçırmak için gece gündüz çalıştı. Rumen, Bulgar ve Macar yetkililer, Mihver uydusu olan yönetimlerinin Müttefikler'e teslim olmasını sağlayacak gizli görüşmeleri yürütmek için geldiler. Birden çok müşteriye satılacak sahte ve yanlış bilgileri üretmek konusunda büyük bir sanayi oluştu. Savaş sırasında Türkiye'de çalışan yabancı istihbarat servislerinin sayısı 17'den az değildi. Kozlar büyük, bu yoldaki çaba çılgıncaydı.

Von Papen'i kimin öldürtmeye kalkıştığını araştırmak, görünüşte çözülemez soruşturma yanında, Türk yetkilileri tehlikeli siyasal konularla da karşı karşıya bırakmıştı. Herhangi bir devleti saldırıdan sorumlu olmakla suçlamak, yalnızca diplomatik değil, bir olasılıkla askeri misilleme tehlikesini göze almak demekti. Temel kurallara uydukları sürece, ajanların özgürce çalışmalarına göz yumulmuştu ama, Von Papen'e saldıranlar çok ileri gitmişti. Her şeye gücü yeten Türk gizli polisi "Emniyet", yıkıcı eylemlere etkili biçimde karşı koymada haklı bir ün kazanmıştı. Ünlü inat-

çılıklarıyla Türkler, olayı çözmeye ve suçluları kim olursa olsun cezalandırmaya kararlıydılar.

Ancak az olan kanıtlar çok iç açıcı değildi. Olay yerinde bulunan tabancanın seri numarası silinmişti. Saldırgandan geriye çok az parça kalmıştı. Gerçi yakındaki bir ağaçta sünnetli bir penisin bulunmasıyla polisin, saldırganın Müslüman olduğunu anladığı söyleniyordu. Soruşturmacılar, ayakkabıların iki hafta önce Ankara'dan satın alındığını, adamın ağızlıkla puro içtiğini, kumral saçlı olduğunu ve şapka giydiğini belirlemişlerdi. Polis taksi şoförünün de ifadesini almıştı, ancak bütün bu kaypak bulgularla, öldürülmek istenen kişinin Von Papen olup olmadığından bile emin değildi. Üstelik, patlamadan birkaç dakika önce üst düzey Türk yetkilileri taşıyan otomobiller olay yerinden geçmişti. Suikastçı olay sırasında İngiliz askeri ataşesinin balkonunun tam altında durmuştu. Patlamanın harabeye çevirdiği apartmandan on dakika önce ayrılmamış olsaydı, ataşe de ölebilirdi. Bütün olay Sherlock Holmes'un aklını durduracak boyuttaydı.

Ancak iki gün geçmeden, hayret verici sürprizler de getiren inanılmaz bir gelişme oldu. Türk polisi katilin kim olduğunu belirledi ve işbirliği yaptıkları iddia edilen birkaç kişiyi yakaladı. Saldırgan, 25 yaşındaki bir Yugoslav Müslümanı olan Ömer Tokat'tı. Bir öğretmenin oğlu olan Tokat, öğrenciyken yasadışı Yugoslav Komünist Partisi'ne katılmıştı. Ekim 1940'ta Türkiye'ye göç etmiş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiş ve Türk vatandaşı olmuştu.

Tokat'ın kimliğinin belirlenmesi yalnızca başlangıçtı. Daha sonra polis, İstanbul'daki konsolosluğunu kuşattı. Arşiv memuru olarak görünen George Pavlov'un sorgu için teslim edilmesini istedi. İki haftalık kuşatmadan sonra Pavlov yetkililere verildi. Sovyet ticaret temsilciliğinde ulaştırma uzmanı olarak görünen ikinci bir Rus, Leonid Kornilov ülkeden kaçmaya çalışırken Türk-Sovyet sınırı yakınında trende yakalandı. İki kişi daha berber Süleyman Sağol ve tıp öğrencisi Abdurrahman Sayman nezarete alındı; ikisi de Tokat gibi, Türk vatandaşlığına geçmiş Yugoslav Müslümanı ve komünistti.

Rus basını geniş bir saldırı kampanyası başlattı, *Pravda*'ya göre Türkiye, "provokasyonu gerçekleştirmekten suçlu olanların izlerini örtmeye çalışan faşist Alman çevrelerinin isteklerine göz yumup, çıkarlarına göz yummuyordu". Sovyet diplomatları meslektaşlarına, iddiaların Alman propaganda iftiraları olduğunu, Nazilerin Müttefikler'e karşı çabalarının parçasını oluşturduğunu anlattı-

lar. Türkler neden bu garip tutumu tırmandırıyordu? İngilizler ve Amerikalılar neden protesto etmiyordu?

Sovyet Büyükelçisi Sergey Vinogradov, Türklerden, ilişkilerin ilerlemesi için iki Rus'un salıverilmesini istedi, masum olduklarına kişisel güvence verdi. Türk Dışişleri Bakanı yanıtında, bunun kendisi için tatmin edici olduğunu, ancak ne yazık ki, yargıçlar için yeterli olmadığını söyledi. Her zaman olduğu gibi, Amerikan hükümeti Sovyet müttefikinin masum olduğuna inanırken, İngilizler, davada suçluluk ya da masumiyetin değil, siyasal uygunluğun göz önüne alınması görüşündeydiler. Dava, Müttefikler'in stratejik konumunu tehdit edebilecek bir uluslararası olay haline dönüşüyordu. Londra ve Washington, Türklerin çok katı olduğunda ve bütün konunun unutulması gerektiğinde birleştiler.

Türk liderler Sovyet baskısına öfkelenmelerine karşın, gazetelere, SSCB'ye yönelik eleştirilerin dozunu, durumun son derece nazik ve tehlikeli olmasından ötürü azaltmalarını söylediler. Ancak Türkler gururlu ve inatçıydı. Dönemin bir ABD ordu istihbarat raporunun belirttiği gibi: "Türkler hiçbir şeye zorlanamaz. İnsanlık içinde, inatçılıklarıyla dikkati çekerler." Sakin olunması yolundaki uyarılarına karşılık, Türk basın-yayın müdürü, "Gerekirse Ruslarla savaşırız" demekten kendini alamamıştı.

Duruşma 2 nisan 1942'de ürkütücü bir açıklamayla başladı; iki Türk sanık, suikastı, "Türkiye ile Almanya arasındaki iyi ilişkileri bozmak ve Türkiye'nin, Ruslar lehine savaşa girmesini sağlamak için" Sovyet hükümetinin düzenlediğini itiraf etti. Tokat, milliyeti ve dini nedeniyle Berlin'in kuşkularını Türkiye'ye yönelteceği için seçilmişti. Alman işgalindeki Yugoslavya'da kalan nişanlısına kötü davranıldığı kendisine söylendiğinde, tetikçi olmayı kabul etmişti.

Ruslar, Tokat'a bir tabancayla ateş ettikten sonra kaçışını kolaylaştırmak için düğmesine basması gereken ve sis bombası olduğunu söyledikleri bir paket vermişlerdi. İhtiyatlı davranan Tokat ise, Von Papen'e ateş ettiği sırada bombanın düğmesine basmıştı. Sis yerine dinamitle yüklü olan "bomba" öylesine yıkıcı bir patlama yaratmıştı ki, ancak polisin olay yerinde bir mermi bulmasından sonra tabancanın ateşlendiği fark edilmişti.

Siyasal durum giderek gerginleşiyordu. 18 nisanda Türk Dışişleri Bakanı, İngiliz Büyükelçisi'ne "İş savaşa da dayansa, tutumumuzu değiştirmeyeceğiz" dedi. Duruşma sırasında ise Sovyet Elçiliği'nin otomobilinin adliye önünde bir askere çarparak yere düşürmesi ve bir subayın bu yüzden halkı kışkırtması nedeniyle kargaşa kıl payı önlendi. Bu arada işgalci Alman ordusu, Türkiye'nin

kuzey sınırındaki Kafkas Dağları'nı aşarak SSCB içlerine yürümeyi sürdürüyordu. Türkler, Alman ya da Sovyet birliklerinin saldırısına karşı koymak için sınıra üç tümen asker kaydırdılar.

Duruşma sürdükçe, savcının tanıklarının kimilerinin inanılırlığı kuşkuluydu. Savcının dört sanığı da ölü suikastçıyı ve suikast girişimini birbirine bağladılar. Tokat'ın Ankara'da kaldığı otelin kâtibi, olay yerinden toplanan elbise parçalarını tanıdı. Uzmanlar, cesedin kaşları arasında, Tokat'ın fotoğraflarında da görünen bir siğil buldular. Bir tütüncü dükkânının sahibi, Pavlov'u, İstanbul'daki Azak Sineması yanında Sayman'la konuşurken gördüğünü söyledi; bir başkası Kornilov ile Sağol'u, bir sabah İstanbul'daki Marcel Berberi'nde konuşurlarken gördüğünü anlattı. Patlamaya tanık olan taksi şoförü olaydan kısa süre önce Kornilov'u, 320 plakalı kırmızı bir otomobilin şoför koltuğunda otururken gördüğünü söyledi. Araç Sovyet Elçiliği'nindi.

Savcı iddianamesinin sonunda suikast için, "Ayrıntılı, kurnazca ve haince hazırlandı" dedi. İki Rus gerçekte, komployu kuran Sovyet gizli polisinin (NKVD) ajanlarıydı. Kendilerine, ekim 1941'de SSCB'den gelmiş ve hastalık bahanesiyle İstanbul'da geçici oturma izni almış bir Yugoslav komünisti yardım etmişti. Bu adam, Tokat'ı eğiten suikast uzmanıydı. İki ay sonra da, Kahire'de sürgünde bulunan Yugoslav ordusuna katılacağını söyleyerek İstanbul'dan ayrılmıştı. Ancak bir daha kimse kendisini görmedi.

Savcının iddianamesine göre Moskova'nın amacı, Almanların ağır işgali altında bunalan Sovyetler Birliği üzerindeki baskıyı azaltacak bir Türkiye-Almanya çatışmasının yaratılmasıydı. Türkiye savaşa girerse, Ruslar güney kanatlarını, petrol yataklarını ve Karadeniz'i savunmak için Türk topraklarını üs olarak kullanabilecekti. Savcılık, "yalnızca büyük bir şans eseri olarak" komplonun başarısız kaldığı sonucuna varmıştı.

Karşılık olarak ise Pavlov şu görüşteydi: "Tanık sandalyesinde oturan adi iftiracılar, ülkemin düşmanları tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtıcı amaçlarla ve Sovyet-Türk ilişkilerini bozmak için kullanılıyor." İki Rus da, Tokat'ı ve diğer sanıkları tanımadıklarını söylediler. Pavlov'un iddiasına göre, Sağol'un kendisini tanıması, polisin Sağol'a fotoğraf göndermesi yüzündendi. Pavlov alayla, "Dava, moda olan dedektif öykülerinde görülen cinsten" dedi.

Pavlov'un bu konuşmasına rağmen mahkeme 17 haziranda dört sanığın da suçlu olduğuna karar verdi. Kornilov ile Pavlov'a 20'şer yıl, iki Türk'e de, savcıyla işbirliği yapmalarına karşın 10'ar yıl verilmişti.

Kararı yalnızca Sovyetler eleştirmiyordu. ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt, "Savcı Sovyet sanıkların suçunu, makul bir kuşkuyu aşıp kanıtlayamadı, hatta yeterince güçlü kanıt ve karine bulunan bir dava bile getiremedi" dedi. Kimi İngiliz gözlemciler de bu görüşe katıldı. Birkaç ay sonra savcının iddialarının dayanaksız kalmaya başladığı izlenimi, İngilizlerin ve Amerikalıların kuşkusunu artıracaktı.

Kararı temyiz eden iki Rus, 4 kasımda yeniden mahkeme önüne çıktılar. Aylardır hapiste olmalarına karşın, ilk duruşmada olduğundan daha sağlıklı görünüyorlardı. Pavlov ve Kornilov, neşeyle yumruklarını sıkıp, Sovyet diplomatlara ve gazetecilere komünist selamı verdiler. Yine bir komploya kurban gittiklerini öne sürüp, doğrudan kanıt bulunmadığını ve kimi savunma avukatlarının beceriksiz ya da ayartılmış olduklarını söylediler. 25 yeni tanığın dinlenmesini ve yargıçların değiştirilmesini istediler. Bütün istekleri reddedildi. Temyiz duruşmaları çokça tekrar, çok az yeni kanıt ve oldukça fazla hakaretle geçti. Bir noktada Pavlov, cinsel hastalık geçirdiği için Sağol'un ifadesine güvenilemeyeceğini öne sürdü.

Aralık ayında iddialar ve karşı iddiaların sıkıcı değiş tokuşu sürerken, dramatik bir yüzleştirme yaşandı. Sağol ayağa kalkıp yargıçlara seslendi: "Patlamada ölen, Tokat değildi. Patlamadan sonra Ömer'i Ankara'da gören tanıklar getirebilirim." Duruşma salonu heyecanla uğuldarken, gazeteciler not almaya başladılar. Sağol sakindi; savcılar müzakereye geçtiler. Kornilov, olan bitenin çevirisini Pavlov'a fısıldadı.

"Önceki ifadelerimin hepsi yanlıştır. Sayman, bu biçimde ifade vermem gerektiğine beni inandırmıştı. Saldırıyı düzenleyen örgütü açıklamaya hazırım. Sayman'ı Ruslara hiç tanıştırmadığımı kanıtlayacağım. Rus Elçiliği'ne hiç adım atmadım. İlk ifademde, burnu patlıcan gibi olan bir Rus'tan söz ettim. Sorarım size Reis Bey, Kornilov'un burnu hiç patlıcana benziyor mu?"

Gerilim gülüşmelere dönüştü, ancak Sağol, işkence gördükten sonra itiraflarda bulunduğunu söyleyince, ortalık çabucak yatıştı.

Mahkeme başkanı düzeni sağlamaya çalıştı. "Bu mahkemede öyle bir işkence altında değilsin. Aylardır gerçeği söyleme yemini altındasın. Ve hep sustun. Özgürce konuşabilirdin, ama yapmadın. Neden ilk günden konuşmadın?"

"Türkçe'yi yeterince bilmiyordum" dedi Sağol. Gerçekte bağlantı kurduğu adam Pavlov ya da Kornilov değil, Sayman'ın kendisine Taksim Parkı'nda tanıştırdığı "sarı saçlı, patlıcan burunlu" bir adamdı. Kafası karışan başkan sordu: "Savcının görüşü nedir?"

"Sayın başkan, sayın üyeler. Süleyman Sağol yalan söylediğini ve şimdiye dek gerçeği söylemediğini iddia ediyor. Asıl şimdi yalan söylüyor, açıkça yalan söylüyor. Birkaç kez kendisini doğrudan sorguladım. İfadelerinde samimiydi."

"Hayır! Hayır!" dedi Sağol.

Başkan, "Sus!" dedi.

Dinleyiciler, bir tenis karşılaşması izler gibi başlarını bir sağa, bir sola çeviriyordu. Sayman, "Reis bey" diye araya girdi. "Sağol öyküyü değiştirdi, çünkü her şeyin ortaya çıktığını anladı." Son oturumdan sonra Pavlov kendisine, "Her şey bitmedi" demişti. Önceki ifadelerini reddederek kendilerini hâlâ kurtarabilirlerdi.

Bu kargaşa arasında mahkeme öğle tatili verdi. Oturum saat 14'te yeniden başladığında, Adalet Sarayı hınca hınç doluydu. Temyiz mahkemesinin yargıçları, Sağol'un yeni ifadesini kabul etmediler. Mahkûmiyet kararını onayladılar, ancak iki Rus'un cezasını on altı yıl sekiz aya indirdiler. Dava bitmişti. Rus mahkûmların iyiniyet göstergesi olarak ağustos 1944'te salıverilmesine karşın, Von Papen suikastı, iki ülke arasında Soğuk Savaş'ın başlamasına katkıda bulunan Sovyet-Türk düşmanlık mirasının bir parçası oldu.

Yine de davaya ilişkin giz ve karmaşa sürdü. Kanıt bu denli azken, Türkler neden Kornilov ve Pavlov'u yakalayıp yargılamak gibi büyük bir riskin altına girmişti? Suikasttan gerçekten kim sorumluydu?

Asıl öykü ancak on yıllar sonra ortaya çıktı. Gerçekte Türkler, mahkemede tanıklık yapmaya çağrılamayacaktı. Ancak Sovyetler'in sorumlu olduğuna kendilerini inandıran iki tanıktan gizli bilgi sağlamışlardı.

Bunlardan biri, Çekoslovakya'nın Ankara Büyükelçisi Milos Hanak'tı. Alman İmparatorluğu 1939'da ülkesini yuttuğunda, Hanak diplomatik konumunu yitirmişti. Birçok diplomatı da ürküten küçük bir yıldırım harekâtıyla Von Papen, Hanak'ı Çek büyükelçilik konutundan çıkartmış ve binaya, kendi kullanımı için el koymuştu.

Otomobillerindeki diplomatik plakanın iptal edilmesi üzerine, Hanaklar taşıtlarından da vazgeçtiler. Yoksulluğun eşiğinde, küçük bir apartmana taşındılar ve buradan, ülkelerindeki yeraltı direnişiyle sürgündeki hükümet adına bağlantı kurmaya çalıştılar. İngiliz ve Amerikalı Müttefikler'iyle de işbirliği yapan Hanaklar, bir grup göçmen Çek istihbarat subayıyla birlikte, güçlerinin çok üzerine çıkarak Nazi karşıtı savaş çabalarına katkı sağladılar.

Londra'da sürgünde bulunan Çek hükümetinin politikası, Mos-

kova'yla yakın işbirliği yapmaktı. Bütün müttefik hükümetleri ve istihbarat servisleri içinde Sovyetler'le en iyi ilişkilere Çekler sahipti. Çek liderler, savaştan sonra Rusların Orta Avrupa'ya egemen olacaklarına ve Çek bağımsızlığının, Moskova'nın hoşgörüsüne bağlı kalacağına inanıyorlardı.

Bu bağlantı Hanak'a, 1942 başlarında bir gün, Almanlara hiç beklemedikleri bir başka darbe vurma fırsatı verdi. Sovyet Büyükelçisi Sergey Vinogradov, diplomatik bir davette karşılaştığı Hanak'tan, Ankara'daki Sovyet basın ataşesini öğle yemeğine çağırmasını istedi. Hanak bu isteğe uydu. Kararlaştırılan zamanda, elbiseleri üzerine bol gelen ve iriyarı bir adam olan Leonid Naumov, Hanak'ın kapısını çaldı. Naumov birkaç ay önce Türkiye'ye NKVD şefi olarak gelmişti. Naumov emrin doğrudan Stalin'den geldiğini gururla Hanak'a anlattı. Görevi, Von Papen'e suikast düzenlemekti.

Naumov, Hanak'ın kendisine yardım edeceğine güveniyordu. Yemek bitip kahveler geldikten sonra Naumov, Hanak'ı, Von Papen'in öldürülmesinde "işbirliği" yapmaya çağırdı. Direnişçi Çek militanları "öğrenci" olarak Ankara'ya getirilebilir ve tetikçi olarak kullanılabilirdi. Şoke olan ve öfkelenen Hanak bağırmaya başladı: "Ben katil değilim! Çık dışarı!" Bu davranışa alışık olmayan Naumov, intikam alacağını söyleyerek kapıdan dışarı fırladı. Çeklerden yardım gelmeyeceğini anlayan Naumov, Yugoslav komünistlerini kullanmaya karar verdi ve gerekli düzenlemeler için Ankara ile İstanbul arasında yedi kez gidip geldi.

Sovyetler Hanak'ın tutumunu unutmamıştı. Birkaç hafta sonra, İstanbul yakınında bir plajda yüzen Hanak, kendisine doğru hızla yüzen bıçaklı bir adam gördü. Hanak hızla kıyıya yöneldi. Birden, bir kayık aralarına girdi. Hanak arayı açtı ve kıyıya ulaştı. Sonra da Naumov ile olan konuşmasını Türk yetkililere anlattı.

Savaştan sonra Moskova, Hanak'ın Ankara Büyükelçiliği'nden alınmasını istedi, Çek hükümeti desteğe uydu, ancak sonra Belçika'ya büyükelçi olarak atadı. Sovyetler buna da itiraz etti. Prag, Hanak'ı yeniden görevden aldı. Hanak ülkesine döndü. 1948'de komünistler Çekoslovakya'da işbaşına geçtiğinde, Hanak tutuklama listesindeydi. O zaman Prag'daki ABD Büyükelçisi olan Laurence Steinhardt, savaş sırasında Ankara'da büyükelçiyken, Hanak'la dost olmuştu. Steinhardt, kendi otomobilini vererek Hanakların sınırdan çıkmalarını sağladı. Bayan Hanak arka koltuğa yatırılıp bir battaniye altında gizlenirken, kocası bagaja saklandı. Sonra Washington'a yerleştiler.

Von Papen olayındaki diğer kaynak, daha da büyük risk altına girmişti. Sovyetler'in İstanbul'daki basın ataşesi olan kısa boylu ve güçlü kişi, İsmail Ahmedov'du. Küçük bir kasabadan gelme 38 yaşındaki bir Sovyet Türkü olan Ahmedov, halkının sert, bağımsız karakteri ile duygusal bir İstanbul sevgisinin birbirine karıştığı geleneksel İslam havasında büyümüştü. Ailesi, Bolşevik devriminde ve ardından gelen iç savaşta büyük acılar çekmişti. Gençlik dünyası kaybolmuştu. Ahmedov sonra Sovyet ordusuna katıldı ve askeri istihbaratçı oldu. 1930'lardaki görevi, vahşi bir bölge olan Türk-Sovyet sınırını aşan ajanları yönetmekti.

1941 mayısında görünüşte TASS Ajansı muhabiri olarak, gerçekte ise Alman ordusunu gözlemeye Berlin'e gitti. Birkaç hafta sonra Naziler SSCB'yi işgal edince, Ahmedov diğer Sovyet görevlilerle birlikte gözaltına alındı. Sünnetli olduğundan, Almanlar Yahudi zannedip, eziyet ettiler. Ahmedov Almanya'da üç şey öğrendi: Nazi yönetiminin vahşiliğini, Stalin'in yaklaşan işgalin uyarılarını aptalca gözardı ettiğini ve Moskova'nın ABD ve İngiltere'yi yalnızca geçici müttefik sayıp, savaş bittiğinde düşman olarak göreceğini.

Almanya ve SSCB, gözaltındaki yurttaşlarını sonunda Türkiye'de değiştirdiler. Ve Ahmedov bu sayede, çocukken sık sık adını duyduğu müthiş kente, İstanbul'a ilk kez ulaştı. Düş kırıklığına uğramamıştı. Kente geldiğinde minareleri, camileri, eski sarayları ve güzel doğayı hayranlıkla izledi. Ancak Moskova'nın baskıcı kolu hemen başına çöktü. Ahmedov ve arkadaşları Sovyet elçiliğinin yazlık konutunda hapsedildi. Rusya'ya giden trene binerken Ahmedov, İstanbul'u bir daha hiç göremeyebileceğini düşündü. Tren Ankara'da durduğunda ise, Vinogradov'la görüşmeye götürüldü. Büyükelçi, Ahmedov'a İstanbul'a atandığını söyledi.

Düş gerçek olmuştu. Ahmedov şimdi üç görevi aynı anda yürütüyordu. Basın ataşesi olarak yabancı gazetecilerle ilişki kurup, Moskova'nın yönergeleri doğrultusunda onları etkilemeye çalışıyordu. Sovyet askeri istihbaratının yarbayı olarak, ajanlar bulup Alman işgalindeki bölgelerde casus ağları kuruyordu. Ahmedov, kendisi için de, mirasçısı olduğu kültürün ve kentin tadını çıkartıyordu.

Ahmedov zamanının çoğunu, yeni arkadaş olduğu Türklerle lokantalarda, gece kulüplerinde, müzelerde, camilerde ve üniversitede geçiriyordu. Vinogradov kendisini uyarmıştı: "Türkiye düşmanımızdır ve bir gün bunun bedelini ödeyecektir. Bunu unutma." Ancak Ahmedov, ülkeyle özdeşleşmeye başlamıştı. Özellik-

le karısının SSCB'de öldüğünü öğrendikten sonra. Sovyet yetkililer, kendisine hiçbir açıklama yapmamışlardı. Karısını NKVD'nin öldürmüş olup olmayacağını düşündü.

Ahmedov, Naumov'un gerçek görevini ve Pavlov'un cinayet ve adam kaçırma eylemleri düzenlemedeki uzmanlığını biliyordu. Naumov ve Pavlov İstanbul'a geldiklerinde, bir meslektaşı, "Sanırım olağandışı bir şeyler tezgâhlıyorlar" demişti. Pavlov'u, Sağol ve Sayman'a tanıştıran Sovyet ajanı da Ahmedov'un adamlarından biriydi.

"Naumov", hâlâ gizemli olan profesyonel yaşamı, yirminci yüzyıl casusluk tarihinin en mükemmelleri arasında sayılan Leonid Eitingon'un takma adıydı. 1920'lerde Çin'de Sovyet ajanlığı yapmış, sonra da 1929'da gizli polisin İstanbul'daki adamı olmuştu. Ardından, NKVD'nin, Stalin'in en kanlı isteklerini yerine getiren bölümü, "özel görevler"e getirildi. 1936'da iç savaş sırasında Stalin karşıtı solcuları öldürmek için İspanya'ya gitti. Ertesi yıl, Sovyet askeri ataşesi olarak görev yaptığı Paris'te en önemli antikomünist Rus göçmen grubunun liderini kaçırdı.

En büyük başarısı ise, Sovyet Askeri İstihbaratı'nın başkan yardımcılığına yükselmesini sağlayacaktı. 1940'ta Leon Troçki'nin öldürülmesi için Meksika'ya gitti. Mayıs ayında, Meksika'nın dünya çapında ünlü duvar resmi sanatçısı David Siqueiros'un tetikçisi olduğu ve Troçki'nin korumalarından birinin öldüğü ilk suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Eitingon, ikinci deneme için daha dikkatli bir plan yaptı ve İspanyol komünisti metresinin oğlunu, cinayeti işlemekle görevlendirdi. Ağustos ayında komplo başarılı oldu ve Eitingon SSCB'ye kaçtı. Bundan sonraki işi Von Papen'in öldürülmesiydi.

SSCB'nin İstanbul Konsolosluğu Türk polisince kuşatıldığında, Naumov'un silahla direnilmesini istediği tartışmaya Ahmedov da katılmıştı. Ancak Moskova'daki soğukkanlı yöneticiler konsolosluğa, Pavlov'u teslim etmesini söylediler. Öte yandan gecikme, bir öykü yaratıp, Pavlov'a nasıl ifade vereceğini anlatmak için Naumov'a yeterli zamanı vermişti. Duruşma sırasında Moskova, şiddet eylemlerinden sorumlu NKVD generalini neyin yanlış yapıldığını araştırması için Türkiye'ye yolladığında Vinogradov generale, planı Ahmedov'un Türklere sızdırdığını söyledi. Rezaletten sorumlu günah keçisinin Ahmedov olması kararlaştırıldı.

Vinogradov, elçilikteki bir toplantı için Ahmedov'un İstanbul'dan Ankara'ya gelmesini istedi. Büyükelçi, Ankara'ya gelen basın ataşesine "kendi güvenliği için" iki silahlı Sovyet kurye eşli-

ğinde Moskova'ya dönmesi gerektiğini söyledi. Ahmedov, hazırlık yapmak için trenle İstanbul'a hareket etti. Ekspres, düz Anadolu platosunda gürültüyle ilerliyordu. Yanına, en yakın arkadaşlarından olan bir meslektaşı oturmuştu. Ahmedov, ülkeye dönmekten korkmadığını ve cepheye yollanmaya hazır olduğunu söyledi.

"Bak sevgili dostum" diye sözünü kesti arkadaşı, "başın büyük, çok büyük dertte. Senin yerinde olsam, geri gitmezdim... İşin bitik. Moskova'yı hiçbir zaman özgür biri olarak görmeyeceksin." Elçilikte herkes, bir günah keçisi arayan Naumov'un, komployu Türklere, İngilizlere ve Yugoslavlara Ahmedov'un sızdırdığına inandığını biliyordu. Vinogradov, Ahmedov'un "Türkiye yanlısı" olduğunu belirten raporlar yazıyordu. "Senden büyük adamlar, Kızıl Ordu'nun general ve mareşalleri, önde gelen parti üyeleri ve öyküleri anlatılmayan binlerce kişi gizli polisin hücrelerinde öldü" dedi arkadaşı. Tek çıkış yolu, sığınmaktı.

Ahmedov gülümsedi. Belki de bu, gerçek düşüncelerini öğrenmeye yönelik bir çabaydı. Yıllardır süren istihbaratçılık ve Stalin Rusyası'ndaki yaşam yüzünden kuşkucu biri olmuştu. Ahmedov sertçe, kaçmaya niyetli olmadığını söyledi. Ama uyarı içten yapılmış olsa da, olmasa da Ahmedov sonradan, içten olduğu sonucuna varacaktı doğruluğu belirgindi.

İstanbul'a döndükten hemen sonra, Ahmedov konsolosluktan çıktı, izlenmediğinden emin oldu ve geçen ilk taksiyi durdurdu. Labirente benzeyen Kapalıçarşı yakınında indi, bir paket sigara aldı. Biraz daha yürüdü ve bir başka taksiye binerek Galata Köprüsü'nü geçti. Bulduğu ilk telefon kulübesinden Yugoslav askeri ataşesini ve bir İngiliz istihbaratçıyı aradı.

İkisiyle de gizlice buluştu. Yugoslav'la kalabalık bir kahvede, İngiliz'le de plaja giden banliyö treninde ve ikisine de sığınma planını anlattı. Sonra Ahmedov evine döndü ve uyumaya çalıştı. Ama gece boyunca yatakta dönüp durdu. Ertesi gün konsolosluğa gidip Sovyet sistemini kınayan bir veda notu yazdı ve zimmetine para geçirdiği yolundaki iddiaları önlemek için, üzerindeki hesapları kapattı. Sonra herkese yemeğe gitmekte olduğunu söyleyip dışarı çıktı, bahçeyi geçerek konsolosluk kapısına yürüdü. Tam çıkacakken, bir meslektaşı kendisini durdurdu. Ahmedov yakalanmak üzere olduğunu düşündü, ama adam yalnızca birlikte yemek yemeyi öneriyordu. "Bir başka zaman" dedi Ahmedov.

Kapıdan çıkar çıkmaz, sığınma istemek için Emniyet Müdürlüğü'ne gitti. Sovyet ajanlarınca kaçırılma girişimi halinde ateş açmaya yetkili altı koruma yanına verildi. Küçük bir tekneyle Bo-

ğaz'ın diğer yakasında güvenlikli bir eve götürüldü. Burada Türk subayları ve emniyetçe sorgulandı. Artık hiçbir Türk yetkili ne Moskova'nın Von Papen suikastını düzenlediğinden kuşku duyabilir, ne de Sovyetler'in Türkiye'yi yıkma çabasını gözardı edebilirdi.

Bu gizli olaylar, karmaşık bir düzenbazlık çizgisini de ortaya koydu. Doğallıkla Sovyet yetkililer, Ahmedov'un ve Hanak'ın komployu Türklere anlattığını varsaydılar. Böylece Kremlin, suçunu Ankara'nın tümüyle bildiğini anladı. Sonradan gelen bütün yaygara ve tehditler ise, masum tepkinin ifadesi ya da salt propaganda değil, geri adım atıp gerçekleri gömmeleri için Türkleri sindirme kampanyasıydı.

Türkler, Ruslarla çatışmak istemediler. Ancak Sovyet yıkıcılığını reddettiklerini apaçık göstermek için davayı sürdürdüler. Türkiye'nin boyun eğmeyi kabul etmemesi, savaştan sonra da sürecek ve egemenliğine yönelecek Sovyet saldırılarına karşı kararlı direnişinin başlangıcı olacaktı.

Von Papen'in yaşamına yönelik girişim, Türkiye'deki gizli çatışmaları savaşın sonucu için yaşamsal kılan çok sayıda olaydan yalnızca biriydi. Amaçların, casusların ve komploların birbirine karışması, adı çoktandır casusluk ve entrikayla birlikte anılan İstanbul'un, bu ünün hakkını verdiğini gösteriyordu.

İkinci bölüm

İstanbul'a yolculuk

Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.
Türk atasözü

Küçük, pis ve eski Rumen gemisi, Karadeniz'den güneye istim aldı. Mavi Boğaz'ın küçük dalgalarından parlak ışıklarla yansıyan güneş, İstanbul'un minarelerini ve cami kubbelerini ışıldatıyordu. "Sol yandaki Asya tepeleri ve sağ yandaki Avrupa yükseltileri üzerindeki eski taş yapılar, sürekliliğin sıcak aydınlığını yansıtıyordu. Bu barıştı, parlak ve sessiz barış. Garip, rahatsız edici ve utanç vericiydi... Beni huzursuz etti. O kıyılardan korku ve zulmün sarsıntılarının ve ölümün kokusunun gelmemesi, doğal değildi." CBS radyosu muhabiri Cecil Brown, İkinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a gelişini günlüğünde böyle anlatıyordu.

Kuzeye doğru, Boğaz'dan gemiyle bir saatlik uzaklıkta Rusya vardı. Batıda yalnızca iki saatlik otomobil yolculuğuyla Bulgar sınırı başlıyordu. İstanbul hâlâ barış içinde bir kent olarak kalmıştı. Ama cehennemin kıyısındaydı. Savaş yıllarında İstanbul'un en iyi oteli olan Park Otel'in ardeko stilindeki büyük yemek salonu, İngilizlerle Almanların, Amerikalılarla Japonların, Macarlar ve Yunanlıların, işadamlarının, askerlerin, gazetecilerin, diplomatların ve her ülkeden, her biçimde casusun birbirini masadan masaya izlediği bir ateşkes bölgesiydi. Yemekler güzeldi, savaş döneminin kısıtlamaları yoktu ve yandaki ahşap lambrili barda içki su gibi akıyordu.

Badana sıvalı Park Otel'in önündeki geniş Ayaz Paşa Bulvarı'nın karşısında Alman Konsolosluğu vardı. Büyükelçi Franz von Papen, çalışma odasından hem otelin, hem de gerisindeki Boğaz'ın güzel manzarasını seyredebiliyordu. Balıkçı tekneleri, kaba yük gemileri ve yolcu gemileri kuzeye, güneye ve Asya ile Avrupa kıyılarına gidip geliyordu. Gemiler hiç bitmeyen bir vals sürdürüyordu. Uzakta, Şemsi Paşa ve Mehmet Paşa camilerinin ar-

kasından, Anadolu'nun yeşil tepeleri yükseliyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde kentte ve çevresindeki köylerde yaklaşık 740 bin kişi yaşıyordu.

İstanbul, eski imparatorluk başkenti Konstantinopolis ve Bizans olarak doğan eski yükselişlerin değerli bir veliahtıydı. Dünyada başka hiçbir kent, Boğaz boyunca uzanan tepelerden daha güzel ya da stratejik olarak daha güçlü bir konumda değildi. Su yolu, güçlü ve geniş bir nehir gibi, şarap koyuluğundaki Karadeniz'den, güneye Marmara Denizi'ne ve oradan da Akdeniz'e uzanıyordu. Gırtlağın iç bölümünü çağrıştıran ve hiç de şiirsel olmayan "Boğaz" sözcüğü, su yolunun değerini tam olarak anlatan bir sözcüktü. Hem Asya, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki anakara yolunu, hem de Güney Rusya'nın giriş-çıkış kapısını denetlediğinden, bu kent uğruna çok savaşılmıştı.

Bir zamanlar Eski Yunan'ın büyük kentlerinin ve sayısız burçlarıyla Truva'nın boy attığı Asya yakasını, her plajda güzel balıkları ve midyeleriyle ünlü köyler bezemişti. Argonotlar, Altın Post'u aramak için Boğaz'ın yukarılarına açılmıştı. Güçlü akıntılar, Asya tatlı sularının saf pınarlarının, terk edilmiş saray ve kale yıkıntılarının, Bebek köyünün, lüks yat kulübünün ve yabancı elçilik yazlıklarının, dar yolların, genç prensler ve tüccara ait tahta antik konakların, eski sultan saraylarının ve kudretli büyük camilerin yanından geçiyordu.

Kentin su yolları "Y" harfini andırıyordu. Harfin kuzeydoğudaki uzun kolunu oluşturan Boğaz, çoğu yabancının yaşadığı modern Beyoğlu semtinden, dik sokakları ve birbirine kenetlenmiş evleriyle eski Galata'dan akıyordu. Orada, daha kısa olan sol kolla; kuzeybatıya 7 km uzanan dar ve doğal bir kanal olan Altın Boynuz'la birleşiyordu. 1635'te Fransız bir gezgin, buranın "Avrupa'nın [limanlarının] en iyisi, en derini ve en kullanışlısı" olduğunu yazmıştı. "Y" harfinin ayağı güneyde, Akdeniz'e geçişin sürdüğü Marmara Denizi'ydi.

İstanbul, aklın alabileceği bütün doğal üstünlüklere sahipti. Karadeniz'i Akdeniz'e birleştirirken Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun strateji ve ticaret kavşağında yer almıştı. Taze pınarları, bol balığı ve genelde ılıman iklimi vardı. Kar ender olarak yağardı ve yaz sıcağı, serin esintilerle kesilirdi. Ne bir kent ne de bir imparator, bundan fazlasını isteyebilirdi.

Roma İmparatoru Konstantin kenti, MS 413'te, ülkesinin Doğu eyaletlerinin başkenti olarak kurmuştu. İmparatorluk bölündükten sonra İmparator III. Theodosios, Konstantinopolis'i ayakta

durmayı sürdüren ve Yunanca konuşan Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Bizantium olarak büyütüp, yeniden inşa etti. Bundan sonra, bin yıl boyunca berkitilmiş surlar, sayısız saldırıya direndi: 478'de Gotlar, 616 ve 626'da Persler, 668'de ve 716'dan 718'e dek Araplar, dokuz ve on birinci yüzyıllar arasında dört kez Ruslar ve 1422'de Türkler. Kent yalnızca 1402'de, o da, sözde Müslüman işgaline karşı kendisini savunmaya gelen açgözlü Hıristiyan Haçlılarca ele geçirilip yağmalandı.

Bizans'ın gücü, iç bölünmeler ve Osmanlı Türklerinin Batı'ya ilerlemesi sonucu azaldı. Ülkenin karmaşık, komplolarla dolu siyaseti "Bizans oyunu" terimini dünyaya armağan etti. Kent 1453'te, güçlü Sultan II. Mehmed önderliğindeki Türklerce yeniden kuşatıldı. Kentin yiyeceğinin sağlandığı ekili alanlar ele geçirildi ya da ateşe verildi. Bizanslılar, Osmanlı donanmasını sokmamak için Altın Boynuz'u zincirle kapatınca, Sultan yetmiş gemi yapılmasını emretti ve bir mayıs gecesi bunları tepelerden aşırdı. Sanki büyü olmuş gibi, Türk donanması şafakta Altın Boynuz'da göründü. Bağlantıları kesilen ve dört bir yandan saldırıya uğrayan Bizans, ölümünü bildiren çan sesleri arasında düştü. Mehmed kente gururla girdi ve bundan sonra Batı'da "Fatih" olarak bilindi.

Ancak kent, bu yenilgiden zarar görmedi. İstanbul adıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Mehmed ve halefleri, komutanlık dışında, iyi birer şehirci olduklarını da kanıtladılar. 538'de yapılmış olan Ayasofya katedrali, camiye dönüştürüldü. Dev yeni camiler ünlü Mavi Cami, Fatih, Süleymaniye, Kariye ve Kocamustafapaşa yan yana uzanan tepeler üzerine yapıldılar.

Bizans imparatorunca on üçüncü yüzyılda Cenevizli tüccara verilen Galata semti, ticari merkez olmayı sürdürdü. 1492'de Hıristiyan engizisyonunca İspanya'dan kovulan Yahudiler hoş karşılandı ve kendilerine iyi davranıldı. Kapalıçarşı kalkındı; haremli ve hazine daireli saraylar yapıldı. İmparatorluğun zenginliği İstanbul'a aktı; sanatçılar, zanaatkârlar kenti bezediler. İstanbul kapılarından çıkan ordular, güneyde Mısır'dan doğuda Pers İmparatorluğu sınırına, batıda Viyana kapılarına kadar uzanan bütün toprakları fetih için yürüdüler.

Kent, imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı sonunda çöküşüne dek geçen 450 yıl boyunca gelişti. Almanya'yla müttefik olan Osmanlılar, korkunç bir yenilgiye uğradılar. Milyonlarca Türk savaş, hastalık ve açlıktan öldü. Geniş Hıristiyan Ermeni azınlığın çoğu, Müslümanlarca katledildi ya da kaçtı. İngilizler ve Fransızlar Arabistan'daki toprakları ele geçirip, İstanbul'u 1919'da işgal ettiler ve

kendilerine kukla bir sultan buldular. Türkler, kendilerine kimlik ve kurumlar veren neredeyse bin yıllık imparatorluğu yitirmişlerdi. Geride kalan toprakların çoğunu da Yunan ordusu işgal etti.

Bu ulusal felaket anında Mustafa Kemal Paşa, ülke içlerinden direniş başlatıp, Yunan ordusunu dışarı attı ve 1920'lerin başında bir cumhuriyet olarak Türkiye'yi kurdu. Tümüyle yere serilmiş ülke için yalnızca bir kurtarıcı değil, onu modern bir ulus yapmaya kararlı bir reformcuydu. Yeniliklerinden biri, o zamana dek ihmal edilmiş Anadolu'yu kalkındırmak için Ankara'yı başkent olarak İstanbul'a yeğlemekti. 1919'da, "Bundan sonra" dedi, "İstanbul Anadolu'yu değil, Anadolu İstanbul'u denetleyecektir." Böylece İstanbul'un başkent olarak 1 500 yıl süren saltanatı sona erdi, ancak ekonomik ve kültürel gücü sürdü.

Yakışıklı önder, iktidar ve otorite ışıkları saçıyordu. Sınırsız enerjisiyle bütün gece içki içip kâğıt oynar, kısa bir uykudan sonra ulusun işlerini yapmaya kalkardı. 1921'de bir ABD deniz subayının tarumuna göre, "Çıkık elmacıkkemikleri, biraz çökük yanaklar, çok kısa kesilmiş kızıl kahve bıyık, çelikten mavi gözleriyle çarpıcı bir gençliği vardı. Yüzü entelektüel değil, ancak ince ve cıva gibi. Aman vermezliğin sınırsız olasılıkları, hatta insafsızlıkla (karşısındakinin düşüncelerini okuma yeteneğiyle) ve büyük bir geniş görüşlülükle yoğunlaşma duygusuna kapılabiliriz."

Üstlendiği göreve gösterdiği mutlak inanç, bezgin ve şaşkın halkı harekete geçirdi. Arkadaşı İsmet İnönü'nün de yardımıyla, ülkeyi yeniden imara ve yeni görüntüsünü pekiştirmeye başladı. Önceleri "Türk", geri taşralılar için kullanılan bir hakaret sözüydü. Üst düzeydekiler kendilerini Osmanlı sayıyor; çoğunluk, kendini Müslüman olarak niteliyordu. Artık yeni bir slogan vardı: "Ne mutlu Türk'üm diyene!"

"Artık Batı'ya bağlıyız ve yeni alışkanlıklar kazanmalıyız" dedi önder. Türk dili yalınlaştırıldı ve Arap harfleri yerine Latin harfleriyle yazıldı, Müslüman din adamlarının gücü kırıldı, yasalar yeniden yazıldı ve kadınların peçe takması yasaklandı. Yeni önderin, "bilgisizliğin, bağnazlığın, ilerlemeye ve uygarlığa düşmanlığın simgesi" olarak nitelediği sipersiz şapka, fes, Avrupa stili şapkalarla değiştirildi. İlk kez, herkesin bir soyadı taşıması kararını aldı. Önerilen soyadlarının listesi her yere asıldı. Meclis, önder için "Türklerin babası" anlamındaki "Atatürk" soyadını kabul etti. Parlamenter bir yönetim kuruldu, ancak tek parti vardı ve Atatürk devletin sorgulanmaz sahibiydi.

Bütün bu değişimle bile İstanbul, Batılılar için egzotizm ve ro-

mantizmin sembolü olarak kaldı. İstanbul'u ziyaret etmek isteyenler için romantik yol, dünyanın en ünlü treni "Orient Express"ti. Paris'ten İstanbul'a haftada iki kez sefer yapan ekspres, 7 ülkeyi aşan 3 500 km'lik yolculuğu 56 saatte tamamlıyordu. Yolcuları arasında imparatorlar ve dolandırıcılar, diplomatlar ve mihraceler, casuslar ve diplomatik kuryeler yer alırdı. Bulgaristan Kralı Boris, ünlü metresi Magda Lupescu'yla birlikte Romanya Kralı Carol, tren ülkelerinden geçerken kimi zaman makinistlik yaparlardı. Milyoner silah tüccarı Basil Zaharoff ve dünyanın en varlıklı kişisinin oğlu Calouste Gulbenkyan, sık seyahat eden yolculardandı ve trende tanıştıkları kadınlarla evlenmişlerdi.

Agatha Christie, Graham Greene, Eric Abler ve John Dos Passos, trenin esin verdiği yazarlar arasındaydı. Dos Passos, Doğu'ya seyahati, belgesel filmlerin şiirselliğini taşıyan belirgin üslubuyla şöyle anlatmıştı: "Günden güne tepeler çıplaklaşıyor ve kurulaşıyor ve tren daha yavaş yol alıyor ve istasyon şeflerinin bıyıkları daha daha uzuyor ve üniformaları daha daha şekilsizleşiyor; ta ki, sonunda parlak yeşil deniz ile güneş yanığı sarı tepeler arasında kıvrılıyoruz. Birden tren kirli sarı renkte yıkık duvarlar arasında sıkışıyor, raylar çöp tepeleri, selvi ağaçları arasından geçiyor. Tren artık zorlukla ilerlemektedir. Kör bir hattaymış gibi, belli belirsiz duruyor. Burası mı? Hayır, evet burası olmalı... Konstantinopolis!"

Kentin, tren pencerelerindeki ilk manzarası Yedikule'ydi. Sonra Marmara Denizi ve büyük camiler görünürdü. Tren Sarayburnu'nu döndüğünde, sultanın eski hareminin ve on beşinci yüzyıldan kalma Topkapı Sarayı'nın yanından geçerdi. Ahşap evlerin, camilerin ve sarayların duru çizgilerinde bir büyü vardı. Tepeler mavi suların, uzun mezar taşlarının üzerindeki taştan türbanlarıyla eski Osmanlı mezarlıklarının ve bütün dünyayı bezemeye yetecek altın, mücevher ve halıyla dolu Kapalıçarşı'nın şaşırtıcı manzaralarına yol veriyordu.

Kentin gerçek tutkunlarından biri, orta halli evi, Park Otel ile Von Papen'in konsolosluğunun birkaç sokak ötesinde bulunan Angelo Giuseppe Roncalli adlı toparlak, küçük İtalyan köylüsüydü. Roncalli sık sık Orient Ekspress'le yolculuk yapardı. "Trende" demişti, "dinlenir, okur, dua eder, doğanın güzelliklerini ve değişik insanları izlersiniz." Vatikan'ın elçisi, İstanbul'da sayıları çok az olan Katoliklerin rahibiydi. 1939'da elli sekiz yaşında olan Roncalli, ailesinin dört buçuk yüzyıldır yaşadığı bir İtalyan köyündendi. Masasında yalnızca akraba fotoğrafları ve kısa dalga yayınları izlemek için Phillips marka bir radyo dururdu. Rahip

üniforması giymesi, Türkiye'nin laik yönetimince yasaklanmış olan Roncalli, sıradan bir palto, modası geçmiş bir takım elbise ve melon şapka giyerdi. Ancak gösterişsiz alışkanlıkları, güller ve manolyalarla dolu bahçesiyle mutlu olmasını önlememişti.

Roncalli'nin basit ve içten dindarlığı, alçakgönüllü geçmişinde köylü çocuğu olmasından, burslu okumasından, Birinci Dünya Savaşı'nda hastane hademeliği ve vaizlik yapmasından miras kalmıştı. Bu deneyimden, yenilik yanlısı ve İtalya'da yeni başlayan Hıristiyan demokrat akımın destekçisi olarak çıkmıştı.

Uzun yıllar sonra, Papa XXIII. Johannes olarak inançlarını uygulamaya koyacaktı. Ama Roncalli şimdi gözden düşmüştü. 1925'te, kilisenin çok iyi anlaştığı İtalyan diktatörü Benito Mussolini'yi eleştiren bir konuşma yapınca, Roncalli önce 10 yıllığına Bulgaristan'a, sonra da İstanbul'a sürüldü. Rum Ortodoks ve Müslüman topraklarında geçirdiği yıllar, dini görüşlerini evrenselleştirecek, sürüldüğü ülkelerde bir Vatikan prensinin değil, bir kilise rahibinin bakış açısını kazanacaktı.

Yine de İstanbul'daki yıllarında, Roncalli'nin meslek geleceğine ilişkin beklentileri, daha zayıf olamazdı. İstanbul'a geldikten sonra kendisini günlük tutmaya yönelten, yalnızca alçakgönüllülük değildi: "Çok az şey başardım. Tanrı önünde kendimi sıradan ve utanç içinde hissediyorum. Ancak geleceğe ağır başlılık ve güvenli bir huzurla bakıyorum." Roncalli, küçümseyen bir mizah anlayışıyla kendisini "Vatikan'ın Ortadoğu'daki postacısı" diye nitelemişti.

Günlüğünde "Türklerden çok hoşnutum" demiş ve eklemişti "bir çile uygulaması olarak, Türkçe öğrenmeyi özellikle istiyorum." Her gece Boğaz'da ışıklar içinde yüzlerce balıkçı teknesini izlerken esinlenmiş, yağmur altında bile çalışan balıkçıların neşesi üzerine şunları yazmıştı: "Ah, bu örnek karşısında biz rahipler, 'insanlık balıkçıları' ne çok utanç duymalıyız. Biz de Boğaz'daki balıkçıların yaptığını yapmalı, fenerlerimizi yakıp, kayıklarımızda gece gündüz çalışmalıyız."

Ancak Roncalli, savaş ve diktatörlük dolu bir dönemin trajedisinden de ders almıştı. "Bir devletin büyüklüğü" demişti, "askeri harekâtları, diplomatik anlaşmaları ya da ekonomik başarılarıyla değil", yalnızca "hukukunda somutlaşan adaletle" ölçülebilirdi. Bir zamanlar İstanbul'da hüküm sürmüş, ama şimdi yok olmuş Yunanlılar, Romalılar ve Osmanlıların kalıntıları arasında, Katolikliğin; geçmişin boyun eğmeyen ancak ölümlü imparatorluklarına öykünerek değil, yalnızca değişen zamanlara uyarak yaşayabileceği sonucuna varmıştı.

Roncalli, İstanbul'da ruhani dersler ararken, daha dünyevi konuklar da kenti, romantizmin canlandığı bir yer olarak görmüşlerdi. Macar bir yazar, kentin eski mahallelerinde büyüleyici günbatımını şöyle anlatmıştı: "Sıkışık biçimde yapılmış, kapalı balkonlarıyla harap Türk evleri, ilkel kervansaraylar, modern binalar, kiliseler ve bütün çağlardan kalma yıkıntıların karmaşası; büyük meydanlar ile dar, dolambaçlı ve kötü kaplanmış sokaklar boyunca kalabalık ve başıboş büyümüş; bu da Ayasofya ve Mavi Cami'nin yoğun kubbeleri ve kusursuz minareleri [altında] binlerce yıllık ihtişam ve sefaletin siluetini çiziyor."

Amerikalı bir deniz subayı da şöyle şiirleştirmişti: "İstanbul'u çok değişik noktalardan gözledim; Haydarpaşa'dan sabah sisinde bir Doğu masalından çıkmış kent iken; Mavi Cami'nin minaresinden gün ortasında, Canaletto imzalı bir tablo gibi katı ve net iken; Topkapı'dan günbatımında kuleler ve minareler garip gölgeler düşürürken. Benim için, Tanrı vergisi konumuyla kutsanmış el emeği camileri ve saraylarıyla muhteşem; çeşitliliğiyle büyüleyici; sessiz bahçeleri ve uğultulu kalabalıklarının karşıtlığıyla gizemlidir ve dünyanın en güzel kentidir."

Daha kuşkucu olan *New York Times* gazetesi muhabiri C. L. Sulzberger İstanbul'u, "On altı yüzyılın imparatorlukları üst üste yıkık bir karmakarışıklık üzerine yığılmış, açıkta akan sular ve gecekondu pisliğiyle çevrelenmiş ve minarelerin süngüsüyle delinmiş bir kent" olarak anlatmıştı. Cumhurbaşkanı Atatürk bazı yenilikler getirmişti: Bahçeler, Taksim Meydanı, tramvay ve otomobillerin işlediği düz, modern caddeler. Bunlardan en önemlisi İstiklal Caddesi'ydi. Ayasofya, şimdi laik bir simge olarak camiden müzeye dönüştürülmüştü. Sultan'ın sarayları Ortadoğu biçimli Topkapı ve Avrupa biçimli Dolmabahçe cumhuriyetçiliğin simgesi olarak müze yapılmıştı. 1453'te din okulu olarak açılan İstanbul Üniversitesi, modern öğrenim ve bilimi yaymak için yenilenmişti.

Halkın düzenli, disiplinli karakteri, Atatürk'ün yönetimini kolaylaştırmıştı. Bir İngiliz istihbarat raporunun doğru olarak yazdığı gibi, "Türkler doğal bir onur, kendini denetleme ve kibarlık mirası almışlardır. Ama adaletsizlik ya da hakarete şiddetli tepki gösterirler. Büyük kişisel cesaret, tutum, yiğitlik ve güvenilen lidere bağlılık gösterirler." Gururlu, inatçı, hiyerarşiye saygılı ve ağzı sıkıdırlar. Tehditlere pabuç bırakmayan Türkler, saldırıya geçmekte çabuk, ancak dostlukta kalıcıdırlar.

Ne var ki, bu askeri nitelikler, ilerlemeyi de sınırladı. Sultan'ın divanında olduğu gibi, kişisel başarı, güçlüden ihsan almaya bağ-

lıydı. İkinci derecede memurlar, kendi başlarına iş yapmaktan korkardı. Amerikalı bir konuk, büyük bir hastaneyi başhekim eşliğinde dolaşırken, bu sistemin nasıl işlediğini görmüştü. Çok sayıda sineğin, açık pencerelerden koğuşlara girdiğini gören konuk, camları kimsenin kapatmamasına şaşırmıştı. Başhekim ise, işlerin böyle yürümediğini anlatmıştı. Yönetici bir şey emretmedikçe, ki buna pencerenin kapatılması dahildi, hiçbir hemşire ya da hademe kendiliğinden iş yapıp saygısızlık etmeyi aklının ucundan geçirmezdi.

Memurlar kimseye yetki vermez, sorumluluk almaktan da nefret ederlerdi. Bakanların neden her yaz tedavi için bir iki ay Avrupa'da kaldıkları sorulduğunda, bir Amerikalı diplomat şöyle açıklamıştı: "Başbakan tarafından azarlanmaktan ve kendi yardımcılarının sorunlarıyla uğraşmaktan, bakanların aşınıp eskime belirtisi göstermeleri şaşırtıcı değildir."

Yabancılar konukseverlikle, ancak kuşkuyla karşılanırdı. Türkler gizlilikten hoşlanır, muhalefet edilmeye duyarlık gösterir ve hemen yıkıcılıktan kuşkulanırdı. Ordu harekâtlarının ve hükümet toplantılarının en küçük ayrıntıları bile kıskançlıkla gizli tutulurdu. Her yerde hazır ve nazır olan gizli polis (Emniyet) herkesi ve her şeyi öyle sessizce ve etkili dinlerdi ki, diğer istihbarat servisleri onun yanında amatör kalırdı. İstanbul'da otel, lokanta, elçilik, otobüs, tramvay görevlilerinden ve maaşa bağladığı diğerlerinden aldığı bilgiyle, yerleşik yabancılar ve turistler üzerinde ayrıntılı dosyalar tutardı.

İstanbul halkı, Doğu'nun ve Batı'nın etnik gruplarını ve kültürlerini kendi içinde karıştırmıştı. Türkler, Avrupa giysilerini, âdetlerini ve laikliği tutkuyla benimsemişlerdi. Rum, Yahudi ve Ermeni toplulukları da kendi gelenekleri, dilleri ve giysilerini korumuşlardı. Protestanlarca yönetilen Robert Kolej'in bayrak yarışı şampiyonu atletizm takımı, bu karmaşayı yansıtır biçimde bir Türk, bir Rum, bir Ermeni ve bir Bulgar'dan oluşuyordu.

Bu kozmopolit havada yabancı kuruluşlara, Türk siyasetine karışmadıkları sürece izin veriliyordu. Protestan Amerikalı misyonerlerce yönetilen Robert Kolej'den başka, Alman, Fransız ve İtalyan okulları vardı. Faşist İtalyan ve Nazi Alman parti hücreleri, kendi yurttaşları arasında özgürce çalışabiliyordu; yabancı hükümetler para harcayıp İstanbul'da kendi dillerinde gazete çıkarıyorlardı. Uzun süredir İstanbul'a yerleşmiş "Levanten" İngiliz aileler, önceleri kentin ticaretinde, sonra da İngiliz diplomasi ve istihbaratında önemli rol oynadılar. İstanbul'daki Amerikan top-

lumunda Socony Vacuum ya da Liggett & Myers Tobacco adlı şirketler için çalışan çokluk vahşi, çok içki içen serüven düşkünleri yanında, Amerika'nın orta batısından gelmiş dürüst ve ağzına içki koymayan misyonerler vardı. Her iki topluluğun üyeleri, daha sonra ABD istihbarat operasyonlarına eleman vereceklerdi.

Yaz aylarında büyükelçiler Ankara'nın sıcağından İstanbul'un esintilerine kaçardı. Her birinin özel yatı vardı. Amerikan teknesi Hiawatha, Douglas MacArthur ve Eleanor Roosevelt gibi konukları ağırlamıştı. Savaşta bu tekneler büyükelçileri, Boğaz'da "balık avına" götürecek ve gizli toplantılar böyle maskelenecekti.

Diplomatlar ve aileleri, 1930'ların sonlarındaki yaz günlerini, partiler, resepsiyonlar, tenis karşılaşmaları ve piknikler yanında yüzme, balık avı ya da kara avı gibi eğlencelerle geçiriyordu. Yerel yüksek sosyetenin merkezi olan yat kulübünde sürekli görünmek gerekiyordu. Atatürk'ün sevdiği ve Beyaz Rusların işlettiği Rejans'ta, çarlık döneminde düşes oldukları söylenen garson kadınlar çalışırdı. Ve İstanbul, Macaristan'da doğan ve sonra bir Türk diplomatıyla evlenen Zsa Zsa Gabor'un çekici olmayı öğrendiği yerdi.

Diplomatik işler ender olarak acildi. 1941'de bile, Amerikan Büyükelçiliği'nin Washington'a atanan karıkocanın piyanosunun satılmasına ilişkin çabaları konu alıyordu. Büyükelçi de, Ankara'da yaşamanın getirdiği bezginliklerden yakınıyordu: "Sanırım, yaşamımın üç güzel yılını, yabani bir doğa ortasındaki bu kartondan başkentin kültürel ve ruhsal yönden steril havasında geçirmekten önce çocuklarımı, kısa bir süre önce de karımı geri yollamış olmaktan ve bir çift sevimli, ancak söz dinlemez yerli köpekle arkadaşlık etmek zorunda kalmaktan bir yıldan çok zaman önce koşulların giderek güçleşeceğini görüp, personel yollanmasını boş yere istemiş olmaktan ve bakanlığımdan öneri ya da yardım için tek kelime gelmemesinden üşüteceğim." Büyükelçi, bakanlığın ancak "mobilyaların bazı sevimsizliklere uğradığından" kuşkulandığı zaman elçilikle ilgilendiğini de yazmıştı. Dışişleri bakanının "bütün sorununun", Bayan Gillespie'nin piyanosu olmasından yakınan büyükelçi, "Bayan Gillespie'nin piyanosunun canı cehenneme!" diye not düşmüştü.

1930'ların sonunda Türk hükümetinin ana hedefi, ülkenin bu sükûneti sürdürmesiydi. Hükümet savaşı önlemek, olmazsa da, bir savaşın içine çekilmemek istiyordu. Birinci Dünya Savaşı, Atatürk'ün sözleriyle "milyonlarca kişinin boş yere kurban verildiği" benzersiz bir felaket olarak anılıyordu. Daha ötesi, Türkler iyi as-

ker olmalarına karşın, askeri gereçleri çağın gerisindeydi. İstanbul'un ahşap evleri hava bombardımanı sırasında büyük bir yangın felaketiyle çıra olmaya adaydı. Ülkenin malzeme stoku yoktu. Bu yüzden Türkler, Birinci Dünya Savaşı'nda ordusunu eğiten ve müttefiki olan Almanya dahil, bütün güçlerle iyi geçiniyordu. Naziler 1937'de, ihraç ürünlerinin yüzde 37'sini satın alarak Türkiye'yi Almanya'ya ekonomik olarak bağlamak istiyorlardı.

Moskova'ya duyulan korku ve nefret, Türkiye'nin Londra ve Berlin'e yanaşmasının altındaki gerekçeydi. Türk anneler, yaramazlık yapan çocuklarını, Rusların gelip kendilerini kaçıracağını söyleyerek korkuturdu. Ancak bu yaklaşımın kaynağı, Rusya'nın komünist ideolojisinden çok tarihi tutkularıydı. Türkler, çarların sürekli güneye ilerlediğini hatırlıyordu. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardaki bir düzine Türk-Rus savaşı Türklere çok geniş topraklara mal olmuş, Rus işgalindeki bölgelerden yüz binlerce Türk göç etmişti. Moskova, Rusya'nın güney kanadının anahtarını elinde tutan İstanbul'u ele geçirip Boğaz'a egemen olmak istemişti. Türkler, Sovyet devriminin bu hedefleri değiştirmediğini biliyordu.

1930'ların sonunda Türk liderler, güçlü bir Almanya ve SSCB etki alanlarını genişletmeye çalıştıkça, kendi ülkelerinin tehlikede olduğunu biliyorlardı. Balkanlar diye anılan güneydoğu Avrupa, yine 1914'te olduğu gibi bir barut fıçısıydı. İngiltere ve Fransa, 29 eylül 1938'de batı Çekoslovakya'yı Münih'te Hitler'e verdiler. İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain bu ödünün "bu zamanın barışını" koruduğunu duyurdu. Buna karşın Türkiye gibi küçük ülkeler, büyük güçlerin Çekoslovakya'ya ihanetini, kendi ölümlerinin yaklaşan habercisi saydılar.

Winston Churchill, "Nazi zorbalığınca tehdit edilen ve birer birer yutulacak küçük devletlerle" İngiltere'nin ittifak yapması gerektiğini savunuyordu. Ancak iktidarda değildi ve İngiltere'nin Hitler'i yatıştırma siyasetinin dışındaydı. Londra başka türlü davransa bile, Balkan devletleri direnmek için kendi başlarına çok zayıftı ve bölünmüştü. Bu tehlikeler ortasında ulusu, ancak Atatürk'ün işbaşında olması yatıştırıyordu. İstanbul'da Atatürk'ün hasta olduğu söylentileri yayılmaya başladığında, hükümet bunların yazılmasını yasakladı. Ekim 1938'deki bir törene Atatürk'ün katılmadığını yazma cüreti gösteren bir gazete üç ay kapatıldı.

Ancak Atatürk'ün hastalık haberlerini sansürlemek, sağlığını korumaya yetmedi. 58 yaşındaki Atatürk, 10 kasım 1938'de sabah 10 sularında Dolmabahçe Sarayı'ndaki odasında öldü. Bütün ulus sarsıldı. İşyerleri tatil edildi ve her yer kapandı. İstanbul'da kork-

muş, ağlayan insan kalabalığı sokaklara akıp saatlerce dolaştı. Kimileri huşu içinde Atatürk'ün yaşamöyküsünü dinlerken, kimileri de gazeteleri kapışıyordu. Bir Türk diplomatı günlüğünde, "Önderimizi çok kötü bir zamanda yitirdik" diye yazdı.

Çabucak bir lidere gereksinim vardı. Ertesi gün, 450 km doğudaki Ankara'da Meclis, İsmet İnönü'yü cumhurbaşkanı seçti. Mantıklı bir seçimdi.

İnönü, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaşmuş ve Harbiye Nezareti'nde görev yapmuştu. Ancak 1919'da işgal edilince, İstanbul'da bir gün daha kalmayı reddetmiş ve Atatürk'ün milliyetçi birliklerine katılmuştu. İnönü bu orduda sürekli yükseldi ve Yunanlılara karşı, soyadını aldığı İnönü'de ordunun büyük zaferini yönetti.

Cumhuriyet'in ilk on beş yılında İnönü, Atatürk'ün başbakanıydı. Atatürk'ün ölümünden birkaç ay önce iki gururlu adam, küçük bir konu yüzünden tartıştılar. İnönü istifa etti. Ancak araları açıkken bile, Atatürk İnönü için iyi şeyler söylüyordu. İnönü cumhurbaşkanı olunca, önde gelen siyasetçilerden biri günlüğüne şöyle yazdı: "Ancak bu noktadan sonra gerçek siyasal karakteri anlaşılacak. Çünkü şimdiye dek, neyi kendi başına, neyi Atatürk'ün girişimiyle yaptığı anlaşılmuyordu." Yakışıklı ve enerjik Atatürk'le karşılaştırıldığında İnönü sessiz, yalın ve tutucuydu. Atatürk köpürdüğü an, İnönü sabırlıydı. Atatürk'ün nitelikleri rejimi kurmak için yaşamsaldı; İnönü'nün nitelikleri ise pekiştirmek için.

Atatürk'ün tabutu, Dolmabahçe Sarayı'nın taht odasına yerleştirildi ve kentin dört bir yanından yüz binlerce kişi önünden geçti. 17 kasımda sarayın önündeki kalabalık öylesine karıştı ki, atlı polislerce dağıtıldı. Çıkan panikte on iki kişi ezilerek öldü. Çoğu Türk bunun, yaklaşan çöküşün bir belirtisi olup olmadığını düşündü. İki gün sonra cenaze töreni başladı. Törenlerle eski dönemin kapatılıp, ulusun yatıştırılması amaçlanmuştu. Atatürk'ün tabutunu taşıyan top arabasını, Boğaz'a dek altı siyah at çekti. Burada tabut, Asya kıyısına götürülmek için bir zırhlıya kondu. Zırhlının çevresinde Türk donanmasının çoğu gemisi ile İngiltere, Almanya, Fransa, SSCB, Romanya ve Yunanistan'dan savaş gemileri yer aldı. Asya kıyısında tabut, özel trene kondu. Tren, meşalelerle aydınlatılnuş, çiçekler ve yas tutanlarca doldurulmuş istasyonlarda kısa süreler durarak, ağır ağır doğuya yol aldı.

Tabutu, ertesi gün Ankara'da, İnönü'nün başkanlığındaki bir grup karşıladı. Topluluk, isli meşale dumanlarının, göklerini acıyla kararttığı Meclis binasına yürüdü. İnönü Atatürk'ü, "milletimi-

zin yetiştirdiği kahraman insan" diye nitelerken, askerler ağlıyordu. Dini tören yapılmamış, Atatürk'ün yeğlediği milliyetçi bir tören hazırlanmıştı.

21 kasım sabahında askerler, on amiral ve general eşliğinde Atatürk'ün tabutunu taşıyan top arabasını Ankara caddelerinden geçirip, mezarı yapılana dek yatacağı Etnoğrafya Müzesi'ne çektiler. Caddelerdeki kalabalıklar soylu, ancak çağdışı kalmış süvarilerin öncülük ettiği, ardından büyükelçilerin ve kısa süre içinde birbiriyle savaşacak ülkelerden gelen küçük askeri birliklerin geldiği renkli geçit törenini sessizce izlediler. Arkadan İnönü, bakanlar kurulu, komutanlar ve yabancı diplomatlar geliyordu.

Türkler, toprağa vermiş de olsalar, Atatürk'ün ölmesine hiçbir zaman razı olmadılar. Dönemin bir siyasetçisi; cumhurbaşkanı olduğu yıllar boyunca İnönü için, "Atatürk adını her zaman her ağızdan duyacaktı" dedi. "Sanki hâlâ Atatürk'ün gölgesinde yürüyordu. Ve bu gölge giderek genişliyor, uzuyor ve kararıyordu." Türkler, uluslararası bunalım çevrelerinde tırmandıkça "Ah Atatürk, sensiz ne yapacağız?" diyordu. Hükümet yası ve törenleri, olabildiğince uzatmıştı. Ve Atatürk'ün ölümüyle İnönü tehlike anında ülkeyi kurtarma sorumluluğunu üstlenmişti. Ve bu günler nasıl da tehlikeli olacaktı!

Üçüncü bölüm

Felaket belirtileri

Görünen köy kılavuz istemez.
Türk atasözü

Müttefikler ile Almanya arasındaki çekişme, Türkiye'nin kazanılması için de bir yarışma başlattı. Naziler, ülkeleri art arda işgal ederken, bütün Avrupa savaşın içine çekiliyor ve Alman orduları giderek İstanbul'a yaklaşıyordu.

Mart 1939'da Almanlar Çekoslovakya'yı işgal edip Nazileştirdiler. İşbirliği yapmaları için işadamları, gazeteciler, siyasetçiler ve memurlara dil döküldü, rüşvet verildi ve ayrıcalık tanındı. İşbirliğine yanaşmayanlar yakalandı, işkence gördü ve toplama kamplarına yollandı. Etnik Almanlar ve Slovak azınlığın bir bölümü ülke içinde beşinci kol oluşturdu. Gazeteler ve radyo istasyonları ele geçirildi ya da sansür edildi. On binlerce göçmen kaçtı.

Almanlar Prag'a girdikten hemen sonra bir gece, George Paloczi Horvath adlı solcu genç bir Macar gazeteci, kentin gözde gece kulübü "Büyükelçilik"te iki İngiliz arkadaşıyla yash biçimde içmeye koyuldu. İçerisi sigara dumanıyla kaplıydı. Bir Alman binbaşı üç adama bakıp durdu, sonra da sarhoşluktan sallanarak küçük masalarına yürüdü. Yanlarına oturup, Çekoslovakya'nın vahşice ırzına geçilmesine katılmaktan nasıl utanç duyduğunu anlattı.

Paloczi Horvath, Hitler'i neden Almanların durdurmadığını sordu. Binbaşı masayı yumrukladı. "Terör altında yaşamak ne demek biliyor musun? Bir polis devleti altında yaşamanın nasıl bir duygu olduğunu biliyor musun? Siz çocuksunuz; yarısını bile bilmezsiniz" diye inledi. "Bu bir cesaret sorunu değil. Direnmek, yalnızca çabucak yakalanmaya neden oluyor. Direnmek, tek başına intihara kalkışmaktan başka bir şey değil." Alman subayları, Hitler'in, büyülü olduğuna inanılan karizması ve kendilerini zaferden zafere götüreceğine inandıkları sistem karşısında boyun eğmişlerdi.

Paloczi Horvath ve aynı biçimde Nazi karşıtı olan Danimarkalı meslektaşı karşılıklı yardımlaşmak için anlaştılar. Danimarkalı, "Hitler önce benim ülkemi işgal ederse, Budapeşte'ye gelip seninle kalacağım. Almanlar önce Macaristan'ı kaparsa, Kopenhang'a gelip benimle yaşayabilirsin" derken, aralarında oturan yaşlı Fransız yazar sözünü kesti: "Ya ikisini birden işgal ederse?" Savaş başladıktan tam bir yıl sonra, Alman ordusu Danimarka'ya yürüyecekti. Paloczi Horvath, haberi İstanbul Park Otel'de duydu. Ertesi yıl Macar hükümeti Mihver'e katıldığında, Paloczi Horvath Budapeşte'deydi ve hapse atılmaktan kurtulmak için son treni yakalamak zorunda kalmıştı. Tarafsız İstanbul'a kaçtı ve savaşmayı sürdürmek için İngiliz istihbaratına katıldı.

1939'un ilkbahar ve yaz aylarında bile Roncalli hâlâ barışa olan umudunu korumaya çabalıyordu. Roma'ya gittiğinde, faşist rejimin Katolikleri ezişini ve Hitler'i, coşkulu kalabalıklar ve yüzlerce gamalı haç bayrağıyla gösterişli biçimde ağırlayışını görmüştü. Yine de Roncalli, İstanbul'da verdiği bir vaazda "Tarih alçalır ve akar. [Tarihi] Tanrı'nın iradesi belirler. İnsanın planları değil" dedi. "İstanbul birçok imparatorluğun iz bırakmadan yok olduğunu gördü" diyordu Roncalli. Aynı son, Hitler ve Mussolini için de gelecekti. Her şey iyiye dönecekti. Roncalli, nisan 1939'da günlüğüne, "Savaş olacağına inanmıyorum" diye yazdı. Birkaç gün sonra Mussolini Arnavutluk'u işgal etti ve Hitlerle ittifak anlaşması imzaladı. Roncalli, Avrupa'daki son birkaç iyimserden biriydi.

Türk liderler daha gerçekçiydi. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, temmuz 1939'da "Silah ve cephane fabrikaları, hummalı bir faaliyet içindeler" dedi. "Diplomatik sohbetlerde savaş havası var; gazeteler, radyo ve haber ajansları da savaş havası yaratıyorlar." Avrupa daha savaşta değildi ama herkes, dev çatışmanın yakın olduğunu biliyordu.

Türkler, doğal kaynaklarının ve stratejik konumlarının kendilerini, Hitler'in işgal edilecek ülkeler listesine yerleştirdiğine inanıyordu. Almanların göz kamaştırıcı etkililikteki propaganda bakanı Dr. Joseph Goebbels, ziyaret için uçakla İstanbul'a gelecekti. İnişten önce uçağı rotadan sapıp, kentin güneyindeki askeri tesisler üzerinde uçtu. Goebbels, Yeşilköy Havaalanı'na indiğinde, kendisini yalnızca Almanlar değil, bir grup Emniyet yetkilisi de karşıladı. Emniyet, Türkiye'nin kilit ordu üslerinin resimlerine el koydu.

Geciken İngiltere ve Fransa, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da Berlin ve Roma'ya karşı etki sağlamak için çılgınca bir yarışa girişip, Hitler'in "böl ve yönet" stratejisine karşı hazırlanmaya baş-

ladılar. İngiltere, başarısız biçimde Balkanlar'daki ülkeleri, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Macaristan'ı, Alman yayılmacılığına karşı savunma ittifakı kurmaya çağırdı. 1939 yazında İngiltere ve Fransa, saldırıya uğrarsa Türkiye'ye yardım etmeyi kararlaştırdılar.

Haberi duyar duymaz, Alman Büyükelçisi Franz von Papen Dışişleri Bakanlığı'na koşup Alman-Türk paktı önerdi. Türkiye'nin, Almanya düşmanlarıyla ittifak kurmasını önlemekle görevlendirilmişti.

Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, "Müttefikler Türkiye'nin kaynaklarından ve stratejik konumundan yararlanmaya başlarsa, Almanya'nın yaklaşan savaşı yitireceğini" kendisine söylemişti. Ankara'nın gizli diplomatik haberleşmede kullandığı şifreyi çözen Berlin, Mihver Balkanlar'a saldırmadıkça, Türkiye'nin hareketsiz kalacağını biliyordu. Ama Hitler ve arkadaşı Mussolini'nin tam hedefi de Balkanlar'dı. Von Papen, bu bölgenin fethi başladıktan sonra da Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamalıydı.

Von Papen, vaatler yanında tehditler de savurdu. Türkleri uyardı: "Yaklaşan savaşta modern silahlar olmadan ne yapacaksınız? İstanbul ve bütün kentleriniz yok olacak. Tarafsız kalın!" Kurnaz büyükelçi, Türklerin en büyük korkusunu sömürüyordu. Son savaşın yıkımını aşmak için yirmi yıl çalışmışlardı. Dışişleri Bakanı Saracoğlu, Meclis'te daha yeni "Yıllar boyu tarafımıza ihsan edilen barışın verdiklerini hiçbir zafer veremez. Ve hiçbir sorumlu kişi, bu muhteşem başarıların, silahlı bir çatışmanın alevleri içinde yok olmasına kolay kolay razı gelemez" demişti. Şimdi Türkler, bütün çabalarının birkaç hafta içinde tam anlamıyla kül olmasından korkuyordu.

Almanların yararına çalışan başka etkenler de vardı Alman gücünden duyulan korku, Balkan devletlerinin Hitler'i yatıştırmada daha gönüllü olmasını sağlamıştı. Doğu ve Orta Avrupa'daki çoğu lider, Almanya'nın ya katılmak ya da yaranmak gereken karşı konulmaz bir güç olduğunu düşünüyordu. Gazeteler ve siyasetçiler çoğu zaman satılıktı. Romanya, yolsuzluğun bir sanat dalı haline geldiği ve dağılmakta olan bir devletti. Yugoslavya, birbirine diş bileyen etnik gruplardan oluşan bir yamalı bohçaydı. Yunanistan, bir diktatör altında eziliyordu.

Bunun yanında rekabet, küçük ülkeler arasında işbirliğini engelliyordu. Küçükler arasındaki sınır anlaşmazlıkları, bazı rejimlere, Berlin'e bağlanma gerekçesi vermişti. Birinci Dünya Sava-

şı'nda müttefik oldukları Almanya'yla birlikte yenilmiş ve ardından gelen barış anlaşmasında ezilmiş Bulgaristan ve Macaristan, mevcut sınırları, komşularının zararı pahasına değiştirmeye en az Hitler kadar gönüllüydüler. Balkanlar'daki kimi üst düzey çevreler, Almanya'yı SSCB'ye karşı kalkan olarak görüyor, yerel faşist hareketler de aynı biçimde Almanya'yla coşku dolu işbirliği yapıyordu.

Uzun süredir dünyanın bu kesiminde olumlu bir şeyler yapmanın güçlüğü, bezgin diplomatların, anlaşılmaz biçimde birbirine karışmış kan davalarını tanımlamak için "Balkan" sözcüğünü kullanmasına neden olmuştu. Yine de 1939 yazında Almanya'yı, işgalin işe yaramayacağına inandıracak bir Balkan savunma paktı, savaşı önlemenin tek yolu gibi görünüyordu. Romanya'nın İngiliz yanlısı Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu şunları yazmıştı: "Ankara, savaşa giden yolu kapamak için dünya çapında harcanan çabaların merkezinde gibi görünüyor." Diplomatlar barışı kurtarmak için son bir çabayla haziran 1939'da bu kentte toplandılar. Kentin en büyük oteli Ankara Palas'ta bir gala düzenlendi. Yanaşan limuzinlerden, birbirinin aynısı sıkıcı giysiler içinde, ancak bütün değişik siyasal görüşleri temsil eden büyük adamlar indiler. Konuklar, dekor olarak yalnızca Atatürk'ün dev portresinin bulunduğu balo salonunu doldururken, Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Saracoğlu girenlerin elini sıktılar. Hiç de uygun olmayan bir biçimde, bir köşede duran caz orkestrası son parçaları çalıyordu.

Salona girdiğinde bütün gözler, kurmaylarıyla çevrelenen ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerin kendisine verdiği iki madalyayı gururla taşıyan Von Papen'deydi. Herkes, Von Papen'in herhangi bir Balkan ittifakını engellemeye kararlı olduğunu biliyor, ancak diplomatik nezaket üstün geliyordu. Saracoğlu, Von Papen'i herkesle tanıştırdı ve Alman Büyükelçisi hemen, onur konuğu Gafencu'yu kenara çekti.

Von Papen, Rumen'in elini sıkarken, "Barış yolunda buradaki çabalarınızdan ötürü sizi kutluyorum" dedi. "Zihinler yatışmalı. Kendi payıma burada yapmaya çalıştığım da bu ve her şeyin üzerinde, ülkemde de aynı şeyi yapmaya çalışıyorum. Savaş istemiyoruz." Anlamlı bir gülümsemeyle ekledi: "Savaş bir talihsizliktir ve Almanya'yı şu anda yöneten rejimi bunun dışında tutmak istiyorum. Rejime ilişkin kaygılarımı kuşkusuz anlıyorsunuz. Ülkemin sürdürdüğü küçük deneyin çok fazla düş kırıklığı yaratmamasını dilemek için herkesten fazla gerekçem var."

Her zaman olduğu gibi Von Papen, Üçüncü Alman İmparatorluğu'nun gerçek mimarı olduğu izlenimini vermeye çalışıyordu ve bu babaca yaklaşım, hâlâ büyük gücü olduğu anlamındaydı. Aynı anda herkes yalnızca kendisiyle işbirliği yaparsa, Hitler'i dizginleyecek ve sonunda yerini alacak bir kişi olduğu havasını yayıyordu. Ne var ki, hiçbir Alman ve belki de Almanya dışında da hiç kimse, Hitler'i Von Papen kadar baştan sona yanlış anlayıp hafifsemedi. Gerçi İngilizler ve Fransızlar, Hitler'in fanatizmi ve askeri gücü konusunda saftılar. Hitler iktidarı ele geçirmeden önce Alman komünistleri, Nazi karşıtı ılımlılara "Hitler'den sonra biz!" sloganıyla aptalca saldırmışlardı. Anlaşılan, Von Papen'in sloganı "Hitler'den sonra ben!"di. Kimi Hitler karşıtları Von Papen'in düşünü paylaşıyordu. Hitler deli bir eski çavuş ise, Von Papen gibi birinin ipleri elinde tutması mantıklı görünüyordu.

Von Papen'in en büyük gücü, oldukça fazla olan çekiciliğiydi. Goebbels tarafından "Ahırımızdaki en iyi at" diye nitelenmişti. Roncalli, Von Papen'i sevmiş ve iyi bir Katolik olduğunu düşünmüştü. Von Papen'in kişisel ünü, böyle kültürlü, tatlı dilli ve nazik bir Avrupalı aristokratın nitelikleri Nazi rejiminin bu denli gönüllü ve etkili işbirlikçisi olmasını özellikle tiksindirici bulan Hitler karşıtlarını öfkelendiriyordu.

1879'da doğan Von Papen, askeri okullara gitti, süvari subayı oldu ve 1913'te ordunun üst düzey kurmayları arasına katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Washington'a askeri ataşe olarak yollandı ve burada ABD tersaneleri ile cephane fabrikalarını kundaklayacak ajanları örgütledi.

1915'te Von Papen, gizli ABD askeri planları ve Amerikalı siyasetçilere şantaj için kullanılacak belgelerden oluşan önemli bir yükü, Almanya'ya yola çıkardı. Tarafsız Hollanda'nın bayrağını taşıyan bir gemiyle yolculuk eden tarafsız ABD'nin bir yurttaşını kurye olarak kullanarak, görünüşte güvenli bir yol seçmişti. Ancak paketi hazırlayan sekreter, İngiliz istihbaratına çalışan milliyetçi bir Çek ajanıydı. Çeklerin uyardığı İngilizler gemiyi durdurup çalınan belgeleri buldular ve olayı yaygın biçimde kamuoyuna duyurdular. Amerikan halkını en çok ayağa kaldıran konu ise, Von Papen'in eşine yazdığı mektuplardan birinde, alayla "Bu salak Amerikalılar" demesiydi. Washington öfkeyle Von Papen'in geri çekilmesini istedi.

Amerika'yı sarsma konusundaki amatör başarısızlığına karşın, Von Papen'in bu ülkedeki serüvenleri, kendisini Almanya'da kahraman yaptı. Batı cephesinde hizmet verdikten sonra, 1917'de İs-

tanbul'daki Alman askeri heyetine katıldı. Burada İnönü'yü tanıdı, İngilizlerle savaştı ve Türkler 1918'de teslim olduğunda, gözaltına alındı. Savaştan sonra Von Papen Almanya'ya döndü ve Katolik Merkez Partisi'nin üyesi olarak siyasete atıldı. Yine tutku, kendisini yanlış yola götürdü. Von Papen, aşırı sağla ittifak kurulmasına karşı olan partisine ihanet etti. 1932'de başbakan olarak atamasını son anda önlemeye yönelik çabaları etkisiz kılmak için, parti başkanına, yani bir rahibe yalan söyleyerek, görevi kabul etmeyeceğini bildirdi. Öfkeli rahip, daha sonra Von Papen'i, Katolik çevrelerde hiç de önemsiz bir hakaret sayılmayan "Yahuda" diye adlandırdı.

Von Papen'in altı aylık başbakanlığı döneminde Almanya, ekonomik çöküntü, artan kutuplaşma ve sokak terörüyle yüz yüzeydi. Von Papen'in saf değiştirmesi, ılımlıları daha da böldü ve Hitler'in gücünün artmasına yol açtı. Hükümetinin Nazilerce desteklenmesi için Von Papen, Hitler'in özel ordusuna uygulanan yasağı kaldırdı. Demokrat görüşlü memurları görevden alıp, zaten sendeleyen cumhuriyeti daha da zayıflattı. Ocak 1933'te Von Papen'in yardımıyla iktidara gelen Hitler, Von Papen'i başbakan yardımcısı yaptı.

Von Papen, bir kez daha yanlış hesap yaparak, Nazileri safdışı bırakabileceğini varsaydı. Hitler'in çok partili bir sistem kurmasını ve daha çok özgürlük tanımasını isteyen bir konuşma yaptı. Çılgına dönen Hitler, Von Papen'i öldürtmeyi düşündü. Bunun yerine Naziler, Von Papen'in konuşma metnini yazan yardımcısını öldürdüler. Avusturya'ya büyükelçi atanan Von Papen, bağımsızlığının yıkılmasına yardım ettiği bu ülkeyi 1938'de Hitler'in denetimi altına vererek idam cezasının ertelenmesini sağladı.

Bu başarısını koltuğunun altına sıkıştıran Von Papen, nisan 1939'da Türkiye'ye büyükelçi atandı. Von Papen'in diplomatik sicilinde, bir tarafsız ülkenin yıkılması girişiminin ve bir başkasının da yok edilmesinin yer aldığını bilmelerine karşın Türkler, istemeye istemeye bu atamayı kabul ettiler. İki ülkenin kaderi, Türkiye için kötüye alametti. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen, düşman büyükelçiye ilişkin gizli değerlendirme raporunda, "Daha sevimsiz bir aday bulmak, Alman hükümeti için güç olurdu" dedi. Yine de Von Papen, o sıcak yaz akşamında Ankara Palas'ta Gafencu üzerinde de kullandığı etkileyicilikle, ev sahiplerinin ilk kuşkularını dağıtmıştı.

Gafencu, Von Papen'le konuştuktan sonra, Bulgar büyükelçisinin yanına gitti. İki adam, sakin bir köşeye çekildiler. Orkestra

şimdi dans parçaları çalıyordu. Genç diplomatlar, iş konuşan büyükelçilerin eşlerini dansa kaldırarak, görevlerini yaptılar.

Gafencu, Bulgaristan'ın bir Balkan ittifakına katılıp katılmayacağını sordu.

Karşısındaki, bunun tümüyle İngiltere'nin haritayı yeniden çizmeye yanaşıp yanaşmayacağına bağlı olduğunu söyledi. Yugoslavya'dan Tzaribrod ve Makedonya'nın bir bölümünü, Yunanistan'dan Trakya'yı, Romanya'dan da Dobruca'yı alacaksa, Bulgaristan işbirliği yapabilirdi. Ya Gafencu bu plan için ne düşünüyordu?

İngiliz Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen, bu konuşmayı dinlemeye çalışıyor, ancak her sözcüğü duyamıyordu. Söyleşi sona erdiğinde Sir Hughe, yiyecek dağlarının, dalgalanan kalabalık tarafından silinip süpürüldüğü servis masasında Gafencu'ya yanaşıp sordu: "Eeee? Bir çözüme vardınız mı?"

Gafencu alaycı biçimde, "Bütün beklentilerin üzerinde" diye yanıtladı.

"Güney Dobruca'yı geri alacağını ummasına izin mi verdiniz?"

"Hepsi o kadar olsa! Her şeyi feda ettim" diye acı acı güldü Gafencu. "Tzaribrod, Makedonya, Batı Trakya..."

Sir Hughe dehşet içinde "Ne!" diye bağırdı. "Yine her şeyi mi istedi?"

"Her şeyi. Bu yalnızca başlangıç. Yedikçe iştah da artar. Bulgaristan'ın komik istekleri yerine getirilemedi. Balkan devletlerinin açgözlülük ve tutkularının üstesinden gelinemedi" diye yakındı Gafencu. Von Papen'in yapmak istediğini, Balkanlar'daki siyaset başarmıştı. Gafencu'dan ayrılan Knatchbull Hugessen, davetin tadını çıkardı ve ilk tangonun çalınmasıyla dansa kalktı.

Mart 1939'da Türkiye'ye gelişinden beri, Knatchbull Hugessen de küçük devletlerin ittifak kurmasındaki olanaksızlığı öğrenmişti. Daha sonra şöyle yazacaktı: "Kurmaya çalıştığımız siperin, sel tarafından götürülmesini bir kenarda durup izlemekten başka yapacağımız bir şey yok."

Von Papen tipik Alman sayılıyorsa, Knatchbull Hugessen de bir İngiliz diplomatının karikatürü gibi görünüyordu. Eton ve Oxford üniversitelerinin bir ürünü, büyük bir muhafazakâr siyasetçinin torunu, bir bakanın da oğluydu. Azamet yüklü adının, büyükelçilik unvanıyla süslenmek için konduğu anlaşılıyordu. Görünüşü de öyleydi: Dik duran, çok resmi, zayıf ve iyi giyimliydi. O zamanlar bir büyükelçinin otomobilinde oturuş biçimi, yüz yıl önce at üzerindeki duruş kadar önemliydi; temsil ettiği ulusal ka-

rakteri yansıtırdı. Knatchbull Hugessen üniformalı şoförü ve uşağıyla uzun limuzininde aristokratik bir görünüm sergilerdi. Buna karşılık Sovyet büyükelçisi, ağır otomobilinde şoförün yanına otururdu. ABD Büyükelçisi ise Chevrolet'sini kendi kullanırdı.

Knatchbull Hugessen, engin öykü bilgisiyle ünlü bir salon adamıydı. Yetenekli bir ressamdı ve iyi yemekten, klasik müzikten ve etkileyici söylevlerden hoşlanırdı. Ukala olmak bir yana, kendisi hakkında hicivler yazan iyi huylu "Knatchy"i herkes severdi. Diplomatik yaşam için "Kuşkusuz bir dizi yer, çevre, koşul, iklim, ülke, yaşam biçimleri ve genel bakış değişikliğidir, bir tür yaldızlı bir göçebeliktir" demişti. Ancak hakkındaki nazik yorumların ardında her zaman Knatchbull Hugessen'in zeki olmaktan çok, çekici olduğu iması vardı.

Knatchbull Hugessen'in gösterdiği yakınlığa karşın, Gafencu o akşam Ankara Palas'ta Balkan ittifakı konusunda ilerleme sağlayamadı. Yunanistan'a geçen Gafencu, barışın sonunun geldiğini biliyordu. Atina'dayken, kentin üzerinde yükselen Parthenon'u gösterdi: "Mükemmel ölçüleriyle bu tapınak, bilinen en parlak uygarlıklardan birinin mirasçısı Avrupa'nın bütünlüğünü ifade etmiyor mu? Muhteşem, ancak acılı kalıntılarıyla, ortak mirasımızı yeniden mahvetmeye çalışan herkese heybetli bir uyarı yapmıyor mu?" Ama bu acı uyarı gözardı edildi. Kısa süre sonra Avrupa'nın büyük bölümü yıkıntılarla dolacaktı.

Küçük komşuları arasında birlik yaratmayı başaramayan Türkiye, Sovyetler'e döndü. Ancak Ruslar yalnızca Boğaz üzerinde doğrudan denetim elde etmekle ilgileniyordu. Moskova, Almanya Türkiye'ye saldırırsa yardım etmeyeceğini açıkça bildirdi. Hitler'e daha da yakınlaşan Sovyet diktatörü Josef Stalin, İngiliz-Fransız-Türk ittifakını, Boğaz üzerindeki niyetlerine engel sayıyordu.

Gerçekte, Sovyetler kendi dramatik girişimlerini başlatmak üzereydi. 22 ağustos 1939'da FockeWulf Condor tipi iki dev uçak, saat 13.00'te Moskova Havaalanı'na indi. Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop uçaktan çıkarken, Sovyet askeri bandosu Nazi Marşı'nı çalıyordu. O gün öğleden sonra Alman ve Sovyet dışişleri bakanları ittifak anlaşmasını parafe ettiler. Bu son derece şaşırtıcı haber, önceki ayın kargaşalı olaylarından zaten bitkin düşmüş olan dünyaya, ertesi gün duyuruldu. Görünüşte bir saldırmazlık paktı olan anlaşmaya, Polonya'nın işgal edilip bölünmesini ve iki diktatörün Balkanlar ile Türkiye üzerindeki isteklerinin eşgüdümünü öngören bir de gizli plan ekliydi. Ankara çok kötü sarsıldı;

Dışişleri Bakanı Saracoğlu bezmiş ve morali bozulmuştu. Cumhurbaşkanı İnönü, Nazilerin ve İtalyanların "Türkiye'ye saldırmak için şevkle fırsat kolladıklarını" söyledi.

İnönü, en kötüyü bilmiyordu. Almanlar ve Sovyetler arasında ayrıntıların görüşüldüğü gizli toplantı başladığında Moskova, Boğaz'ın askeri kontrolünü, Türkiye'nin stratejik kuzeydoğu kentleri Kars ve Ardahan'ın ve Doğu Anadolu ile İran'ın kendi yönetimine geçmesini, hedefleri arasında saymıştı. Stalin, istekleri kabul edilirse, Mihver'e katılacağını ve istese de istemese de Türkiye'yi aynı yöne iteceğini ima etmişti. Ancak Sovyet müttefikine saldırmayı daha o zaman düşünen Hitler, zafer kendisine daha güçlü bir el verene dek beklemeyi kararlaştırmıştı.

Sovyet-Alman Paktı'ndan yayılan şok dalgaları hâlâ yankılanırken, Hitler 1 eylülde Polonya'yı işgal etti. Stalin, ülkenin doğu bölgesini kaptı. İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş açtılar. İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. Von Papen haberi radyoda duymuş ve elçiliğin bahçesine çıkmıştı. Sekreterine göre Von Papen kendisine, "En büyük suç ve en büyük delilik. Almanya bu savaşı hiçbir zaman kazanamaz. Yıkıntılardan başka hiçbir şey kalmayacak" demişti.

Gelecek altı yıl için Gafencu, "Soykırım ve yıkımın izlediği savaş, aşağılık tutkularla bireyleri mahvedip vücutlarını yok eder ve ruhlarını öldürürken, insanları da birbirinden ayırdı. Felaket, her şeyi yıkıp bütün zihinlerde iz bıraktı ve bütün dünyayı kapladı" diye üzüntüyle not düştü.

En büyük düşmanları Almanya ve SSCB'nin ortak cephesiyle karşı karşıya gelen Türkler, çabucak İngiltere ve Fransa'yla ittifak anlaşması imzaladılar. "Türkiye sonunda savaşa girdi" diye yakınan Moskova, Balkanlar'da gerilimin tırmanmasından Almanya'yı değil Müttefikler'i suçladı. Bir *Pravda* başyazısı, bekli bir uyarı taşıyordu: "Türkiye'nin bağımsızlığı şimdi ciddi tehdit altındadır." Ruslar sınırdaki birlikleri seferber ettiler ve sanayi danışmanlarını Türkiye'den çektiler. Von Papen, Alman baskısına boyun eğmesi gerektiğine Türkiye'yi inandırmak için *Pravda* başyazısını Türkçe'ye çevirtip, önde gelen yüzlerce Türk'e postalattı. Doğu Anadolu'daki depremde 23 bin kişi ölünce, Alman radyo yayınları bu felaketin, Ankara'nın İngiltere ve Fransa'yla olan bağlarının ilahi cezası olduğunu bildirdi.

Türkiye, teslim olmak yerine karşılık verdi ve Alman savaş makinesine yakıt sağlayan Bakü petrol yataklarının fotoğraflarını çekmeleri için Fransız keşif uçaklarının Türkiye üzerinden gizli-

ce SSCB'ye geçmelerine göz yumdu. Polis, İstanbul'daki Nazi yanlısı "Töton Kulüp"ü bastı, muhtemel kundaklama eylemleri için Alman casus gruplarının taşımacılık ve sanayi tesislerini gözlediklerini fark etti. Onlarca Alman teknisyen ve mühendis, deniz üslerinden, fabrikalardan, kömür madenlerinden ve Altın Boynuz'un tersanelerinden kovuldu. Biri eski bir subay olan iki Bulgar rahip, sınırdaki Türk koruganların haritasını çizerken yakalanıp sınırdışı edildi.

Bu arada Almanya, Polonya'yı şaşırtıcı bir hızla fethediyordu. Polonya hükümeti işgal tamamlanmadan, gelecekteki direnişte kullanılması için ülkenin altın birikimini kurtarmak istedi. Hazine, yıkık Varşova'dan gece çıkartılıp, güçlükle geçilen raylar üzerinde gürültüyle ilerleyen üç eski trenle Romanya'ya kaçırıldı. Yük, Alman uçaklarının demiryolunu devre dışı bırakmasından birkaç saat önce sınırı geçti.

Muzaffer Almanları kızdırmak istemeyen Rumenler, altının çabucak ülkeden çıkartılmasını istediler. Almanlar yükü Romanya'dan kaçırmaya niyetlenmişti. Ancak Rumenlerin telaşı, bu planı istemeden bozdu. Bunun yerine altınlar, Karadeniz'deki Köstence Limanı'na yetiştirildi ve burada bir İngiliz tankerine yüklendi.

Varşova, Türkiye'deki büyükelçisi Michael Sokolnicki'ye, altının Londra'da sürgünde olan hükümete yollanmasını emretti. 17 eylülde İngiliz tankeri İstanbul'a ulaştı. Güçlü Fransız savaş gemisi Jean Barth açıkta altını yüklemek için bekliyordu. Ancak Türk yetkililer geminin İstanbul limanına yanaşmasına izin vermediler. Fransız gemisi limana sokulursa, örnek oluşturacak, Almanlar ve Sovyetler de eşit işlem isteyecekti.

Sokolnicki, 18 eylülde öneri almak için Türk Dışişleri Bakanlığı'na gitti. Bakanlık iki seçenek önerdi: İngiltere ve Fransa altını Türkiye'ye kredi olarak verir, sonra da Polonya'ya ödeme yaparlardı. Ya da altın trenle Fransız yönetimindeki Suriye'ye yollanırdı. Tam o sırada Polonya Elçiliği'nin bir kâtibi, bir İngiliz ticaret gemisinin altını yüklemek için İstanbul'a geldiğini bildirdi. Ancak Sokolnicki, Alman denizaltıcılarının değerli yükü denizin dibine yollayabileceğini düşünerek demiryolunu seçti.

Ertesi gün yeni bir sorun çıktı. Türk yasaları taşıma ücretinin, yük değerinin yüzde 1/2'si olmasını öngörmüştü ve demiryolları ödemenin peşin yapılmasını istiyordu. Göçmenlerden oluşan sürgündeki Polonya hükümetine çok az kredi açılabilirdi. Yitirecek zaman yoktu; Polonyalılar arasında, Ankara'nın Berlin safına geçmek üzere olduğu söylentileri dolaşıyordu. O zaman Sokol-

nicki, yük güvenliğinin sağlanmasını ve taşıma bedelinin azaltılmasını, etkili Türk diplomatı Numan Menemencioğlu'ndan istemek için limuzinine atlayıp, üst düzey kişilerin yeri Anadolu Kulübü'ne gitti.

Menemencioğlu, taşıma bedelinin yasayla belirlendiğini ve indirim yapılamayacağını söyledi. "Ama dostum, dünyanın bu köşesinde işlerin nasıl yapıldığını tabii ki bilirsin! Altının değer beyanını, sözgelimi 10 milyon dolara düşürün ve demiryolunun 50 milyon dolarlık faturasını ödemeleri için Fransızları ikna edin."

Sokolnicki, hemen Fransız Elçiliği'ne koşup Paris'ten para istedi. Daha fazla zaman yitirmemek için İstanbul'a da, altının Haydarpaşa Garı'ndan yüklenip, ertesi sabahki trenle Doğu'ya yollanmasını söyledi. Bir yetkili, tren Ankara'dan geçerken, taşıma bedelini ödemeye yetecek kadar altının orada boşaltılmasını önerdi. Ancak altının tümünün yollanmasını kutsal görev sayan Sokolnicki, yüke el sürmeyi reddetti.

Sonra karısı bir çözüm getirdi: "Neden Walker'a sormuyorsun?" Socony Vacuum petrol şirketinin Türkiye'deki müdürü olan Archibald Walker'ın elinde yeterince nakit olurdu. Açık sözlü bir antifaşistti ve İstanbul'un en ünlü kişilerindendi. Rastlantı sonucu Walker o gün Ankara'daydı.

Büyükelçi, Walker'ın Ankara Palas'taki odasına koştu. Başındaki belayı anlatınca, Amerikalı hemen para bulmayı kabullendi. Birkaç saat sonra Walker, içinde 50 000 dolar olan eski bir bavulla büyükelçinin ofisine geldi. Sokolnicki parayı ulaştırmak için fırladı ve tren, İstanbul'dan saatinde hareket etti. Altın, güvenli biçimde Suriye'ye ulaştı, oradan Londra'ya yollandı. Burada, savaş boyunca sürgündeki Polonya hükümetinin harcamalarını karşıladı. Walker'ın parası daha sonra ödendi. Amerikalı, ilk entrika deneyinden çok hoşlanmıştı. Daha sonra, Stratejik Hizmetler Dairesi'nin (OSS) İstanbul'daki ilk adamı olacaktı.

Polonyalılar ülkelerinin iki haftada çökmesinden şaşkınlık duyarken, Türkler de Nazilerin çok hızlı zaferinden ve çok sayıda tankın, hava bombardımanı eşliğinde kullanıldığı yeni taktikten aynı biçimde şoke olmuşlardı. Türkiye'nin yakında saldırıya uğrayacağını varsayan hükümet, yedekler için seferberlik ilan etmiş ve gaz maskesi yapmaya başlamıştı. İstanbul'da, hava saldırısını bildiren sirenlerin ince çığlıkları duyuluyordu. Türk hükümeti, Londra ve Paris'ten, uçak, gemi ve uçaksavar silahları istedi, ancak fabrikalar kendi ülkeleri için silah yapmakla uğraşıyordu.

Türk hükümeti, kendi kaynaklarına dayanmak için kömür ve

yiyecek ihracatını yasaklayıp, acil önlemler aldı. Panik ve istifçiliği önlemek için İstanbul valisi, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki açlığın yeniden yaşanmayacağını, Türkiye'nin yeterli buğday, zeytinyağı, şeker ve diğer besinlere sahip olduğunu ısrarla vurguladı. Ancak halk hâlâ korkuyordu ve fiyatlar hızla yükseldi. Roncaldi, 1939 Noel günü defterine, "Burada [İstanbul'da] her tür yiyecek maddesi için rahatsız edici bir kıtlık var" diye yazdı. "Bir saldırı olmamasını umuyoruz. Ama çoğu, saldırının gelmekte gecikmeyeceğini düşünüyor." Vatikan tarafsız olduğundan Roncalli, Polonyalı göçmenlere yardım etmek ile Von Papen'in dostluğu arasında çelişki görmüyordu. Bayan Von Papen, zaman zaman Roncalli'nin kilisesini süpürüp, çiçeklerine bakıyordu.

Von Papen daha şimdiden, mümkün olan bütün kanallardan barış yoklamaları yapıyordu. Tarafsız Amerika, Hollanda ve Vatikan büyükelçilerinden siyasal bir çözüm bulmalarını istedi ve sordu: "Yoksa bizi ne bekliyor? Yalnızca barbarlık ve komünizm."

Büyükelçi Knatchbull Hugessen, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, "Bütün duygularımı yitirdiğimi düşünebilirsiniz" diyordu. Ama Von Papen gerçekten savaşı sona erdirmek için "çok dikkat çekici rol oynamaya" çalışıyordu. Londra Büyükelçisi'ne, gizli görüşmelerin yararsız olduğunu Von Papen'e bildirmesini söyledi. Müttefikler'in amacı "Hitler ve çetesini" yok etmekti. Onlarla pazarlık etmek değil.

Von Papen'in amacı neydi? Kimi zaman Führer'i devirmeyi amaçlayan bir girişimden söz eder, başka zamanlarda da gücünü abartıp, Hitler adına hareket ettiğini öne sürerdi. Sokolnicki, Von Papen'in yalnızca "ılımlı" görünmek için barışçı rolü oynadığını düşünüyordu. Hollanda ve Belçika'ya Alman saldırısı söylentileri dolaştığında Von Papen, Hollanda Büyükelçisi'ne İncil üzerine yemin etmiş ve böyle bir şeyin olmasına hiçbir zaman izin vermeyeceğini söylemişti.

Polonya zaferini sindirmek için Hitler zamana gerek duyuyordu. 1949'un ilk aylarında çok az çatışma vardı ve halk "sözde savaş"tan söz etmeye başlamıştı. Ancak ilkbaharda Almanya, Danimarka ve Norveç'i işgal etti ve sonra Hollanda, Belçika ve Fransa'ya yok edici bir saldırı başlattı. Fransız ordusu darmadağın edildi. Paris 14 haziranda düştü ve hükümet 8 gün sonra teslim oldu. İngiliz ordusunun artıkları Fransa'dan boşaltıldı ya da Dunkerque'de teslim oldu. Mussolini de bir akbaba gibi Hitler'in müttefiki olarak yanında savaşa katıldı. Haziran sonunda Hitler, Manş Denizi'nden Balkanlar'ın eşiğine dek bütün Avrupa'nın

efendisiydi. İstanbul'daki Alman diplomatları bu başarıları kutladılar. Ancak Türkiye'deki bütün Almanlar aynı kanıda değildi.

Alexander Rustow, haziran 1940'ta İstanbul'da olmaktan mutluydu. Yoksa öldürülmüş ya da bir toplama kampına kapatılmış olacaktı. Şimdi ise, çalışma odasından görünen Boğaz'ın muhteşem manzarasının ve özgürce öğretme fırsatının tadını çıkartıyordu.

Rustow'un soyağacında birçok askeri lider vardı. Bir büyük amcası, başarısız 1848 demokratik devriminde Prusya ordusundan firar etmiş ve İsviçre'ye sığınmıştı. Bu kişi, Karl Marx adlı bir başka göçmen dostla yazıştı ve ilk akademik askeri tarihçi oldu. Alexander Rustov, atalarının bağımsızlık gelenekleriyle olmasa da profesyonel askeri geleneklerinden kopmuştu. Bilimsel hedefler seçmiş ve klasik bir Yunan paradoksu üzerine doktora tezi yazmıştı: "Giritli Epimenides, bütün Giritliler hep yalan söyler, der. Doğru mu yanlış mı?" Rustow'un arkadaşları bu paradoksu, Almanya sözcüğünün vahşi diktatörlükle eşanlama geldiği bir zamanda, kültürlü, demokrat kafalı Almanlar olarak kalmaya çabalayarak Hitler döneminde yaşayacaklardı.

Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini izleyen karışık dönemde radikal bir eylemci olan Rustow, sonra devlet memuru oldu. Kömür endüstrisinin millileştirilip kartellerin sınırlandırılmasıyla ilgili planlar üzerinde çalıştı. Ancak Weimar cumhuriyetine ekonomik istikrarsızlıkla Nazi ve komünist aşırıcılığın yönelttiği tehditler karşısında, bürokratik önlemlerin yetersiz kaldığı anlaşılıyordu. Rustow siyasete atılıp, Hitler'i iktidardan uzak tutmak için sosyalistler, liberaller, işadamları ve muhafazakârlardan bir cephe oluşturmaya karar verdi. Rustow ile Von Papen'in karşılıklı kılıç çektikleri ilk yer, İstanbul olmayacaktı. Rustow, Hitler'i iktidardan uzak tutmak için bir koalisyon hükümeti oluşturmaya çalışırken, Von Papen de Hitler'i Almanya'nın hâkimi yapan manevraların içindeydi.

Bu yüzden Rustow, Nazilerin kurban adayları listesinde üst sıralardaydı. Gestapo, Berlin'in dışındaki evinde arama yaptığında Rustow, Almanya'dan ayrılmak için son bir şansı olduğunu biliyordu. Yahudiler ve diğer Nazi karşıtlarıyla birlikte bir kaçış yoluna gereksinimi vardı. Güzel bir rastlantıyla, Türkiye tam o sırada üniversitelerini modernleştiriyordu ve Alman profesörleri çalıştırmaya karar vermişti. Yaklaşık 120 göçmen öğretmen, doktor, avukat, sanatçı, bilim adamı ve laboratuvar görevlisi, aralarında Rustow da vardı, İstanbul Üniversitesi'ne getirildi. Daha küçük bir grup Ankara'ya gitti.

Böylece, İstanbul'daki Alman toplumu bölündü. Diplomatlar ve eski yerleşiklerin çoğu, Hitler'in yanındaydı; göçmenler tutkulu birer Nazi karşıtıydı. Nazi yanlıları Alman okulunu, Töton Kulüp'ü ve gazeteciler kulübünü denetliyordu. Luther Kilisesi'nin rahibi, Hitler ve Alman zaferi için dua ediyordu.

Göçmen ailelerin çoğu, serin yaz esintileriyle bir zamanlar sultanları ve haremleri çeken, şimdi de Türk yetkililer ve yabancı diplomatların yeğlediği koruluk bir dış mahalle olan Bebek'te yaşıyordu. Yakınmalarına karşın göçmen aileler, ne denli şanslı olduklarını biliyorlardı. Gerçi aralarındaki Yahudilerin pasaportları 1940'ta iptal edilmişti ama, çoğu güvenle Almanya'ya gidip gelebiliyordu. Akademik göçmenler İstanbul'a, terk ettikleri kentlerde artık var olmayan bir Alman kozmopolit kültürü getirmişlerdi. Aralarında, Almanya'nın en yetenekli kişileri vardı. Rustow, oğlunun sürpriz doğum günü partisinde, Almanya'nın ünlü profesörleri arasında bir edebiyat tartışması düzenlemişti.

Rustow ve diğerleri, müttefik istihbaratı ile Alman direnişçiler arasında köprü görevi yaparak Hitler karşıtı mücadeleyi sürdürdüler. Bu arada daha çok akademik çalışma yaptılar. Üniversitede verdikleri derslere ilgi büyüktü. Kimi Türk meslektaşları onları kıskanırdı ama öğrenciler, Avrupa'nın en modern düşüncelerini yine Avrupa'nın en iyi hatiplerinden en yaratıcı örneklerle dinlemekten heyecan duyuyordu. Marburg'un eski sosyalist belediye başkanı ve Batı Berlin'in gelecekteki belediye başkanı Ernst Reuter, kent planlaması öğretiyordu. Albert Einstein da davet edilmiş, ancak Princeton Üniversitesi'ne gitmişti. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde göçmenler, on iki enstitüden dokuzunu, on yedi klinikten de altısını yönetiyordu. Diğer göçmenler yeni kurumlar oluşturdu. Paul Hindemith Ankara Konservatuvarı'nın kurucusuydu. Diğerleri Türk tiyatro, bale ve operasında devrim yarattılar. Göçmen danışmanlar, bir sosyal güvenlik sistemi kurulmasına yardım etti; mimarlar kamu projeleri hazırladılar.

Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından Erich Auerbach, Alman Üniversitesi'ndeki görevinden 1936'da atılmıştı. İstanbul'a gitti ve orada, Batı dünyasında edebiyat eleştirisi dalının en önemli yapıtlarından *Mimesis*'i yazdı. Auerbach, gereksindiği bazı kitapları Roncalli'nin kitaplığında buldu ve iki adam dost oldular.

Türk araştırmaları uzmanı olan ve Prusya Bilimler Akademisi'nin eski sekreteri Karl Menges, SSCB'ye o kadar sık gidiyordu ki, emniyet Rus casusu olmasından kuşkulandı. Yine de üniversitedeki üstleri, Columbia Üniversitesi'nden gelen ve iş öneren bir-

kaç mektubu kendisine göstermeyip yırtacak kadar Menges'in çalışmalarına önem veriyorlardı. Sonradan gitmesine izin verdiler. Oğlu Constantine babasının sığındığı kentin adını taşıyordu. Büyüdü ve Ronald Reagan'ın Ulusal Güvenlik Konseyi'nin bir üyesi ve Orta Amerika politikasının kilit mimarı oldu.

Türk polisi Menges'in kime bağlı olduğundan emin değilken, başka ülkeler de Türkiye'nin hangi safta durduğu konusunda oldukça kuşkuluydular. Bazı Alman, İngiliz ve Amerikan istihbarat raporları Türklerin Alman yanlısı olduğunu öne sürerken, diğerleri müttefik yanlısı olduğunda ısrarlıydı. Türkiye içinde iki yanın da lobisi vardı. İnönü ve Saracoğlu hâlâ Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İngilizlerin sonunda zafer kazanacağına inanırken, kimi yetkililer ve siyasetçiler aynı kanıda değildi. Dışişleri Bakanlığı koridorlarında memurlar soruyordu: "İnönü neyi bekliyor? İngiltere'yle dostluk ve ittifaktan hâlâ ne umuyor? Neden Almanya'yla anlaşmıyor? Bu ikircikli siyaset bizim için ölüm olacak." Ancak sonunda herkes, tarafsızlıktan başka her şeyin intihar olacağında birleşti.

Alman zaferleri bu görüş birliğini doğruluyordu. Hitler orduları, Paris'e yaklaşırken, Türk hükümeti olağanüstü durum ilan etti ve İstanbul'un bir bölümünü boşalttı. 500 000 kişiyi seferber etti. Kıyı bataryaları manevra atışlarına başladı ve bir avuç uçaksavar İstanbul yakınına yerleştirildi. Bir Türk lideri defterine şunları yazdı: "Düşmanlıklar peşinde koşmuyoruz. Ama bir gün düşmanlıkların bizim peşimizden koşmayacağını kimse garanti edemez."

Von Papen, kendi başına çaba harcamasına gerek olmaksızın ve ustaca, Almanya'nın artan gücünü sömürdü. 1940 yazında Türkiye'deki en ünlü diplomattı. Alman Elçiliği'nde düzenlenen partilerin davetiyeleri istekle beklenirdi. Ankara ve Berlin büyük bir ticaret anlaşması imzaladılar. Her gün Alman ajanları trenlerle İstanbul'a geldiler.

Zaferler Almanları küstahlaştırmış, Hitler'in sonuç istemesi yüzünden de dikkatsizleştirmişti. Von Papen çok ileri gittiğinde Türkler, boyun eğmeyeceklerini gösterdiler. Almanlar, Türkiye'nin perde gerisinde Müttefikler'le işbirliği yaptığını gösteren Fransız belgelerini ele geçirdiler. Alman Elçiliği, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun görevden alınması için gizli bir kampanya başlattı. Bu tür müdahaleler, Türk karakterini hiç de anlamadıklarını gösterdi. Kızgın bir siyasetçi, "Bugünkü Türkiye, ölü ve çürümüş Osmanlı İmparatorluğu değil" dedi. Berlin'in baskıları, yalnızca Türk hükümetinin siyasetine halk desteğini artırdı.

Türk gazetecilerinin desteğini sağlamak için Naziler ile Müttefikler arasındaki çekişme büyüktü. Von Papen, en etkili gazete yayımcılarından biri olan ve *Cumhuriyet*'in toparlak yüzlü sahibi Yunus Nadi'ye yanaştı. Kendisi aynı zamanda milletvekiliydi ve arazilere, madenlere, çiftliklere sahipti. Alman hükümeti özel ticari ayrıcalıklar tanıyarak Nadi'yi daha da zenginleştirdi. Alman göçmenler ve müttefik diplomatlar kendisini "Yunus Nazi" diye adlandırıyordu.

Bazı günler *Cumhuriyet* dengeliydi ancak çokluk, yenilmez Almanya'nın karşı konulmayacak kadar güçlü olduğunu savunuyordu. Ara sıra, Türkiye'de hiç alışılmadık bir biçimde, Yahudi karşıtı yazılar yayımladı. 30 temmuzda gazete, Nadi'nin oğlu olan yazı işleri müdürünce kaleme alınmış bir başyazıya yer verdi: "Alman gücü Avrupa'da hüküm sürüyor. Avrupa devletleri bu gerçeği görmeli ve yollarını buna göre seçmelidir." Yazıda, Almanya ne başka halkları tehlikeye attı, ne de dünya egemenliği peşinde koştu deniyordu. Türkiye Hitler'le anlayış birliğine varmalıydı. Diğer gazeteler, bu görüşlere "teslimiyetçi" diyerek saldırdılar.

Birkaç gün sonra Nadi, Ankara Garı'nda Cumhurbaşkanı İnönü'yle karşılaştı. Nadi merhaba der demez, İnönü kızgın ve yüksek sesle sözünü kesip "Alman parası aldığına dair duyduklarım nedir? Neden milli siyasetimize karşı çıkıyorsun? Böyle giderse, senin partiden ihracını düşünmemiz lazım" dedi.

Yılgınlaşan Nadi, "Ama Paşam, sizi temin ederim doğru değil" dedi.

"Umarım öyledir" diye yanıtladı İnönü, "ama söyledikleri bu. Buna müsamaha etmeyeceğim bilinsin." Sonuçta, gazete birkaç hafta kapatıldı.

Bu tutum, Almanların baştan çıkarma çabalarına Türkiye'nin direneceği yolundaki İngiliz iyimserliğini cesaretlendirdi. Knatchbull Hugessen raporunda, "Ülkenin tümüyle bizim arkamızda ve hükümetinin arkasında olduğu görüşünü her zaman korudum" dedi.

İngiliz Büyükelçiliği ile Knatchbull Hugessen'in konutu, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun Ankara'nın lüks semti Çankaya'daki evinden 300 metre uzaktaydı. Her iki konut da kuzeye, kentin vadisinden, bulut gölgelerinin geçtiği dağlara dek uzanan muhteşem bir manzaraya bakıyordu. Sabah sisi, tarihi kalenin surlarını ve kulelerini ortaya çıkaran gün ışığı gelene dek kent üzerinde kalırdı. Knatchbull Hugessen, elinde bastonu yürüyüşe çıkar, korumasına yalnız kalmak istediğini söyler ve doğanın tadını çıkarmak için dolaşırdı. Sık sık yürüyüşünü, Saracoğlu'nun evinde ta-

mamlardı. Büyükelçi ve Dışişleri Bakanı, verandada oturup fincan fincan koyu ve şekerli Türk kahvesi içerlerdi.

İki adam, birbirinin tam karşıtı yerlerden gelmişti. Yoksul bir köy semercisinin oğlu olan Saracoğlu burslu okumuştu. Hükümette iyi bir yönetici olarak kabul edilirken, halk danslarındaki ustalığı ve gece hayatını sevmesi yüzünden, o zamanki Cumhurbaşkanı Atatürk'ün sevgisini kazanmıştı. Ağırbaşlı nezaketinin ve görevde sürdürdüğü canlılığın altında, sinirli bir enerji yatıyordu.

Knatchbull Hugessen bir gün istihbarat kaynaklarından, toprak kazanımı karşılığında Türkiye'nin Müttefikler'den ayrılmasına ilişkin Von Papen önerisini Saracoğlu'nun ciddi biçimde düşündüğünü öğrenmişti. İngiliz Büyükelçisi buna inanmayı reddetti. Büyük Britanya'nın varlığının sergilenişini herkesin görmesi için, forsu takılmış limuziniyle Atatürk Bulvarı'ndan aşağı indi.

Kaygılı Knatchbull Hugessen Dışişleri Bakanı'nın odasına girdiğinde, Saracoğlu büyük çalışma masasının ardında ayağa kalktı. Von Papen sonunda başarmış ve her şey yitirilmiş miydi? Saracoğlu o denli ciddi duruyordu ki, Knatchbull Hugessen, bakanının Alman önerisine yakınlaştığını düşünmeye başladı. Sonra Saracoğlu gülümsedi, "Haa, önerdikleri yeterli değildi. İskoçya'nın da bize verilmesi gerekiyor!"

1940 sonbaharındaki olaylar Almanların, Türkiye'ye vermek için İskoçya'yı alamayacağını gösterdi. İngiltere, İspanyol donanmasından bu yana en büyük işgal tehdidiyle yüz yüze gelmişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri pilotlarının cesareti, Almanları havada yendi ve bu durum, Churchill'in deyişiyle İngiltere'ye "en güzel zamanın" gelmesini sağladı.

Londra her gece bombalanırken, Knatchbull Hugessen, görevi nedeniyle güvenlikte olmaktan biraz suçluluk duyuyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir arkadaşına yazdığı mektupta, "Londra'dan aldığımız mektuplar, ne denli berbat bir zamanda olduğumuzu gösteriyor. Zaman zaman, içinde bulunduğunuz koşulları tümüyle fark etmediğimizi düşünüyorum. Ama şunu söylemek istiyorum, bütün olanlara karşın, işleri yürütmeyi başarmanıza hayranlık duyuyorum." Meslektaşı yanıtında, işlerin o kadar da kötü olmadığını yazdı. İşgal korkusunun doruğa çıktığı bir gün, trene bir adam binmiş ve düşmanın Hastings'e çıkarma yapmaya kalkıştığını söylemişti.

"Nereden duydun?" diye bir yolcu sormuştu.

"Bir hamaldan" diye de yanıt gelmişti.

"O zaman Fatih William'ın 1066'da o bölgeyi işgalini hatırlayan çok yaşlı bir hamal olmalı."

Ama birçok kişi, İngiltere'nin kaçınılmazı kabullenip, Alman işgali olmadan da barış arayacağını düşünüyordu. Von Papen, Hitler'in yalnızca birazcık "Balkanlar'ı yeniden düzenleyeceğini" anlatmıştı. 12 ağustos 1940'ta Roncalli, Berlin'den yeni dönmüş Von Papen'i gördü. Alman Büyükelçisi, Hitler'in "daha önce hiç olmadığı kadar sakin ve düşünceli olduğunu" öne sürdü. Von Papen, Hitler'in İngiltere'yi yok etmeye niyetli olmadığını, işgali de istemediğini söyledi. Ancak Churchill, Hitler'e teslim olmazsa, böyle sevimsiz adımlar atmak gerekecekti.

Von Papen konuşmasını sürdürerek, Katolik Kilisesi bu barış girişiminde işbirliği yaparsa, imparatorluğun kiliseye ayrıcalıklar tanıyacağını söyledi. Kurnaz diplomat, Roncalli'nin yurtseverliği ve tutkularıyla oynayarak, güzel bir tablo çizdi. İtalya Ortadoğu'ya egemen olursa, bir İtalyan olan ve Vatikan'ın temsilciliğini yapan Roncalli'nin çok daha önemli bir kişi olacağını söyledi.

Roncalli masum olabilirdi. Ama hiç de tümüyle saf değildi. Von Papen'in "içten ve iyi bir Katolik" olduğunu düşünmüş, ama büyükelçinin Hitler'i ılımlılaştırma düşüncesini "yalnızca her ittifakı değil, Almanya'nın dini geleneğini de yıkan öfkeli Alman ruhunu göz önüne alıp" bir düş olarak görmüştü.

Roncalli'nin bu söyleşiye ilişkin raporunu okuyan Vatikan Dışişleri Bakanı, Roncalli'nin Alman niyetleri konusunda hâlâ kolayca aldatıldığını düşündü ve not düştü: "Bu adam hiçbir şey anlamamış." Ama Roncalli kendi başına da bilgi topluyordu. Polonya'dan kaçıp Filistin'e giden iki Yahudi'den Alman İmparatorluğu'nda gerçekte neler olduğunu dinlemişti. Roncalli, ekim 1940'ta İtalya Yunanistan'ı işgal ettiğinde ve çatışmada yeğeni öldüğünde daha da dehşete düştü.

İstanbul yaslı bir yer olmuştu. Artık gece karartmaları vardı ve Roncalli, Noel'deki geceyarısı ayinini iptal etmek zorunda kalmıştı. Askerlik çağındaki çoğu erkek uzakta, ordudaydı. Sürekli diyet yapan Roncalli, sağlık programının parçası olarak kentte uzun yürüyüşlere çıkıyordu. Eski bir Rum manastırına yürüdü. 1204'te Haçlılarca yıkılmıştı. Kalıntıların arasında dua etti.

Dördüncü bölüm

Casuslar divanı

Padişah, patlıcan yemeğini sevmeye başlamıştı. Dalkavuğu da haftalar boyu patlıcanın yararını övüp durdu. Ama bir süre sonra, padişah patlıcan yemekten bıktı. Dalkavuğu da hemen patlıcanın zararlarından söz etmeye başladı. Padişah sordu: "Bir zamanlar patlıcanı öve öve bitiremiyordun. Şimdi neden kötülüyorsun?" "Hünkârım" dedi adam, "ben sizin dalkavukluğunuzu yapıyorum, patlıcanın değil."

XVI. yüzyıl Türk masalı

Alman savaş makinesi, neredeyse Orient Express'in hızıyla İstanbul'a yaklaştı. Önce Çekoslovakya, sonra Polonya düştü. Şimdi sıra, İstanbul'un ön bahçesi Balkanlar'a gelmişti. Her gelişme, artan dehşet ve terörle İstanbul'dan izleniyor, her yeni Nazi başarısı yeni göçmen dalgalarını kente dolduruyordu.

Savaşın üçüzleri orduların kudreti, diplomasinin yalvarmaları ve istihbaratın düzenbazlıkları 1940 ve 1941'de olduğu kadar hiç iç içe girmemişti. İstanbul Almanya'nın Ortadoğu'ya arka kapısı ve Müttefikler'in, işgal altındaki Avrupa'ya gizli geçidiydi. Kent, her iki yan için de casusluk ve entrika merkezi olmuştu. Diğer tarafsız başkentler Madrid ve Lizbon, Stockholm ve Bern de istihbarat için savaş alanlarıydı. Ancak İstanbul, içlerinde en sıcak ve en açık çekişmeye sahne olan yerdi.

Casusluk karmaşık bir iştir. Bilginin yalnızca toplanması yetmez, doğru değerlendirilip kullanılması da gerekir. Bu süreç, düşmanın yanlış bilgi vermesi, belirsiz sinyaller, para için girişilen sahtekârlıklar (savaş sırasında yaklaşık 200 kişi geçimini bu yoldan sağlıyordu) üstlerini memnun etmek ya da suçlanmaktan kurtulmak için ajanların çarpıtmaları, bürokratik rekabet ve liderlerin ideolojileri yüzünden tehlikeye girerdi. Hitler bu durumları gözardı etti. Başlangıçta bu sezgisi, muhteşem biçimde başarılı oldu, ama sonraki yıllarda istihbarat kurallarını ihlal, Almanya'ya felaket getirdi.

Alman başarıları, istihbaratın yetenekle kullanılmasından çok, mükemmel bir yıkım programı uygulanmasından kaynaklanıyor-

du. Berlin'in piyonları, Almanya'nın saldırmazlık niyetleri konusundaki yatıştırıcı vaatlerle birlikte, Alman gücünün felç edici terörü konusundaki propagandayı, göz kamaştırıcı biçimde yaydılar. Hedef ülkelerde gazetelere ve siyasetçilere para akıttılar. İşadamı, arkeolog ya da fotoğraf makineli turist görünümünde ajan sızdırdılar. Yerel Alman toplulukları, Nazi ve yarı askeri gruplar halinde örgütlendi. Almanya ekonomik bağımlılık yaratmak için yüksek fiyatla mal alıp düşük fiyatla ihracat yaptı. Kurbanları teker teker ele geçirmek için yerel rekabetleri sömürdü.

Her askeri başarı, fırsat düşkünleri ya da korkaklar için Mihver'in çekiciliğini artırdı. Gizli bir ABD istihbarat raporunda yazdığı gibi: "Hem Mihver hem de müttefik propagandası birbirinin eşi olarak askeri başarılara dayanıyor. Şimdiye dek Almanya bu alanda daha çok puan topladı. Propagandası, bizimkinden daha çok ağırlık taşıyor." Alman zaferlerini konu alan filmler, basın-yayın organlarınca yönlendirilmeye alışık olmayan kitlelerde büyük psikolojik etki yapıyordu. İstanbul'daki Alman Konsolosluğu, filmleri "eğitim amacıyla" Türk ordusuna iletti. Modern savaşın görüntülerini izlemek isteyen subaylar, Polonya ve Fransa'nın perdeden yansıyan kaderinde, savaşa girmesi halinde Türkiye'ye ne olacağının ilk izlenimini yaşadılar.

Bu teknikler Türkleri, ülkenin içişlerine Almanya'nın karışma çabalarına karşı uyanık tuttu. Polis, kuşkulu yabancıları yakaladı; askeri istihbarat sınırları gözledi. Yabancı casusların işini bozmak da emniyetin işiydi.

Emniyet ajanları yabancı istihbaratçıları ve askeri ataşeleri önlüyor, izliyor ve nazikçe sorguluyordu. Bütün yabancılar, yaptıkları gezileri ve kişisel bilgilerini içeren "tezkereler" taşımak zorundaydı. Her yabancıya dosya açılırdı. Gazeteciler ve matbaacılar kayda alınmıştı. Emniyet korku, yurtseverlik ya da açgözlülüklerini kullanarak yabancıların kapıcılarından, elçilikteki sekreterlerden, kâtiplerden, korumalardan ve çevirmenlerden muhbirler çalıştırırdı. Bir tüccar, Ankara Palas'ta aşçıdan müdüre dek bütün çalışanların muhbir olduğunu söylüyordu: "Hepsi emniyete sattığım ayakkabıları giyiyor!"

Örgüt, yabancı casusluk çabalarına ilişkin iyi bilgi alıyordu. Örneğin bir İstanbullu elektrikçi, bir eve, alışılmışın üzerinde kablo döşediğini bildirmişti. Polis olayı araştırıp bir radyo satıcısını buldu ve teknesinden telsizle Almanya'ya gizli mesajlar yollarken yakaladı. İtirafları üzerine de başka Almanlar ve onlarca Türk yakalandı.

Yine de emniyetin ilk büyük başarısı, biraz şans sonucuydu. Nisan 1940'ta bir Alman, bir Türk donanma tesisinin resimlerini çekerken yakalandı. Adamın yakalandığını duyan karısı, sabaha karşı 02.00'de kocasının bir arkadaşını görmeye gitti; sonra zehir içip, caddenin ortasına düştü ve öldü. Bu dramatik olay, kadının aceleyle görmeye gittiği, tanınmış bir Alman arkeoloğu ve New York Metropolitan Müzesi'nin eski bir çalışanı olan Hans Henning von Der Osten üzerinde kuşkuların toplanmasına yol açtı. Yakalanan adamın üzerinden çıkan kâğıtlar, Von Der Osten'in Alman casusluk operasyonlarını yönettiğini gösteriyordu. Arkeolog yakalandı, sorgulandı, askeri mahkemece 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı ve sınırdışı edildi.

Almanlar emniyetle sürtüşmemek için akıllı bir yol bulmuşlardı. Türkiye'de casusluk yapmakla görevlendirilen bütün "Abwehr" (Alman Askeri İstihbarat Servisi) ajanları, Bulgaristan'da üslenmişti. Emniyet bunları yakalayıp sınırdışı etmekte duraksamıyordu. Ancak emniyet, Müttefikler'le ilgilenip Türkiye'nin işlerinden uzak kalan Abwehr'in İstanbul elemanlarına dokunmuyordu. Abwehr'in Türklerle bağlantı elemanı, gazeteci olarak görünen Avusturya doğumlu ajan Wilhelm Hamburger'di. Abwehr'in rakibi Sicherheitsdienst (SD) ise, İmparatorluk Güvenlik Bakanlığı adına çalışıyordu ve ticaret ataşesi olarak görünen Ludwig Moyzisch aracılığıyla temas sağlıyordu.

İstanbul'un her yerinde olan emniyetin gözü ve kulağı, taşrada da aynı biçimde her yerdeydi. Yabancı casuslara ilişkin resmi uyarılar köylüleri öylesine kuşkucu yapmıştı ki, yolculuk eden diplomatları yakalamak için balta, tırpan ve eski çiftelere sarılıyorlardı. Diplomatlar, suçsuzluklarını kanıtlamak için birkaç saat dil döktükten sonra salıverilmişti.

Türkiye'yi dolaşan bir Amerikalı profesör, yabancılara güvensizliğin herkesi nasıl muhbir yaptığını görmüştü. Toparlak ve sarışındı, bıyığı ve keçi sakalıyla da Alman'a benziyordu. Bir otelde, Türk Hava Kuvvetleri'nin bir teğmeni kendisine tükürmüş ve teğmen, subay arkadaşlarınca yatıştırılmıştı. Her kente geldiğinde, polisçe tren istasyonunda karşılanıyor ve doğruca karakola götürülüp sorguya çekiliyordu: "Bu kimlik belgelerini nereden aldın? Senin Amerikalı olmadığın belli. Bu belgeler sahte. Dün trende seni Almanca konuşurken duymuşlar, bunu nasıl açıklıyorsun?" Casus olmadığını büyük güçlükle kanıtlayabiliyordu. Sonunda polisler, bir Amerikalının ülkelerini yakından tanımak için sıkıntıya katlanmasından memnun olduklarını söylediler. Sonra kasa-

bada birkaç sokak yürüyecek, "Alman!" diye bağrışan bir grup çocuk tarafından kuşatılıp, yeniden karakola götürülecekti.

Yurttaşların uyanıklığı ülke içlerini korusa da, teknik gerilik, devletin gizli haberleşmesini tehdit ediyordu. Almanlar, Türklerin diplomatik haberleşmede kullandıkları şifreyi çözmüşlerdi ve mesajlara ilişkin raporlar sık sık Hitler'e sunuluyordu. Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop, Hitler'e kötü haber vermeye cesaret edemiyordu. Führer, kendi görüşleriyle çelişen her şeyi gözardı ediyordu. Yine de bu bilgi çok değerliydi. Türk mesajları, özellikle Sovyetler konusunda Almanya'nın en önemli istihbarat kaynaklarından biri oldu. Elde edilen ve çözülen mesajlarda, Moskova'daki Türk askeri ataşelerinin cepheye yaptıkları gezilerdeki izlenimleri, geçit törenlerinde sergilenen yeni silahlar, Alman bombardımanlarının etkisi ve ABD yardımının gelişi gibi konular vardı. Londra'dan gelen Türk mesajları da, müttefik doruk toplantıları konusunda Almanlara bazı bilgiler sağladı.

1941'deki bir olay, bu tür casusluğun karmaşıklığını yansıtıyordu. Irak Büyükelçisi İstanbul'da Von Papen'e, İngilizlerin üst düzeydeki İtalyan haberleşmesinin şifresini çözdüklerini söylemişti. Alman şifre çözücülere, bunun mümkün olup olmadığı soruldu. "Mümkün" dediler, "biz yıllardır yapıyoruz." Ama Berlin kendi yaptığı casusluğu belli etmeden Roma'yı nasıl uyarabilirdi? Hitler, Mussolini'ye bir öykü uydurdu: "Ankara'dan aldığımız bilgiyle Roma-Bağdat mesaj trafiğinde bir mesajın şifresini çözmeyi denedik ve başardık." İtalya, Almanları şaşırtan bir tutumla, çözülen şifreyi kullanmayı sürdürdü. İtalyanlar, düşmanlarının ve Müttefikler'inin ne bildiklerini denetleyebilmek için bu mesajların yakalanmasını istiyordu. İtalya Dışişleri Bakanı, günlüğünde şöyle yazmıştı: "Gelecekte, Almanlar yalnızca okumalarını istediğim şeyleri okuyacaklar."

Bazı başarılara karşın Alman istihbaratı, Amiral Wilhelm Canaris'in Abwehr'i ile SD, Reinhard Heydrich'in Güvenlik Bakanlığı'nın dış istihbarat birimi arasındaki rekabetten zayıf düştü. Abwehr, SD'yi beceriksiz sayıp küçümsedi; SD, Abwehr'i ideolojik olarak güvenilmez saydı. Düşmanlık, iki grubun liderlerinin birbirine karşıt geçmişinde ve kişiliklerinde simgelenmişti.

Saçları erken ağaran ve denizlerdeki görevinin tenini yanıklaştırdığı Canaris, saygı duyulan bir deniz subayıydı; daha genç olan Heydrich ise, onur kırıcı bir suç yüzünden donanmadan atılmıştı. Nazi vahşiliği ve fanatizmin bileşimi olan Heydrich sadistliğiyle tanınırdı, Canaris ise mizah gücüyle. Heydrich 1920'lerde Cana-

ris'in astı olarak görev yapmış ve amirali yok etmeye çalışmakla, bağlılığını kazanmak arasında gidip gelmişti. Hitler rejimine çok az sevgi taşıyan Canaris, Abwehr saflarında Nazi karşıtlarına da yer veren muhafazakâr bir milliyetçiydi. Savaştan önce, Hitler'in saldırgan niyetleri konusunda İngilizleri uyarmak için arka yolları, kimi zaman da Vatikan'ı kullanmıştı.

Canaris 18 yaşında Alman donanmasına katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda görev yaptığı kruvazör, İngilizlere yakalanmamak için Şili açıklarında kendini batırmıştı. Canaris kaçtı ve Almanya'ya dönmeyi başardı. Yetenekleri ve girişimciliği yüzünden istihbarat göreviyle İspanya'ya yollandı. Burada, müttefik gemi taşımacılığı konusunda Alman UBoat denizaltılarına bilgi sağlayacak denizciler buldu. Aynı zamanda, Francisco Franco adlı genç bir İspanyol subayıyla dost oldu. Keşiş kılığında Almanya'ya dönmeye çalışırken Fransızlara yakalanan ve sağlığının bozulması üzerine salıverilen Canaris, İspanya'ya döndü ve bir Alman denizaltısınca kaçırıldı.

1920 ila 1930'larda donanmada komutanlıklar yaptıktan sonra, 1934'te Abwehr şefi oldu ve bu küçük birimi, 15 000 kişilik bir örgüte dönüştürdü. Askeri ataşelerden, diplomatik ya da sivil ajanlardan ve yerel muhbirlerden ("Vadam") gelen bilgileri toplayıp değerlendirdi.

Canaris, İstanbul'a temsilci olarak Yüzbaşı Paul Leverkuehn'i seçti. Temmuz 1893'te Lubeck'te doğan Leverkuehn, sürekli karamsar ve sinirli, zayıf kişilikli, kel ve gözlüklüydü. Ancak kafası çabuk çalışan ve İran ile Türkiye'de de görev yapmış geniş uluslararası deneyim sahibi çalışkan biriydi.

Yine de Leverkuehn'in siyasal konumu, Nazi ölçülerine göre kuşkuluydu. Hitler sonraları kendisini, hiç de iyi bir niteleme olmayan "tipik bir Canaris adamı" diye adlandıracaktı. Berlin'de 7 Pariser Platz adresindeki hukuk bürosu, arkadaşı Helmut von Moltke'nin bürosuyla aynı binadaydı. Von Moltke'nin arkadaşları da Hitler karşıtı yeraltı direnişinin belkemiğiydi. Leverkuehn'in geçmişi, dikkat çekici ölçüde kozmopolitti. Edinburgh'da hukuk okumuş, Washington ve New York'ta çalışmıştı. Burada tanıştığı avukat arkadaşı William Donovan daha sonra OSS başkanı olacaktı.

Sonunda, Nazi SD'nin Abwehr'e ve İstanbul'daki piyonlarına güvenmemekte haklı olduğu anlaşılacaktı. Ancak Leverkuehn ve meslektaşları, Almanya için dört hedefe karşı değerli hizmetler vereceklerdi: Balkanlar, SSCB, Türkiye ve Ortadoğu. Üç boş oda, bir masa, evrak dolabı ve daktiloyla işe başlayan Leverkuehn, kı-

sa sürede korkunç bir ajan ağı oluşturacaktı.

1940-1942 arasında herhangi bir akşam Park Otel'in barına ya da lokantasına yolu düşen, Leverkuehn'in çalışmasının sonuçlarına tanık olurdu. Leverkuehn'in ajanları her akşam orada toplanırdı. Karışık oyuncu grubu, Mihver yanlısı tiplerden oluşurdu ve aralarında Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar, Araplar, Japonlar, Türkler, İranlılar, sürgünde bir Mısırlı prens, beş altı İskandinav ve İsviçreli boşta gezer vardı. Otelin ön pencerelerinden, Alman Konsolosluğu'nun tepesindeki büyük gamalı haç bayrağı görülür; aynı bayrağı taşıyan gemiler, Boğaz'a bakan balkonların altından geçerdi.

Kimi ajanlar, arka sokaklarda işlerin nasıl yapılacağını bilen sert adamlardı. İçlerinden biri Irak'ta yaptığı casuslukla o denli çok övünürdü ki, kendisine "Bağdatlı Kovacs" adı takılmıştı. Tokatlıyan Otel'de kalmasına karşın, meslektaşları ve Arap ajanlarıyla görüştüğü Park Otel'de çok zaman harcardı. Emniyet sonunda Kovacs'ın Türkiye'ye karşı casusluk yaptığına ve sınırdışı edilmesine karar verdi. Emniyetin adamlarından biri, bir gün, "Senin Yahudi olduğunu öğrendik" deyip, ortaya yem attı. Patronlarının buna inanabildiğini düşünüp paniğe kapılan Kovacs, Alman Konsolosluğu'na telefon edeceğini ve saygın bir Aryan olduğunu belgeleyen kâğıt alacağını söyleyerek bağırmaya başladı. Polis ise "Almanya'da kimin Yahudi olduğuna Goebbels, Türkiye'de de biz karar veririz" dedi. Kovacs Bulgaristan'a sınırdışı edildi ve mesleğini orada sürdürdü.

Bir diğer sert tip de, Almanlara belge sattığı gerekçesiyle devlet memurluğundan atılmış bir Türk'tü. En iyi lokantalara gider ve Park'a da Alman ajanlarıyla gelirdi. Müttefik ajanları, yeni gelenlere onu gösterip, "uzak kalınması gereken biri" olduğunu söylerlerdi. İngilizler ve Amerikalılar bu Türk'ün neden hâlâ özgürce ortalıkta dolaşabildiğini merak ediyorlardı. Nedeni de muhtemelen, Alman faaliyetleri konusunda emniyete bilgi vermesiydi.

Leverkuehn'in ajanlarından bir başka grup, gazetecilerle üst düzey Türkleri etkilemeye ya da maaşa bağlamaya çalışan daha nitelikli propagandacılardan oluşuyordu. Her geceyi kulüpler, lokantalar, oteller ve barlarda geçirip, söylenti toplayıp söylenti yayıyorlardı. Bir süre için liderleri, Bağdat ve Beyrut'ta görev yapmış, resmi listede konsolos yardımcısı olarak görünen uzun boylu, narin, saçları hafif kırlaşmış Alfred Chapeau Rouge'du. Sarışın bir Avusturyalı olan karısı, babası Bükreş'te parti lideri olan tutucu bir Nazi'ydi. Ama çift, Von Papen'le iyi geçinemiyordu. Söylen-

tiye göre gözden düşmelerinin nedeni, Park Otel'de çok para harcamaları ve Yahudi dükkânlarından alışveriş yapmalarıydı, ama bütün Almanlar aynı şeyi yapardı. Hatta Von Papen bile Haim ve Mendil adlı kafelerde kahve içerken görülebilirdi. Gerçek sorun Von Papen'in Chapeau Roge'u, otoritesine karşı çıkan bir bürokratik imparatorluk kurucusu olarak görmesiydi. Büyükelçi, ocak 1942'de Berlin'e geri dönmesini sağladı. Benzer biçimde Von Papen diğer rakiplerini de safdışı bıraktı. Aralarında, kendisinin ideolojik yönden sağlam olmadığını öne süren ve kendi istihbarat ağını kurmaya çalışan yerel Nazi partisi şefi de vardı. Büyükelçi, gizli barış girişimlerinin, hakkında böyle iddialar yayılmasına neden olduğunu biliyordu.

Leverkuehn'in Abwehr çalışmalarını deşelemede en büyük yardımcılarından biri, gazeteci olarak bilinen bir başka Park Otel sakini Wilhelm Hamburger adlı gençti. Etkili bir Nazi sayılan varlıklı bir Avusturyalı işadamının oğlu olan Hamburger, birkaç Arap casus ağından ve Müttefikler'in ekonomik kuşatmasının aşılıp Almanya'ya mal kaçırılmasından sorumluydu. Sık görüştüğü kişiler arasında, Almanya'ya mal satarak büyük kâr yapan İstanbul tüccarları vardı. Park Otel'de yemekten sonra Hamburger ve meslektaşları, yemek salonunun yanındaki küçük salonda divan kurar ve raporlarını almak üzere ajanlarla görüşürlerdi.

Leverkuehn ve Hamburger, gemicilerle kapıcılardan bilgi satın alan, İranlılar, Araplar, Türkler ve Rus göçmenlerin de aralarında yer altığı tiyo vericiler ve haydutlardan oluşan ağlarını genişletmişlerdi. Arap ya da İranlı komploculara altın ve silah kaçırılması, Alman ajanlarının Ortadoğu'ya sızması ve müttefik yetkililerinin gözetlenmesi konusunda Hamburger'in emirlerine uyarlardı. Abwehr, üst düzey kişiler arasında ve diplomatik çevrelerde dolaşabilecek çekici insanları, özellikle güzel kadınları da kullanırdı. Bu gruptakilerden biri, Wilheminna Vargasy'ydi. Hiçbir kokteyli ve partiyi kaçırmazdı, Amerikalı ve İngiliz erkeklere yatırım yapmakta uzmandı. Kimileri onu sıradan bulurdu, kimilerine göre de çok etkileyici ve seksiydi. Alman ajanlığı olasılığı, bu kişileri Vargasy'yle konuşup flört etmekten geri koymazdı. Sarışın ve mavi gözlüydü, Macarca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Bulgarca'yı rahatlıkla konuşur, biraz da Yunanca ve Türkçe bilirdi. Daha önceleri Suriye'de bir Fransız generaliyle yaşayıp mektuplarını ve belgelerini fotoğrafladığı yolundaki söylentilere karşın, bir süre Amerikan Associated Press Haber Ajansı'nın İstanbul muhabirinin yanında çalışmıştı.

Mihver'deki bağlantılarını görmek kolaydı. Bulgaristan'a sık sık yaptığı gezilerde Alman askeri uçağında ya da birinci mevki tren kompartımanında yolculuk ederdi ve her zaman Alman konsolosluk görevlilerince uğurlanırdı. Bir kez, Macaristan'ın Sofya'daki konsolosundan vize almakta zorlanınca, Alman misyonu konsolosa, Vargasy'nin isteğini yerine getirmesini söylemişti. İçkiye dayanıklılığı azdı ve çok içtiğinde Nazi yanlısı, İngiliz karşıtı konuşmalar yapardı. Türk polisince gözaltına alınıp, giysileri soyulup üzeri arandıktan sonra, kaldığı Londra Otel'den atılmış ve Beyoğlu'nda bir apartmana taşınmak zorunda kalmıştı. Vargasy'nin bir Amerikalı istihbaratçıyla ilişkisi olduğunu öğrenen İngiliz istihbaratı, bu duruma çok içerlemişti.

Abwehr'in, Taksim Meydanı çevresindeki pavyonlarda çalışan Macar kızlardan birkaç düzine ajanı ve Türkiye'deki yüzlerce Alman arasından çok sayıda gönüllü yardımcısı vardı. Operasyonların faturası, karaborsa dolar ve kaçak altın satışıyla karşılanıyordu. Rüşvete bağlanmış demiryolu görevlileri, Suriye'ye kaçak mal götürüyordu. Para, İstanbul'da Novatni ve Abdullah lokantalarında, Abwehr'in denetimindeki Elli'nin Barı'nda ve Taksim Gazinosu'nda ajanlara aktarılıyordu.

Leverkuehn'in ilk ve en sadık elemanı, kimi zaman İkinci Dünya Savaşı'nın Mata Hari'si diye abartılan Paula Koch'tu. Beyaz saçlı ve oldukça temkinli bir kadındı ve 1940'ta 56 yaşındaydı. Suriye'nin Halep kentinde büyümüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda çalışan ve çok övülen bir hemşireydi. Sonraki yıllar Brezilya ve Endonezya'da yaşadı. Abwehr için Ortadoğu'ya gelerek, önde gelen Arap aileleriyle eski tanışıklığını etkili biçimde kullandı.

Savaşın başında Türkiye'deki çoğu Abwehr eylemi, Ortadoğu'da yıkıcı çabalar ve casusluk üzerine yoğunlaşmıştı. Hedef, bölgedeki müttefik askeri güçleri konusunda bilgi toplamak ve Araplarla İranlıları İngiliz ve Fransız yönetimlerine karşı ayaklandırmaktı. İngiltere, Filistin ve Ürdün'ü yönetip, görünüşte bağımsız olan Mısır ve Irak'ta büyük etki taşıyor, İran'ın petrol yataklarını denetliyordu. Fransa, Lübnan ve Suriye'ye egemendi.

Koch ve Hamburger, Berlin ve Balkanlar'ı İstanbul'la, İstanbul'u da Arap dünyasıyla bağlayan çok etkili Abwehr kurye sistemleri kurmuşlardı. Ortadoğu'daki ajanlara mektup, yönerge ve propaganda malzemesi taşıyıp, istihbarat raporu getirmeleri için muhalif siyasal grupların üyelerini, gemicileri, gemi sahiplerini ve demiryolu görevlilerini kiralanuşlardı. Savaşın ilk yıllarında mal-

zeme, kimi zaman Arap gemilerinden doğrudan Alman denizaltılarına iletilirdi.

Ancak en kalıcı iletişim ağı, Ermeni Milliyetçi Partisi Daşnak aracılığıyla kurulmuştu. Türkiye'nin güneydoğusunda yazlık bir kıyı otelinin sahipleri Joseph ve Lucy Ayvazyan, ağın kilit kişileriydi. Yetim olan Joseph, Paula'nın üvey kardeşi olarak Koch ailesince büyütülmüştü. Bu yüzden, dişi Alman ajanına bağlılığı tamdı. Otel, Abwehr için ideal bir buluşma ve posta merkeziydi. Tümü ve Abwehr için çalışan Austro-Türk Tütün şirketinin satınalma görevlilerinin, Ayvazyanların oteline uğramalarından daha doğal bir şey olamazdı. Yılda iki kez Berlin'den büyük miktarda para gelir ve bu zincirle Arap dünyasına dağıtılırdı. Arap ajanlarından gelen istihbarat, Suriye'nin kuzeyindeki Halep kentine yollanır; maaşa bağlanmış iki gümrük memuru raporları buradan alıp her gün Türkiye Suriye sınırını geçen bir otobüs şoförüne verirdi. Lucy, çoğunlukla İstanbul Suriye arasında yolculuk yapardı. Yaklaşık 6 ülkede sayısız Daşnak üyesi örgüte üyeydi.

Ortadoğu'da yaygın olduğu gibi, her limanda bir akrabası olan Arap tüccar ailelerinden de benzer bir örgüt oluşturulmuştu. Ayvazyanlar, Barbur ailesiyle birlikte çalışıyordu. Ferid Barbur, liman kenti İskenderun'da, bir şarapçı dükkânı olan kuzeni George Beyrut'ta, bir başka akraba limon ihracatçısı Alexandre Azar da Trablusşam'daydı. Bu ticari çıkarlar, ülkeler arasında yolculuk yapıp mal yollamalarını sağlıyordu.

Ankara'da bir Türk diplomatı, Alman ajanlarına gidecek mesajları, ülkesinin diplomatik kurye çantalarına koyuyordu. Bunlar, Türkiye'nin Beyrut Konsolosluğu'ndaki sağcı bir memura ulaşıyor, o da mesajları dağıtıyordu. Masaw taşıyan esrar kaçakçılarından, kutsal yerleri ziyarete giden Müslüman hacı olduklarını söyleyip sınırları geçen Arap ajanlarına dek herkesten yararlanılıyordu. İstanbul-Suriye arasında işleyen Toros Ekspresi'nden bir düzine kadar hamal ve kondüktör, Abwehr'in mesajlarını taşıyıp dedikodu topluyor, kimi zaman da yolcuların belgelerini çalıyordu. Irak'taki taşıma işçileri, bu ülkede benzer bir ağ oluşturmuşlardı. Filistinli milliyetçi Arap lider Fevzi el Kavukcu, bu işle geniş biçimde uğraşıyordu.

Çoğu Arap siyasetçi Londra'ya boyun eğip destek ararken, çoğu da bu duruma karşı çıkıyordu. 1930'ların sonunda savaşın yaklaştığı görüldüğünde, İngilizler Filistin'e Yahudi göçünü sınırlayıp, Filistin'in Araplarca yönetilecek bir devlet olacağına güvence vererek Arapları yatıştırmaya çalışmışlardı. Bu siyaset Yahudi-

lerin, Hitler imparatorluğundan ve gaz odalarından kaçmalarını etkili biçimde önledi. Bu İngiliz ödünlerine karşın Filistinli Arap lider Emin el Hüseyni, uzlaşmayı reddetti ve hem İngilizleri hem de Yahudileri kovmak için silahlı ayaklanma başlattı.

Hüseyni'nin izleyicisi olan Iraklı militanlar ve Mısırlı radikaller İngiliz karşıtı ve Yahudi karşıtı düşüncelerini paylaştıklarından ve Arap tarihçi George Antonius'a göre, "Nazi başarıları ve gücüne karşı bir ölçüde gizlenmeyen hayranlık duyduklarından, Hitler'le işbirliği yaptılar. Bu gruplar, aynı zamanda güçlü liderliğe, militarizme, aşırı milliyetçiliğe inanıp, Batı demokrasisini horgörüyorlardı. Almanya'nın birliği ve gücü, Arap dünyasında birçoklarınca örnek alınıyordu.

Mısır ve Suudi Arabistan'ın yöneticileri, kim kazanırsa kazansın yarar sağlamak için her iki kanatla da bağlantı kurmaya çalıştılar. Sağladıklarını iddia ettikleri destek karşılığında İngilizlerden ödün isterken, öte yandan da Almanlarla birlikte komplo kuruyorlardı. Örneğin 1939'da Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz bin Suud, Suudi yardımına karşılık Almanlardan, Hüseyni'nin ayaklanmasına para ve silah vermelerini istemiş, ancak başarılı olamamıştı.

İtalya 1940'ta Mısır'ı işgal edince, Hitler bölgeyle daha ciddi biçimde ilgilenmeye başladı. Tümden fetih için büyük bir strateji çizdi: Kıskaç harekâtında bir Alman kolu Balkanlar'dan, SSCB'den geçip, İran'a ve petrol yataklarına ilerleyecek ve Mısır ile Ortadoğu'dan gelen diğer kolla birleşecekti. Almanya'nın Fransa'yı işgali, Hitler'in Fransız yönetimindeki Suriye ve Lübnan'da da denetim kurmasını sağlamıştı. Almanya ve dostlarının muhtemel galipler olarak görülmesiyle eskiden İngiliz yanlısı olan ılımlı Araplar, Almanlara katılmak için birbirleriyle yarıştılar. Ancak daha önce kendilerine gücenmiş olan radikal milliyetçiler, ılımlıları perdelediler ve ganimeti paylaşmayı reddettiler.

O dönemde Arap dünyasının önde gelen petrol üreticisi Irak'ta milliyetçiler, ülkelerinin Arap dünyasına liderlik yapmaya yöneldiğini düşünüp, süren İngiliz etkisinden huzursuz olurken, ülkede Mihver yanlısı düşünceler de boy attı. Irak Başbakanı Raşid el Geylani ve "Altın Kare" diye adlandırılan bir grup albay, Almanların güçlü müttefikiydi. Filistinli Arap lideri Hüseyni'nin Bağdat'ta bulunması, Almanlar için bir ikramiyeydi. Terör eylemleri nedeniyle yakalanmaktan kurtulmak için Filistin'den kaçmıştı. Hüseyni, Von Papen'in yardımıyla mart 1940'tan başlayarak Berlin'in desteğini sağladı. Bağdat'taki en önemli Alman ajanı oldu ve Irak istihbaratının şefi, kendisine gizlice yardım etti.

Abwehr, Suriye'de Fransızlardan ele geçirilen silahları, Iraklı asilere vermeyi planladı. Diğer silahlar, sahte etiketli sandıklar içinde Türkiye üzerinden geçirilecekti. Her şey hazır olunca, Irak ordusu Habbaniye'deki Kraliyet Hava Kuvvetleri üssünü ele geçirecek, petrol boru hatlarını uçuracak ve İngilizleri kovacaktı. Hüseyni daha sonra, Yahudileri kovmak için Filistin'in lideri olacaktı.

İngilizler Başbakan Geylani'yi istifaya zorlayınca, Alman yanlısı destekçileri başbakanın iktidara dönmesi için nisan 1941'de darbe düzenlediler. Yaklaşık 9 000 Iraklı asker İngiliz üssünü kuşattı. Almanlar, ayaklanmaya yardım için bir Heinkel-111 avcı bombardıman filosu yolladılar. 750 ton silah ve cephane ile bir akseri danışman grubu 12 mayısta Şam'a ulaştı. Bu gruba, malzemenin havadan götürülmesi için Bağdat'tan gelecek emri beklemeleri söylendi. Ancak Irak ordusu, kendileri için gelen Alman irtibat subayının uçağını yanlışlıkla düşürdü. İngiliz üssüne yönelik Alman hava bombardımanı da, yerdeki Irak birlikleriyle iyi eşgüdüm sağlanamadığı için başarısız kaldı.

Alelacele toplanan bir İngiliz askeri kolu, Amman'dan Bağdat'a doğru çölde hızla ilerleyip Iraklı asileri yendi ve 30 mayısta Bağdat'ın dış mahallelerine ulaştı. Geylani Türkiye'ye, Hüseyni İran'a kaçtı. Ancak İngilizler Bağdat'ın denetimini sağlayamadan, Geylani yandaşları Bağdat'ın Yahudi mahallesinde soykırıma girişip en az 180 kişiyi katlettiler, 1 000'den fazlasını yaraladılar ve binlerce ev ile işyerini yağmaladılar.

Mihver yanlısı eğilimler besleyen çoğu Arap'a karşılık, Siyonistler demokratik dünyanın Ortadoğu'daki tek Müttefikler'iydiler. Savaş patlak verdiğinde, Yahudi Ticaret Birliği'nin Filistin'deki inşaat şirketinin müdürü David Hacohen, Siyonist hareket adına İngiliz istihbaratıyla ilişkiye geçti. Lübnan, Suriye ve Irak'taki işleri nedeniyle çok kişi tanıyan Hacohen, Mihver yanlısı çalışmaları gözleyip bilgi toplamak için yirmi otuz Yahudi'den oluşan bir ağı Arap ülkelerinde örgütlemeyi kabul etti. Balkanlar'a yayın için, Hayfa'daki evine küçük bir telsiz istasyonu kuruldu. Yakındaki bir otelde İngilizler, kundaklama eylemleri için militanları eğitiyordu. Yahudi savunma güçlerinin askerleri arasında eylem sırasında bir gözünü yitiren Moşe Dayan da vardı. Desteklenen İngiliz birlikleri, 8 haziranda Suriye ve Lübnan'ı işgal edip, üç hafta sonra Şam'ı ele geçirdiler.

İngiliz birlikleri ilerledikçe Alman ajanları ve Arap ortakları, tarafsız Türkiye'ye kaçtılar ve çoğu burada gözaltına alındı. Levekuehn kaçanları destekledi. Eylül 1941'de milliyetçi Arap liderle-

rini Türkiye'de düzenlediği bir kongrede topladı. Almanlar, Nazi hükümetine danışmanlık yapmaları için Geylani ve Hüseyni'yi Berlin'e yollamayı kararlaştırdılar. Alman yanlısı kimi Araplar, yeraltı hareketleriyle bağlantı kurmak ve istihbarat toplamak için İstanbul'da kalıp, Alman birliklerinin, ülkelerinin sınırlarına dayanacağı günü beklemeye başladılar.

Irak'tan Tahran'a kaçan Hüseyni, İtalyan büyükelçisinin ilişkileri kesince, elçiliğin diğer görevlileriyle birlikte Tahran'dan ayrıldı. Geylani'yi Türkiye'den Almanya'ya kaçırmak ise daha güç bir işti. Leverkuehn, konsolosluğun bodrumunda duran ve savaştan önceki Alman arkeolojik kazılarından kalma bir sandık içinde Gaylani'yi Bulgaristan'a postalamayı düşündüyse de, sonra başka plan yaptı.

Yedi kişilik bir Alman basın grubu Türkiye'ye geldiğinde, Almanlar sekizinci adam Bay Wackernagel'in de İstanbul'a geldiğini, ancak diğerleriyle dolaşamayacak kadar hasta olduğunu Türklere bildirdi. Gazetecilerin geri dönmesinde bir gece önce dişçiye gidip, sonra da gizlice çıkan Geylani, Alman Konsolosluğu'na geldi. Bir Alman doktor tarafından, kabakulak hastası gibi bandajlarla sarıldı. Ertesi sabah havaalanına götürüldü. Türk uğurlayıcıların titizliği, bir gece öncesinin veda partisinden kalma içki mahmurluğuyla gölgelenmişti. Hastaya geçmiş olsun dediler. Geylani, Almanya'ya havalandı.

Berlin'in İran'daki casusluk çabaları, İngilizleri ve SSCB'yi 1941'de bu ülkeyi işgal edecek kadar huzursuz etmişti. İngiltere'ye petrolün çoğunu İran sağlıyordu ve İran, SSCB için önemli bir ikmal yoluna egemendi. Tebriz'deki Abwehr şefi Yüzbaşı Bruno Schulze-Holthus, yeraltına çekilmişti ve Alman yanlısı milliyetçi İranlılarca korunuyordu. Bir kez, bir geneleve saklandı. Gece buradan, kınalı sakalı, koyu ipek pantolonu ve yerel giysileriyle molla kılığında çıktı. Şahpur Caddesi boyunca kuzeye, anayola yürüdü ve kentin dış mahallelerine yol aldı. İran'daki Alman ajanlarının başıyla buluştu. Ajan, Şah'ın en önde gelen generallerinden Fazlullah Zahedi'nin, "Pers ordusunun büyük bir yüzdesi, Almanlardan gelecek işaretle ayaklanmaya hazır" dediğini anlattı. Ama bu haberleri Berlin'e iletmenin yolu yoktu. Bulunabilen tek Alman, Schulze-Holthus'un karısı, eşek sırtında dağların aşıldığı uzun ve tehlikeli yolculuğa yollandı ve sonunda İstanbul'a ulaşıp, Leverkuehn'e haber verdi.

Zahedi, verdiği sözü tutmadı. Schulze-Holthus yakalanmamak için Bahtari kabilelerine sığındı. Basra Körfezi'ndeki limanlardan

Sovyetler Birliği'ne askeri malzeme taşıyan yaşamsal önemdeki demiryolunu kundaklamasından korkan İngilizler, birkaç ay Schulze-Holthus'un peşinden koştular. Sonunda, bu oyundan bıkan kabile adamlarınca İngilizlere satıldı.

Arap dünyası ve İran'daki gerilemelere karşın, Almanlar propagandayı artırıp cömertçe destekledikleri Hüseyni ve Geylani'yi, Filistin ve Irak'ta kurulacak kukla hükümetlerin başına getirme planları yaptılar. Düşünülen Irak rejimi için para basıldı ve üniformalar diktirildi. İki adam ve kurmayları, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek kazanımlar üzerine birbirleriyle çekişip, Arap dünyasının lideri olmak ve bu yolda Almanların desteğini sağlamak için yarıştılar. Alman ilgililer de taraf tuttu ve iki grup, savaşın kalan bölümünü karşılıklı küçük komplolarla geçirdiler.

Bu arada İngiltere, Berlin'in Arap dünyasında kalan bağlantılarının çoğunu ele geçirmek için büyük çaba harcadı. Mısır'da İngilizler, Almanlardan gizlice para alan Başbakanı'nı ve İngiliz savunma planlarını İtalyanlara veren Genelkurmay Başkanı'nı görevden almazsa, Kral Faruk'u devirmekle tehdit ettiler. Mısırlı milliyetçilerin uzun süre yaşayacakları utançla, Faruk teslim oldu. İngilizler, Mısır'ın güvenilmez ordusunun elinden silahlarını alıp, askerleri terhis ettiler.

Çoğu Mısırlı için savaş, Alman yanlısı genç bir subay olan Enver Sedat'ın ifade ettiği gibi, "İçinde hiçbir çıkarımız olmayan yabancı bir çatışma"ydı. Almanya'nın "Afrika Corps" birlikleri Mısır'a yaklaştığında, kral ile önde gelen siyasetçiler ve subaylar, Almanları karşılamaya hazırlandılar. Sedat "Büyük Britanya tek başına kaldı. Ortadoğu'daki zayıflığını herkes görüyordu, savaştaki askeri konumu savunulamaz durumdaydı" diye not düştü.

Kahire caddelerinde göstericiler Alman zaferi için bağrışıyordu. Ancak İngilizler 19 ekim 1942'de El Alameyn'de Rommel'i yendiler. Rommel geri çekilmek zorunda kaldı. Fas ve Cezayir'e ABD çıkartması sonucu İngiliz ve Amerikan birliklerinin arasına sıkıştı. Ortadoğu'ya yönelen ve bir dönem durdurulamaz gibi görünen Alman işgali sona ermişti.

Ancak Almanya'yla yaptıkları işbirliğinden zarar görmeleri bir yana, Berlin'in kimi eski ajanları, savaş sonrasında önemli yerlere geldiler. Alman yanlısı faaliyetlerinden ötürü gözaltına alınan Ayetullah Abdel Kasım Kaşani, 1950'lerde İran'da Şah karşıtı hareketin lideri oldu. Kaşani, Ayetullah Humeyni'nin öncüsüydü. General Zahedi, 1953'te Şah yanlısı darbeyi düzenledi ve Şah yönetiminin temel direği oldu. Hüseyni, Filistinli Arapların lideri

olarak geri döndü ve Yahudileri silip atma çabalarını başarısız biçimde sürdürdü. 1948 Arap-İsrail savaşının en önemli Filistinli Arap komutanı Fevzi el Kavukçu, Berlin'deyken Hüseyni'nin adamlarından biriydi. Yaser Arafat, Hüseyni'nin akrabasıydı ve eylemlerinde El Kavukçu'yu örnek aldı. Nasır ve Sedat, Mısır'ı yönetti, işbirlikçi Baas Partisi Suriye ve Irak'ı yönetti, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İngiliz karşıtı ayaklanmada etkin olan bir amcası tarafından büyütüldü.

Abwehr'in Ortadoğu'ya yönelik ve İstanbul kaynaklı çabaları sonuçsuz kalırken, Naziler aynı anda Balkanlar'da çok daha başarılı operasyonlar yürütüyordu. Bütün bu topraklar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'dan yönetilmişti. Şimdi aynı bölge, İstanbul'un güvenliğini tehdit eden bir yabancı imparatorluğun eline düşecekti.

Beşinci bölüm

Son ilkbahar

Nasrettin Hoca evinin dışında emekleyerek bir şey arıyordu.
Komşularından biri sordu: "Ne yitirdin hoca?"
"Bir altın lira" dedi.
"Nerede yitirdin?"
"Bodrumda, ama orası çok karanlık olduğu için burada arıyorum."

Türk halk öyküsü

Çekoslovakya ve Polonya Nazilerin eline geçmişti. Ancak Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve bütün sarp Balkan sıradağları hâlâ Almanlar ile İstanbul'un arasında duruyordu. 1940 ve 1941'de ise Alman savaş makinesi İstanbul'a daha da yaklaştı. Kentin kalkanı sayılan ülkeler Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan tutuşup eriyip gittiler. Bu süreçte her gelişme İstanbul'dan, artan korku ve dehşetle izlendi, her yeni Nazi başarısı, kente binlerce göçmen getirdi. İstanbul halkı, bu tutsak insanların ve bombalanmış kentlerin görüntüsünde kaçınılmaz geleceğini gördü.

Türkler hangi yanda yer alacaklarına karar vermek için, Almanların doğuya ilerleyişini Müttefikler'in durdurup durdurmayacağını görmek niyetindeydi. Kimileri Londra'nın, Hitler'e hiçbir zaman teslim olmama ve hiç ödün vermeme kararlılığından esinlenmişti. BBC'de şu sözleri duydular: "Almanya'nın dünyaya egemen olma çabalarına karşı direnmeyi sürdürecek olan İngiliz İmparatorluğu'nun konumundan kuşku duyulmamalıdır."

Ancak kimileri daha çok, komşularına neler olduğundan etkilenmiş ya da korkmuştu. Ve 1940 ilkbaharı, çoğu Balkan ülkesi için uzun yıllar görülemeyecek son mutlu mevsimdi. Varlıkları yakında ezilecek, bağımsızlıkları yok edilecek ve insanlarının çoğu ya öldürülecek ya da göçe zorlanacaktı. Türkler ürpertiyle bakarken, modern tarihin en büyük trajedilerinden biri başladı ve Almanları, İstanbul'un kilometrelerce yakınına getirdi.

Amerikalı gazeteci Leland Stowe 1940'ta, "Güneş hiç bu denli

sıcaklıkla ve yaşam veren cömertlikle parlamamış gibiydi" diye yazdı. "Batıdaki savaş, kötü bir rüyanın silikleşen ve yiten çizgileri gibi, çok uzak görünüyordu."

O ilkbahar, Budapeşte ve Bükreş'te, Sofya ve Belgrad'da çok çok kahkaha, müzik, şarap ve yiyecek vardı. Budapeşte'de her akşamüzeri saat 17.00-19.00 arası insanlar, Tuna boyundaki Corso'da bir aşağı bir yukarı gezinirdi. Kafeler, Kolombiya kahvesi ve küçük kadehlerde Tokay şarabı içerek çevreyi seyredenlerle doluydu. Gösterişli üniformalarında genç subaylar genç kadınlarla arkadaşlık ederken, çoğunlukla topukla verilen selamların ve el öpüşlerin sesi duyulurdu. Bu şenlikte, köylü tipi işlemeli bluzları ve geniş etekleriyle garson kızlar, uzun çizmeleri ve sülün tüyüyle süslü şapkalarıyla başka yerlerden gelmiş beyefendiler, pahalı giysiler içinde işadamları, az maaş alan ancak gururlu bürokratlar, siperli şapkaları ve sırt çantalarıyla öğrenciler de vardı. Hepsi gezinip güneşin, Tuna'dan karşıda güzel eski kentin tepelerinin altında batışını seyrediyordu. Akşam karanlığında ise, Tuna'nın iki yakasında ve köprülerinde ışık dizileri ortaya çıkardı.

Parlamento binası, en dikkati çeken yapılardandı. Macarlar "Bir parlamento binası için her şeyimiz var" diyorlardı, "ama parlamento yok, o binada eğitilmiş foklar gösteri yapıyor". Macaristan, yok olmuş Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 70 yaşındaki amiral kalıntısı Miklos Horthy tarafından yönetilen ve kralı olmayan bir monarşiydi. Ülkenin denize kıyısı da yoktu.

Parlamento binasına bakan kafelerde oturan müşteriler arasında, ülkenin kültür, düşünce ve ticaret yaşamına büyük katkıda bulunan ve Budapeşte'de sayıları 300 000 olan Yahudi toplumunun üyeleri de vardı. Ancak milliyetçi gruplar, bu toplumun refahına, liberal anlayışına ve daha da ötesi, var olmasına öfkeleniyordu. Yeşil gömlekli Nazilere öykünen ok ve haç örgütünü Almanlar destekliyordu. Sağcı lider Bela Imredy Yahudi karşıtı yasaları başarıyla gündeme getirmiş, ancak büyükannesinin Yahudi olduğu ortaya çıkartılınca istifa etmek zorunda kalmıştı. Imredy'nin kendi düşüşünü hazırlama biçimi, Macar ve Rumen Yahudi karşıtlığının kendi kendini yok edici doğasını simgeleştirdi. Yahudilerin işleri baltalandıkça, mal varlıklarını Almanlar satın alıp, bu ülkelerin bağımsızlığını daha da azalttılar.

Benzer biçimde, Macaristan ve Romanya'yı Mihver kampına iten aşırı milliyetçilik, her iki ülkenin de bağımsızlığını yitirmesiyle sonuçlandı. Macaristan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Transilvanya eyaletini elinden aldığı için, Romanya'dan nefret ediyor-

du. Romanya da aynı biçimde bu duygulara karşılık veriyordu. Bir Amerikalı yazar, Budapeşte'de bir berberin Rumenlerden söz ederken yere tükürür gibi yaptığını, Bükreş'teki berberin ise Macarlardan söz ederken gerçekten tükürdüğünü gözlemişti. Her iki devlet de Berlin'in desteğini kazanmak için yarıştı ve Macaristan, Alman egemenliğine doğru çekilirken, Romanya aynı yönde sendeledi. Almanlar her iki ülkeyi ustalıkla yönlendirdiler. Bir Alman diplomat Balkanlar için, "Artık açıkça ortaya koymanın zamanı geldi" dedi, "burada yalnızca bizim isteklerimiz hesaba katılacaktır."

Aralarında bir fark varsa, o da Romanya'nın başkenti Bükreş'in 1940'ta Budapeşte'den daha neşeli olmasıydı. Yüzlerce kaygısız kişi, parklarda, gözde bulvarlarda, Yahudi mahallesinin dar sokaklarında; sarayın, kral metresinin konağının ve kiliselerin yanından geçerek dolaşıyordu. Amerikalı bir gazeteci daha sonra, "Görünüşte çok uygunsuz" diye yazacaktı. O ilkbahar, çevrelerindeki dünya ufalanırken, Bükreşliler güzel zaman geçirdiler.

Güneş, parlak Akdeniz yoğunluğunda parlıyordu. Öğleyin insanlar, Dragomir Niculescu'da küçük mantarlı sıcak börekler ya da sokağın altındaki Luchian'da fırından yeni çıkmış beyaz ekmek ile ucuz havyar (kiloyla satılırdı) yemek için doluşurdu. Orta Avrupa'nın en iyi lokantası Capsa'da akşam yemeği çokluk geceyarısı 01.00'de yenirdi. Müşterilere mersinbalığı, kaz ciğeri, şiş kebap, süt dana eti, pilav ve hamur işi tatlı sunulurdu. Daha sonra kurdeleler takılmış faytonlara binilip, misket limonu ağaçlarının tatlı kokusuyla dolu bulvarlarda romantik gezintiler yapılırdı. Mağaza vitrinlerinde lüks mallar sergileniyordu; hava, Çigan orkestralarının kaynaşan müziğiyle doluydu. Hafta sonları dağlarda ya da Karadeniz kıyılarında geçirilirdi. Bükreş, Titanik gemisi gibi, ışıkları parıldayıp orkestraları çalarken battı.

Batmasına, yolsuzluk ve beceriksizlik de yardım etti. İngiliz gazeteci ve istihbarat ajanı David Walker, "Romanya'yı duymuş, ancak anlatılanın hiçbirine inanmamıştım" dedi. Marx kardeşlerin *Ördek Çorbası* adlı filmde dalga geçtikleri "Rutinya" devleti gibi, Romanya da kokuşmuş ve beceriksiz bir hükümetin simgesi olmuştu. Walker, gümrükte takılan sandığını, 20 görevliye armağanlar alıp, bir otomobili işletecek kadar güçlü, kadehler dolusu yerel erik rakısı ısmarladıktan sonra üç günde geçirebilmişti.

Her şeye rüşvet gerekliydi. Kendisini gereksiz yere dolaştırdığı için bindiği taksinin şoförüne kızan bir yabancı, taksiyi bir polisin yanında durdurmuştu. Adam, şoförü uyarması için polise küçük bir bahşiş verdi. Polis, avucundaki metal paraya şaşkınlıkla bak-

tıktan sonra gülümsedi ve şoförü duygusuzca coplamaya başladı. Yolcunun verdiği para, yalnızca bir azar için fazla gelmişti.

Yolsuzluk, tahta yeni geçen krala sistemin nasıl işlediğini göstermek isteyen görevlilerin bir kalıp buzu elden ele dolaştırdıkları Rumen öyküsünde de örneklenmişti. Odadaki herkesin elinden geçen ve sonuçta eriyen buzu, bir aristokrat kralın eline vermişti: "Gördünüz ya kral hazretleri! Romanya'nın paraları da böyle dolaşıyor. Herkes buza dokundu ve yanındakine geçirdi. Kimse bir şey almadı, ama geriye de bir şey kalmadı."

Döviz karaborsası sınır tanımazdı. Gümrükçüler ve demiryolu görevlileri ülkeye girenlere, bankadan başka yerde para değiştirmemelerini söyler, sonra da kendi döviz fiyatlarını verirlerdi. Bir kez, Orient Express restoranında görevli garson, değiştirmesi istenen büyük para miktarından öylesine heyecanlanmıştı ki, treni bir istasyonda durdurup, ortakları olan yataklı vagon görevlisi ve makinistle birlikte hangi kuru uygulayacaklarını konuşmuştu. Karaborsada bozdurulacak 100 dolarla, bir ay milyoner gibi yaşanabilirdi. 50 sentle Bükreş'in en iyi oteli Athenee Palas'ta bir süit kiralamaya yetecek Rumen parası alınırdı. Havyar ve istakozlu bir yemek, 25 sente eşitti; Kral Carol'un terzisinin diktiği takım elbiseler 10 dolardı.

Hiç de sevimli olmayan bir biçimde "Aşağılık Carol" diye anılan Kral Carol, uyruklarını sürekli soyuyordu. Metresi Magda Lapescu'nun yolsuzlukları, karşılaştırılsa Imelda Marcos'u yoksul bırakırdı. Carol'un sarayı, gösterişli zevksizlikte Hollywood'u geçerdi. Giriş holünde Carol'un 6 metrelik resmi asılıydı. Hepsi de Carol'un yüz çizgilerini taşıyan kahramanca poz vermiş askerlerin portreleri duvarlarda sıralıydı. İlk kat, Versailles Sarayı Aynalar Holü'nün bir kopyasıydı; sarayın dışı da Londra Buckingham Sarayı'nın benzeri.

Carol'un geniş düş gücüyle gerçekleştirdiği para kazanma işlemleri, her şeyin masrafını karşılıyordu. Kral ve kafadarları, memurlara üniforma yapan fabrikanın sahibiydiler ve satışları artırmak için sık sık model değiştirirlerdi. Dükkân sahiplerinden, sınır koruganlarının yapımı için para toplandı. Ama koruganlar hiçbir zaman yapılmadı. Kral, sarayını genişletmek için çevredeki güzel tarihi evleri yıktırdı. Carol'un davranışları da ulusça örnek alınıyordu.

Bir gazeteci, "Bükreş'le karşılaştırıldığında, Paris bile aşırı erdemliydi" diye yazdı. Kapalı yetiştirilmiş genç İngilizler ve Amerikalılar kentin gösterişli ve sıcak erotik havasından şaşkınlığa

uğruyor, sonra da baştan çıkıyordu. Aşk serüvenleri boldu; kendine hayranlık günün modasıydı. Subayların korse giymesi 1939'da yasaklanmıştı ama, kimi zaman tırnaklarına cila sürerlerdi. Kentin ana meydanında görevli trafik polisinin el aynasında kendini hayranlıkla seyretmeye başlayıp trafiğin altüst olmasına aldırmaması olağandı. Varlık ve yokluğun aşırı boyutları, yabancıların daha önce gördüğü örnekleri çok aşıyordu. Ayakları yırtık çuval bezine sarılı köylü kadınlar, caddelerden çalı süpürgeleriyle dışkı süpürürdü. On katlı, modern, ancak asansörleri çoğunlukla bozuk binaların sıralandığı caddelerde paçavralar içinde köylüler dolaşırdı.

Bu kent, İngilizler ile Almanlar arasındaki casusluk savaşının gönülsüz ev sahibiydi. Athenee Palas da, bu savaşın asıl sahnesi. Bir gazeteci, "O beyaz taş binanın duvarları arasında, Hollywood'da düşlenenden çok daha fazla ve gerçek dram yaşandı" diye yazdı. Köşede Yunanca gazete okuyan sakallı küçük tütün tüccarı, İngiliz istihbaratına çalışırdı; barda oturan iyi giyimli güzelce ve koyu renk gözlü kadın da Fransızlara bilgi verirdi. Alman ajanları her sabah toplanır, 08.30'da işbaşı yaparlardı. Barmenler, isteyen herkese dedikodu satardı. Otelin İsviçreli müdürü tarafsızdı. Lobide bir düzine dil ve aksan yankılanırdı. Tiyocular kimi zaman, kralın adamlarınca dinlenen telefon konuşmalarının metinlerini satardı. Kafe duvarlarına asılı resmi uyarılara kimse aldırmazdı: "Siyaset konuşmak yasaktır." Yabancı muhabirlerin en sessizi ve en utangacı olan Archie Gibson, Romanya'da İngiliz istihbaratını yönetirdi. O denli silik biriydi ki, bir meslektaşının anımsadığına göre Almanya teslim olduğu gün yapabildiği en aşırı şey, birazcık parlak bir kravat takmaktı.

Romanya birbiri ardına felaket yaşıyordu. Haziran 1940'ta Sovyetler, Romanya'nın, kuzey eyaleti Baserabya'dan vazgeçmesini istedi. Hitler, Carol'un yardım çağrısını geri çevirip, Stalin'i destekledi. Carol üç günlük yas ilan etti, sonra da teslim oldu. Yüzbinlerce Rumen, yoksul göçmen haline gelmişti. Hükümet onlar için bir şey yapmadı, ancak Carol'a, yitirilen kraliyet arazisinin parasını ödedi.

Almanya'nın büyüyen gücünü umutsuzca yatıştırmaya çalışan kral, İngiliz güvencelerini istemeyen işbirlikçi bir hükümet atadı ve bu da Romanya'yı, Almanya'nın insafına bıraktı. Hitler, Macaristan'ın daha önemli bir müttefik olduğuna karar verip, temmuzda Romanya'nın Transilvanya bölgesini Macaristan'a armağan etti. Romanya darbe yemeyi sürdürdü. Ağustosta Carol, ölmüş an-

nesinin Dobruca'da bulunan en sevdiği malikânesini satıp, bu bölgeyi Bulgaristan'a bıraktı. Eski bir geleneği izleyen kraliçe, kalbinin o villaya gömülmesini vasiyet etmişti. Böylece Rumenler Carol için, "Annesinin kalbini bile sattı" dediler. Artık yetmişti.

Saygınlığı tümüyle yok olan kral, eylülde tahttan çekildi ve paralarıyla metresini yanına alıp kaçtı. General "Kızıl Köpek" Antonescu diktatör oldu, Alman etkisi ve Yahudi düşmanlığının tırmanışını hızlandırdı. Ekim 1940'ta Antonescu ve bakanlar kurulu, Ulusal Tiyatro'da, *Köylülerin Kan Emicisi* adlı Yahudi düşmanı oyunu coşkuyla alkışlarken Almanlar, askeri eğitim heyeti maskesi altında Romanya'ya girmeye başladılar. Bu heyet altı ayda 200 000 kişiye çıktı. Alman parası, askeri zaferler ve yıkıcılık, Berlin'in duruma egemen olmasını sağladı. Kasımda Macaristan Mihver'e girdi, ardından da Romanya onu izledi.

Savaş Balkanlar'a, beklenmedik bir yönden geldi. Kolay zaferden emin olan Mussolini, Arnavutluk'ta kurduğu köprü başından yola çıkıp, ekim 1940'ta Yunanistan'ı işgal etti. Kış üniformaları olmayan Yunanlılar donarak kırıldılar ve binlerce organ kesildi. Ama herkesin şaşırdığı bir şey de oldu. Yunanlılar, işgalci birlikleri durdurup, daha iyi silahlanmış İtalyanları yalçın dağlardan sürmeye başladılar. Yunan askerleri Arnavutluk'a ilerlerken, yol üzerinde, "İtalyan ordusunu hiçbir şey durduramaz" diyen İtalyanca bir yazıyla karşılaştılar. Bir Yunanlı, sloganın başına, "Kaçan" sözcüğünü ekledi.

Macaristan, Romanya ve Bulgaristan Alman uydusu olmuşlardı; Yunanistan kendi canını kurtarmak için savaşıyordu. Türkler bu olaylardan şaşkına dönmüştü. Von Papen, Berlin dönüşü bütün etkileyiciliğini İnönü'ye yansıttı: "Sayın Cumhurbaşkanı, şu anda sizi ve ülkenizi hangi kuşkuların etkilediğini biliyorum. Diplomatik güvencelere çok az inancınız olabilir, ama burada ben, Türkiye'yi ikinci vatanı olarak seven ve sizin silah arkadaşınız olma onuruna ulaşmış birisi olarak duruyorum. Ben bu görevi sürdürdükçe, ülkemin sizinle barışı bozmayacağını taahhüt ediyorum." İnönü gülümsedi ve el sıkmak için uzandı. Von Papen'e inanmamış olabilirdi, ama yapabileceği çok az şey vardı.

Balkanlar'ın kaderi, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov ile Hitler arasında Berlin'de yapılan bir görüşmede belirlendi. 12 kasım 1940'ta Berlin tren garındaki kalabalık ilginç bir olaya tanık olmuştu. Molotov'un gelişi nedeniyle bir Nazi bandosu, sıra sıra orak-çekiçli bayraklar arasında komünist "Enternasyonal" marşını çalmıştı. Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop da övü-

nüyordu: "Yeryüzünde hiçbir güç, İngiliz İmparatorluğu için sonun başlangıcının geldiği gerçeğini değiştiremez."

Balkanlar'da hem Almanya, hem de SSCB hüküm sürmek istiyordu. Molotov Sovyetler'in, İstanbul yakınında üs kurmak ve Boğaz'ı denetlemek istediğini anlattı. Türkiye karşı çıkarsa, Almanya buraların alınması için kendilerine yardım etmeliydi. Hitler sükûnetle ve her zamanki tavrı göz önüne alınırsa, neredeyse mizahi bir hukukilikle yanıtladı: Boğazların durumunu belirleyen uluslararası anlaşma, ancak İngilizlerin ve Fransızların onay vermesiyle değiştirilebilirdi. Sonraki yıllarda Hitler ve Von Ribbentrop, Moskova'nın bu isteklerini sık sık Türklere hatırlatıp, SSCB'nin Türkiye üzerindeki saldırgan niyetlerinin kanıtı olarak ortaya koydular.

Ama o zaman Almanya Rusya'yla çatışırsa, Sovyetler Hitler'e petrol vermeyi durduracaktı. Bu yüzden, Romanya'nın Ploesti petrol yataklarını Almanya'nın denetlemesi zorunluydu. Yataklar, Karpat Dağları'nın etekleri boyunca uzanırdı ve küçük gölcükler oluşturarak yüzeye sızan petrol ayakkabılara yapışırdı. Bir boru hattı Karadeniz'deki Köstence Limanı'na çıkıyordu ve denizaltıların kaynadığı bu rotayı yalnızca tarafsız Türkiye kullanabiliyordu. Almanlar Rumen petrolünü, malzeme ve asker trafiğini zaten güçlükle kaldırabilen kalabalık demiryolundan ya da mavnalarla Tuna Nehri'nden taşıyordu. Ancak Tuna kışın üç ay donuyordu ve Demirkapı Boğazı'nın akıntılarını tekneler, deneyimli bir dümencinin yönetiminde ve teker teker aşabiliyordu.

İngilizler, Almanya'ya petrol akışını azaltmak için her yolu denediler. Romanya petrolünü en üst fiyatı vererek satın aldılar. Nehir kaptanlarına para verip, evde oturmalarını sağladılar. Almanya'ya petrol taşıyan trenler kundaklandı. İngiliz uçakları, Alman mavnalarının yüklendiği Tuna Limanı Regensburg'u bombaladı. İngiliz istihbaratı Almanların kullanmaması için 150 mavna ve tanker kiraladı ve bu teknelerin yarısı, sonunda İstanbul'a kaydırıldı.

1940 ve 1941'de İngilizler ve Almanlar, Romanya petrolü için gizli bir savaş sürdürdüler. İngilizler, Romanya Alman denetimine düşme aşamasına gelirse, petrol yataklarını kundaklamayı ve gemileri batırıp, Demirkapı Boğazı'nı kapamayı tasarladı. Almanlar da karşı önlem aldı. Rüşvet yiyen Rumen istihbaratçılar, hem İngiliz kundaklama çabalarına göz yumdular, hem de Abwehr'in her trene, tankere, limana ve petrol tesislerine gözcülük etmeleri için seçkin Brandenburg alayının askerlerini sivil elbiselerle getirmesine ses çıkarmadılar.

Üstünlüğü, yavaş yavaş Almanya elde etti. Petrol yataklarındaki İngiliz danışmanları kovması ve üretici şirketleri ulusallaştırması için Romanya'yı ikna etti. Temmuz 1940'ta Rumenler, kundaklama eylemlerine girişmekle suçlanan İngilizleri yakalayıp, dövüp, sınırdışı etmeye başladılar.

İngilizler yavaş ve kararsızdı. Başlangıçta, Türkiye üzerinden vurucu bir güç yollayıp petrol yataklarını uçurmayı tasarladılar. Aylar süren planlamadan sonra, Kraliyet Mühendislerinin Elli Dördüncü Sahra Birliği, 1940 yazında Mısır'daki üssünden Türkiye'ye geldi. Almanya'nın bir gün Rumen petrolünü kullanıp Türkiye'yi işgal etmesinden kaygılanan emniyet, İngilizlere yardım etti. Türkler, İngiliz askerlerini İstanbul yakınındaki sakin bir yerde "1 no'lu inşaat ekibi" olarak kamufle ettiler. Bükreş'teki İngiliz Elçiliği zamanın geldiğini telsizle bildirdiğinde, kendileri için hazır tutulan, malzeme ve patlayıcılarla yüklü bir gemiye bineceklerdi.

Ancak Türkiye'ye gelmelerinden bu yana dört hafta bile geçmemişti ki, İngiliz askeri komutanlığı Mısır'a dönmelerini istedi. Bükreş'teki İngiliz Elçiliği, "bunalımın bu çok değerli anında" gerçekleşen geri çekilmeyi kızgınlıkla karşıladı ama, generaller, Rumenlerin işbirliğinde yetersiz kalmasının rüşvet için büyük miktar ayrılmış da olsa planı bozabileceğini düşünmüşlerdi. Aynı zamanda, düşman olmayan bir devlete saldırma konusunda etik kaygılar vardı.

İngilizlerin ürkekliği, bir başka operasyonu da durdurdu. İngilizlerin isteği üzerine, Filistin'deki Yahudi Öz Direnme Gücü Haganah'tan David Hacohen ve Tuvia Arazi, durumu incelemek için Bükreş'e gitmişlerdi. Petrol yataklarının kundaklanması ve Almanlara karşı gerilla savaşı yürütülmesi için cüretkâr bir plan önerdiler. Eğitilmiş 800 Haganah militanı, Romanyalı Yahudilerle yer değiştirebilir ve bu kişiler Filistin'e yollanarak kurtarılabilirdi. Askerler, kundaklama eylemlerinde kullanma anı gelene dek, silahlarını saklayacaklardı. İngilizler önce bu öneriye destek verdiler, sonra çok riskli olacağı gerekçesiyle durdurdular.

İngilizler, ancak çok geç kalındığı bir aşamada Demirkapı Boğazı'nı kapamak için ciddi çaba harcadılar. Nisan 1941'de, dinamit yüklü römorkörler ve mavnalardan oluşan bir filo, Tuna'nın bu en dar noktasına yol aldı. Tekneler Boğaz'da batırılacak ve kraliyet donanmasının askerlerinden oluşan mürettebat, olabildiğince güvenli bir yere kaçacaktı. Besili, tıraşlı İngilizler, bu tür tekneleri kullanan sert Balkanlı tiplere pek benzemiyordu ama, Rumen yetkililer yakıt almak için limanda durduğunda teknele-

rin aranmayacağına söz verdiler. Ancak tekneler arandı ve amaçları açığa çıktı. Abwehr, Rumen muhbirleri aracılığıyla planı en başından beri biliyordu ve olayın, Londra'nın en üst düzeyde utanç duyacağı biçimde açığa çıkmasını sağlamıştı.

Romanya'daki Alman ajanlarının sayısı her gün artıyordu. Amerikan filmlerinde görülen aptal ve küstah sert asker tipinden çok uzaktılar. Çoğu, fotoğraf makineli turist ya da gazeteci gibi görünüyor ve etkili kişilerle yiyip içmekle zaman geçiriyordu. Alman satın alma ajanları da çekirgeler gibi gelip o kadar çok yiyecek aldılar ki, ülkede yiyecek karneye bağlandı. En etkili Alman ajanlardan olan güzel sarışın "tarım muhabiri", Athenee Palas'ın üçüncü katında bir süit tutmuştu ve bakanları etkileyip baştan çıkarmada uzmandı. Yerel Gestapo şefi açıkça hükümeti yıkmaya çalışıyordu. Rumen polisi apartman dairesini basıp otomatik silahlar, tüfekler ve el bombalarıyla dolu olduğunu görünce, Gestapo şefi soğukkanlılıkla, Krupp silah şirketinin yerel temsilcisi olduğunu söylemişti. Bunlar da yalnızca ürün örnekleriydi. Polis özür diledi.

Sayıları çok azalan ve tükenen İngilizler yarışamıyordu. Moral lerini bozmamak için, konuk bir Alman bakanın yerel siyasetçilere yemek verdiği Bükreş Lokantası'nın kapıcısını kaçırmak gibi oyunlara giriştiler. Kapıcının yerine geçen İngiliz ajanı gelen konuklara, yemeğin iptal edildiğini söyledi. Yemekte bir de konuşma yapacak olan bakan geldiğinde, boş bir salonla karşılaştı. Bir başka sefer, Athenee Palas'ta kalan İngilizler cilalanmaları için Almanlar tarafından geceden kapı önlerine bırakılan ayakkabıları birbirine karıştırdılar. Sonra kahvaltıya inen failler, süren kargaşadan çok hoşlanmışlardı.

Alman askeri tahkikatı konusunda İngiliz istihbaratının en iyi muhbirlerinden biri, garip randevularda ısrar eden bir cüceydi. İngiliz ajan Walker'a, "Çarşamba günü sana haberlerim olacak. Akşam 20.00'de Türk hamamına gideceğim. Orada buluşalım" dedi. Sıcak buhar içinde oturmak, kâğıt-kalem kullanılmayacağı anlamına geliyordu. Walker, gelen Alman cephanesinin sayı ve tiplerini ezberlemek zorundaydı. Cüce de başka hiçbir yerde buluşmayı kabul etmiyordu. Gerekçesi, polis "yatak odana mikrofon yerleştirebilirdi. Lokantada yandaki masaya oturabilirdi. Mektubunu ve kasanı açabilirdi. Telefon konuşmalarını dinleyip metresini sorgulayabilir, karını ayartabilir, annen hakkında söylenti çıkartır, hatta seni yakalayabilirdi. Ama hiçbir zaman seni Türk hamamında izlemezdi."

Kime güvenileceğini, kimin düşman ajanı olduğunu kestirmek

zordu. Bir gün bir İngiliz gazetecisi, Bulgaristan'dan Romanya'ya gitmek için Tuna feribotuna binerken, silahlı Bulgar polislerinin zayıf ve soluk yüzlü genç bir adamı gemiye sokmak için sürüklediklerini gördü. Polis şefi, "Bulgaristan'dan çıkmalı" dedi.

Gemi kaptanı da, "Romanya'ya giremez" dedi, "vizesi yok". Genç ağlamaya başladı ve Nazilerden kaçtığını söyleyip, "Beni öldürmelerine izin vermeyin!" diye bağırdı.

"Vize yoksa giriş de yok" diyen kaptan, iskelenin kaldırılmasını emretti. Tam o sırada gamalı haç bayraklı bir Alman petrol tankeri yandan geçti ve düdük çaldı. Herkes bu tekneye bakarken, gazeteci, "Nazi karşıtı" gencin refleks bir hareketle kolunu kaldırıp Hitler selamı verdiğini gördü.

Almanların, Romanya'nın siyasetini, ticaretini ve petrol yataklarını rahatça ele geçirmesi, İngilizler arasında özeleştiri başlattı. İngiliz gazeteci ve istihbarat ajanı David Walker, notlarında şunu yazdı: "Savaşın başında da olduğu gibi, Almanların bizden hızlı gitmesine izin verdik ve çok nazik davrandık. Düşmanın savaşı sürdürmesi için tümüyle yaşamsal önemde bir bölge olan petrol yataklarını tek kurşun sıkmadan [ya da havaya uçurmadan] Almanların eline teslim ettik. İngiliz diplomatları ise, Alman etkisini durdurmak ve Romanya'nın Hitler müttefiki ve petrol kaynağı olmasını engellemek için, işçi ve köylü muhalefet grupları yerine, çökmekte olan üst sınıfa umut bağlayıp, gevşek yöntemlerini sürdürdüler.

Almanlar, Romanya'nın biçimsiz dramatikliğini yansıtan garipliklere sahip faşist Demir muhafızların da aralarında olduğu siyasi grupları desteklemekte daha ustaydı. Bu aşırı milliyetçi örgütün kurucusu, gerçek bir Rumen bile değildi. Polonyalı bir göçmenin oğluydu. Demir muhafızlar Romanya'da bütün Yahudi, liberal, yabancı, komünist ve Fransız etkisini kırmaya ant içmişlerdi. Hollywood'un gangster ve Ku Klux Klan filmlerinden esinlenerek, gösterişli törenler ve yemin toplantıları düzenlerlerdi.

Muhafızlar 1940'ta Carol rejimini devirmeye kalkıştıklarında, liderleri ve bir düzine kurmayı yakalanıp idam edildi. Kral kaçıp Antonescu iktidara geçtiğinde, Demir muhafız liderleri, şehitlerinin aziz ilan edilmesi için Rumen Ortodoks Kilisesi'ni ikna ettiler. Muhafızlar bu olayı, üç günlük terör başlatarak ve 500 Yahudi ile liberali öldürerek kutladılar.

Naziler, ideoloji olarak Demir muhafızlara yakın olmakla birlikte, Rumen petrolü ve yiyeceğinin Almanya'ya akışını güvenceye alabilecek en iyi liderin Antonescu olduğunu kabul etmişlerdi. Ocak 1941'de Demir muhafızlar Antonescu'ya karşı darbe, Bük-

reş Yahudilerine karşı da bir başka soykırım düzenlediler. Yaklaşık 600 Yahudi öldürüldü. Çoğu, kent mezbahasında katledilip parçalanmıştı. Sokak çatışmalarında yüzlerce kişi öldü. Ancak Almanlar, Antonescu'nun Demir muhafızları ezmesini desteklediler. David Walker olayları anlatırken, "Hava akını sirenleri çığlık çığlığaydı, kilise çanları ölüler için çaldı, sinagoglar yandı, güzel bulvarlarda tanklar gürültüyle yürüdü ve yerel radyo istasyonları neredeyse saat başı el değiştiriyordu" dedi. Sonra kenti bir deprem yıktı. Sanki dünyanın sonu gelmişti.

İngilizlerin çoğu kentten ayrılıp, bir istihbarat üssü kurmak için İstanbul'a gitmişlerdi. Athenee Palas, Alman subaylarıyla doluydu. Alman uçakları gürültüyle uçuyordu. Alman uçaksavar bataryaları petrol yataklarını korudu; teknisyenleri demiryollarını işletti. Walker, Atina, Belgrad ve Sofya arasında gidip gelmek için, işleyen tek havayolu olan Alman Lufthansa'yı son ana dek kullandı. Walker bir arkadaşına, "Nazi pilot, düşman bir İngiliz'i uçakta görmekten anlaşılan çok hoşlanıyordu ve sıra bana geldiğinde mükemmel bir İngilizce'yle 'Biletiniz lütfen' diyordu" diye anlattı.

Sonunda Romanya, Almanlarca bir sömürgeye dönüştürülmüş ve savaşı sürdürmede askeri bir üs olarak kullanılmaya başlamıştı. 10 şubat 1941'de İngiliz Büyükelçiliği bir basın toplantısı düzenleyip İngiltere'nin Romanya'yla diplomatik ilişkilerini kestiğini ve elçiliği kapattığını duyurdu. Rumen sansürü gazetecilerin, ilişkilerin kesildiği haberini geçmelerini önledi. Gazeteciler, "Ama İngilizler açıklama yaptı, resmi basın toplantısından geliyoruz" diye itiraz ettiler. Sansür görevlisi yanıtladı: "Doğru olduğuna ilişkin kanıt yok."

Yine de İngilizlere ve diğer müttefik ülke uyruklarına 22.30'da ülkeden ayrılmaları gerektiği bildirildi. Bu saat, sokağa çıkma yasağının başlamasından yarım saat sonraydı. Müttefikler lehine gösteri yapılması istenmiyordu. Bir İngiliz diplomatı, "Elçiliği dolduran yüzlerce Yahudi'nin vize için yalvarmaları dışında, geri çekilme olaysız tamamlandı" diye yazdı. Bükreş Garı'na giden bütün yollara Alman ve Rumen askerleri dizilmişti. Köstence'de hiçbir yolcunun geride kalmaması için, istasyonun yanına 6 Alman tankı gelmişti. Müttefik ülkelerin sivil yurttaşları, Karadeniz'in karşı kıyısındaki İstanbul'a gitmek için bir Türk gemisine bindiler. Meraklı Alman askerleri rıhtımdan bakıyordu. Gemi ayrılırken, askerler slogan atıp askeri marşlar söylediler.

Bir Amerikalı gazeteci şöyle not düştü: "Bükreş'i son gördüğümde bir zevk kentinden çok, korku kenti olmuştu." Walker,

Bükreş'ten ayrılıp Bulgaristan'a giden uçağın penceresinden, aşağıdaki karayolunda aynı yöne ilerleyen uzun bir Alman askeri konvoyu gördü.

Bulgaristan, Hitler'in bir sonraki hedefiydi ve bir başka Alman üssü olma yolundaydı. Tuna feribotuyla Romanya'dan gelen Alman "turistler", Bulgar gümrüğünde rahatça bavullarını açıp, içindeki üniforma ve tabancalarını gösteriyorlardı. Lobilerde açık açık Nazi selamı veren Almanlar, şubat 1941'de Sofya otellerindeki konukların yüzde 90'ını oluşturuyordu.

Büyük ve çok sayıda elemanlı bir ofisi olan Alman Turist Ajansı hiç bilet satmamıştı. Vagonlar her gün Bulgar ordusu için Alman silahlarıyla gelir, dönüş için Bulgar yiyecekleriyle doldurulurdu. Bir Bulgar ev kadını, Amerikalı gazeteciye, "Bugünlerde tereyağı ve bitkisel yağımız yok. Haftada 350 gram şeker bulabilirsek şanslıyız" diyordu. Bu durum, Bulgaristan gibi varlıklı bir tarım ülkesinde yaşanıyordu. "Almanlar her şeyi alıyor. Romanya'dan toprak kazandık ya, şimdi bedelini ödemek zorundayız!"

Macaristan gibi Bulgaristan da, tutkuları yüzünden ve Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a yönelik toprak istekleri nedeniyle Mihver kampına çekilmişti. Kral Boris yakınıyordu: "Ordum Alman yanlısı, karım İtalyan asıllı, halkım Rus yanlısı." Köylüler Rusya'ya hayranlık duyar, Osmanlı egemenliğinden kurtulmalarına yardım eden bu ülkeyi, "İvan Amca" diye adlandırırlardı. Alman gücünden etkilenen generaller ve memurlar, direnmenin boşuna, işbirliğinin ise kârlı olacağına inanmışlardı.

Abwehr, Bulgar limanlarından satılan kömürün içine, kömür parçası gibi görünen patlayıcılar katıp, Bulgar müttefik ticaretini baltalamaya çalıştı. Bir seferinde Varna Limanı'nda bir İngiliz yük gemisi, düşük kalite olduğu gerekçesiyle kömürü almadı. Sonra da aynı kömürü bir İtalyan gemisi, Abwehr ajanlarının korkulu bakışları altında yükledi. Almanlar en yüksek fiyatı verip, malı geri aldılar.

Bulgaristan, Türkiye'ye karşı da Alman gözetleme üssü haline gelmişti. Abwehr, Türk kıyılarını fotoğraflamak için küçük bir gemiyi elden geçirip, yük gemisi görünümü verdi. Karadeniz'in sert şubat dalgasıyla boğuşan gemi, sonunda Türk koruganlarının yakınına geldi. Türk askerleri kıyıdan ateş açınca, açık denize yol aldı. Bu kaçış sırasında birkaç kişi yaralandı. Abwehr'in fotoğrafları yeni savunma hatlarının ayrıntılarını gösteriyordu, ama olay Türklerin aldanmayacak kadar uyanık olduklarını kanıtladı. Havadan casusluk daha kolaydı. Bulgaristan'da üslenmiş bir fotoke-

şif filosu, SSCB, Türkiye ve Suriye üzerinde başarılı uçuşlar yaptı.

ABD'nin Bulgaristan büyükelçisi, ünlü George Earle'ydi. Mayflower gemisiyle Amerika'ya göç eden ve şeker üretiminden zengin olan bir ailenin oğlu, Benjamin Franklin'in torunu ve önde gelen bir özel okulun mezunu olan Earle, bütün bu geleneklere başkaldırmıştı. Harvard Üniversitesi'nden ayrılıp deniz subaylığı, havacılık, polo oyunculuğu yapmış ve kişisel reklamı için yorulmadan çaba harcamıştı. Doğal olarak siyaset, sonraki adım olarak geldi. Babasının Cumhuriyetçi Parti'ye olan bağlılığını Demokrat Parti için terk edip, Franklin Roosevelt de karşılığında hep şükran beslemişti. 1935'te Earle, 45 yıl aradan sonra Pennsylvania'nın ilk demokrat valisi seçildi. Sonra Beyaz Saray için yarışa katılacağından söz edildi ama, Earle'nin göz kamaştıran yaşamı, içkiciliği ve hakkındaki yolsuzluk iddiaları, 1938'de senato seçimini yitirmesine neden oldu. Sonra Roosevelt tarafından Bulgaristan'a büyükelçi atandı.

Gözden uzaklığı kesin olan bu görevde bile Earle, dikkat çekmeyecek biri değildi. Gazetecileri, ötücü kuş kafesleriyle dolu makam odasına çağırırdı. Dev kovboy şapkasını masada duran el yapımı harika satranç takımının yanına fırlatır, büyük içki dolabına yapılan ziyaretlerle kesilen söyleşilere başlardı. Gizli yazışmalarını sık sık gazetecilere gösterirdi. Raporlar ya Earle'nin fazla çalışan düş gücünün ürünü ya da çoğunlukla yeniden ısıtılmış gazete haberlerinin derlemesiydi.

Ama Earle'nin çevresinde yaşam hiç de sıkıcı değildi. Evcil çitası her an odaya dalıp, konukları korkutabilirdi. Konuklardan biri şunları yazmıştı: "Earle ve çitası, aynı sorunla karşı karşıyalar. Çita gerçi iyi huylu bir hayvandı ama, pençelerini omzuna koyup hırlamaya başladığında, kulağınızı kapıp kapmayacağından emin olamazdınız. George Earle de öyleydi."

Kimi gazeteciler, kolay ulaşılır ve kibirsiz olmasını sevmişlerdi; diğerleri ham ve küstah doğasından hoşlanmıyordu. Sofya fahişeleri ise, cimriliğinden yakınırdı. Ama Earle, İngilizlere yardım edip, Almanları durdurmak için elinden geleni yapıyordu.

Şubat 1941'de Earle, benzer amaçları olan bir kişiyi konuk etti. William "Vahşi Bill" Donovan, Birinci Dünya Savaşı'nda ünlü Altmış Dokuzuncu Alay'a komuta etmiş başarılı bir New York avukatıydı. Kısa süre sonra, Roosevelt tarafından ABD'nin yeni sivil istihbarat örgütü OSS'nin başkanlığına atanacaktı. Donovan, savaşı yakından görmek ve İngilizlere destek toplamak için Avrupa'da uzun bir yolculuğa çıkmıştı. Bir Türk gazetesinde yer aldı-

ğı gibi, Roosevelt'in şu mesajını iletiyordu: "ABD, İngiltere'nin yanında sonuna dek kalmaya ve bu ülkenin yenilmesini olanaksız kılmaya kararlıdır; ABD saldırıya direnecek bütün ülkelere yardım edecektir." Bulgarlar, Donovan'ı nazik, ama soğuk biçimde karşıladılar. Almanlar Amerikalılardan daha yakındı ve daha iyi silahlanmışlardı.

Earle tarafından Maxim's gece kulübüne götürülen Donovan, Almanların ayarladığı bir yankesiciye cüzdanını çarptırınca küçük düşmüş oldu. Bir hafta sonra Earle aynı yere gitti ve dünya çapında duyurulan bir olay yarattı. Gün, gizli telgraflarını okumaları için United Press ve Associated Press haber ajansları muhabirlerini çağırmasıyla başlamıştı. İki muhabir, önceden bildikleri şeyleri anlatan mesajları bir saatte okudular.

Sonra Earle, "Tamam çocuklar" dedi. "Size bir iyilik yaptım, şimdi siz de karşılığında bana iyilik yapacaksınız. Büyük bir derdim var. Karımı geri yolladım. Yirmi yaşlarında bir Bulgar metresim var. Ama geçen hafta Budapeşte'deyken, on yedi yaşında bir Macar kızına âşık oldum. Onu Sofya'ya çağırıp, birlikte yaşamayı önerdim. Ama sorun şu, Bulgar kızını başımdan atmam gerekiyor. Bu gece ikisiyle birlikte çıkacağım ve siz de geleceksiniz." Her kadın, diğerinin gazetecilerden biriyle çıktığını zannedecekti ve Earle'ye göre bu komplo ikisini de kandıracak ve durum dışarıdan da anlaşılmayacaktı.

Her şey iki kadının birlikte tuvalete gidip, bilgi değiş tokuşu yapmasına dek iyi gitti. Hiçbiri, kendisini paraya ve armağana boğan tatlı ihtiyardan vazgeçmek istemiyordu. Earle'nin şekerden gelen zenginliği de göz önüne alındığında, tatlılık uygun bir deyimdi. Tuvalet dönüşü Earle'nin iki yanına oturup, birbirleriyle yarışarak ihtiyarı pençelediler. Çelişkisini fark eden Earle, giderek sarhoş olmaya başladı.

Yakındaki bir masada, önemli biri gibi görünen yaşlı Alman işadamı, eşinin doğum gününü kutluyordu. Garsonlar masaya pasta getirdi. Earle ayağa fırladı ve "Şu lanet olası Nazilere bakın" diye bağırdı. Alman, orkestra şefinden bir Viyana valsi çalmasını istedi. Sinirlenen 100 kiloluk Earle, bir viski şişesi kapıp, adamın kafasında parçaladı. Orkestra durdu ve herkes bir an şaşkınlıkla kalakaldı. Sonra 6 iriyarı Alman "turist" Earle'ye saldırmak için koşmaya başladı.

Earle'nin konuğu iki muhabir Robert St. John ve Hugo Speck, sadık Amerikan yurttaşları olarak Earle'yi geriye, müdürün odasına itip, kapıyı içeriden kapattılar. Bir meydan kavgası koptu.

Kadınlar çığlıklar atarak masaların altına saklandı, camlar kırıldı ve Almanlar kapıyı kırıp, Earle'yi dışarı çekmeye çalıştılar.

Birden, dev bir Bulgar kalabalığın arasından çıktı. Oda kapısının önünde durup, her yaklaşan Alman'ı geldiği gibi geriye yolladı. Daha sonra neden yardıma geldiği sorulduğunda, Earle'nin çok zengin olduğunu bildiğini söyledi. Bir ayakkabı imalatçısıydı ve büyükelçinin karşılık olarak iki çift ayakkabı satın alabileceğini düşünmüştü. Adamın büyük bir tehlikeye atılmış olmasına karşın, Earle sonradan kendisine hiçbir şey vermeyecekti.

Sonunda polis gelip kavgayı ayırdı. Muhabirler, kafasına su döküp Earle'yi ayıltmaya çalıştılar. Ayılınca elçiliğe götürülmesini istedi, sekreterini çağırdı ve bir mesaj yazdırdı: "Bu gece vahşi bir saldırının kurbanı oldum" diye başladı. Anlattıklarına göre, hiçbir şeye karışmamıştı. Kulüp doluydu, içki akıyordu ve herkes çok iyi eğleniyordu. Orkestra İngiliz yanlısı bir marş haline gelen "Tipperary"yi çalıyordu. Küstah bir Alman subayı kalkıp, Alman valsi çalınmasını istemişti. Earle'nin anlatımına göre, kendisi buna karşı çıkınca Alman, "Bir şampanya şişesi fırlattı ve şişe başımı sıyırıp geçti. [Ben de] yüzünü yaralayarak karşılık verdim." Sonra bir grup kızgın Alman, bu yürekli Amerikalıya saldırmış, polis gelene dek yumruklaşma sürmüştü. Earle telgrafını şöyle tamamladı: "Olay çok ateşliydi ve "Tipperary"nin göğüs kabartıcı bir marş olduğuna hâlâ inanıyorum. Olay üzücüydü, ancak başka yol yoktu. Doğru söylediğimi bilen iki ünlü Amerikalı muhabirin benimle birlikte bulunmasından çok memnunum."

Telgrafı Speck ve St. John'a gösterdi. "Haberlerinizi yollamadan önce bu raporu okumanızı istiyorum" dedi. "Çünkü bu, olup bitenin resmi yorumu. Çelişen bir şey yollarsanız, sarhoş olduğunuzu açıklamak zorunda kalırım."

St. John ve Speck elçilikten ayrıldılar. Sabaha karşı 04.00 sularıydı. St. John arkadaşına, "Ne yapacaksın?" diye sordu.

"Hep rahatça emekli olup bir çiftliğe yerleşmeyi düşündüm. O yüzden sanırım. Earle'nin anlattığı biçimiyle bildireceğim."

"Benim bir çiftliğim var" dedi St. John.

"Sen gerçekten onları yazsan bile, ikiye bir kalacaksın."

St. John oteline dönüp, gazetecilik dürüstlüğüyle Earle'nin tehdidini nasıl bağdaştıracağını düşündü. Sonunda çözüm buldu. "Dün akşam, bir gece kulübünde George Earle'yle bir Alman işadamının yaralandığı bir kavga koptu" diyerek yazmaya başladı. Ne olup bittiği konusunda iki değişik yorum vardı...

Kavga, dünya çapında manşetlere çıktı. Earle çok sayıda kut-

lama mesajı aldı. Earle'nin içki alışkanlığını bilen kongre üyeleri, geri çekilmesini istediler. Roosevelt, "Balkan Şişeler Savaşı" diye adlandırdığı olaya gülüp geçti.

Bulgaristan'dan gelen ciddi haberler ise, Almanların işbaşına geçtiği, İngilizlerin ise dışarı atıldığı yolundaydı. Pasaport Denetim Bürosu'nun İngiliz istihbaratını maskeleyen ofisti, bir İngiliz memuru, 24 şubatta Orient Express'le Sofya'dan İstanbul'a giderken kayboldu. Bulgarlar, bu kişiyi kaçırıp işkence etmişlerdi. Sonra da baş sanık olarak İngiliz karşıtı göstermelik bir mahkemeye çıkarttılar. Aynı zamanda Sofya'daki Pasaport Denetim Bürosu ile İngiliz Konsolosluğu soyuldu.

Macaristan ve Romanya'nın izinden yürüyen Bulgaristan, 1 martta Mihver'e girdi. Earle, "Bu beni insanlığımdan utandırıyor" diyerek kederlendi. Ertesi gün Bulgaristan'ın bağımsızlığının yıldönümüydü. Kral onur locasından, askerlerin geçit törenini selamladı. Tören biter bitmez, Alman tankları Sofya'ya dalıp, stratejik noktaları işgal ettiler. Amerikan yapımı yüzlerce kamyona doldurulmuş Alman piyadeleri Sofya'dan geçti. Alman turistler ve işadamları, üniformalarıyla ortaya çıktılar; yeni üslerinden havalanan Alman Junker 52 avcı bombardıman uçakları, Sofya üzerinde uçtular. İngiliz diplomatları yine bir başkentten çekilmeye hazırlanırken, İngiliz Basın Bürosu'na, Londra'dan bir koli geldi. İçinden "Alman ve İtalyan uçakları nasıl tanınır?" adlı 400 kitap çıktı.

Almanlar yalnızca bir ödün verdi. Bulgaristan-Türkiye sınırı, Ankara'nın Avrupa'ya tek demiryolu bağlantısının geçtiği vahşi, boş bir bölgeydi. Dorukları karla kaplı dağlar, Birinci Dünya Savaşı'nda umutsuz çatışmaların olduğu Struma Nehri'nin dar vadisinin altında sırt sırta uzanıyordu. Türkler, Almanların orada sipere yatması halinde, işgal için mükemmel olan bu sıçrama noktasından bir daha temizlenemeyeceklerini biliyorlardı. Türkiye, Alman ordusu sınırdan 50 km geride durmazsa, savaşa gireceğini duyurdu. Hitler, Türkiye'yle iyi ilişkileri sürdürmek için razı oldu ve orduları, Bulgaristan'ın yalnızca o bölgesine ayak basmadı.

İngilizlerin bu seferki geri çekilişinde bir Bulgar gazeteci görünümüne bürünen David Walker, Alman askerleriyle mülakat için birkaç gün daha Sofya'da kaldı. Yine batan bir ülkede geride kalan son İngiliz'di. Sonunda trenle Yugoslavya'ya yol alırken, genç ve sarhoş bir Nazi ajanıyla aynı kompartımanı paylaştı. Adam, Almanca dergi okuyan Walker'ı Nazi sanmıştı. Adamın dedikodu yapması, Alman planları konusunda Walker'a çok yararlı bilgiler sağladı.

Şimdi hırpalanma sırası Bulgaristan'daydı. Nazi karşıtları yakalanıp işkence gördü. İngiliz istihbaratı, Çiftçi Partisi'nin liderini, elçilik belgelerini taşıdığı beyan edilen bir sandıkta kaçırdı. Kaçak, bu yolculukta yemek için bir kilo tereyağı, biraz portakal ve yakalanırsa direnmek için uzun namlulu otomatik bir Luger almıştı. Sandığı taşıyan kamyonete, bir İngiliz ajanı eşlik etti. Bulgaristan-Türkiye sınırında Bulgar muhafızlar, kamyonetin diplomatik belgesi olmamasına takıldılar. Yükü aramak istediler. İngiliz yetkili, yedi saat harcayıp askerleri inandırdı. Sofya'dan ayrılışın üzerinden 30 saatten çok geçmişti ki, sabaha karşı 04.30'da küçük konvoy İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun bahçesine girdi. Bulgar siyasetçi, şaşkınlık içinde küçük sandıktan çıkartıldı. Ve İngilizlere beş saati aşkın süre bilgi verdikten sonra dinlenebildi.

Liberal Bulgar gazeteci Mihael Padev için kaçış daha güç oldu. Büyükelçi Earle'nin Balkanlar'daki bütün ABD istihbaratını yöneten baş casus olduğuna inanan Almanlar, Padev'i yakalayıp sorguya çekmişlerdi. Bir kampta birkaç ay hapis kaldıktan sonra salıverilen Padev ve bir arkadaşı, deniz yoluyla İstanbul'a kaçmaya çalıştılar. Ama kendilerine tekneyi satan adam, şantaj yapmaya kalkıştı ve istekleri geri çevrilince, polise imzasız bir ihbar mektubu yolladı. Dost bir polis, Padev'i zamanında uyardı.

Bulgaristan'dan kaçmaya kararlı iki adam, yol işçisi kılığında köyden köye ilerleyip, Alman askerleriyle dolu bölgelerden geçerek Türk sınırına yaklaştılar. Yaşlı bir köylü, kalan birkaç kilometreyi aşmaları için, gizli bir dağ geçidinde kılavuzluk yapmaya söz verdi. Ancak adam önce hastalandı, sonra da sınır muhafızlarının sayısının artırıldığını söyleyip vazgeçti.

Kendi başlarına bir yol arayan Padev ve arkadaşı, sonunda sınırı oluşturan Meriç Nehri'nin ikiye böldüğü son köye geldiler. Sıra sıra uzanan derin siperler, gözetleme kuleleri ve makineli tüfek yuvalarının arasından Türkiye'yi görebiliyorlardı. O gece Padev, öğrenciyken Paris'te tanıdığı bir Bulgar subayıyla karşılaştı. Subay kendisini tanıyınca, Padev her şeyin bittiğini düşündü, ancak teğmen ikiliyi odasına davet etti.

"Görevim, sizi yakalatmak" dedi. Ancak bunu yapmadı ve Sofya'ya dönmelerini istedi. Karşıya, yalnızca sahte belgelerle geçebilirlerdi. "Burası sınır değil, cephe" dedi. Romanya ve Bulgaristan'dan atılmış, vizeleri olmadığı için de Türkiye'ye giremeyen Yahudi göçmenler görmüştü. Sınır arasındaki insansız bölgede kapana kısılmışlar, açlık ve bakımsızlıktan ölmüşlerdi. Son bir-

kaç aydır sınırdan kimse geçmemişti. Sonunda iki adam, hedeflerine sırt dönüp, Sofya'ya gittiler ve üç ay çaba harcayıp, Alman uydusu bir ülkenin diplomatı aracılığıyla sahte belge satın aldılar. Bu kez sınıra trenle ulaştılar ve Almanlara mal satan et tüccarı olduklarını söylediler.

Saldırıya karşı bir önlem olarak Türkler, Meriç üzerindeki demiryolu köprülerini uçurmuşlardı. Padev ve arkadaşı sınırı, diğer yolcularla birlikte otomobille geçmek zorunda kaldılar. Bulgar sınır noktasından çıkmaları yarım saat aldı. Sonra adlarının ve fotoğraflarının Alman dosyalarında olduğunu bilerek, Gestapo noktasına onay için yaklaştılar. İki saat otomobilin içinde bekletildiler. Bu sırada muhafızlar gidip geliyordu. Birden, yanında askeri eskort olan bir Alman subay yanlarına geldi ve "Yakalayın şunu!" diye bağırdı. Padev, sürüklenerek götürülmeyi bekledi. Ancak Almanlar bir başkasını yakaladılar. Savaş tutsakları kampından kaçmayı başarmış bir Polonyalı subaydı ve özgürlüğe birkaç adım kala yeniden ele geçmişti.

Sonunda Padev ve arkadaşı, insansız bölgeyi yürüyerek geçip, Türkiye'ye girdiler. Kendileriyle birlikte geçen bir İtalyan görevli, yüzü solan Padev'in yanına geldi ve "İyi görünmüyorsun. Ateşin mi var?" dedi. Padev'in arkadaşı ise tersledi: "Sana ne faşist domuz?" Artık güvendeydiler.

İngiliz diplomatlar İstanbul'a gelmek için daha rahat, ancak çok daha tehlikeli bir yol seçmişlerdi. İlişkilerin kesilmesinin ardından görevliler, 11 mart sabahı trenle Sofya'dan ayrıldılar. Grubu Earle uğurladı. Almanlar, ortalıkta duran ve korunmayan bagajların arasında dolaşıyorlardı. Hamallar trene iki de sahipsiz bavul yüklediler. Tren Türk sınırına yol alırken, bir hava ataşesinin oğlu Stanley Embury ile şifre memuru David de Bethel, bavulları kendi kompartımanlarına aldılar ve koridorlarda dolaşıp sahiplerini bulmaya çalıştılar. Sonunda ipucu için bavulları açtılar. Birinde iki büyük radyo pili, gazeteler, metal bir plaket, diğerinde de tıraş malzemesi, bir gömlek ve içine bir başka pilin sarıldığı bir kazak vardı. İki adam ne olduğunu anlamadıkları bavulları kapatıp kenara koydular. Sahipleri İstanbul'da bulunurdu.

İstanbul'a sabah 09.00 sularında ulaştılar. Embury, küçük bavulu yanına alıp taksiye bindi. İngilizlerin çoğuyla birlikte Pera Palas'a gitti. Bir hamal bavulu taşıyıp otele soktu ve lobi merdivenlerinin sağındaki sütunun dibine, diğer bavulların yanına koydu. Diplomatların çoğu odalarına çıkmıştı ki, bavulların olduğu noktada bir şimşek çakıp patladı. İnsanlar, Almanlar geliyor diye

bağırarak odalarından fırladılar. Bütün mahalle sarsılmış, her yanda camlar kırılmıştı. Otelin giriş katı yıkıntı içindeydi. Lobide mobilyalar uçuşmuş, kablosu kopan asansör düşmüştü. Altı kişi öldü, yirmi beş kişi yaralandı. Pera Palas, lobisinin ve ününün uğradığı zarardan hiçbir zaman kurtulamadı.

İsteri kente yayıldı. Haber kaldığı otele ulaştığında, De Bethel kendi taşıdığı gizemli bavulu hatırladı. Odasına koşup dışarı çıkarttı ve bir tepeden aşağı savurdu. Daha sonra açılan çantada daha da büyük bir bomba olduğu, ancak Alman yapımı ateşleme mekanizmasının, düşüşün etkisiyle durduğu anlaşıldı.

O sırada çoğu kişi Pera Palas patlamasını, savaşın Türkiye'ye geleceğinin belirtisi saydı. Ancak Hitler'in aklında, Türkiye'den önce başka kurbanlar vardı. Alman askerleri Yunanistan ve Yugoslavya sınırına dizilmişti. Alman niyetleri konusunda bir başka ipucu daha vardı. Romanya'dan ayrılmadan önce St. John, Bükreş'teki hemen bütün Alman askerlerinin okuduğu siyah kapaklı küçük kitabın ne olduğuna göz atmıştı: Alman ordusunca bastırılmış *Rusça'ya Giriş* başlıklı bir çalışmaydı.

Altıncı bölüm

Ön cephe İstanbul'a yaklaşıyor

At teper, eşek teper, katırı teperler.
Türk atasözü

1941 ilkbaharında herkesin kafasında tek soru vardı: Hitler bundan sonra nereye yürüyecek? Doğu'ya doğru Türkiye ve Ortadoğu üzerine mi, yoksa Batı'ya İngiltere'ye mi? Ne olacağından, İstanbul'da kimse emin değildi. İstanbul'un önde gelen gazetelerinden *Cumhuriyet*, başyazısında şöyle diyordu: "Yapmayacağı bir şey varsa, yerinde durmaktır. Almanya için uzun, yorucu savaş yenilgi demektir. Hitler'in gerçek hedefi İngiliz İmparatorluğu'dur. O yüzden Türkiye'nin üzerine gelmeyecektir." İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen de, Balkanlar'da girişilecek yeni bir saldırı "Rus-Alman çekişmesini kaçınılmaz olarak kafa kafaya getireceğinden", Almanya'nın burada ihtiyatlı olacağından emindi. Ama Hitler de tam olarak bunu planlıyordu: Sovyet müttefikine saldırmadan önce, Balkanlar'ı güvenceye almak.

Türkiye'nin devlet tekelindeki radyosu hükümetin, "bütün savunma önlemlerini aldığını" iyimser biçimde duyurdu. Bulgaristan sınırı "çelik kale gibiydi. Kim saldırırsa ezilecekti." Daha gerçekçi biçimde ise İngiliz istihbaratı, bir Alman saldırısının İstanbul'u 48 saat içinde alabileceğini hesaplıyordu. Hatta Alman destekli *Cumhuriyet* bile, Nazilerin Türkiye'ye saldırısından kaygılanmaya başlıyor, sızlanıyordu: "Almanya'nın İngiltere'yle kavgası varsa, gidip İngiltere'de halletsin. İngiltere bir Balkan ülkesi değildir."

Türk Meclis başkanı, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın Mihver safına girmesiyle, "Tehlike sınırlarımıza dek geldi" dedi. Alman birliklerinin Bulgaristan'a girmesi, İstanbul'da stokçuluğu ve sivil savunma tatbikatlarını artırdı. Her okula acil tahliye planı verildi; müzelerdeki hazineler kent dışında güvenceye alındı ve hükümet, İstanbul'u terk edecek herkese bilet parası vereceğini

duyurdu. Kentten ayrılanlar, doğuya giden bütün otobüs, tren ve gemileri doldurdu.

21 şubat 1941'de *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir habere dikkat edilmiş olsa, Türkiye'nin morali daha da bozulacaktı. Haberde, dünyanın en büyük sırrı açıklanıyordu. Buna göre hem Müttefikler, hem de Mihver güçleri, "uranyum bombası" yapmak için hızla çalışıyordu. Tek bir bomba, bütün kenti yerle bir edecekti. İstanbul'un ahşap mahalleleri ise, kenti sıradan bombalara karşı bile korunaksız bırakıyordu. Bir hava akını, bütün kenti cehenneme çevirebilirdi. İngiltere ve ABD elçilikleri, yurttaşlarına, ülkeden ayrılmalarını önerdi. Askere almalar arttı. Ermeni, Yahudi ve Rum erkekler, ülke içlerinde yol yapımında çalışan silahsız birliklere yollandı.

Bunalım üzerine Von Papen, Alman ordusuna alınmaması için oğlunu Türkiye'ye getirdi. Alman yerleşikleri paniğe karşı uyarıp, ülkeden ayrılmalarını yasakladı. Alman yerleşiklerden, Türkiye'nin yalnızca sebze ihracına izin veren yasalarını çiğnemelerini ve Almanya'ya yiyecek paketleri yollamalarını istedi. Paketlerden birini alan bir Alman, –mektupla İngilizler ele geçirmiş ve emniyete vermişlerdi– İstanbul'daki akrabasına teşekkür ediyordu: "Paketi aldım ve çok mutlu oldum; bütün konserveler en güzelinden domuz yağıyla doluyken neden mektubunda nohut yolladığını yazdın, anlayamadım. Paket, Sahra Çölü'ne yağan yağmur gibiydi."

Türkler tarafsızdı ama, Almanların sınıra yakınlığı, tedirginliklerini artırıyordu. Ortak savunma konularını görüşmek için İngiliz heyetlerini davet ettiler ve kendi toprakları ya da Yunanistan saldırıya uğrarsa, Türkiye'nin savaşacağına güvence verdiler. Genelde duygularını belli etmeyen Türkler, Ankara'yı ziyaret eden İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'i ender görülen ve içten bir coşkuyla karşıladılar. Türk liderlerle görüştükten sonra Ortadoğu üzerinden İngiltere'ye dönecek Eden'e Ankara Garı'nda büyük bir uğurlama töreni düzenlendi. Tren, doğuya doğru 25 km gittikten sonra, küçük bir istasyonda durdu ve akşam karanlığı çökene dek bekledi. Kent uyurken, lokomotif yeniden ana hatta girdi ve Ankara'dan geçip batıya, tam hızla İstanbul'a yol aldı. Eden buradan Atina'ya gizli bir ziyaret yaptı ve Alman saldırısı halinde İngilizlerin askeri yardım sağlayacağına söz verip, Yunanlıları yüreklendirdi.

Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı yanına alan Hitler, Yugoslavya'dan da Mihver'e girmesini istedi. 25 martta Yugoslav hükümeti bu çağrıya uydu. Yugoslavya'nın kaderinin yazıldığından emin olan gazeteciler, bir sonraki haber için çantalarını topladı-

lar; İngiliz diplomatlar da gizli belgeleri yakıp, bir başka tahliye için bavul hazırlamaya başladılar. Ancak Belgrad'da Nazi karşıtı inatçı bir hava vardı. Binlerce kişi yakasına, İngiliz bayraklı rozetler taktı. İngilizce konuşanlar, sokaklarda durdurulup, Nazi düşmanı oldukları için dövüldüler. Lokantalarda Çigan orkestraları "Tipperary"yi tekrar tekrar çalarken, masalarda müşteriler ayağa kalkıp, seslerinin son perdesinden marşa eşlik ediyordu. Sonra orkestralar, milliyetçi parçalar çalıyordu.

Belgrad'ın sessiz köşelerinde ve İstanbul'daki merkezde İngiliz istihbaratçıları boyun eğmeye karşı olan ve darbe planlayan Yugoslavlarla görüştüler. Öğrenciler oturma grevleri düzenliyor, Hitler'in resimlerini yırtıyor, kendi yöneticilerini de hain diye kınıyordu. Polis müdahale etmeyi reddetmişti. 27 martta sabaha karşı 02.30'da tanklar ve mavi üniformalarıyla hava kuvvetlerinden binlerce asker kraliyet sarayını, bakanların evlerini ve polis karakollarını kuşattı. Yurtsever subaylar, Mihver paktını reddeden bir hükümet kurdular.

Belgrad birkaç gün sevinç içindeydi. Çok sayıda İngiliz askerinin yardıma geleceği söylentileriyle ülke çalkalanıyordu. Binlerce gururlu ve sert köylü Alman savaş makinesinin cesur insanlara karşı da güçlü olduğundan habersiz, orduya yazılıp, Almanları yenmekten söz etmeye başladı. Belgrad'ın ana meydanı Terezia'da kalabalıklar slogan atmak için toplanıyordu: *"Bolye rat, nego pakt!"* –Pakta girmektense savaşırız.–

New York Times muhabiri Ray Brock, bu olayı anlatırken, şimdiye dek gördüğü "en yürekten ve yalnızca sevinç ile şükranın ifade edildiği bir gösteri" olduğunu yazdı. "Caddede 30 bin kişi, bir ağızdan savaş marşı söylüyordu. Kalabalığın arasından geçmekte olan bir süvari birliği de marşa katıldı ve biniciler, kalabalığın uzattığı kucak dolusu mimozaları almak için durup, çiçekleri atların gemine taktılar. Yükselip alçalan sesler gün boyunca Belgrad'ı doldurdu ve binlerce kişi caddelere yeniden akarken, geceye ulaşıldı."

Bu kez ülkeyi terk eden trenlere binmek zorunda olanlar, Alman diplomatlardı. Bir Yugoslav subayı durumu açıkladı: "Belki de yaptığımız büyük delilik. Çoğumuz ölecek. Ama en azından Sırbistan onurunu korudu ve çakala diş gösterdi."

Hitler, direnmenin bedelini Yugoslavya'ya ödetmeye kararlıydı. 6 nisan pazar Paskalya günü sabaha karşı 04.30'da Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop, radyoda ağız dolusu konuştu. O zaman Belgrad'da olan Amerikalı gazeteci Robert St. John, yardımcısına telefon edip, parazitten tam anlayamadığı konuşmayı

İngilizce'ye çevirmesini istedi. Adam o denli heyecanlıydı ki, zorlukla konuştu. "Savaş! Savaş! Savaş burada St. John" diye telefonda bağırıyordu. "Savaş diyorum. Hitler ordusuna Yugoslavya'ya yürümesini söyledi. Yunanistan'a yürümesini... Aman Tanrım, korkunç bir şey bu!"

O anda hava saldırısını duyuran sirenler başladı. Belgrad'ın 300 binlik nüfusunun çoğu savaş ilanından habersiz, uyuyordu. Uyananlar da bunun bir tatbikat olduğunu sanıp kalkmadılar. Haberi yazdırmaya çıkan St. John bir taksi buldu. Yugoslav Hava Kuvvetleri'nin bir subayı cadde ortasında çılgın gibi işaret ediyordu. "Tanrı aşkına, Sırbistan aşkına" diye bağırıyordu, "beni karargâha götürmelisiniz." Taksiye atladı ve Von Ribbentrop konuşurken havalanan otuz iki Alman bombardıman uçağının az önce sınırı geçtiğini söyledi.

Serpski Kral Otel'e ulaşan St. John, pencereden dışarı dürbünle baktı. Uçakların gürültüsü giderek artıyordu. Etkisiz uçaksavar ateşinin izleri gökte çiçek gibi açıyordu. Yer sarsılıp otel sallanırken, Alman uçakları resmi binaları bombalamaya başladılar. Alçaktan uçup diledikleri gibi bomba bıraktılar ve dalışların gürültüsü, patlamalara karıştı. Yalnızca Terezia Meydanı'nda 200-300 ceset vardı; Kalamegdan Parkı ölülerle doluydu. Garip bir rastlantıyla, Alman Elçiliği de yıkılan binalar arasındaydı. St. John'un kaldığı otel alevler içindeydi ve gazeteciler dışarı çıkmaya başladılar. Şaşkın insanlar kent dışına kaçtı. Alman uçakları akbabalar gibi dalışlar yaptı. Bombardıman perşembeye dek sürdü ve kentin dörtte birini yerle bir etti. Yaklaşık 20 000 sivil öldürüldü.

Alman ordusunun, topraklarını, Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal için üs olarak kullandığı Bulgaristan ve Macaristan da savaşın içine çekilmişti. İşbirlikçi Bulgar hükümeti, her iki kurbandan da toprak elde etti. Ülkesinin Yugoslavya'ya onursuzca ihaneti üzerine, Macar Başbakanı Pal Teleki intihar etti. Ülkelerinin savaşa girmesinden şaşkına uğramış Budapeşte halkının otobüslerde ağladığı görülüyordu. Beethoven'in zorbalığı kınayan büyük operası *Fidelio*'nun Budapeşte operasındaki temsili iptal edildi. Alman kamyonları, tankları ve zırhlı araçları mavi Tuna'dan geçip, güneye yol aldılar.

Yugoslav yetkililer, yabancı diplomatlar, göçmenler ve gazeteciler yaklaşan Almanlardan kaçmak için otomobillerle Belgrad'dan çıktılar. Benzin ve yiyecek arayan yüzlerce insan bir kasabaya doluşuyor ve "Almanlar geliyor!" çığlığıyla dağılıyordu. Dar dağ yollarında otomobiller bozuldu; aileler ve dostlar birbi-

rinden koptu. Alman bombardıman uçakları, ağaç tepelerine değecek kadar alçaktan geçiyordu. Söylentiler ve Yugoslav radyo propagandası, artık var olmayan Yugoslav ordularının zaferlerinden söz ediyordu. Yugoslavya 17 nisanda teslim olduğunda, hiçbiri denizcilikten anlamayan 5 İngiliz ve Amerikalı gazeteci, küçük bir balıkçı teknesiyle Yunanistan'a kaçarak kurtuldular. Gerçi Alman birlikleri bu ülkeyi de işgal edip gazetecileri yine kovalayacaktı.

Bu arada İtalyan işgalcileri yenmiş olan Yunanlılar, umutsuz olasılıklara karşın cesaretle savaşıyorlardı. Ne pahasına olursa olsun, stratejik Rupel tepelerini tutması emredilen bir bölük asker, Thermopylai'nin ruhunu canlandırdı. Dev Alman saldırısını 36 saat boyunca durdurdular. Sonra dini ayin yaptılar, kaçış yollarını uçurdular ve tükenene dek savaştılar. İngilizlerin verebildiği birkaç asker ve pilottan oluşan bir keşif gücü, Yunanistan'a gelip Atina caddelerinde coşkuyla karşılandı ama, yükselen dev dalgayı durduramadı. Üç hafta içinde gamalı haç bayrağı, Atina'da Parthenon'a çekildi. Bulgaristan ve Romanya limanlarından kalkan Alman gemileri, İstanbul'dan geçip, bazısı Türkiye kıyısına birkaç mil uzakta olan Yunan adalarını işgal edecek askerleri taşıdılar. Yugoslavya ve Yunanistan'dan Türkiye'ye göçmenler aktı. Çoğu, son birkaç mili sandalla aşmıştı.

Nazi karşıtı bir Alman diplomat günlüğüne, "Balkanlar'da hızlı ve büyük başarılar" diye yazdı. "Alman halkının güçlü karakteriyle birlikte ordu son derece parlak bir araç ve tümüyle özgüven dolu. Bu trajik bir şey! Bu muhteşem araçla, Avrupa'nın yıkımı başarıyla gerçekleştiriliyor."

Çok kötü sarsılan Türkler, sözlerinden döndüler. Almanya ve Bulgaristan, Yugoslavya ya da Yunanistan'a saldırırsa, savaşa girecekleri konusunda İngiltere'ye söz vermişlerdi. Şimdi ise Ankara hiçbir şey yapmıyordu. Hemen bütün komşuları ya Almanların elindeydi ya da Alman müttefiki olmuştu. Von Papen, Türkiye Almanya'ya karşı savaşa girerse, Hitler'in dostu Stalin'in Türkiye'ye saldıracağını söylüyordu.

İstanbul açıkça tehdit altındaydı. Alman birlikleri Boğaz kıyılarından yalnızca 65 km uzaktaydılar, kentin güney ve kuzeyindeki deniz yollarını denetliyorlardı. Bir gazete "Almanların Türkiye üzerinde emelleri olmadığına ilişkin güvence aldık" diyordu ama, Berlin aynı şeyi Yugoslavya ve Yunanistan'a da söylemişti. Bir gazeteci, Avrupa'da sinirleri sağlam kalan tek kentin İstanbul olduğunu yazdı. Ancak sinirler sonuna dek gerilmişti.

Belgrad yerle bir olur, Yunanistan işgalle yüz yüze kalırken bir İngiliz askeri ataşesi, ailesine yolladığı mektupta İstanbul'un sakin ve rahat havasını anlatıyordu: "Her bahçede erguvan ağaçları var ve harika bir manzara: Boğaz'dan karşıdaki Asya yakası da geniş mezarlıklardaki siyah selvilerin önünde kızıl bir alev siluetinde." Konuklara, tereyağında kızartılmış midye, havyar, küçük istakoz paneler ve bol içki ikram ettiği güzel bir parti vermişti. Yine de bu rahatlığın kalıcı olmayacağını düşünüyordu. Tahminlerine göre Almanlar biraz dinleyecekti, sonra da, "Türkiye'ye yıkıcı bir saldırı başlayacak. Önümüzde en az bir ay olduğunu sanıyorum. Dün akşam radyoda Churchill'in konuşmasını dinledim, ama fazla umut vermedi. En sonunda yaşanacaklara ilişkin en küçük kuşkum yok, ancak o zaman, cehennem kadar uzak görünüyor."

Cumhuriyet'in ordu muhabiri, herkesin kafasındaki soruyu soruyordu: Almanya bundan sonra ne yapacak? Moskova kendi yanında savaşa girmezse Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırmak zorundaydı. Yoksa, ABD ve SSCB İngiltere'yle birleşebilir ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları gibi Almanya'ya karşı ittifak kurabilirdi. Bunu önlemek için Hitler, hepsini ayrı ayrı vurmalıydı.

Bu "böl ve yönet" havası içinde Von Papen, Berlin'den İstanbul'a gülücüklerle geldi. Herkese, "Ağzında zeytin dalı taşıyan bir barış güvercini olarak geldim" diyordu. "Bu yaz mevsimini zevkle plajlarda geçireceğinize söz veriyorum." Moskova ve Londra'yla saldırmazlık paktları yapan Ankara, 18 haziran 1941'de de Berlin'le benzer anlaşma imzaladı.

Üç gün sonra Von Papen, gecenin ortasında Berlin'den gelen bir mesajla uyandırıldı. Hâlâ yeni fetihler arayan Hitler, doğuya yönelmiş, SSCB'ye karşı büyük bir işgal başlatmıştı. Ertesi gün Churchill, Sovyetler'le ittifak ilan etti. Hitler'e karşı birlikte savaşacaklardı.

Batıda Almanlar, kuzeyde savaş, güney ve doğuda istikrarsız komşular ve Karadeniz ile Akdeniz'de gemilerinin sürekli saldırıya uğraması yüzünden Türkler, çatışmayla kuşatılmıştı. Kamuoyu önündeki kabadayılığa karşın, ordularının otuz yıl eski olduğunu biliyorlardı. Zırhlıları, uçakları, uçaksavarları ve ulaşım olanakları yoktu. Balkanlar'ın çabucak çöküşünü gören Türk liderler, tarafsız kalıp benzer bir sona sürüklenmekten kurtuldukları için, kendi kendilerini kutladılar. Bu durumda bile Almanya, artık Türkiye'nin Ege kıyılarını ve Boğaz'ı kapatabilirdi. Von Papen, Türkiye'nin İngiltere'yle ittifakı bozmasını isteyebilirdi.

Knatchbull Hugessen, 1 ağustosta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na

şu raporu yolladı: "Kişisel ve çok güçlü inancım o ki, Türkler bağımsızlık ve ulusal bütünlüklerine yönelik her açık tehdide karşı direnme, hatta Yunanlılar gibi kendilerini kurban etme konusunda güvenilirdir. Ancak korktuğum olasılık, dost ve Müttefikler'inin (biz dahil) kendilerine inanmayacağı ve kendilerini yarı yolda bırakacağı ya da istediklerinden daha az destek verecekleri inancının ya da kuşkusunun yaratacağı ikincil bir gerilime boyun eğmeleridir."

Almanların, zaten yetersiz müttefik kaynaklarına doğru ilerleyebileceği yeni bir cephe açılması, Hitler karşıtı güçlerin moralini bozacaktı. Almanlar zaten Bulgaristan ve Yunanistan'dan doğuya, Türkiye ve İran'a yürüme seçeneğini araştırmışlardı. İlerleyen bu kol, sonra güneyden SSCB'ye, kuzeyden de Ortadoğu'ya yol açacaktı. Leverkuehn de İran'da keşif yapmış ve arkadan saldırıp Bakü petrol yataklarını yok etmede kullanılabilecek bir dağ yolu bulmuştu. Ancak Alman Yüksek Komutanlığı, hem Türkiye hem de SSCB'yi aynı anda işgal edemeyeceğini biliyordu.

Hitler'in seçimi, Türkleri en azından SSCB çökene dek saldırıdan korumuş olsa da, Almanların Rusya saldırısı, Türkiye'deki istihbarat çalışmalarını daha önemli kılmıştı. Canaris, İstanbul'a gizlice gelip, olasılıkları gözlemek istemişti. Her gün yeni ajanlar geliyor ve gerçek kimliklerini gizlemek için çok başarılı roller üstleniyorlardı. Çek göçmenlerin yöneticilerinden biri ABD büyükelçisinden, yeni gelen bir göçmeni görmesini istedi. Adam elçiliğe gitti. Elinde, "Dr. İvan Spitka, felsefe doktoru, Danzig Haber Ajansı muhabiri, gazeteci" yazan bir kartvizit vardı. Spitka belgelerini yitirdiğini, Çek Büyükelçisi Hanak'tan bir pasaport aldığını, Irak ve Hindistan yoluyla Hollanda Antilleri'ne gitmeyi tasarladığını söyledi. Acaba Amerikan Büyükelçisi, Bombay'daki ABD konsolosuna, Spitka'nın anlattıklarını doğrulayan bir mektup yazmayı lütfeder miydi? Büyükelçi kabul etti.

Yaklaşık üç ay sonra Spitka, Alman ajanı olduğundan kuşkulanılarak, Bombay'da hapsedildi. Bu kez Amerikan büyükelçisi doğrudan Hanak'ı aradı. Hanak, "Spitka'nın Alman casusu olduğu konusunda güçlü kuşkular bulunduğunu, Spitka'nın hiçbir zaman İstanbul'daki ofise gelip Çek pasaportu istemediğini" söyledi. Dehşete düşen Amerikalı, Hanak'a teşekkür etti ve ekledi: "Araştırmanız sonucu bir düşman ajanı olduğunu söylediğiniz kişinin yer değiştirmesine, istemeyerek de olsa ve görünür bir trajik sonuç doğurmadan yardım ettiğimi fark etmek şoke edici." Amerikalılar, henüz dünyadaki ikiyüzlülüğün boyutlarını öğreniyorlardı.

İngilizler için İstanbul, Balkan istihbarat operasyonlarında yaşamsal önemde bir üs olmuştu. Yükselen Alman dalgasının önünden çekilirken, işgal altındaki topraklarda direniş grupları kurmuşlar ya da bu gruplara yardım etmişlerdi. *London Times* gazetesinin yumuşak başlı muhabiri ve İngiliz istihbarat örgütü MI6'nın Bükreş sorumlusu Archibald Gibson, MI6'nın Çek istasyonunun eski başkanı olan ve şimdi İstanbul'daki operasyonları yürüten kardeşi Harold'a katıldı. Harold 1920'lerde de İstanbul'da MI6 için çalışmıştı. Rusya doğumlu Gibsonlar, Lafontaineler ve Whittallar gibi İstanbul'un eski İngiliz ailelerinden kız almışlardı. Harold Lafontaine, MI6'nın Gibson'dan önceki istasyon şefiydi; bir Whittall, MI6'nın Gibson'dan önceki istasyon şefiydi; bir Whittall, MI6'nın "dostlarla" bağlantı adamıydı. "Dostlar", Siyonist istihbaratçıların adıydı. Bir İngiliz diplomat, "Çevrede çok Whittall var" diyordu, "bir tanesiyle karşılaşmadan elçiliğin bir koridoruna girmek mümkün değil." Romanya'da kundaklama eylemleri düzenleyen Gardyne de Chastelain, düşman hatları gerisinde gerilla eylemlerini düzenlemekten sorumlu İngiliz istihbarat örgütü Special Operations Executive'in (SOE) İstanbul'daki başıydı.

İşgalden kaçan İngiliz subaylar, Yugoslavlar, Yunanlılar ve Arnavutların direniş başlatması için çalıştılar. Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Lawrence'la birlikte çarpışan, sonra da Arnavutluk jandarmasını eğiten Wilfred Stirling, Arnavutluk direnişini örgütlemekten sorumlu SOE adamıydı. Arnavut siyasetçilerden bir kurul oluşturmuş, partizan çeteleri örgütlemişti. Partizan liderlerinden biri, okuma-yazma bilmeyen kabile reisi Abas Aga Kupi'ydi. "Siz İngilizler savaşacak mısınız?" diye sordu Kupi.

Stirling, "Söz veriyorum, savaşacağız" dedi.

"Allaha şükür" diyen Kupi gülümsedi ve ekledi: "Ömrün uzun olsun!"

SOE'nin İstanbul ofisi, geniş bahçeli güzel bir on sekizinci yüzyıl İstanbul evindeydi. Ofis penceresinden aşağı bakan Stirling, Alman Konsolosluğu'nun bahçesinde oturan Von Papen'i görebiliyordu. İngiliz ajanın, şifreleri, telgrafları ve casusluk para birimi olan altınları sakladığı büyük bir kasası vardı. Kasadaki altınlar, üzerinde Aziz Yuhanna'yı at üzerinde gösteren kabartma olduğu için "Süvari" diye anılırdı. Bir ajan da kasayı bu yüzden "Ahır" diye adlandırmıştı.

SOE direniş ve kundaklama eylemlerini örgütlerken, MI6'nın görevi de, Alman hatlarının gerisindeki kişilere ulaşmak ve istihbarat toplamaktı. MI6'nın Romanya ve Yunanistan'da iki direniş

lideri ile telsiz bağlantısı, Yugoslavya'ya yolladığı kuryeleri ve Çekler ile Polonyalıların gizlice kullandığı demiryolu hatları vardı. Ancak her biri yaklaşık 20 kilo gelen bavul büyüklüğündeki telsizleri hat gerisine büyük sayılarda kaçırmak zordu.

İngiliz istihbaratının ana kaynaklarından biri, şifreleri çözülmüş Alman haberleşmesiydi. Yine her zaman olduğu gibi, işin değerini belirleyen ham bilgi değil, onu çözümlemekti. Örneğin, Balkanlar'daki Alman tahkimatı konusunda çok bilgi vardı, ancak İngiliz istihbarat değerlendirmeleri, Yunanistan ve Yugoslavya'nın işgalini tahmin edemedi. İngiliz istihbaratının resmi tarihinde de anlatıldığı gibi, "yapılan uyarılarda Alman planları konusunda birkaç nokta çok başarılı biçimde tahmin edilmişti, ama içlerinde abartılmış ve çelişkili çok sayıda dedikodu da vardı."

Haziran 1941'den başlayarak İngilizler, önce Türkiye'den giden Abwehr sinyallerinin, sonra da Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki hem Abwehr, hem de SD haberleşmesinin şifresini çözdüler. 1942'de Almanların geliştirilmiş şifre ve güvenlik önlemlerine karşın, haftada 3 000 mesajı okuyorlardı. Yine de bu haberleşme, o kadar çok kod isim, belirsiz yollamalar ve karıştırılmış ya da çözülemeyen şifre grupları içeriyordu ki, şifreyi "çözmek" bile Almanların ne yaptığı konusunda yalnızca bir fikir veriyordu.

Öte yandan, işgal altındaki bölgelerden ve Doğu Avrupa'dan istihbarat konusunda İngilizler, İstanbul'daki Polonya, Siyonist ve Çek örgütlerine dayanıyordu. 1939'da kendi topraklarından, 1941'de de yeraltı çalışmaları yürüttükleri Polonya'dan ve Balkanlar'dan atılan Çekler, iki kez sürgündüler. Yine Almanlardan kaçmak zorunda kalan Çek askeri istihbarat subayları İngiliz, Rumen, Polonyalı ve Yugoslav pasaportlarıyla yolculuk edip İstanbul'da toplandılar. İstiklal Caddesi'ndeki pansiyonlarda kalıp, İngiliz istihbaratının bürolarının yer aldığı binada çalıştılar. Alman yüzbaşısı olan bir Çek ajanı, Gestapo tarafından yakalanıp idam edilene dek, düşmanın birlik kaydırma hareketleri konusunda Londra'nın en iyi bilgi kaynağıydı. Yıllar önce kadroya alınmış bir başkası, şimdi Macaristan'da istihbarat şefiydi.

Ancak en etkili istihbarat toplayıcılar, üst düzeyde yetkililer ya da diplomatlar değil, demiryolu görevlileriydi. Avrupa'da dolaşıp askeri trenleri yüklüyor, bütün cephane fabrikalarının yanından geçiyor ve Almanların birlik kaydırmalarını ya da vurulmaya aday bombardıman hedeflerini görüyorlardı. Kendi gözlemleri dışında makinistler, kondüktörler ve frenciler, başka hatlarda çalışan arkadaşlarından bilgi alıyorlardı. Görevleri gereği sık sık İs-

tanbul'a geldiklerinden, büyük telsizlere ihtiyaçları yoktu. Yataklı vagon görevlileri iki tarafa da çalışıp, sınırlardan para, belge ve bilgi kaçırdılar. İstanbul'a ulaşan Yahudi göçmenler de bir başka istihbarat kaynağıydı. İşgal altındaki ülkelerden haber almak için, yeni gelenlerle Çek ve Siyonist ajanlar konuşurdu. Bu bağlantılar ve bilgi, İngilizlere aktarılırdı.

Bu kaynaklarla Çekler, savaşın en büyük istihbaratını yakaladılar. Demiryolu işçileri, Polonya'nın doğusunda dev Alman tahkimatı olduğunu bildirmişlerdi ve bu, SSCB'nin yaklaşan işgalini haber veriyordu. Stalin, sürgündeki Çek hükümetinin uyarılarını aptalca gözardı etti. Ama sonra yaşananlar, Çek istihbaratına saygı duymayı Stalin'e öğretti.

Çeklerin ilk eylemi, pilot ve askerlerinin anavatandan kaçmasına yardım edip, bu kişilerin Ortadoğu'daki sürgün ordusuna katılmasını sağlamaktı. Savaş bu yolu kapayana dek, binlerce kişi Polonya üzerinden yollandı ve Sovyetler, Doğu Polonya'da yakaladıkları 1 500 Çek askerini hapsettiler. Almanlar Rusya'yı işgal ettikten sonra Çekler, Hitler'e karşı ortak savaşa katılmaları için bu askerlerin salıverilmesini istedi.

Sovyetler sonunda tutukluların en üst rütbedeki subayı Yarbay Ludvik Svoboda'yı İstanbul'a yollayıp, diğer tutukluların da oraya gidebilmesi için gerekli hazırlığı yapmasını istediler. Türkiye üzerinden birkaç grup yollandıktan sonra, sürgündeki Çek hükümeti ve Stalin, SSCB'de bir Çek birliği kurma konusunda anlaştılar. 1942 başında, aralarında Svoboda'nın da yer aldığı Çek istihbarat subayları, Doğu Cephesi'ndeki operasyonlarda eşgüdüm sağlamak için İstanbul'dan Moskova'ya hareket ettiler.

Stalin'in istihbarat servisi NKVD, Svoboda'nın, içinde yüz kızartıcı bilgiler bulunan anı defterini çaldı ve sonra Sovyet ajanı olması için ya ikna etti ya da rüşvet verdi. Svoboda savaştan sonra Ruslarla işbirliği yaptı ve ülkesinin Moskova denetimine geçmesine yardım etti. Yıllar sonra SSCB, Svoboda'yı, uydusu haline gelen Çekoslovakya'ya devlet başkanı yaptı. Aynı rejim, savaşta kahramanca çaba harcayan yurtsever Çek istihbarat subaylarını da İngiliz casusu olmakla suçladı. Bu kişiler hapsedildi, sürgüne yollandı.

Savaş sırasında ise NKVD, Almanlara karşı kundaklama eylemleri için diğer müttefik istihbarat örgütleri ve danışmanlarıyla bağlantı kurulması konusunda İstanbul'daki Çeklerden aracılık yapmalarını istedi. Bu bağlantı Moskova'nın, Von Papen'in öldürülmesi için Çeklerden yardım istemesine temel oluşturacaktı.

Başka olaylarda da Çekler, hükümetlerinden gelen izinle İngilizler ve Ruslar arasında aracılık ettiler. Çoğu gizli görüşme, Avrupalıların turist olarak girdikleri camilerde yapıldı. Bir seferinde, İngiliz SOE örgütünün bir elemanı Süleymaniye Camii'ne çok erken geldi. Sovyet meslektaşı, buluşmayı düzenleyen Çek aracından daha ayrılmamıştı. Kapitalist müttefikiyle doğrudan bağlantı kurmama emri altında olan Rus, yoldaşlık işareti olarak yalnızca SOE ajanına hafifçe eğilip selam verdi.

Bu arada Vatikan tarafsızlığını sürdürdü; Roncalli ve tarafsız Türkiye'deki temsilcileri her iki tarafla bağlantıyı korudular. Roncalli, İstanbul'dan akrabalarına yazdığı mektupta güvenlik içinde olduğunu belirterek, "Burada hâlâ savaşın dışındayız" diyordu. "İnsan başka ne isteyebilir ki?" Ancak Roncalli'nin barışçılığı, hareketsizlik anlamına gelmiyordu. Görev bölgesi içinde Yunanistan da vardı. Von Papen'den aldığı vize ve Alman uçaklarına binmesine izin veren bir belgeyle 1941'de Yunanistan'ı sekiz kez ziyaret etti. Bu ülkedeki hayır görevi, yardım malzemesi sağlamayı, İtalyan askerlerini, Alman yaralıları ve İngiliz savaş tutsaklarını ziyareti kapsıyordu.

Roncalli, Atina'da günlüğüne, "Yabancı egemenliğinin işaretleri her yerde var: Akropol'den ve ünlü anıtlardan, yenilgi ve ulusal ezikliğin anıları kanat çırpıyor" diye yazdı. Almanların yiyecek gereksinimi, savaşın yıkımı, düşmana mal ulaşmaması için İngilizlerin sürdürdüğü kuşatma ve 1941 tarım ürününün yok olması, korkunç bir açlık yaratmıştı. Atina'nın geniş, aydınlık caddelerini her zamanki kalabalıklar dolduruyordu. Ama insanların yüzleri, sanki cenaze töreninden gelmiş gibiydi. Kadınlar açlıktan caddelerde bayılıyordu. Dükkânlarda mal yoktu; hammadde bulamayan fabrikalar kapanmıştı. Enerji santralları durmuştu ve insanlar ısınmak için kozalak yakıyordu. Atina'da açlıktan yüzlerce kişi ölürken, bir grup Yunanlı Roncalli'den yardım istedi. Roncalli, hemen Roma'ya gidip Papa'yla görüştü ve Vatikan Yunanistan'a yardım yolladı.

Yardım çalışmalarına, Roncalli'den çok farklı biri daha katılmıştı: Varlıklı, serüven düşkünü, bilgi taciri ve silah kaçakçısı Türk, Saffet Tozan. Bir Amerikalı dostu, Tozan'ın "[Atina'daki] açlığı görünce midesinin kalktığını, gerçekte ise çok dayanıklı biri" olduğunu yazmıştı. "Her yerde bu denli özgürce dolaşması ve (göründüğü kadarıyla) iki yanla da arasının iyi olması çok şaşırtıcıydı."

Tozan, yaşama bir idealist olarak başlamış, ancak uğradığı düş kırıklığıyla karanlık dünyada renkli bir kişilik olmuştu. Gelenek-

leri, "imanın ve devletin hizmetinde" sloganıyla tanımlanan Osmanlı üst yüzey çevrelerinde büyümüştü. Bu kesimin üyeleri ordu, bürokrasi ve cami kademelerinde yükselmek için yetiştirilirdi. Ticaret ve alım-satım azınlıklara göreydi; soyluların varlığı topraktan gelirdi. Osmanlı aristokratları Avrupa'nın gelişmişliğini kendi tarihi kültürleriyle birleştirmişlerdi: Eşleri, İslami çarşafın altında Paris modası elbiseler giyiyordu; evleri ağır, gösterişli "Louis Faruk" stili mobilyayla doluydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'ten önceki son birkaç yılında, zayıf rejim zaten çöküşün kıyısındaydı. İmparatorluğu kurtarmak isteyenler, güçlü bir milliyetçi hükümet amaçlayan Jön Türkler ile anayasal monarşi amaçlayan âdemimerkeziyetçiler arasında bölünmüştü. Âdemimerkeziyetçilerin liderlerinden olan Tozan, önce Osmanlılar, sonra da galip Jön Türklerce hapsedilmişti. Ancak Osmanlı döneminde para ve aile gücüyle her şey elde edilebilirdi. Hapsedildikleri yerin kötülüğünden yakınan Tozan ve arkadaşları, yazlık bir otele çıkartıldılar. Bu sefer de yemeklerden hoşnut olmayan mahkûmlar, para birleştirip, oteli satın aldılar ve yeni bir aşçı çalıştırmaya başladılar.

Âdemimerkeziyetçiler güzel yemeklerden memnundular ama, bütün siyasal savaşları yitirmişlerdi. 1920'lerde Cumhuriyet kurulduğunda Tozan'ın canı hâlâ sıkkındı. İstanbul'daki büyük klasik revaklı, güzel gül bahçeli ve Boğaz manzaralı evinde çok sayıda konuk ağırlıyordu. Ama hâlâ hükümetin, elinden her şeyi almasından korkuyordu. Bunu hatırlatması için, çalışma odasının duvarına, hapishanenin fotoğrafını asmıştı ve kaldığı hücrenin penceresini çarpıyla işaretlemişti. Kısa boylu, şişman, kır saçlı Tozan içine, bir tarih hatasıyla düştüğü yüzyıla ve ülkeye duyduğu düş kırıklığını gizleyen kaygısız bir tavır içindeydi. Durmaksızın eski güzel günlerden konuşur, kimi zaman da masasının üzerinde tuttuğu ağır topuzu spor için sallardı.

Siyasette yenilgiye uğrayan Tozan, öç için para kazanmaya girişti. Dıştan, bir Sidney Greenstreet karakterini andırırdı ama, psikoloji olarak alaycı bir idealistti. *Kazablanka* filmindeki Rick'in İstanbul'daki benzeriydi. İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçiler için silah kaçırdı. Fransız ve İngiliz istihbaratıyla ve Almanlarla iş yaptı. Çok sayıda Arap dostu vardı. Aynı zamanda Yahudilerin Romanya'dan Filistin'e kaçmasına yardım etti. Labirente benzeyen çıkarlarını kimse kestiremedi. Savaş sırasında İstanbul, operasyonları için ideal bir yerdi. Bir dostuna, "Onurlu biri değilim" demişti, ama herkesin kendisinden yararlanmasını sağladı.

Ya idealizm ya da para için Tozan, Macaristan'a yollanacak ilk İngiliz ajanı olmayı kabullendi. Nisan 1943'te yakalandı ve on iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Garip bir çelişkiyle Tozan'ı, nefret ettiği rejim kurtardı: Türk hükümeti, Tozan salınmazsa, Berlin'le bütün istihbarat işbirliğini keseceğini gizlice bildirdi. Almanlar kabul etti. Tozan İstanbul'a döndü ve İngilizlere bilgi vermek için Suriye'ye gitti. İngilizler birdenbire salıverilmesinden o denli kuşkulandılar ki, Ankara gerçek nedeni açıklayamazdı; ikili ajan olduğunu varsaydılar. İngilizler Tozan'ı birkaç ay bir tutsak kampına kapattılar. Özür dilediler. Yunanlılar ise St. George nişanı verdi.

Tozan'ın baş komplocu olması dışında, Amerikalılar da başkalarının komplolarına sürüklenmemeye çalışıyordu. Polonyalı direnişçiler, ülkelerindeki direnişe yardım etmek için 6 sınır YMCA yardım kuruluşunun Amerikalı müdürü James Brown'ın, kendileri için temas adamı olmasını istediler. Brown, istihbarat eylemlerine girişilmesi halinde, derneğin yardım ve eğitim çalışmalarının aksayacağından korktu. Polonyalı bir kuryenin getirdiği paketi kabul etmedi ve ABD Elçiliği'ne götürülmesinde ısrar etti. Burada açılan pakette, Polonyalı ve Rumen bağlantılara yazılmış mektuplar, tomarla dolar, şifre çizelgeleri, kod grupları ve bunların nasıl kullanılacağını anlatan belgeler olduğu görülünce kuşkular daha da arttı.

Rumen polisi bu paketi üzerinde yakalamış olsa, Brown ciddi bir sorunla karşı karşıya kalacaktı. Gerçekten, birkaç hafta sonra yakalandı ve casuslukla suçlandı ama, elçilik kendisini kırk sekiz saat içinde kurtardı. Romanya'daki ABD büyükelçisi, diplomatların casusluğa karşı duyduğu her zamanki tepkiyle, "Bu dağınık eylemler aşırı tehlikeli hale geliyor, zaten bir sonuç getirmiyor, biz de bunlarla bağlantımız olmasını istemiyoruz" diye yazdı. Amerika hâlâ tarafsız bir ülkeydi.

Bunlar, YMCA müdürü için sorunların yalnızca başlangıcıydı. Romanya'da geçirdiği 21 yıldan sonra Brown, kasım 1941'de istemeyerek de olsa, gitmesi gerektiğine karar verdi. Ancak hâlâ orada bulunan 3 500 Polonyalı göçmene yardım çalışmalarını devralacak birisini bulana dek ayrılmayı reddetti. Bükreş'te Polonya çıkarlarını temsil etmekle görevlendirilen Şilili diplomat, yardım fonlarını zimmetine geçirirken daha yeni yakalanmıştı. Rumen istihbaratındaki dostları, bütün Amerikalılardan kuşkulanan Gestapo'nun kendisini yakından izlediğini Brown'a söylediler. Ancak Brown, bazı Rumenler, muhtaç Polonyalılara yardım etmeyi kabul edene dek görevinden ayrılmadı.

Brown ve eşi Bükreş'ten 11 aralıkta ayrıldılar ve ertesi sabah 10.00'da Sofya'ya geldiler. ABD Büyükelçisi George Earle çifti tren istasyonunda karşılayıp kötü haberi verdi: Romanya az önce aynı önergeyi görüşecekti. Earle, "Öğlen kalkacak trenle Türkiye'ye gidin" dedi. Ne olursa olsun, sınırı geçmelerine muhtemelen izin verilirdi. Tren 21.30'da sınıra ulaştı, Brownlar akşam otobüsünü kaçırmışlardı. İstasyon yanındaki berbat bir odada geceyi geçirmek zorunda kaldılar. Otobüs ertesi gün kalkmadı. Saat 17.00'de iyi giyimli bir Alman sivil, Amerikalı çiftin yanına geldi. Brownların pasaportlarının geçersiz olduğunu ve James Brown'ın, Almanya'nın ilk Amerikalı savaş tutsağı sayıldığını bildirdi.

Brown ve eşi bir Alman otelinde tutuldu, sonra Alman gözetiminde zorla Romanya'ya götürüldüler. Sonuçta, ayrılışlarından beş gün sonra yine Bükreş'teydiler. Splendid Park Otel'de iyi giyimli, ince yapılı, yaklaşık 55 yaşında, gri saçlı, delici mavi gözleri olan bir Gestapo tarafından sorgulandılar. Zorba bir tavırla çok iyi İngilizce konuşuyordu ve Gestaponun haberi olmadan Romanya'dan nasıl ayrıldıklarını soruyordu. Brown, vizelerinin yetkili Rumen kanallarından geldiğini söyledi. Gizli polis, Brown'ı ajan olmakla suçladı. "Gestapo" diye özenle vurguladı: "Bilgi almak için yol ve yöntemlere sahiptir."

Sonraki iki buçuk saat boyunca, Rumence konuşan iki Gestapo subayı Brownların çantasındaki her şeye baktılar, ancak bir şey bulamadılar. Sonra bir Alman subayı, Bayan Brown'ın köhne bir otele yerleştirilmesini, kocasının da "bir başka yere" götürülmesini emretti. Brown o denli şiddetle itiraz etti ki, eşi eski evlerine götürüldü.

Brown, Bükreş'in dış mahallelerinde bulunan ve Rumenlerce işletilip Almanlarca denetlenen gizli bir askeri hapishaneye götürüldü. Altı gün boyunca, bir demir ranza ve küçük bir masanın bulunduğu dar, karanlık bir hücrede tutuldu. Günde iki kez, yalnızca siyah ekmek, su ve azıcık çorbadan oluşan yemek veriliyordu. Günde iki kez de, makineli tüfekli muhafız eşliğinde tuvalete gidebiliyordu.

19 aralık saat 22.30'da Brown, uzun koridordan geçirilip küçük bir odaya götürüldü. Bir Gestapo subayı içeri girdi ve Brown'ı uzun süredir izlediklerini, casus olarak mahkûm etmeye yeterli kanıtları olduğunu söyledi. İtiraf etmezse, Almanlar konuşması için "başka yöntemlere" başvurmak zorunda kalabilirdi.

İlk suçlamada, Brownların evindeki Şükran Günü partisinin gerçekte siyasal bir toplantı olduğu öne sürüldü. Almanlar partiye ka-

tılan Rumen ve Amerikalıların isimlerini, savaşa ilişkin düşüncelerini ve Rumen siyasetçileri ülkeden kaçırmak için hazarlanan planları öğrenmek istiyorlardı. Brown dürüstçe, bu konular hakkında hiçbir şey bilmediğini söyleyince, yalancılıkla suçlandı.

Sorgucu daha sonra, Brown'ın arkadaşlarından olan ve Almanların kuşkulandığı bir Arjantinli diplomatı sordu. Brown diplomat için "Nazilerin zalim, vahşi ve barbar piçler olduğuna inanıyor" dedi.

"İşte duymak istediğimiz bu" dedi Alman, "başka şeyler de anlat." Savaşa ilişkin görüşü sorulduğunda Brown bir Alman zindanında hapsedildiği için artık bunun anlaşılmış olması gerektiğini söyledi. Gestapo, "Yanıtın benim için açık değil. Daha belirgin ve ayrıntılı anlat" diye üsteledi. Brown, Arjantinlinin görüşlerini paylaştığını söyledi.

Sorgu 02.45'te bitti. Gestapo yanıtlardan tatmin olmadığı için Brown iki Alman tarafından bir başka odaya götürüldü. Beton duvarda tavana yakın noktaya demir bir çubuk gömülüydü. Çubuğa, uçları ilmikli iki kalın ip bağlanmıştı. Yan kapıdan, eli lastik coplu bir adam girdi. Bronwn, zorla bir tabureye çıkartıldı, ilmik bileklerinden geçirildi ve ayaklarının altındaki tabure tekmelendi. Brown havada sallanırken adam beline ve böbreklerine copla vuruyordu. Sonra iki kolunu bükebildiği kadar büktü. Daha sonra bir sandalyeye oturtulan Brown'ın ayak tırnaklarını yavaşça yukarı çekmeye başladılar. Bu da korkunç acı veriyor, ama iz bırakmıyordu. Sorgucunun bu gösteriden hoşlandığı belliydi.

Sonunda Brown sabaha karşı 05.00'te bir Rumen muhafız tarafından hücresine götürüldü. Ertesi gün üç saat boyunca, İngiliz istihbaratıyla sahip olduğu öne sürülen bağlantılar konusunda sorgulandı. Bu arada Brown'ın etkili Rumen dostları, yakalandığını öğrenmişler ve salıverilmesi için hükümetlerine başvurmuşlardı. Noel'den bir gün önce, hiçbir açıklama yapılmadan Brown salıverildi. Birkaç gün sonra da çiftin Romanya'dan çıkmasına izin verildi. "Özgürlüğün dünyada en paha biçilmez şey olduğunu şimdi her zamankinden çok biliyoruz" diye not düştü Brown.

Brownlar yeniden Sofya'dan geçerken, oradaki ABD Büyükelçisi George Earle'nin işi başından aşkındı. ABD'nin Müttefikler'e desteğini protesto eden Alman yanlısı Bulgarlardan oluşan bir güruh, Amerikan Elçiliği'ne saldırmış ve camları kırmıştı. Earle de Winchester tüfeğini kapıp, ön kapıya çıkmıştı. Hızlı büyükelçi bu kez gerçekten bir çatışmaya taraf olacaktı. Elçilikte görevli ve getir götürden sorumlu Bulgarlardan biri, Earle'nin cüssesindey-

di ve büyükelçiyi durdurmaya çalıştı. İkisi yerde yuvarlanırken daha kısa boylu bir uşak, dışarıdaki kalabalıktan kaçarak binaya giriyordu. Kavas uşağa, Earle'nin ayağını tutmasını söyledi. Diğeri kabul etmedi: "Bir büyükelçinin ayağı tutulmaz!"

"O zaman ellerinden tut! Kafasını tut! Üzerine bastır!" diye bağırdı Kavas. İki Bulgar, öfkeli Earle'yi durdurup hep birlikte öldürülmekten kurtuldular.

Sonunda atlı polis geldi ve kalabalığı dağıttı. Geceyarısı Kral Boris, utanç içinde Earle'yi ziyaret etti. Majesteleri, yerdeki kırık camları ayağıyla itti ve "Derin üzüntülerimi ve özürlerimi sunmak istiyorum" dedi. "Olaya çok şaşırdım, ama sizi sağ görmek beni rahatlattı." Boris aynı sıkıntılı tonla sürdürdü, "Kül küle, toz toza dönüşecek ve bombalar değilse bile bizi Gestapo bulacak!"

Earle 1941 sonunda Sofya'dan ayrıldı, ama son bir serüven daha yaşadı. Bir gece yatakta kitap okuyordu: "Çok sessizdi. Kapıda bir ses duydum ve kapı kolunun oynadığını gördüm, sonra durdu. Biraz sonra kol yine oynadı. Birisi odama girmeye çalışıyordu. Kralın, gece çok dikkatli olmam yolundaki uyarısını hatırladım. 'Kim o?' diye seslendim, kol yine durdu." Earle tabancasını aldı, yavaşça kapıya yürüdü, birden açtı. Koridor bomboştu.

Yatağa döndü, ama kapı kolu üçüncü kez oynamaya başladı. Earle, "Kilide iki kurşun sıktım" diye anlatacaktı. "Kapıyı da hızla açtım." Yine bir şey görememişti. Elinde tabanca kapı önünde ne olduğunu anlamaya çalışırken, kapı kolu yine oynadı, duvarlar sarsılmaya başladı ve tavandan sıva döküldü. Sofya'nın modern tarihteki en kötü depremi başlıyordu.

Yedinci bölüm

Haber gazetecileri izliyor

Padişah dilenci kılığına girmişti. Köylünün biri "dilenci"yi kulübesinde şarap içmeye davet etti. İlk kadehten sonra padişah, "Ben aslında, veliahtım" dedi. İkinci kadehten sonra da, "Ben padişahım" deyince, köylü "Başka içmek yok!" diye bağırıp, önünden şarap çanağını çekti. "Bir kadeh daha içersen, Allah olduğunu söyleyeceksin!"

Osmanlı öyküsü

1940 ve 1941'de yabancı muhabirler başkentten başkente, biraz daha güneye, biraz daha doğuya savrulup durdular. Türkiye, hâlâ Almanlarca işgal edilmemiş bir yerdi. Prag'dan Paris'e, Budapeşte'den Bükreş'e, Sofya'dan Belgrad'a ve Atina'ya Nazi ilerleyişinin ve müttefik çekilişinin haberini izlemişler, sonunda da çatışmanın ortasında kalmışlardı. İletişim kesik olduğundan, birkaç hafta hiç haber yollayamadılar. Yıldırım savaşını kıl payı atlatıp yorgun, ama sağ olarak İstanbul'a ulaşabilmek, yeterince zor bir işti.

Atina düştüğünde, *New York Times* muhabiri C. L. Sulzberger, Sakız Adası'na kalkan bir gemiye binebilmişti. Alman garnizonunun adaya çıkmasından dakikalar önce de, iki Yunanlı bakan ve eski bir belediye başkanının yolcu olarak bindikleri sandalda bir kişilik yer buldu. İki balıkçı tarafından, hemen ilerideki Türkiye'ye geçirildiler. Sulzberger, Ankara'ya gidip, yine haber yazmayı sürdürdü. Haberlerinde, Almanya'nın Balkanlar'daki kıskacı, SSCB'yi işgalini ve Türkiye'ye beklenen saldırısını anlattı.

Gazeteciler birbirlerini atlatmak için delice çalışıyorlardı. Daha hızlı bir yöntem bulana dek, haberlerini telefonla İsviçre'ye yazdırdılar. Yeni yöntemde de, Türkiye'nin resmi radyosu yayınını gece 02.00'de tamamladıktan sonra, haberlerini radyodan okuyup, doğrudan New York'a ulaştırmalarına izin verildi. Sulzberger, Yunanlı nişanlısı Marina'yı Atina'da bırakmıştı ve haber okuduğu yayınlarda mizahi bir buluşla, Marina'ya gizli mesajlar yollamaya başladı. Marina, yaş gününde ailesiyle radyonun başında sıkıntıyla otururken, birden Sulzberger'in sesini duymuştu. Mari-

na, yayını dinlediğini Sulzberger'e bildirmiş ve kendisiyle tek yönlü haberleşebilmesi için basit bir şifre vermişti.

Birkaç ay sonra Almanlar, Marina'nın Yunanistan'dan ayrılmasına izin verdiler. O sırada aile dostu olan sağır ve yaşlı bir Yunan subayı, Marina'dan özel bir istekte bulundu. Kahire'deki müttefik karargâhına iletilecek önemli bir mesajı götürebilir miydi?.. Kıza, "Bu kâğıtlar üzerinde bulunursa ben sorumlu olmam. Kesinlikle ve haklı olarak seni vururlar" dedi. Alman askeri üslerine ilişkin bu ayrıntılı bilgileri, belge taşımak zorunda kalmayıp ezberlemesi için iki günü vardı. Marina, annesi ve büyükannesinin yardımıyla ve ders çalışır gibi, yerdeki ayı postu üzerinde gidip gelerek bilgileri ezberledi.

Sonunda, taşmasına izin verilen tek bavulla Alman askerlerinin ve Gestapo'nun aramasından geçerek Sofya'ya kalkan Lufthansa uçağına binen Marina, inişte de Bulgarların ve Gestapo'nun aramalarından geçti. Sonra, Sofya'dan İstanbul'a kalkan trene bindi, sınırda yeniden sorgulandı, ama bavulu açılmadı. İstanbul'a, esenliğe ulaştığında bavulunu boşalttı ve baygınlık geçirdi: Unutkanlık sonucu, belgeleri bavula koymuştu. Kahire'de sürgünde olan Yunan güçleri arasında olan erkek kardeşi bir süre sonra, "Marina Lada tarafından sağlanan hedef bilgileri sonucu gerçekleşen" bir hava saldırısına ilişkin istihbarat raporlarını gördü.

Amerikalı gazeteciler, Balkanlar'da geçirdikleri süre içinde yetkilileri tuzağa düşürmeyi, polise üstün gelmeyi ve sansürcülerle saklambaç oynamayı öğrenmişlerdi. Associated Press muhabiri Robert St. John, Romanya'da polisin dinlediği telefonlardan haber yazdırırken, Kral Carol'dan "İzci", metresinden "Çekici Kadın", Hitler'den "Oscar" ya da "O Adam" ve Alman büyükelçisinden "Maymun" diye söz ediyordu. Bükreş'in kod adı ise "Cennet"ti.

Haber yollamanın ne denli güç olduğu, Amerikalı yazı işleri müdürlerinin umurunda değildi, onlara atlatma haber gerekliydi. Rakip gazete haberi ilk yayınlamışsa, haberi atlayan muhabir patronundan, bunun nasıl olduğunu soran küçük bir yakınma notu alırdı. St. John'a göre, "Cümledeki o küçük 'nasıl' sözcüğü, yanıt verilmesi zor olan şeydi." Anlamı şuydu: "Haberi yakalaman için ne kadar zaman geçecek? Bu tür olaylar sürerse, işini daha ne kadar sürdüreceğini sanıyorsun? [Böyle] bir telgraf almak, yüzüne boşaltılan bir kova buzlu suyla güzel bir rüyadan uyandırılmak gibiydi."

Yabancı muhabirlik işi, kabadayı tipler için çekiciydi ve onlara, alaycılığı ve dayanıklılığı öğretiyordu. Aynı zamanda, Alman

zorbalığına tanık oluşları, dev mücadeleye kişisel olarak girdikleri duygusunu kendilerinde uyandırıyordu. CBS muhabiri Cecil Brown, Belgrad'a gelmiş, Alman saldırısından kaçmak için de tam zamanında kentten ayrılmıştı. Üç hafta süren kaçıştan sonra Ankara'ya ulaştı ve hemen, Yugoslavya'da neler olduğunu anlattığı dokuz dakikalık yayına girdi. Yaşamının en uzun yayınını sabah 02.30'da bitiren Brown, gazetecilerle Türk hükümetinin bağlantısını sağlayan Niyazi Manyas ve diğer CBS muhabiri Winston Burdett'le bir şeyler içmek için radyodan çıkıp Ankara Palas'a gitti. Brown, otele girer girmez bitkinlikten ve işini yitirme kaygısından yere yığıldı. Üç haftadır tek haber yollayamamıştı. Birkaç gün sonra CBS'ten bir telgraf aldı: "MUHTEŞEM BİR YAYINDI. SOYLU BİR HABERDİ. BÜYÜK GAZETECİLİKTİ. HERKES SENİ ZEVKLE DİNLEDİ." Brown, yürekli Yugoslav arkadaşlarının öyküsünü anlatıp, Avrupa'daki gerçek oyunları Amerikan halkına bildirerek görevini yaptığını düşündü.

Gazeteciler, topyekûn savaşın ortasında bulunmaktan duyulan heyecanın ardından geldikleri tarafsız Ankara'yı biraz sıkıcı buldular. Amerikalılar, İngilizlere beyzbol oynamayı öğretti; gazeteciler Ankara Palas'ın barında içtiler. Türk votkası o denli kötüydü ki, muhabirler votkayı portakal suyuyla karıştırdılar ve böylece efsaneye göre Tornavida adlı içkiyi keşfettiler. Ülkedeki resmi hava, selefi ve eğlence düşkünü Atatürk'ün "rakı siyaseti" Türkiye'nin sert, anason tadındaki içkisi yöntemini benimsemeyen Cumhurbaşkanı İnönü tarafından belirleniyordu. İnönü'nün mutlak biçimde içki perhizini sürdürmesi, ünlü Türk özdeyişindeki tanıma uyuyordu: "İki rakı adamı maymun gibi konuşkan, üç rakı aslan gibi cesur, dört rakı da kaplan gibi vahşi yapar." Tek rakının etkisi bilinmiyordu, çünkü hiçbir Türk tek kadehte kalmazdı.

Ankara, rakıdan daha az çarpıcıydı. Kıyının bereketli güzelliğinden yoksun biçimde yazın sıcak, kışın da çok soğuktu. Her yerden eşit uzaklıkta olan Ankara, boşluğun ortasındaydı. Atatürk burayı yalnızca bir nedenle başkent seçmişti: iç bölgelerin de geliştirilip modernleşebileceğini göstermek için. 1940'ta kentte 150 000 kişi yaşıyordu.

Kentin kuzey tarafı Timurlenk adlı kayalık, konik bir tepeydi. Bu ad, 1403'te Ankara Savaşı'nda işgalci ordusuyla Türkleri ezen Moğol kabile reisinden geliyordu. Tepenin eteklerinde, 3 000 yıl boyunca birbiri ardına gelen imparatorlukların kurduğu eski kent kümelenmişti. Kentin dev surları, Roma sütunları, Yunan mezar taşları ve üzerinde Arapça yazılar bulunan taşlarla pekiştirilmişti.

Parçalanan surlara, gereken yerlerde kapılar açılmıştı. Zenginliğin ve kadının gizli kalmasını öngören Ortadoğu kent geleneğini izleyen ahşap evlerin yalın dış cepheleri ve kafesli balkonları vardı. Yapılar, korunma amacıyla kentin taş döşeli dar ve kıvrımlı yollarını ve kemerli kapıları boyunca bir araya toplanmıştı.

Yeni kentte ise, bu sokakların yoğun ağı geniş bulvarlara açılıyordu. Bu bölgede görülen her moloz kümesi yıkıntı değil, inşaat artığıydı ve yalınlık, tarih öncesi tutumluluktan değil, modern mimariden kaynaklanıyordu. Atatürk'ün kenti, kalenin duvarlarına yaslanmak yerine, alttaki vadi boyunca yayılmıştı.

Yeni bulvarların dik, geniş hatları aynı zamanda felsefi boyutlar içeriyordu. Yüzyılların yığılması yerine bilinçli kent planlamasıyla doğan kent, yaşamın yalnızca kaderle belirlenmediğini, insanlığın çizdiği yolu da izleyebileceğini söyler gibiydi. Doğayla bir arada yaşama eski yapılarda olduğu gibi toprağa ve dağlara öykünmek değildi, dünyanın ışık ve uzayı da örnek alınabilirdi. Kumtaşı ve mermerle uzanan yeni kent, maddeyi amaca yönelten değişik bir işlevselliği simgeliyordu.

Anacadde olan Atatürk Bulvarı, eski kentin kenarından başlayıp, meclis binasını, sonra gösterişsiz Dışişleri Bakanlığı'nı ve diğer resmi binaları geçerek yeni kente ulaşıyordu. Ötesinde de elçilikler vardı. Kent merkezine doğru, Von Papen'in ofisleri, karaya oturmuş betondan bir gemi gibi görünen Sovyet Elçiliği'nin çirkin binasıyla yan yanaydı. Von Papen, yakındaki evine yürürken, Japon, İtalyan ve Macar Müttefikler'inin ve Almanya'nın fethettiği Yugoslavya ile Polonya'nın temsilcilikleri önünden geçerdi.

Atatürk Bulvarı birkaç sokak ileride, Savunma, Adalet, İçişleri bakanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı'ndan geçip, vadinin güney tarafını oluşturan Çankaya tepesine çıkardı.

İngiliz, Fransız ve ABD büyükelçilikleri bunların ilerisinde ve yakın, ama saygılı bir uzaklıkta Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün yanlarında yer alırlardı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün konutu ağır mobilya kalabalığıyla dolu eski stilden uzak, aydınlık ve genişti. Çin porseleni, renkli tablolar, güzel halılar ve modern mobilyayla doluydu.

Atatürk sabaha kadar pavyonda içip dans etmek için, kullandığı otomobille tepeden aşağı kente inmeyi severdi; İnönü ise evde oturup briç oynardı. İnönü'nün gece kulübü müziğinden hoşlanmamasının nedeni, efsanevi sağırlığı olabilirdi, ama köşkünün muhteşem manzarasının da hareketsizliğe yol açması olasıydı. Boydan boya cam duvarlar, uzanan steplere, karlı dağlara ve son-

suz mavi bir gökyüzüne bakıyordu. Konuklar bu manzarayı, çoğu kez ABD'nin güneybatısıyla karşılaştırırlardı.

İnönü gibi, Türklerin çoğu içine kapanıktı. Her yıl Cumhuriyet Bayramı'nda Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde verilen büyük davet dışında, yabancılar kendi eğlencelerini kendileri düzenlemek zorundaydılar. Tenis oynayıp, muhteşem kırlarda ata binebilirlerdi, ancak benzinin karneye bağlanmış olması, otomobil gezintilerini kısıtlıyordu. İlkbahar ve sonbaharda at yarışları vardı. Dört sinema eski filmleri gösteriyor, filarmoni orkestrası her hafta konser veriyordu. Devlet Operası 1941-1942 sezonunda *Madame Butterfly* ve *Fidelio*'yu Türkçe sunmuştu. Heyecanlı, güzel zaman geçirmek isteyenler için de gece gidecek tek yer vardı: Karpiç.

Efsaneye göre İvan Karpiç, lokantayı Atatürk'ün isteğiyle açmıştı, böylece Cumhuriyet'in kurucusunun yemek yiyebileceği bir yer olacaktı. Atatürk burada bakanlar kurulu toplantıları bile yapmıştı. Dekor yalındı; bir gazeteci burayı, "Kansas'taki bir istasyonun sandviç lokantasına" benzetmişti. Yine de renkli müşterileri, Karpiç'i savaş yıllarında büyülü bir yer haline getirmişti.

Gerçekte lokantayı, Karpiç'in esmer ve film yıldızı gibi yakışıklı yardımcısı Serge yürütürdü. Ama kel, yuvarlak kafalı Karpiç, ağır aksanı ve beyaz ceketiyle hava verirdi. Büyük bir tabaktan cömert parçalarla havyar böler, yemeğin hazırlanışını gözetir, özel yapım şiş kebabını gururla denetler, hanımlara çiçekler sunar ve herkesin her şeyle mutlu olmasını sağlamak için çevreyi izlerdi. Öte yandan, fazla tuz ekerek yemeğinin tadını bozan müşterileri ya da başyapıtlarını uygun biçimde sindirmeden dans edenleri eleştirmekten çekinmezdi.

Bir köşede Von Papen akşam yemeği yerken, yalnızca iki masa ötede Knatchbull Hugessen yer alırdı. Salonda Sovyet diplomatlar, Japon ataşeler, Amerikalı gazeteciler, İtalyan elçilik görevlileri, İsveçli subaylar ve Rumen işadamları sıralanırdı. Bir gözlemci, "Savaş çıkana dek poker arkadaşı olan, savaşla karşıt taraflarda yer alan diplomatlar, şimdi birbirini tanımaz ifadelerle bakışıyordu" diye anımsayacaktı.

Karpiç'in en değerli müşterilerinden biri, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ydu. Metresi ve maiyetiyle birlikte Menemencioğlu neredeyse her akşam lokantadaydı. Aristokratik sıkıcılık, dalgınlık ve kuşkuculukla birlikte eski bir paşa havası yayardı. Büyükbabası ülkenin en ünlü ozanıydı, babası önemli bir devlet adamıydı, kendisi de devletin en deneyimli diplomatıydı. Hastalıkla boğuşan, geçirdiği ameliyatlarla zayıf düşen ve sürek-

li ölümün eşiğinde olduğu bildirilen Menemencioğlu katı bir ısrarcıydı. Geç yatar, erken kalkardı ve bütün yaşıtlarından daha uzun yaşadı.

Ankara'ya ve Karpiç'e gelen Amerikalı gazeteciler ve diplomatların çoğu yirmili yaşlardaydılar, ülkelerinden yeni ayrılmışlardı ve daha geniş bir dünyayla ilk hesaplaşmalarını yaşıyorlardı. Gecenin geç saatlerine dek konuşur, aşk, savaş ve barış gibi konuları tartışırlardı. Sulzberger ve arkadaşları, Alman karşıtı parçalar çalmaları için Karpiç'in Macar müzisyenlerine rüşvet verirlerdi. Amerikan Elçiliği'nin bir kâtibi, klarnetiyle gelir ve masasından orkestraya eşlik ederdi. Gürültülü bir akşam, *Carmen*'den bir parça çalındığında bazı ateşli Amerikalılar boğa güreşi sahnesi canlandırmaya başladılar. Garsonlar da mobilyaları korumak için koşturuyorlardı. Yemek bittiğinde, gazeteciler haberlerini yazdılar ve geçmek için Radyoevi'ne gittiler.

Ağustos 1941'de bir gece, *New York Times* muhabiri Ray Brock, 02.00'de Radyoevi'ne gelip, haber geçmek istedi. Stüdyo kapısının üzerindeki "Yayın var" uyarısının da gösterdiği gibi, içeride bir başka muhabir vardı ve haber okuyordu. Brock kendi anlatımına göre, kapıyı yavaşça açarak içeri girmeye çalışmıştı. Türklere göre ise, kapıyı tekmelemiş ve yumruklamıştı. Gazetecilerin, sansürün onayladığı metinleri okumalarını sağlamak için stüdyoda oturan basın-yayın görevlisi Niyazi Manyas, kapıyı açıp Brock'a bağırmaya başlamıştı; Brock da Manyas'a hakaret etmiş ve yumruklama aşamasına gelmişti. Tepesi atan Amerikalı, sansürün, haberlerinden bir paragraf çıkarttığını görünce, daha da kızmıştı. Sonunda Türkler polis çağıracaklarını söylediler; NBC muhabiri Martin Argonsky ve bir başka Amerikalı muhabir, Brock'u oradan ayrılmaya ikna ettiler.

Brock sürekli belaya bulaşıyordu. Amerikalılar bile, haberlerini abarttığını düşünüyorlardı. Ankara Palas, hesabının giderek kabarmasından yakınıyordu; Karpiç de biriken hesabın alarm verici düzeyde olduğunu fark etmiş, bu çok içen gazetecinin lokantada kavga çıkarmasından kaygılanmaya başlamıştı. Hükümet, Brock'un yayın ayrıcalıklarını kaldırdı. Bunun, kendisine yönelik bir Alman komplosu olduğunu savunan Brock, birkaç haftalığına ülkeden ayrıldı. Anlaşmazlığın giderilmesi için ABD Büyükelçiliği'nin arabuluculuk önerisini geri çevirdi. Ama bir akşam, Karpiç'te Manyas'ın masasına oturup, özür diledi. Karpiç'te kimse kişisel çekişmeyi sürdüremezdi.

Dostlar, düşmanlar ve fırsatçıların hepsi, Amerikalı muhabirle-

ri kendi amaçları için kullanmaya çalışıyordu. Gazeteciler, İstanbul'da Park Otel'e yerleşir yerleşmez telefonları çalmaya başlar, bilgi satan yabancılar bir başka otelde ya da gözlerden uzak bir kahvede randevu almak için ararlardı.

Sulzberger, Burdett ve Agronsky, haber için elçilikleri ve diplomatik kokteylleri tararlardı. Amerika tarafsızken Von Papen bu muhabirlere mülakat vermekten mutlu olurdu. İngilizler de o denli yardımcı olurdu ki, gazeteciler propagandalarına alet olmaktan korkardı. Alman güdümündeki Fransız Vichy hükümetinin diplomatları, yurtseverliklerini Amerikalı gazetecilere vurgular, zamanı geldiğinde Müttefikler'e katılacaklarına söz verirlerdi. Yine de bir Amerikalı muhabir anı defterine, "İşbirlikçiliği sürdürüyorlar" diye yazdı.

Buna karşılık, çoğu zaman Sovyetler dostça davranmazdı. Sovyet diplomatlar, davetlerde nasıl davranılacağı ve kiminle konuşulacağı konusunda ayrıntılı biçimde eğitilirdi. Stalin'in gizli polis örgütü NKVD'nin yerel temsilcilerince izlenip notları verilen Sovyet diplomatlar o denli yılmışlardı ki, bir kenarda durur, kimseyle konuşmamaya çalışırlardı. Sovyet basın ataşesi olarak görünen Leonid Naumov, gerçekte NKVD'nin suikast uzmanıydı. Bir gazeteci elçiliği ziyaret ettiğinde, Naumov çalışanlarına, "Aşağıda bir yabancı muhabir var, belki de casus. Casus olup olmadığını ve casus ise, kime çalıştığını bulun" derdi. Gerçi Sovyetler, casusluğun gerçek uygulamalarıyla karşılaştıklarında her zaman başarılı olamıyordu. Rus Devrimi'nin yıldönümünde elçilikte verilen davette Naumov, genç bir konsolos yardımcısına, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı'nın dilini çözmek için bol votka ikramında bulunmasını emretmişti. Gerçekte ise Türk Rus'u sarhoş etmiş ve yukarı kattaki odasına çıkmasına yardım edip, elçiliğin çok gizli bölümlerine uzun süre bakma fırsatı bulmuştu.

Türkler de yabancılarla temasta oldukça çekingendiler. Bir Amerikalı gazeteci, Türkler için, "Karşılaştığım en kuşkucu insanlar" demişti. Bu özelliğin eğlenceli yanları da vardı. Amerikalı kadın fotoğrafçı Margaret Bourke White, *Life* dergisi adına Türkiye'ye geldiğinde gümrük memurları, çantasındaki 300 flaş ampulünü kendi kullanımı için taşıdığına inanmamışlardı. Satmaması için, ampullerin toplam ağırlığını pasaportuna işlediler. Bourke White gezi boyunca kendisine eşlik etmeleri için iki adam tuttu ve topladıkları her kullanılmış ampul için fazladan para verdi. Ülkeden ayrılma zamanı geldiğinde gümrük memurları hiçbir şeyden yakınmadılar; çıkartılan ampullerin ağırlığı, gizemli bir ne-

denden ötürü giren miktardan daha ağırdı.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün de Bourke White'a ilişkin kişisel yakınmaları vardı. Fotoğrafını çekmek için Cumhurbaşkanı'nın iki saatini almış ve bütün mobilyaların yerini değiştirtmişti. Bütün bu çabadan sonra *Life* tek bir kare resim kullandı. Amerikalı bir diplomat, hükümetin basın bürosunun müdürü Selim Sarper'e, derginin diğer kareleri sakladığını ve Türkiye manşetlere çıktığında kullanacağını söyledi. "Evet" dedi Sarper üzgünce, "muhtemelen Türkiye savaşa girince kullanılacaklar."

Öte yandan Sarper, buna gazetecilerin yol açmaması konusunda kararlıydı. Birkaç gazeteci, kendisine haber vermeden Sovyet sınırına gidince, bu kişileri ofisine çağırdı. "Çok kızgınım" dedi. "Buna hakkınız yoktu ve izin almadan gitmemeliydiniz. Burası tehlikeli bir ülke. Öldürülebilirdiniz. Kimileri Amerikalıları sevmez." Sonra da gülümseyip ekledi, "Bu yüzden gezinizin her adımında sizi izlettim ve yaptığınız her şeyi biliyorum."

Doğal olarak kuşkucu, bu kadar çok yabancı gazeteciye alışkın olmayan ve savaşa çekilmemek için gerilim yaşayan Türkler, işleri sıkılaştırdılar. Martin Argonosky, "Sansür kavgasına girmediğim tek gece yok" diye not düştü.

Yazıları hükümet siyasetini yansıtan bir yazar, ekim 1941'de Amerikalı gazetecileri, sorumsuzca heyecanlandırıcı haberler yazıp, Almanları kızdırarak ülkeyi tehlikeye atmakla suçladı. Yazar, gazetelerdeki haberler üzerine Almanların Yunanistan'dan gizli kaçış yollarını fark edip kapattıklarını ve yaralı tutsakların değişimi uygulamasını iptal ettiklerini söyleyerek, şunları yazdı: "Gazetecilik, her şeyi öğrenme ve geciktirmeden duyurma sanatıdır. [Gazeteciler] sonuçlarını göz önüne almadan, büyük manşetler altında ön sayfa haberleri istiyorlar." Ama yazara göre, gazetecilerin profesyonel görevlerinin yanında, insani sorumlulukları da vardı. "Avrupa'da birkaç ülke için ölüm kalım sorununun yaşandığı bu korkunç dönemde haberin zamansız, erken ya da gereksizce yayılmasının ödenme biçimi, gerçek insan kanıdır."

Amerikalı bir diplomat ise şunları yazıyordu: "Yetkililerin deneyimi yok ve Amerika'nın özgür basın anlayışı konusunda çok az bilgileri var. Ulusal çıkarlarına aykırı gördükleri basın faaliyetlerini önleme hakkını uygulama konusunda anlayışsız, kaba ve keyfi olma eğilimleri taşıyorlar." Basın bürosunun müdürü Selim Sarper, gazetecilerle iyi ilişki sürdürmek istediklerini, ama polisin de başka öncelikleri olduğunu anlatıyordu. Bir olayda, United Press ajansına çalışan Kansaslı genç bir kadın, Sovyet sınırı bo-

yunca Türk tahkimatı olduğunu yanlışlıkla bildirince sınır dışı edilmişti. Olayın Moskova üzerindeki etkisi yeterince kötüydü, ancak erkek arkadaşının Alman yanlısı Nadi ailesinden olması nedeniyle Türkler, kadının davranışını, Türkiye'yi savaşa itmek isteyen Almanların bir komplosu saydılar. Genç kadın sonunda erkek arkadaşıyla evlendi ve gazeteciliği bırakması karşılığında Türkiye'ye girmesine izin verildi.

Daha cana yakın olan Agronsky'nin ise başka sorunları vardı. Bir seferinde, önemli Türk-Alman ekonomik görüşmelerinin ardından verdiği haberi şu cümleyle tamamlamıştı: "Sonunda, Almanların Türklerden almayı başardığı en önemli ürün, meşe palamudu oldu, yani fındık fıstık." Amerikan basını bu sözü yaygın biçimde kullanınca Türkler, cümlede kendilerinin Almanlara hakaret ettiğini ima eden ikili anlam bulunduğunu fark ettiler. Agronsky'nin radyodan yayın ayrıcalığı bir hafta kaldırıldı.

Asıl şenlik, Sarper'in bir geziye gidip, yerine İzzettin Nişbay'ı bırakmasıyla başladı. Agronsky'nin bir haberi şöyle sona eriyordu, "Almanlar, Türkiye sınırlarının çevresindeki bütün Bulgar, İtalyan ve Alman askerlerini toplasalar bile, şimdi ya da yakın gelecekte Türkiye'yi rahatça işgal edecek yeterli birlik sayısına ulaşamıyorlar. Buna karşın, buradaki kimi yabancı çevrelerde ısrarla dolaşan söylentiler, Alman saldırısının yakın olduğu yolunda." Ardından BBC, yayınında Agronsky'nin yalnızca son cümlesini kullanıp, Alman işgali söylentilerini öne çıkardı.

Agronsky, 9 eylül gecesi acele Nişbay'ın bürosuna çağrıldı. Basın müdür vekilinin karşısına çıkartılmadan önce bir saat bekletildi. Manyas çevirmenlik yapıyordu.

Nişbay, "Bir beyefendi olduğunuzu duydum ve BBC'nin, Türkiye'nin onuruna yönelik iftirasının silinmesine yardımcı olacağınızdan eminim" dedi. Agronsky, haberinin daha önce sansürden geçtiğini ve BBC yayınına itiraz etmek için bir neden görmediğini söyledi. Nişbay heyecanlandı; "Ülkeme hakaret edildiği zaman burada tek yargıç benim! Bu hakaretin giderilmesi için BBC haberini yalanlayan bir açıklama okuyacağınızdan eminim." Bezgin yetkilinin gözlerinin önünden, kışkırtıcı haberi durdurmadığı için yıkıntılar içinde bir İstanbul'un ve Ankara sokaklarında ilerleyen Alman tanklarının görüntüleri geçiyordu.

Nişbay, başka söz söylemeden sekreterine döndü ve Agronsky'nin haber olarak geçmesi gereken açıklamayı yazdırmaya başladı: "BBC zaman zaman tümüyle yalan haberler yaymaktadır. Benim ya da müessesemin güvenini ihlal etme hakkına sahip ol-

mayan BBC'nin taraflı beyanlarını şiddetle kınıyorum. Bize İngiltere'den daha iyi imkânlar sağlayan ve çok misafirperver bir memlekette bulunmaktan çok memnunum." Agronsky, bu cümlelerin ardından, bir daha, "alevler içindeki bu dünyada memleketlerini savaşın acıları dışında ve ayakta tutmayı sürdürmekten ve aynı zamanda bütün komşularıyla dostça münasebetlerin devamında muvaffak olmaktan gurur duyan Türklerin ve Türkiye'nin itimadını suiistimal etmeyeceği" konusunda söz verecekti.

Nişbay, şoka uğramış Agronsky'ye döndü ve "Bunu haberde okuyacağınızdan eminim, yoksa ülkeme zarar vermek için İngilizlerle işbirliği yaptığınızdan emin olacağım. Bu yolu seçerseniz, sizinle nasıl ilgileneceğimi biliyorum" dedi.

Agronsky, yabancı yetkililerin yazdığı açıklamaları haberde okumayı, Amerikalı gazetecilerin ahlaki bir şey saymadıklarını söyledi. Nişbay, isterik bir öfkeye kapıldı: "Beyefendi olmadığını şimdi biliyorum. Ülkeme hakaret ettin ve sonuçlarına katlanmalısın. Artık yayın yapmana izin verilmeyecek." Bağırarak, Agronsky'nin, Türkiye'yi savaş tuzağına düşürmek için İngiliz propagandasıyla işbirliği yaptığını söylemeye de başlamıştı.

Bu noktada Agronsky daha fazla dinlemeyeceğini söyledi. Nişbay bağırdı: "Buranın efendisi benim; bu korkunç İngiliz yalanını düzeltmeye karar verene dek, bu odadan çıkmayacaksın." Sonra kendi odasından dışarı yürüdü. Utanan Manyas, Agronsky'den sakin olmasını istedi: "Bana birkaç dakika ver, onu yatıştıracağım." Saat 23.00 olmuştu ve Agronsky'nin evinde yemeğe çağrılı konukları bekliyordu.

On beş dakika sonra Manyas, biraz sakinleşmiş gibi görünen Nişbay'la geri döndü. Nişbay yeniden Agronsky'den, açıklamayı geçmesini istedi. Amerikalı yine reddetti ve Nişbay yine isteriye girdi: "Bir beyefendi değilsin." Elini alnına vurarak bağırıyordu: "Davranışın sonsuza dek buraya yazılacak." Agronsky ve meslektaşları yüzünden Türkiye'nin büyük tehlike altında olduğunu söyleyip cebinden, emekli bir Amerikalı amiralin yazdığı ve Boğazları Almanların ele geçirmemesi için, İngiltere'nin işgal etmek zorunda olacağını belirten bir yazı çıkardı. "Bundan sen sorumlusun" diye bağırdı, "bir daha böyle dertler açmamanı sağlayacağım!"

Manyas arabuluculuk yapmaya çalıştı. Sonunda geceyarısı Agronsky, Türklerin BBC haberine itiraz ettiğini merkeze bildirmeyi kabul etti. Nişbay'ın bütün tavrı değişti. "Şimdi bir beyefendisin" dedi. Manyas el sıkışmalarını sağladı. Nişbay, "Anlamalısın" dedi, "İngiliz propagandası kendi yalanlarına uyması için senin

gibi büyük beyefendilerin ve gazetecilerin açıklamalarını çarpıtıyor." Agronsky eve gider gitmez ABD Elçiliği'ni aradı. Daha sonra, elçiliğin protestosu üzerine Nişbay'ın kulağının çekildiği bildirildi. Başka bir olay da çıkmadı.

Ancak Türklerin, yabancıların faaliyetlerinden kuşkulanmak için yeterli nedeni vardı. Kimileri, ki aralarında Agronsky'nin Amerikalı muhabir arkadaşlarından biri de vardı, Sovyet ajanıydı. Ankara'daki küçük yabancılar topluluğunda herkes Winston ve Lea Burdett çiftini severdi. Winston zayıf, ciddi ve enerjik bir CBS muhabiriydi. Eşi, yürekten gülen, içkide erkek gazetecilerle baş edebilen antifaşist bir İtalyan'dı.

Winston Burdett, garip bir biçimde dış muhabir olmuştu. *Brooklyn Eagle*'ın muhabiriyken, 1937'de Amerikan Komünist Partisi'ne girmişti. Ocak 1940'ta hücre lideri Burdett'a, ünlü komünist gazeteci Joseph North'la New York'un Greenwich Village mahallesindeki evinde görüşmesini söylemişti. North kendisine, özel görev için "Finlandiya'ya gitmeni istiyoruz. Böylece partiye yararlı olabilirsin" demişti.

İki gün sonra Burdett, Manhattan'ın bir sokağında North'la buluştu. Union Square'daki bir lokantaya yürürken, kendilerine üçüncü bir kişi katıldı. Bu, ABD'deki baş NKVD ajanı Jacob Golos'tu. Golos, Burdett'a, gazeteci olarak Avrupa'ya gidip, Ruslar için bilgi toplamasını istedi. Burdett kabul etti ve Golos, Komünist Parti üyelik kartını kendisine vermesini istedi. Burdett artık doğrudan Sovyet disiplini altında çalışacaktı. Golos kendisine bir Stockholm bileti verdi.

Burdett'in Stockholm'de bağlantı kurduğu kişi, o sırada Sovyet işgaline direnen Finlandiya'ya gidip, bu ülkeyi izlemesini istedi. Finliler ateşkes imzalayınca Burdett, yabancı muhabir olarak Avrupa'da kalmaya karar verdi. Moskova üzerinden Bükreş'e, oradan Belgrad'a gitti. Burada Lea Schiavi'yle tanışıp evlendi. İtalyan dergileri için çalışan Lea, Mussolini'nin adını söylerken yere tükürürdü. Böylece siyasal görüşleri yüzünden İtalyan yetkililerin tepkisini çekiyordu ve bu yüzden işini sürdürme şansı giderek azalıyordu.

Belgrad'da NKVD yeniden Burdett'la temas kurdu ve bir tramvay durağında tek gri eldiven giyip, diğerini elinde tutacak uzun boylu bir adamla buluşmasını söyledi. Bu adam Winston'a, tanıması gereken altı Yugoslav yetkilisinin adını verdi. Gerçi Burdett, bu görevi yerine getirmek için çok az çaba harcadığını daha sonra anlatacaktı.

Burdett, mart 1941'de Ankara'ya geldi ve Ankara Palas'a yerleşti. Sovyet Elçiliği'ni ziyaret ederken, Antonina Gaglovina adlı kadın diplomata, Moskova için yaptığı işleri anlattı. Birkaç gün sonra, genç, iyi giyimli bir Rus kendisini otel odasında ziyaret etti ve "Her şey çok iyi. Bize yararlı olabilirsin. Bağlantıyı Madam Gaglovina'yla kuracaksın" dedi.

Burdett'ın görevi, Türkiye'nin iç ve dış siyaseti konusunda raporlar yazmaktı. Ankara'daki diğer diplomatlar ve gazeteciler gibi, Ruslar için de kilit konu, Türkiye'nin tarafsızlığının anlamıydı. Gerçeği bulmak ise zor değildi. Amerikalılar ve İngilizler, Türklerin savaş dışı kalmak ve Müttefikler'e yönelmek istediklerini çok iyi anlamışlardı. Türkler Almanları kendilerine düşman etmekten dikkatle kaçınacaktı ve Ruslardan nefret etseler de, kışkırtıcı bir şey yapmayacaklardı.

Ancak Berlin ve Moskova'da ideolojinin baskısı altındaki yetkililer için en belirgin gerçekler bile, derin kuşkuyla karşılanırdı. Burdett'ın, bütün gazetecilerin yazdıklarından hiç de farklı olmayan raporları, gizli olduklarından ve el altından sağlandıklarından, Sovyetler için daha güvenilirdi.

Gaglovina, Burdett'ın görüşmeleri sırasında ilettiği çalışmalardan memnundu. Gerçi amatör bir casustu ve kendilerini çoğu kişinin tanıyacağı bir kafede Burdett'la buluşmaya bazen elçiliğin büyük otomobiliyle gelirdi. Hiçbir Batılı istihbarat servisi anlaşılan bu olayı fark etmemişti.

Sovyetlerin izlediği siyasetten düş kırıklığına uğrayan Burdett, sonunda kopmak istedi. Bu kararını mart 1942'de Gaglovina'ya bildirdi. Kadın, önemli bir kaynağı yitirmekten kızgındı. Burdett, hemen sonra CBS adına bir haberi izlemek için Hindistan'a gitmek zorunda kalmıştı. Bu arada Lea da Sovyet işgalindeki Kuzey İran'a gitmeye karar verdi. Birlikte yolculuk ettiği grup, Sovyet işgal ordusu karargâhının bulunduğu Tebriz'den otomobille yola çıkmış, günü bir Kürt köyünde geçirmişti. Dönüşte silahlı iki İranlı otomobili durdurup Lea'ya ateş ettiler. Şoför kaçmak için gaza sonuna dek bastı. Adamlar ateş etmeyi sürdürürken otomobil sarsılarak yol aldı. Lea birkaç dakika sonra öldü.

Araştırma için İran'a giden Burdett, yetkililerin, yabancı bir gücün karıştığı olayı örtbas etmekte kararlı olduklarını gördü. Başlangıçta karısını faşistlerin öldürdüğünü düşündü, sonra Rusların sorumlu olduğuna karar verdi. Bölge tümüyle Rus askeri denetimindeydi ve eğer kaldıysa, İran'da çok az Mihver ajanı vardı. Lea Burdett'ın, kocasının saflardan ayrılmasının öcünü almak isteyen

NKVD tarafından mı, yoksa kendi karıştığı bir istihbarat olayı nedeniyle mi öldürüldüğü giz olmayı sürdürüyor.

Trajik ve dramatik kişisel deneyler, bir Amerikan kuşağına dünyanın acı gerçeklerini öğretiyordu. Başlangıçta haberi, ilgisiz tarafsızlar olarak izlediler; sonra da haberin içine düştüler. ABD İkinci Dünya Savaşı'na girerken, Amerikalılar artık olayları hem izleyip, hem de onlara yön vereceklerdi.

Sekizinci bölüm

Amerikalılar geliyor
1942-1943

Bir koltuğa iki karpuz sığmaz.
Türk atasözü

Düşman orduları sınırlarında beklerken Türkiye'yi 1941-1942 kışı işgal edip teslim aldı. Ankara'da sıfır derecenin altındaki soğukta insanlar donarak öldü. Bir hafta yağan karın ardından 4 ocakta ülke felç oldu. Stokçuluk ve ulaşım sisteminin çöküşü, ekmek istihkakında sürekli azalmaya yol açtı. Yakıt sıkıntısı, binaların haftada iki ya da üç saat ısıtılması ve sıcak suyun günde yalnızca birkaç saat akması demekti.

Ancak bu güçlükler, savaşın ya da Alman işgalinin altındaki komşu ülkelerde olup bitenle karşılaştırıldığında çok azdı. Amerikalılar bu olayları öğrendikçe, Nazi karşıtı davaya daha çok bağlanıyorlardı. Başkan Roosevelt'in Naziler için dediği gibi, "Kimse bir kaplanı evcilleştiremez ya da sevimli bir kediye çeviremezdi."

İstanbul'daki bir Amerikalı askeri ataşe, bir Alman askerinin çektiği ve Romanyalı Yahudilerin toplama kampına yollanışını gösteren fotoğrafları elde etmişti. Yük vagonlarının içinde beş altı gün, aç susuz kapalı tutulan bu kişiler, yolculuk sırasında ölüyorlardı. Geride hiç iz kalmaması için cesetler sönmemiş kirece atılıyor, giysiler de satılıyordu.

Birkaç gün sonra aynı Amerikalı, Von Papen'in de bulunduğu bir yemek davetindeydi. Alman Büyükelçisi dramatik sözlerle kadeh kaldırdı: "Bildiğiniz gibi Almanya her zaman barıştan yanadır." Von Papen, Amerikalı subaya dönerek ekledi: "Umarım Amerika bunu fark eder." Rahatsız olan Amerikalı başka yöne baktı. Subayın yanında oturan konuk, "Büyükelçi sizle göz göze gelmeye çalışıyor" dedi. Amerikalı bu kez duymazlıktan geldi. Bir başka Amerikalı diplomat, 1941 aralığında defterine şunları yazıyordu: "Yıldırımlar, Türkiye'nin her yanına düştü. Umarım sıra bi-

ze gelmez!" Ertesi gün Japonlar, Pearl Harbor'ı bombaladı. Amerika artık sonuna dek savaştaydı.

Hâlâ tarafsız olan İstanbul'un hâlâ titreşen İngiliz ve Amerikalı yerleşiklerinin 1942 yeni yılı kutlamaları için kimi avuntuları vardı. Ülkeleri artık savaşta müttefikti. İstihbarat güçleri Nazi işgalindeki Avrupa'ya dönmeye hazırlanıyordu. Rusya içlerindeki Alman orduları, darbenin çoğunu, ilerleyişlerini durduracak kadar yoğun sert kıştan yiyorlardı.

Hitler SSCB'yi önce 1941 ilkbaharında işgale niyetlenmiş, ancak Yugoslavya ve Yunanistan'a yapılan saldırı, Sovyetler Birliği saldırısını haziran sonuna ertelemişti. "General Kış" Soyvetler'in yardımına gelmeden Almanlar Rus direnişini kıramadılar. Berlin'in bütün zamanlaması altüst oldu. 1942'de karlar eridikten sonra Türkiye'ye yapılacak saldırıya hazırlanmak yerine, her Alman askeri şimdi Rus cephesi için gerekliydi.

Alman saldırısı Stalin'de, işgal birliklerinin ikiye ayrılması ve SSCB'ye yeni ikmal yollarının açılması için Türkiye'yi savaşa çekme düşüncesini uyandırdı. Almanya-Türkiye çatışması yaratmak için şubat 1942'de Von Papen'in öldürülmesi emrini verdi. Ancak Von Papen cinayet girişiminden kurtuldu ve Türkler, Moskova'nın oyununu açığa çıkarttı. Şimdi Türkler, SSCB'ye daha çok öfke ve kuşku doluydu. Sovyetler Birliği'nin işgaliyle uğraşan ve Türkiye'nin düşman tarafla işbirliği yapmasından kaygılanan Hitler, tarihi bir karar verdi: Türkiye'yi işgal etmeyecek, tarafsız tutmak için her şeyi yapacaktı.

31 mart 1942'de Berlin'de verilen yemek davetinde Hitler, "Siyasal ve duygusal düzeyde Türkiye ile Alman İmparatorluğu arasında ittifaka hiçbir engel yoktur" dedi. Sovyetler'e yardım gitmemesi için Boğaz'ın tarafsızlığı konusunda güvence vermeye hazırdı. Hitler'in egemenlik alanını görmeleri için Alman yanlısı Türkler davet edildi. İçlerinden biri, "Gittiğimiz her yerde, bütün Almanların Türk ulusu için duyduğu saygı, hayranlık ve sevgiyle karşılaştık" diye yazdı. Heyet, Berchtesgaden'i, Viyana, Ukrayna ve Karadeniz kıyısında yeni ele geçirilmiş Sivastopol'u ziyaret edip, "üç yıldır zafer üstüne zafer kazanan orduyu" denetledi. Almanlar, ABD'nin verip İngilizlerin dağıttığı askeri malzemeyle yarışmak için Türkiye'ye askeri malzeme sözü verdiler.

Gerilimin bu yolla azalmasıyla Cumhurbaşkanı İnönü, ilkbahar ve yaz aylarını, hipodromda at yarışları izleyerek geçirdi. Bir yıllık kesintisinin ardından Ankara, Alman işgalindeki Yunanistan ve Bulgaristan'ı Türkiye'ye bağlayan demiryolu köprülerini hazi-

ran 1942'de yeniden açacak kadar kendisine güveniyordu. Stalingrad, Alman Altıncı Ordusu'nun kuşatmasına umutsuzca direnirken, İstanbul, Taksim Parkı'nı genişletti. İstanbul Belediye Başkanı övünüyordu: "Türkiye'nin sulh ve sükûn içinde, felaketlerden uzak olmasının sebebi, savaşmayı bilen önderlerimizin, barışın da nasıl korunacağını bilmelerindendir." Bir diplomat şu gerekçeyi savunuyordu: "Türkiye'nin konumunun ne denli güç olduğunun ve nasıl tehlikeli bir oyun oynadığının çok az kişi farkında. Türkiye, tehlikeli tarafsızlığını koruyarak, müttefik davasına en büyük katkıyı yapmıştır." Hava koşulları, savaştan daha çok ölüme neden olmuştu. Ocak ayının kar fırtınalarını haziranda sıcak dalgası, ekimde şiddetli yağmurlar, kasımda sert fırtınalar, aralıkta da deprem izlemişti.

Müttefikler Türkiye'nin tarafsızlığından yalnızca, bu ülkeyi istihbarat toplamakta ve Avrupa direniş hareketlerini desteklemekte üs yaparak yararlandılar. Ancak bu eylemler, Almanların saldırmasına, Türklerin de Müttefikler'i sınırdışı etmesine neden olacak bir kışkırtma yaşanmadan gerçekleşmeliydi.

İngilizler yolu açmıştı; yeni Müttefikler'i ABD, şimdi kendi casusluk çabalarını başlatacaktı. Office of Strategic Services (OSS) ABD'nin istihbarat örgütü olarak daha düzenlenmemişti. Örgüt başkanlığına atanan William Donovan, Balkanlar, Türkiye ve Ortadoğu gezilerinde, Almanların gizli operasyon ve propagandanın temel rol oynadığı yeni bir tür savaş yürüttüğünü görmüştü. Balkanlar'ın, Almanların yumuşak karnı olabileceğini de öğrenmişti. Donovan tam anlamıyla sıfırdan başlayarak, amatör de olsa, casuslar, değerlendirme uzmanları ve gerilla savaşçılarından oluşan etkileyici bir grup kurdu.

Türkiye operasyonları için hazırlanan OSS planı "Proje NET1" şu noktaları içeriyordu: "Türkiye, düşman işgali altındaki bütün güneydoğu Avrupa'ya sızmak için üs olabilir. Bu bölgeye tek kara bağlantısı, İstanbul'dan uzanıyor. İzmir'den de küçük tekneler Oniki Ada'ya, Ege adalarına ve Yunan anakarasına ulaşabilir." Bu üs, "her tür yıkıcı eylemi örgütlemek amacıyla bu bölgeler için ajanlar ve gruplar" oluşturabilir, sızmalarını sağlayabilir ve bunlara yardım noktası olabilirdi. Türkiye'deki OSS operasyonlarının temelinin oluşturulmasında ilk adım, Betty Carp adındaki küçük, toparlak kadının 9 ocak 1942'de İstanbul Haydarpaşa Tren Garı'ndan Toros Ekspresi'ne binmesiyle başlamıştı. Carp, eski dostu Allen Dulles tarafından OSS'ye çalışması için Washington'a çağrılmıştı.

Carp, İstanbul'daki yabancıların hiç kuşkusuz en ünlüsüydü. 1898'de Avusturyalı-Macar karışımı bir ailenin üyesi olarak İstanbul'da doğdu. 16 yaşında, santral memuresi olarak Amerikan Elçiliği'nde çalışmaya başladı. Carp aralarında dükkân sahipleri, polisler, memurlar ve onu aşkın ülkeden diplomatların da yer aldığı yüzlerce kişiyle dost oldu. Konsolosluğun bilmek istediği her şeyi öğreniyor, bürokratik engelleri aşıyor ve verimsizliğiyle ünlü bir toplumda neredeyse büyülü bir hızla iş başarıyordu. Diplomat dostları başka merkezlere atandığında, Carp dünya çapında bir arkadaş ağı kurdu ve onlarla bağlantıyı sürdürüp hayır işleri için kendilerinden para topladı.

Carp, o denli yeri doldurulmaz hale gelmişti ki, resmen yalnızca bir santral memuresi olduğu halde, kendisine daha fazla sorumluluk veriliyordu. ABD Büyükelçisi'nin yazdığı tavsiye mektubunda Carp'ın "algılamadaki çabukluğu, duyarlılığı ve ortaya çıkan hemen hemen her soruna pratik çözüm bulmadaki şaşırtıcı verimliliği"nden sevgi ve saygıyla söz ediyordu. Carp, İstanbul'daki herkese "yerel gelenekler konusunda danışmanlık, [hayır işleri] iş bulma ve psikolojik destek" sağlamada yardım etmişti. Kısacası, "Olağanüstü bir kişiliktir, bütün insanlara karşı derin anlayış, hoşgörü ve sevgi doludur, kendi çıkarlarından ve başkalarına kötü niyetten ya da kıskançlıktan tümüyle uzak kalmış ve tanıdığım en özverili kişi olmuştur." Carp, her zamanki alçakgönüllülüğü ve pratikliğiyle patronuna "Bu mektubu herhangi bir erkeğe nasıl verebilirim?" diye sormuştu. Sonra da eklemişti: "Sarırım postalarım."

Allen Dulles, İstanbul'da Dışişleri Bakanlığı memuru olarak görev yapmıştı ve Carp'ın ilk hayranlarındandı. OSS'nin kurucularından biri olarak, Balkanlar ve Türkiye'de operasyon başlatılması için Carp'ın görevlendirilmesini önerdi. "Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği'nde yirmi yılı aşkın süredir çok güvenli ve önemli konumdadır. Kişisel olarak 1920'den beri tanıyorum ve kendisine tümüyle kefil olurum. Yakındoğu'ya ve bu bölgedeki önemli kişilere yönelik olağanüstü bilgisine ek olarak İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Yunanca ve Türkçe'yi mükemmel konuşur ve yazar."

Carp'ın Washington'a gidişinin sözde gerekçesi, Dulles'in hukuk bürosunda çalışmaktı. Bir dışişleri görevlisi Carp'a takılarak, hukukun hangi dalında çalışacağını sorduğunda, o da şakayla yanıt verip, boşanma davalarında uzmanlaşacağını ve başlangıç olarak görevlinin davasını üstlenebileceğini söylemişti.

Carp'ın Amerika'ya yolculuğu büyük bir sıkıntıydı. Soğuk İs-

tanbul'dan Beyrut'a, oradan Kudüs'e, Kahire'ye, oradan da Hartum'a geçti. Motordaki arıza yüzünden uçak Orta Afrika'ya inmek zorunda kalınca, uzak bir sömürge karakolunda sıcaktan kavrularak üç gün geçirdi. Sonunda dayanılmaz ölçüde nemli olan Nijerya'ya ulaştı. Rommel saldırıya geçmişti. Bir İngiliz subayı Carp'a sordu: "Şu günlerde Ronunel'i Kahire'de Shepherd Otel'in barında otururken görürsek korkunç bir şey olur değil mi?"

12 şubatta bir başka uçakla Gambia'ya giden Carp, burada, diğer yöne gitmekte olan ABD'nin yeni Ankara Büyükelçisi Laurence Steinhardt'la karşılaştı. Büyükelçinin uçağı, önceki gün uygun iniş sinyali vermediği için İngiliz uçaksavarlarına hedef olmuş ve Steinhardt ölümden dönmüştü. Sağ kaldığı için şanslıydı. Bu olaydan üç saat önce Fransa'nın işbirlikçi Vichy hükümetine bağlı üç uçak havaalanı yakınında düşürülmüştü.

Carp bundan sonra kırk sekiz saatlik fırtınalı bir uçuşla Trinidad ve Bermuda üzerinden Baltimore'a ulaştı. Yolculuk beş hafta sürmüştü. Washington'da hemen işe koyuldu. Bütün nitelikleriyle Türkiye'yi; OSS'ye çalışabilecek Amerikalı öğretmenler, misyonerler, tütün ve petrol işinde çalışanları ve gazetecileri; dikkat edilmesi gereken Mihver ajanlarını rapor üstüne rapor yazarak anlattı. Özellikle, Socony Petrol Şirketi'nin Türkiye müdürü Archibald Walker'ın OSS için iyi bir yatırım olacağını belirtti. 59 yaşındaki Walker, şirket adına Balkanlar'ın her yanında 35 yıl çalışmıştı. İnce, uzun ve sarışındı, heyecanlı kişiliğini yansıtan kırmızı teni vardı. Carp, Walker için "Çok dağınık, çok yetenekli, çok zeki, ancak tek kanalda çalışan kafasını ve düşünme, hareket bağımsızlığını aşırıya götürüyor" diye yazdı. Alman Elçiliği'ni ziyaret eden hiç kimse evine giremezdi; Alman müziği dinleyen arkadaşlarıyla bile bozuşmuştu. İstanbul'un en konuksever kişilerinden biri olan ve İstanbul'un en ünlü evlerinden birinde oturan Walker'ın konukseverliğinden dışlanmak, gerçek bir cezaydı.

Kararlı, zarif ve cana yakın Walker, hem sert hem de duygusaldı. "Bir ülke işgal edilir edilmez, [o ülkenin] büyükelçisine koşar, kendisine evini, otomobilini ve cüzdanını sunardı. OSS'nin bağlantı kurması üzerine Walker, İstanbul'da istihbarat toplamayı kabul etti. Carp, iki Amerikalı tütün alıcısını da Walker'ın ilk ajanları olarak seçti; İstanbul'a gelen ve Boğaz'dan geçen Mihver gemilerini gözleyeceklerdi.

OSS aynı zamanda, Yunanistan'a sızdırılacak Yunanlılar ya da Yunan kökenli Amerikalılar da arıyordu. Arayış, Carp'ı ummadığı yerlere götürdü. Mart 1942'de bir cuma gecesi, New York'un vah-

şi rıhtım bölgesinde pis bir Yunan lokantasına gitti. Duvarlardaki yazılar, solcu müşterileri "Rusya'ya yardıma" çağırıyordu. Diğer müşteriler ise Yunanlı işçiler ve denizaltı kaynayan sularda yaptıkları tehlikeli yolculuklarla İngiltere'ye nasıl malzeme taşıdıklarını Carp'a anlatan ticaret gemicileriydi. Köşede bir masaya oturan Carp, mükemmel Yunancasıyla yemek ısmarlayıp, akıcı diliyle herkesi etkiledi. O denli sevilmişti ki, herkesi ertesi akşam 20.00'de yapılacak Rusya'ya yardım mitingine davet etti.

Ertesi gün verilen saatte lokantaya gitti, ama Yunanlıların her zaman her şeye geç başladığı ve saat 22.00'ye dek hiçbir şey olmayacağı kahkahalar arasında kendisine anlatıldı. Ev sahipleri, "Tabii ki, 22.00'de başlayacağını söyleseydik, geceyarısına dek kimse gelmezdi" dediler. Sonunda "pazarlık" giysileriyle gelen 300 kişi lokantayı doldurdu. Bira içip, Yunan yemekleri yediler; Stalin, Roosevelt ve Churchill'in sağlığına kadeh kaldırdılar. Kalabalığın tanımadığı konuklar uyarıldı. Lokanta muhafızı, "Burası uluslararası bir yer" diye homurdandı, "herkes girebilir, hatta faşistler de girebilir, ama faşistler bir daha dışarı çıkamaz."

İlk konuşmacı, uzun bir söylevle birlik çağrısı yaptı ve herkese, General MacArthur'u, harika Kızıl Ordu'yu düşünmeleri ve Amerika savaşı kazanana dek çarpışmaları için yalvardı. Yurtsever konuşmanın havası sonra değişti. Kızıl Ordu, askerleri komünistlerden oluştuğu için bu denli cesur savaşıyorsa, kendisinin de komünist sayılmaktan gurur duyacağını söyledi. "Yunanlılar! Ülkenizin trajik kaderi yalnızca İngiltere yüzündendir! İngiltere sizi yarı yolda koydu, size yardım etmedi, bundan sorumludur!" Türklerin de güvenilmez olduklarını ekledi. Carp'ın masasında oturan bir adam kalkarak, İstanbul'dan önemli bir konuk aralarındayken Türklere saldırmanın nezaket dışı olacağını söyledi. Bir başka Yunanlı Carp'a seslendi: "Bilmek istiyoruz: Türkiye uygun zamanı mı kolluyor, yoksa Mihver'le işbirliği mi yapacak? Yeni Türkler eski Türkler hepsi aynı." Ancak bu toplantılarda Carp, OSS için Yunanlı gönüllüler bulmaya başladı ve bu kişiler birkaç ay sonra Türkiye'de çalışmaya koyuldular.

Carp'ın, Yunanlılarla çalışma dışında görevi, ABD'yi ziyaret eden Sovyet yetkililerle konuşmak ve Moskova'nın ne düşündüğü konusunda değerlendirme yazmaktı. Kilit bağlantılarından biri, Washington'daki Sovyet Büyükelçisi'nin sekreteri olan ve Carp'ın İstanbul'dan tanıdığı eski bir dosttu. Daha mart 1943'te, Carp, Sovyetler'in savaştan sonra sınırları boyunca "dost komşu ülkelerden oluşacak bir koruma zinciri" oluşturma niyeti taşıdığını yazmıştı.

Carp'ın yeteneklerinden çok etkilenen Dulles, savaşın sonunda Carp'ın İsviçre'de kendisine katılmasını istedi. Ama Carp, İstanbul'daki eski işine dönmeye karar verdi. Carp'ın Amerikan yurttaşlığına geçme isteğini belirten belgeyi, OSS Başkanı William Donovan imzalamıştı. Ağustos 1953'te ise, bir dışişleri görevlisi giderlerin azaltılması amacıyla Carp'ın işine son vermeyi kararlaştırdı. O zamanki CIA'nın başkanı Allen Dulles, konunun görüşüldüğü toplantıya öfkeyle dalıp masayı yumruklayarak, Betty Carp'ın işten atılmasının "ulusal utanç" olacağını ve ABD güvenliğini ciddi biçimde zayıflatacağını açık seçik anlattı. Carp çabucak göreve geri alındı.

Bir istihbarat servisinin kurulması, bir dizi yetenek ve kişilik gerektirmişti. İyi bağlantıları olan örgütleyici Betty Carp, siyasal gelişmeleri gözlemledi ve kullanılacak adamları buldu. Archibald Walker, projeleri başlatmakta mükemmel olan, enerjik bir eylem adamıydı. İstanbul'daki olayların da göstereceği gibi, OSS'nin zayıflığı, deneyimli istihbaratçılardan yoksun olmasıydı.

Bu dönem, yalnızca ABD istihbaratının doğuşunu simgelemekle kalmadı, ABD diplomasisinin biçim ve boyutunda da dönüm noktası oldu. Zarif beyler, güzel söyleşiler ve yüksek devlet yönetimindeki dar bakış açısından oluşan eski okul yöntemleri, altüst olmuş dünya için artık yeterli değildi. Ülke dışındaki Amerikan temsilcileri artık bir dizi yeni konuyla uğraşmak zorundaydılar: Ekonomik yarışma, casusluk, propaganda, istihbarat toplama ve halkla ilişkiler. ABD'nin sorumlulukları daha geniş ve daha etkin bir dış politika gerektiriyordu. Bu çalışmaları yürütmek için yeni tiplere ve daha çok sayıda elemana gerek vardı.

ABD'nin Ankara'daki büyükelçiliği ve İstanbul'daki konsolosluğu 1939'da yalnızca bir büyükelçi, üç diplomat ve iki askeri ataşeden oluşuyordu. İki yıl sonra on bir diplomat, yirmi bir sekreter, büyük bir askeri kol ve savaş zamanı zorluklarının doğurduğu işlerle uğraşmak için yaratılan çok sayıda yeni kuruluşun temsilcileri vardı. Savaş Enformasyon Bürosu (OWI) İstiklal Caddesi'nde büyük bir büro kiralayıp yirmi Amerikalı ve yüz yerel görevli çalıştırıyordu. Ana projelerinden biri, Türk basınına haber aktarmaktı. Dış Ekonomi Dairesi, Ekonomik Refah Kurulu ve ABD Ticaret Şirketi, düşmanla ticaret yapan yerel şirketlerin ambargo kapsamına alınmasına karar verir ve Türklerin morallerini yükseltip bağlılıklarını sürdürmek için Amerikan malı sağlardı. Aynı zamanda, Almanların elinden uzak kalması için krom, meşe palamudu (deri tabaklamada kullanılıyordu), yün, fındık ve hatta

tıpta kullanmak için sandıklar dolusu afyon satın aldılar. Bu malların çoğu depolarda saklandı ve savaşın ardından ucuz fiyatla satıldı. Alman savaş çabaları için neyin önemli olduğunu kimse kestiremezdi. Örneğin Müttefikler, Almanya'nın Türkiye ve başka yerlerdeki ajanlarına ödeme yapmakta kullandığı sahte İngiliz sterlinini basmak için kaliteli Türk pamuğu kullandığını daha sonra ortaya çıkardılar.

"Lend-Lease" bürosu, Türklerin savunma malzemesi isteklerini karşılamak için askeri yardım sağladı. Gerçi bu malzeme, Türk askeri üslerinde çürüdü. Bu Sovyet diplomatı yakınıyordu: "Amerikalılar siz Türklere çok silah veriyor."

"Ama Amerikalılar size çok daha fazla veriyor" diye yanıtladı Türk diplomatı.

"Evet" dedi Rus, "ama biz onları kullanıyoruz."

ABD Dışişleri Bakanlığı, bu yeni savaş kuruluşlarına karşı üstünlüğünü korumak ve yeni diplomasinin değişen gereklerine uymak için çok zorlandı. 1942 başında Ankara'ya ABD büyükelçisi olarak gelen Laurence Steinhardt, bu yeni değişiklik döneminin uygun bir simgesi ve yöneticisiydi. Aşırı coşkuyu yasaklayan eski diplomasi okulunun bu kuralını hiçbir zaman kabul etmeyecek etkin, enerjik, gözlemci, kimi zaman zorlayıcı akıllı bir avukattı. Canlı özgüveni, şakacı tavrı ve sorunları gerçekçi biçimde çözme yaklaşımıyla tam bir Amerikalıydı. Steinhardt görünüşüyle uzun boylu, yakışıklı, nazik ve gösterişli film yıldızları arasından seçilmiş bir Amerikan büyükelçisi gibiydi. Türkler, açıksözlülüğünü sevmişlerdi.

İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen, başlangıçta Steinhardt'ın gayretli ve kendinden fazla emin olduğunu düşünüp eklemişti: "İşleri, kendisinden başka hiç kimsenin beceremeyeceğine inanma eğilimi var. Kendi parlak kişiliğinin pırıltılarından gözü kamaşıyor. Başka hiçbir şeyi görmüyor." Başkan Roosevelt'in "New Deal" siyasetinin izleyicisi bir demokrat olarak Steinhardt, liberalizmin yeni dilini konuşuyor, bazen de İngiltere'nin emperyalist yaklaşımını eleştiriyordu. Amerika'nın yeni uluslararası etkinliğinin bir temsilcisi olarak belirgin, kimi zaman da küstah bir özgüven taşıyordu. Bir yemekli toplantıda İngiliz konuklara, "Son savaşı, paramızı ve askerlerimizi mücadeleye sürerek sizin için kazandık" demişti. "Bu savaşı da sizin için kazanacağız, ama bir farkla." ABD ve SSCB dünyanın birinci güçleri olacaktı; Avrupalılar, "Amerika'nın kendi yaşamlarında ne denli önemli rol oynayacağını" anlamalıydılar.

Yeni Amerikan büyükelçisinin ABD ve İngiltere Dışişleri bakanlıklarının kimi yetkililerince sevilmemesinin bir başka nedeni vardı: Yahudi'ydi. Demokrat Parti siyasetinde etkin olan Steinhardt, Roosevelt'in güçlü bir destekçisi olmuş, başkan da kendisini sırasıyla İsveç ve Peru'ya büyükelçi olarak yollamıştı. Bu atamalardan önce, ABD'nin yalnızca üç tane Yahudi büyükelçisi olmuştu ve üçü de Osmanlı döneminde Türkiye'de görev yapmıştı.

Steinhardt, 1939'da SSCB'ye büyükelçi olduğunda, Nazi gazeteleri ve Yahudi karşıtı Amerikalıların saldırısına uğramıştı. Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle İkinci Dünya Savaşı başladığında, Moskova'daydı. Binlerce Yahudi ve Polonyalı, Almanlardan kaçıp doğuya, Sovyet işgali altındaki bölgeye gitti. Polonya asıllı Amerikalılar ve Amerikan Yahudi örgütleri bu göçmenlerin güvenlik içinde ABD'ye ulaşmasına yardım edilmesi için Dışişleri Bakanlığı'nı mektup bombardımanına tuttular. Ne Dışişleri Bakanlığı, ne de vize ve göçmen işlerinden sorumlu bakan yardımcısı Breckinridge Long bu isteğe olumlu bakıyordu. Long, kaba ve yıkıcı göçmenlere karşı kendisini koruyucu bir kalkan olarak görüyordu, yasal kısıtlamalara virgülüne dek uyulmasını istedi. Almanlardan canını zor kurtarmış kişilerden, geçmişlerini, yurttaşlık durumlarını, eğitimlerini ve mesleklerini kanıtlayacak belgeler getirmeleri isteniyordu.

Yahudi liderler, göçmenlerin önemli bölümüne yardım için tek yolun, Beyaz Saray'a gitmek olduğunu fark ettiler. Roosevelt, katı kuralcı ABD konsoloslarının vize başvurularını geri çevirme yetkilerinin azaltılması ve "tanınmış aydınlar ya da işçi liderlerine" daha kolay işlem yapılması için özel emir yayınladı. Göçmenlerin Rus ya da Alman ajanı olabileceklerini öne süren Long, bu emri geri çevirmeye kararlıydı.

Trajik bir biçimde, Long'un gereksindiği bahaneyi Steinhardt sağladı. Steinhardt'ın kökeni, hem bu göçmenlere yakınlık duymasına, hem de ABD'ye girmelerinden kaygılanmasına nedendi. Steinhardt'ın da aralarında olduğu New York'taki varlıklı ve üst düzeydeki Alman-Yahudi toplumunun seçkinleri, kendilerini dışlamaya çalışan yüksek sosyeteye girme tutkusu içindeydiler. Dışlanmış bir topluluk oluşturmaları, toplumsal adaletsizliğe duyarlık göstermelerine yol açıyor, ancak züppe bir toplumsal kesime öykünme isteği, kendi konumlarını tehdit edecek ya da lekeleyecek her şeye karşı bu topluluğu da duyarlı kılıyordu. Kimileri, yoksul Doğu Avrupa Yahudilerinin büyük ölçekte göçünün, Yahudi karşıtlığını tırmandırmasından kaygılanıyordu. Steinhardt'ın özgüvenliklerini de bu yaklaşımlar biçimlendirmişti.

Steinhardt, Moskova'dan yolladığı raporlarda, göçmen kabulünde dikkatli olunması gereğini vurguladı. Büyük çoğunluğun, başkanın özel programından ya da ziyaretçi vizesinden bile yararlanamayacak durumda olduğunu bildirdi. Şöyle sürdürdü: "Bir lise coğrafya öğretmeni, tanınmış bir aydın, el işçiliği yapmış herkes de işçi lideri olarak nitelenmezse, şimdiye dek tek bir tanınmış aydın ya da işçi lideri elçiliğin kapısından içeri girmemiştir."

Raporda, çoğu göçmenin Siyonist İşçi Partisi, Yahudi Sosyalist Birliği ve Yahudi Ortak Paylaşım Komitesi içinde siyasal faaliyet gösterdiğini yazdı. İnanılmaz biçimde, bu insanları, "Bütün siyasal örgütlerini ABD'ye aktarabilecek profesyonel siyasal kışkırtıcılar" olarak niteledi. Steinhardt, raporunu şöyle tamamladı: "Göçmen yanlısı örgütlerin de, tarihinin bu en tehlikeli döneminde ABD'nin esenliğinin korunmasından çok, bu talihsizlere barınak bulmakla ilgilendikleri açıktır. ABD'ye girişi hâlâ bir hak değil, bir ayrıcalık sayıyorum." Long telgrafı Roosevelt'e yetiştirdi ve başkan kuralları sıkılaştırmayı kabul etti. Steinhardt'ın iddiaları gülünçtü. Siyonistler ve birlikçiler Nazizm ve komünizme karşıydılar. Bu örgütlerin ABD'deki kolları çok eskiden beri vardı ve ABD güvenliğine tehdit oluşturmaları olası değildi. ABD'de güvenli bir cennete ulaşmaları engellenen Yahudilerin çoğu sonradan Almanların eline düşünce öldürüldü.

Benzer koşullarda, Letonya'daki Japon Konsolosu Sempo Sugihara, vize verip 4 000 Yahudi'yi kurtarıyordu. Fransa bir yıl sonra düşünce, Portekiz'in Bordeaux'daki konsolosu Aristides de Sousa Mendes, aynı yöntemle birkaç bin kişiyi daha kurtardı. Hiçbir İngiliz ya da Amerikalı diplomat bu diplomatlar gibi davranmadı.

Steinhardt, Türkiye'deki görevine başlamadan önce Amerika'ya döndüğünde, Siyonistler ve diğer Yahudi grupları, göçmenlere yardım için daha fazla çaba harcamasını istediler. Steinhardt, Siyonist lider Emanuel Neumann'a, konuya hâlâ sempati duyduğunu, ancak diplomat olarak kendi konumunu korumak zorunda olduğunu söyledi.

Steinhardt kendisini, Türkiye'de de düşmanca olmaya elverişli bir başka durumun içinde buldu. Türk liderleri, bir Yahudi'nin ABD büyükelçisi olarak atanmasından ötürü karışık duygular içindeydiler. Atatürk 1933'te Roosevelt'ten, bu tür atamaları gelenek haline getirmemesini istemişti. 1942'de Steinhardt'ın atandığı kendisine bildirildiğinde Türk Dışişleri Bakanı, "Bu çok acı bir haber" demişti.

Türk hükümeti Yahudi göçmenleri, ancak çabucak Filistin'e gideceklerinden emin olduğunda ülkeye aldı. Struma Gemisi'nin öyküsü, uygulamalarıyla, Avrupa Yahudilerinin Nazi soykırımına uğramasını tamamlayan, hatta soykırımla işbirliği yapan çok sayıda ülkenin korkaklığının, önyargılarının ve bürokratik adiliklerinin simgesidir.

İşgal altındaki Romanya'dan umutsuzca kaçmaya çalışan 769 Yahudi göçmen aralarında 300 çocuk ve 200 kadınla olağan kapasitesi 100 kişi olan yaşlı Struma gemisini doldurmuştu. 12 aralık 1941'de hareketinden hemen önce Rumen yetkililer gemiye çıkıp, yolcuların para ve mücevherlerine, bazı ihtiyaç maddelerine ve hatta bakır tencerelerine el koydular. Hareketten üç saat sonra, geminin makineleri bozuldu. Struma'nın SOS çağrısına bir römorkör geldi. Ancak Rumenler, onarımın açık denizde yapılmasını isteyip, geminin limana dönemeyeceğini bildirdiler. Geminin geri dönmemesi ve beklememesi için römorkör, Rumen karasularının bitimine dek Struma'ya eşlik etti. Makineler birkaç kez daha durdu ve Struma sonunda bir Türk römorkörünce çekilip 16 aralık gecesi İstanbul'a geldi.

Paslı ve aşırı yüklü hurda gemi güvertesi, bitik ve korkulu insanlarla doluydu. İşlek Tophane rıhtımının karşısında dubaya bağlandı. Yolcuların ülkede kalmak isteyeceklerinden kaygılanan Türk polisi, herkesin gemide durmasını istedi. Kaptana, yalnızca onarım için karaya çıkma izni verildi. Türk yetkililer bütün faturaların peşin parayla ödenmesini isteyince, Amerikan şirketinin İstanbul temsilcisi Walker araya girip, gerekli dolarları sağladı.

Yolcular Filistin'e gitmek istiyordu. Ancak İngiliz hükümeti gerekli vizeyi sağlamadığından, Türkler yolcuların karaya çıkmasına ya da yolculuğu güvenli biçimde trenle sürdürmelerine izin vermiyordu. İstanbul limanından çıkmaya zorlanan aşırı yüklü ve denize dayanıksız Struma rotadan sürüklendi. Biraz daha dolaşıp başka acılar yaşadıktan sonra ve tarafsız bir devletin bayrağını taşımasına karşın bir Sovyet denizaltısınca batırıldı. Kurtulan olmadı.

ABD dış siyasetinin denetimi konusunda kurumlar arasındaki çatışma, Dışişleri Bakanlığı'nın Yahudi karşıtlığı, Steinhardt'ın kişisel durumu ve Türkiye'nin azınlıklara yaklaşımı bir konuda bir araya geldi. Haziran 1943'te Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu Dairesi Başkanı George V. Allen, "önemli duyarlıkta bir konu" için Steinhardt'a "kişiye özel ve gizli" bir mektup yolladı. Allen şöyle sürdürdü: "Yorumlarım, yalnızca işimi en iyi biçimde yapma ko-

nusundaki içten isteğimin değil, sana ve çıkarlarına duyduğum sıcak dostluk duygusunun da sonucudur." Steinhardt'ın meslekteki geleceğinin, Allen'in isteklerine uymasına bağlı olduğu yolundaki ima, sonraki yazışmaları boyunca tedirgin edici biçimde kendini gösterecekti.

Allen, Türkiye'de "Yahudi ırkından Amerikalı görevli" sayısının çok fazla olduğuna inanıyordu. Alman propagandasının Arapları ve Müslümanları, "ABD savaştan sonra bütün Yakındoğu'yu Yahudilere devretmeye hazırlanıyor" tehdidiyle alevlendirmek istediğini vurguladı. Berlin, Türkiye'deki üç Amerikan temsilciliğinin elçilik, askeri yardım ve OWI yöneticilerinin Yahudi olmalarını sömürmeye çalışıyordu.

Allen, Steinhardt'ın başarılı bir büyükelçi ve "baştan sona sadık bir Amerikalı" olduğuna inandığını söyledi. Dışişleri Bakanlığı, "dışarıya atanması için bir kişinin ırkını ya da dinini gündeme getirmekten nefret ediyordu" ama Allen, Türkiye'ye başka Yahudi yollanmaması ve orada bulunanlardan kimilerinin de başka yerlere aktarılmasını sağlamak istiyordu. Türkiye'ye atamalar engellenmezse, "Yalnızca sana değil, geniş Amerikan çıkarlarına onarılmaz zarar verilebilir"di.

Allen'in uyarıları üzerine Steinhardt, Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a Türk liderlerin "Yahudi karşıtı duygular taşımadıklarını" ancak daha fazla Yahudi yetkili gelirse kendisini suçlayabileceklerini, bunun da kişisel etkisini azaltabileceğini ve ABD-Türkiye ilişkilerine zarar verebileceğini yazdı.

Gerçekte iddiaları inandırıcı değildi. Çünkü kimse, Türklerin konuyu gündeme getirdiklerini öne sürmemişti, uygunsuz hiçbir olay yaşanmamıştı ve bütün Yahudi görevlilerin Türklerle iyi ilişki kurduklarını Steinhardt da kabul etmişti. Türkiye'deki Amerikalı Hıristiyan yetkililere itirazlar daha kolay yükselebilirdi, çünkü birkaçı Rum ve Ermeni topluluklarıyla güçlü bağlara sahip misyonerlerdi.

Steinhardt'ın gerçek tepkisi, OWI'nin Türkiye müdürü Robert Parker ve yardımcısı Hal Lehrman'a yönelikti. Steinhardt'ın Lehrman'a ilişkin yorumu, eski kuşak Alman-Yahudi seçkinlerin yeni göçmenlere karşı geleneksel önyargısını yansıtıyor gibiydi. Allen'e yazdığı mektupta Steinhardt şunları anlattı: "Hani bir lokantadaki müşterilerin, bir Yahudi'nin varlığını, yüksek sesle konuşması, külhanbeyi gibi davranması ya da görgüsüzlüğü yüzünden fark etmeleri gibi, tek bir kişi de, davranışlarıyla dikkat çekebilir. Oysa, o Yahudi'den önce lokantaya gelmiş ve yemek yemekte

olan kimliklerini kimsenin fark etmediği bir düzine iyi davranışlı Yahudi de bulunabilir."

Büyükelçinin düşmanlığı, Dışişleri Bakanlığı'nın, OWI ve diğer savaş dönemi kuruluşlarla sürdürdüğü bürokratik savaşın yerel çatışmalarını yansıtıyordu. Steinhardt, OWI İstanbul kolunun büyümesine ve bağımsız tutumuna kızmıştı; OWI yetkililerinin kişilikleri ve görevleri, onları, Steinhardt'ın olmalarını istediği noktadan daha yukarı götürmüştü. Görevleri, Türk kamuoyunu etkilemek ve gazetelerle radyo yayınlarından yararlanarak, Alman işgalindeki bölgelerden bilgi toplamaktı. OWI'nın Türkiye müdürü Parker, eski bir dış muhabirdi ve sonunda, elçilik yöntemlerinin çok ağır ve yavaş olduğuna inanmıştı. Renkli, atak muhabir ile dikkatli, disiplinli diplomat neredeyse kaçınılmaz olarak rakiptiler.

Almanların haber ve dergi dağıtması yüzünden Parker, *Life* ve *Vogue* gibi değerli dergiler dahil, OWI'nin daha fazlasını ve daha iyilerini dağıtmasında kararlıydı. Bir OWI raporunda yazıldığı gibi dergiler, "altın gibi değerliydi. Bütün sayıları zemin kattaki eski kasalarda kilit altında tutuyor, rüşvet için azar azar dağıtıyor, siyasetçilerin eşlerine ve tanınmış terzilere veriyorlardı."

OWI'ye düşmanlığına karşın, kültürel savaşlara Steinhardt da katılıyordu. Ünlü bir Alman piyanist Türk ulusal senfoni orkestrasıyla çalmak için Ankara'ya gelince, ABD de sopranoyla karşılık verdi, ancak soprano ünlü biri değildi. Steinhardt, konserden önce bir davet düzenledi. Sanatçı ise, sigara dumanının sesini etkileyebileceğini söyleyip, davete gelmek istemeyince, Steinhardt kadını azarladı: "Ne demek? Bu bir savaş!"

OWI, Amerikalıların uzman olduğu sanat dallarında daha başarılıydı. Savaş konulu Hollywood filmlerini ve savaşı anlatan haber filmlerini göstermek için İstanbul'da bir sinema salonu kiralandı. Dikkatli olmak zorundaydılar, çünkü Türk yurttaşlarına propaganda filmleri göstermek yasaya aykırıydı ve yabancı propaganda Türkiye'de sözde önlenmişti. Ama Türkler filmleri görmek için yarışıyordu. Bir gümrük görevlisi, OWI'ye gelen malzemeyi, açmadan geçirmişti. Sonra da, "Amerikalılara yardım etmekten mutluyuz. Ancak karımı ve kızımı sinemanıza getirmek istiyorum" demişti. OWI broşürlerinin gümrükten geçirilmesi karşılığında kendisine üç adet sezonluk bilet verildi. Bir gece bekçisi, kendisine bilet vermezse, OWI'nin bir görevlisini gözaltına almakla tehdit etmişti.

Filmlerin izleyicilere psikolojik etkisi büyüktü. OWI yetkililerinin fazla melodram olmasından kaygılandıkları ve Norveç'te Na-

zi karşıtı direnişi konu alan *Edge of Darkness* adlı filmden sonra Norveçli bir göçmen, ağlamaktan kızarmış gözlerle gelip sormuştu: "Halkım gerçekten bu denli acı çekti mi?" Sonra kendini toparlayıp gururla eklemişti: "Norveçlilerin nasıl olduğunu gördünüz mü?" Bir Yunanlı, Homeros'u andıran tavırlarla kollarını açarak, "Bu olay Yunanistan'da da geçmiş olabilirdi. Bu filmi tekrar tekrar gösterin ki, Türkiye'de insanlar gerçekten ne olduğunu anlasınlar" demişti.

Ancak bu başarılar, OWI'nin kendi örgütsüzlüğü, iç çatışmaları ve elçilik yönergelerini gözardı etme eğilimleri arasında gerçekleşiyordu. Bir Türk görevli, OWI için "Bir tımarhane" demişti. OWI'nin bir yetkilisi ailesine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Son birkaç ayın dökümü çok acıydı. İhanetler, entrikalar, kıskançlıklar ve karanlık köşelerde çevrilen dolaplarla doluydu."

1942'nin Şükran Günü'nde Parker, Amerikalıların pikniğinden dönüp, gelen mektupları toplamak için ofisine geldi. Elçiliğin posta odası kapalıydı. Parker en kestirme yolu seçip, kapıyı tekmeyle açtı. Bu da Steinhardt için bardağı taşıran son damla oldu. Bundan sonraki birkaç ayı, Parker'ın geri çağrılmasını ve bir daha hiçbir tür görevle Türkiye'ye gelmemesini sağlamaya çalışmakla geçirdi.

ABD Büyükelçiliği için çalışan Yahudilerin sayısına getirilen eski kısıtlamaları hatırlayan Steinhardt, OWI ofisinin "çok sayıda Levanten Yahudi" dahil fazlaca azınlık üyesiyle dolu olmasından yakındı. Ancak OWI bordrosuna bakıldığında, Yunanlı, Slav ve Ermeni adlarına göre çok daha az Yahudi vardı. Bütün bu gruplardan adam çalıştırmanın da gerekçesi güçlüydü. OWI, Balkanlar'daki gelişmeleri izleyip çeviri yaptığından, yalnızca İngilizce değil, Türkçe, Bulgarca, Macarca ve Rumence gibi dilleri çok iyi bilen kişilere gerek duyuluyordu. İşgal altındaki ülkelerden gelen Yahudi göçmenler, bu dilleri çok iyi konuşuyordu ve bu bölgelerdeki son gelişmeleri biliyorlardı. Müttefikler'e yakınlık duydukları gerekçesiyle resmi Türk Haber Ajansı'ndan atılan Yahudi gazeteciler ancak OWI'de iş bulabilmişlerdi.

Renkli OWI görevlileri ile Steinhardt arasında, ülkesindeki en gözde tatil köyünün sahibi varlıklı Romanyalı George Littmann gibi kişilerden kaynaklanan başka anlaşmazlıklar da vardı. Littmann, Park Otel'in lüks bir süitinde kalır, monokl takar ve her zaman güzel bir kadınla dolaşırdı. Bir dostu yıllar sonra onu, Avrupalı aristokrat rolüne çıkmış Rodney Dangerfield'a benzetecekti.

Littmann, OWI'ye katılmadan önce İngiliz istihbaratında çalış-

mış, ancak üstleriyle bozuşmuştu. İngilizler, Littmann'ın Rumen göçmenlere vize satmaya çalıştığını, hatta bir düşman ajanı olabileceğini öne sürmüşlerdi. OWI'nin bir yetkilisi, bir İngiliz istihbaratçıya, Littmann ailesinin bütün üyelerinin göçmen olduğunu ve oğlunun Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde pilotluk yaptığını söylediğinde İngiliz, "O tipler de en kötüleridir" demişti.

Littmann'ın Rumen yetkililerle bağlantısı, Nazi karşıtı bildirilerin kaçırılmasında ve Rumen liderlerle gizli temas kurulmasında yararlıydı. Ancak bu eylemlerden bazıları elçilik yetkililerinin bilgisi dışındaydı ve 1943 yazında Steinhardt, OWI'den Littmann'ın derhal işten atılmasını istedi. OWI karşı çıktı. Bu Steinhardt'ı daha da öfkelendirdi ama, sonuçta örgüt direnmekten vazgeçti.

Güvenlik, süregelen bir sorundu. İngilizler, Türkler ya da OSS, sık sık şu ya da bu OWI çalışanının düşman ajanı olduğunu öne sürüyordu. OWI'nin bir Türk çalışanının Alman ajanı olduğu anlaşıldıysa da kuruluş, suçlananların çoğunun masum olduğunu savunuyordu: Bir çalışan, gerçek bir Bulgar casusuyla aynı adı taşıyordu; bir Yunanlı ise, adamın lekesiz bir sicili olduğu Yunan Büyükelçiliği'nce ısrarla bildirilmesine karşın, babası faşist destekçisi olduğu için işten atıldı. OSS, OWI'nin ofisteki emniyet ajanının maskesini düşürerek Türkleri rahatsız ettiğini söyleyecek kadar ileri gitti.

OWI yetkililerinin çoğu dışişleri standartlarına göre oldukça kural dışı sayılırken aynı şey, Steinhardt ve yardımcısı Robert Kelly için de söylenebilirdi. 1942'de 48 yaşında olan Kelly, Bostonlu yoksul bir aileden gelmiş, ancak Harvard'ı bitirmişti. Bu üniversitede Rusça eğitimi gören Kelly, Rusya'ya da hayrandı. Askeri ataşe olarak bulunduğu Litvanya'dan Lenin rejiminin ilk yıllarını anlatan raporlar yollamıştı. Sonra Dışişleri Bakanlığı'na girdi ve 1926-1937 arasında Doğu Avrupa Dairesi'ne başkanlık yaptı. Kelly, bu bölümün ilk Rusya uzmanlarını yetiştirdi. Bu kişiler daha sonra ABD dış politikasının büyükelçileri ve mimarları oldular. Uzun boylu, şişman ve kusursuz giyimli Kelly, profesörce ve hatta keşişçe tavırlarıyla kendisini dışarıda tutsa da, dışişlerinin Washington'daki seçkinleri arasında bir demirbaştı.

Kelly'nin mesleği 1937'de ölümcül bir gerilemeye uğradı. SSCB'nin her durumda ihtilal ve yıkıcılık için kışkırtıcılığa girişeceğinden emin olan Kelly, Roosevelt'in bu ülkeyle ilişkileri geliştirme siyasetini eleştirdi. Bunun üzerine görevden alındı ve Türkiye'ye sürüldü. 1945'te emekli olana dek de burada kaldı. Kırılan Kelly, yalnız bir adam oldu ve Sovyet uzmanlarına büyük gereksi-

nim duyulduğu bir sırada çeyrek yüzyıllık deneyimi boşa harcandı. Kulak veren herkese, Rusların çarlık döneminde olduğu gibi milliyetçi ve yayılmacı olduklarını anlatıyordu. Almanya'nın Rusya'yı işgali, "iki hırsızın kavgasıydı". Ancak bunlar, savaş sırasında çok destek görmeyen düşüncelerdi.

Türkiye'deki Amerikan kurumları, koşullarını zorluyorlardı. Steinhardt, Amerikan Büyükelçiliği'nin ikinci katında yaşıyordu; Kelly'nin ofisi ve evi de birinci kattaydı. Büyükelçinin yemek salonu, gündüzleri ofis olarak kullanılıyordu. Steinhardt'ın çoğunlukla genç olan kadrosu, uzun ve zorlu saatler boyunca çalışır, fırsat buldukça da değişiklik arardı. İçlerinden biri, çatılmış iki içki kadehinin Ankara'nın amblemi olmasını önermişti.

Ancak lüks yoktu. Günlük gider fazlaydı. Bir apartman dairesinin aylık kirası 175 dolar, bir takım elbise 100 dolar, ayakkabı ise 22 dolardı. Bu giderler karşısında, Amerikalılar aylıklarını dolar olarak alıp, karaborsada çok iyi fiyatla bozdurmanın çekiciliğiyle yüz yüzeydiler. Başka elçiliklerin izin verdiği bu işlem, ABD kurallarına aykırıydı. En az iki Amerikalı diplomat bunu yaparken yakalandı ve istifaya zorlandı. Mal taşınmasında başka öncelikler olduğundan, ABD'den yollanan paketlerin ulaşması dört ila on iki ay arasında değişiyordu. Von Papen'in İnönü'ye bir Mercedes-Benz armağan etmesi üzerine, ABD'den kalkan bir gemiye Türk hükümeti için on üç Packard ve iki Studebaker marka otomobil yüklenmişti.

Savaş tarafsız Ankara'nın barış havasından kimi zaman çok uzak gibi görünse de, düşman çok yakındaydı. Ankara'nın merkezindeki elçilikte çalışan Amerikalılar, pencereden baktıklarında, yürüyüş yapan Von Papen'i görebilirlerdi. Sokakta karşılaştığı Amerikalılara, şapkasının ucuna dokunarak selam verirdi, ancak Amerikalılar görmezden gelme emri almışlardı.

OWI görevlisi Huntington Damon, Ankara'ya geldikten kısa süre sonra bir gün, Amerikalı hava ataşesiyle birlikte otomobilindeydi. Bir noktada, arkadaki otomobil korna çaldı. Damon da geçmesi için sağa kaydı. Gamalı haç bayraklı limuziniyle Von Papen'in yanlarından geçtiğini görünce, gözleri büyüdü. Yanındaki subay ise "Geçmesine neden izin verdin?" diye bağırdı. "Bir daha asla yapma!"

Birkaç akşam sonra Damon, Yunan Büyükelçiliği'ne gidiyordu. Karanlıkta kullandığı otomobiliyle, karmaşık yön tariflerini izleyerek Çankaya tepesine tırmandı. Sonunda, aradığı yere benzeyen bir evin önünde durdu. Zili çaldı ve büyükelçiyi görmek iste-

diğini söyledi. Biraz sonra Uzakdoğulu bir adam kapıya geldi, ziyaretçiye şöyle bir baktı ve "Yunan Elçiliği'ni arıyor olmayasınız? Yandaki bina" dedi. 50 metre ilerideki benzer yapıyı gösterdi. Damon'un, Amerika'yla savaş halinde olan Japonya'nın Büyükelçiliği'ne geldiğini söylemeyecek kadar nazikti.

Archibald Walker bir raporunda, Almanların, ancak Rusların yenildiğine inandıklarında Türkiye'ye saldıracakları yolundaki yaygın inancı bildirdi. Ancak saldırı bundan önce de gelebilirdi. Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'da olup bitenlere tanık olanlar, aynı şeylerin yinelenip yinelenmediğini kendi kendilerine soruyorlardı. Amerikan ve İngiliz askeri ataşeleri, Almanlar saldırırsa elçilik şifrelerinin ve haberleşme araçlarının nasıl yok edileceği konusunda planlar yapmışlardı.

Parker Türkiye'nin, tribünün ön sırasından savaşı izleme olanağı verdiğini söylemişti. Türkiye'deki müttefik temsilcilerinden oluşan küçük grup, şimdi tribünden sahaya inip, oyuna katıldıklarını anlamaktaydı.

Dokuzuncu bölüm

Amerikan bilgisizliği ve istihbaratı

Tehlikeli bir oyundayım
Her gün değişir adım
Yüz farklı, vücut aynı
Hu hu bebeğim, ben bir casusum!

ABD Büyükelçiliği'nin Şarkı Kitabı'ndan

Park Otel, İstanbul'un geniş Ayazpaşa Bulvarı'ndan geride, badana sıvalı sıcıkı bir binaydı. 1945 başında bir sabah, eski bir taksi, Amerikan, Alman ve Fransız yapımı otomobillerin tıkadığı trafikten kurtulup otelin yuvarlak giriş yoluna daldı. Güneş bulutsuz gökyüzünde ışırken, bakımsız çiçeklikler olağandan parlak görünüyordu. Ama taksideki yolcu bunu fark etmemişti.

Park Otel, Alman Konsolosluğu'nun karşısında yer aldığından, Mihver ajanlarının ve destekçilerinin en sevdiği yerdi. Yine de değil düşman ajanları aç aslanların arasına bile çekinmeden dalacak biri varsa, o da III. George V. Earle'ydi. İriyarı, yakışıklı, dalgalı saçlı ve donuk mavi gözlü milyoner daha önce ABD'nin Bulgaristan Büyükelçiliği görevinde büyük kavgacılığı ve dehşetli görüşleriyle kendisini göstermişti.

Bulgaristan'ın aralık 1941'de ABD'ye savaş açması üzerine bu ülkeden ayrıldıktan beri Earle, yaygın biçimde ünlenen serüvenler yaşamıştı. Fas'ın Kazablanka kentini, ABD birliklerince kurtarıldıktan hemen sonra ziyaret etmiş, General George Patton'la öğle yemeği yemişti. Daha sonra kentin dış mahallelerinde dolaşmaya çıkmış ve dalgınlıkla, Amerikan hatlarının ilerisine geçmişti. Birden bir kurşun, yanındaki kaldırıma saplanmış ve bunu, yakındaki duvara çarpan bir başkası izlemişti. Earle de hemen oradan uzaklaşmıştı. Olayı, aile üyelerinden başka kimseye anlatmadığına yemin etmesine karşın, Amerikan gazetelerinde Earle'nin kahramanlık iddialarını ve suikasttan kılpayı kurtulduğunu anlatan dramatik yazılar çıkmaya başladı. Beyaz Saray kadroları Earle'nin üne ve belaya olan eğiliminden bezmişlerdi, ama başkan

son derece eğlendirici bir dost olduğuna inanıyordu.

Earle, Washington'a döndüğünde, Başkan Roosevelt'i Beyaz Saray'da ziyaret etmiş ve İstanbul'a yollanmasını istemişti. Balkanlar konusundaki derin bilgisini ve Avrupa'daki mükemmel bağlantılarını kullanarak, İstanbul'dan istihbarat toplayacağı konusunda da Roosevelt'e söz vermişti. Doğallıkla, Büyükelçi Steinhardt'ın ("Yakın dostumdur" diyordu) her zaman onayını da alacaktı. Roosevelt kabul etti. Görünüşte bu, çok fazla şeyler isteyebilecek biri için küçük bir istekti.

Earle sonunda yeni görev yerine geldi. Park Otel'in gösterişli lobisinde kayıt yaptırırken, bu tür geliş gidişleri bildirmeleri için çeşitli hükümetlerin maaşa bağladığı aylaklar ve otel çalışanları not düştüler. Geniş, lüks ve yüksek tavanlı süiti Earle'yi düş kırıklığına uğratmamıştı. Manzara muhteşemdi. Balkonu, Boğaz'a uzanan dar ve dolambaçlı yol ağına ve Boğaz'ın gerisindeki Asya kıyılarına bakıyordu. Bulutsuz günlerde, güney taraftaki Marmara Denizi'nde güneşin pırıltılarını görebiliyordu. Park Otel yönetimi, Earle'nin garipliklerine aldırmıyordu. Başka çok az otel, odada papağan ve Great Dane cinsi dev bir köpek tutmasına izin verirdi. Earle'nin, yeni silahının marifetlerini, pencereden dışarı ateş ederek göstermesi de bu konukseverliği etkilemedi.

Her şey, resmi unvanı yalnızca "deniz ataşe yardımcısı" olan birisi için çok gösterişliydi. Earle kendini Amerika'nın baş casusu ve başkanın özel temsilcisi olarak görse de, İstanbul ölçülerinde bile çok dikkat çekiyordu ve başarılı olmak için çok saftı. Yine de yöntemleri bazı yararlar getirdi: Earle'nin olağanüstü bir şey peşinde olduğuna inanan Almanlar kaynaklarının çoğunu izlemeye ayırdılar. Bu denli önemli bir Amerikalı siyasi kişiliğinin Başkan Roosevelt'in yakın dostu, eski bir büyükelçi ve çok gizli bir görevi olduğuna inandılar. Alman istihbaratı, sonunda Earle'nin Balkanlar'daki ABD istihbarat operasyonlarının başı olduğu sonucuna varana dek, bu bilmeceden çok bezmişti.

Bir kadın Amerikalı bir diplomata gelip, Almanlara çalıştığını, ancak saf değiştirmek istediğini söylemişti. Kadın, Polonya yeraltı direnişinin İstanbul'da üslenen bir kuryesini baştan çıkarıp, kuryenin işgal altındaki Varşova'ya gidiş planlarını öğrenmesi için Abwehr tarafından kiralanmıştı. Daha sonra kurye sınırdan Bulgaristan'a geçtiğinde, Gestapo'ya yakalanmış, işkence görmüş ve öldürülmüştü. Kadın, vicdan azabı duyarak sonraki görevi kabul etmemişti: Earle'yi baştan çıkarıp sırları öğrenmek.

Earle için bu denli zahmete girmeye değmezdi. OSS akıllı bir ka-

rarla, şifrelere, kasalara ve istihbarata ulaşmasına izin verilmeyecek kadar güvenilmez olduğu sonucuna varmıştı. Bu, hiçbir biçimde Earle'yi dedikodu yapmaktan, Taksim kafelerinde içmekten, çapkınlık yapıp hoş vakit geçirmekten ve yorulmaksızın Roosevelt'e, Kapalıçarşı armağanları eşliğinde senato üyeliğine hazır olduğunu ima eden övgü dolu mektuplar yollamaktan alıkoymamıştı. "Amerikan siyasetinin ayak oyunlarına ve sansasyonel habercilik uğruna her şeyi feda etmeye razı bir basına karşın, gelişmelere daha net bakabiliyorum" diye yazmıştı başkana.

Gerçekte Earle, sahte istihbarat tüccarlarının enayisiydi. Almanların yaydığı yanlış bilgileri topluyor, karşılaştığı yararlı bilgileri de çarpıtıyordu. Örneğin Almanya'nın pilotsuz uçan dev bomba V1'i ve roket görevi yapan V2'yi geliştirdiği söylentilerini duyan Earle, eylül 1943'te yazdığı raporda Hitler'in "Amerika'ya 7,5 saatte ulaşabilecek stratosferik bombardıman uçakları" geliştirdiğini bildirmişti. "İngiltere'ye karşı kullanılacak olanlar genellikle uzaktan kumandalı robotlarca yönetilecek ve [bu araçlar] çok yıkıcı olacak." OSS, Earle'nin kaynağının, dişi bir Alman ajanıyla kuşkulu bağlantıları nedeniyle İngilizlerin işten attığı ve tümüyle güvenilmez saydıkları bir Türk olduğunu belirledi. OSS ve İngilizler, bu tür Alman projelerine hiç inanmıyordu. Earle'nin öyküsünün özünde doğruluk payı vardı ama, her zaman yaptığı gibi öylesine şişirmişti ki, inanılırlığını yok etmişti.

Bazı öyküleri daha da çılgıncaydı: "Berlin yakınındaki ormanlarda yer altında büyük miktarda, en öldürücü türden kolera bakterisi depolanmıştı." "Büyük bir olasılıkla bu bilgi tümüyle propaganda" diye eklemişti, "ama Almanya'nın her yolu deneyecek kadar umutsuz olması yüzünden, yollamamazlık edemezdim."

Yine de Earle zaman zaman olayların içyüzünü kavradığını gösteren yorumlar yapıyordu. Başkana şunları yazmıştı: "Savaş sonrası Avrupa'da yüz yüze kalmak zorunda kalacağınız en önemli ve en zor sorun, Rusya olacaktır. Bugün belki Amerika'da ve İngiltere'de çok sevilen bu ülke, savaşın bitiminden otuz gün sonra [komünizm] değil, ama Rus emperyalizmi yüzünden hiç de sevilmeyecektir."

Yeni kurulan OSS'nin çoğu elemanının Earle'den daha inanılır olmasına karşılık, çoğu da amatördü. İstihbarat işini öğrenmede İngilizlerin yardımı kaçınılmazdı. Haziran 1942'de Kahire'de yapılan İngiliz-Amerikan anlaşması, Ortadoğu ve Balkanlar'da OSS'ye, İngiliz istihbaratından yararlanma olanağı verdi. İngilizler, bürokratik rekabeti önlemek için anlaşmanın diğer Amerikan birimlerin

gizli tutulmasında ısrar etti. İngiliz raporları, bütün bölgede yalnızca dört ajanı olan OSS'nin ana bilgi kaynağıydı ve bir OSS yetkilisinin söylediği gibi anlaşma, "karşılığında OSS'nin de değerli bir şey üreteceği yolunda cüretli bir inancı simgeliyordu."

Bu yardım karşılığında Londra, ABD'den büyük bir ödün elde etti. Kahire anlaşmasının belirttiği gibi, bütün "[bölgedeki] özel operasyonlar, İngilizlerin yönetim ve denetimi altında yapılacak"tı. OSS üzerindeki bu İngiliz denetiminin günlük uygulamada gerçekleşmesi zordu. Savaş sonrası bir OSS çalışması, "Savaşıp, kan döküp, kararlı biçimde savunduğumuz ve çiğnenmeyecek tek ilke, bağımsız Amerikan operasyonlarıydı" diyecekti. Bunu sağlamak için OSS yetkilileri İngiliz meslektaşlarına "görünüşte açık" davranacak, gerçekte ise İngilizleri atlatacaklardı.

OSS, görünüşte bağlılık, gerçekte ise özerklik yönetimini bir alt kuruluşu olduğu ABD ordusuna karşı da denedi. OSS, Washington'un bütün raporlara ve kararlara onay vermesini öngören ve zaman alıp, kaçınılmaz olarak kargaşa yaratan uygulamadan kaçınmak için, Kahire'de yerel bir karargâh kurmak istedi. Balkanlar ve Ortadoğu'daki çalışmalara yetkili bir Kahire ofisi için Genelkurmay'ı ikna etmek dört ayı aldı. OSS Kahire, aralık 1942'de iki odalık bir büroda kuruldu ve kısa süre sonra Rüstem Paşa Caddesi'ndeki İngiliz SOE ofisinin yakınındaki 8 numaralı villaya taşınacak kadar genişledi. Taksi şoförleri, Rüstem Paşa Caddesi'ne gitmek isteyen biri çıktığında, "Haa, gizli istihbarat karargâhına gitmek istiyorsun" deyip şaka yaparlardı.

Kahire'de istihbarat çalışması yapmak, gerçeküstü bir deneyimdi. Görevliler, savaş alanından uzakta belgelerle uğraşıp, sonsuz bürokratik çatışmalarla zaman geçiriyorlardı. Kahire'de bir İngiliz istihbarat görevlisi olan Christopher Sykes, şunları yazmıştı: "Bir yanda, şimdiye dek yaşadığı çatışmaların en korkuncuyla yüklü bir dünya, diğer yanda da büyük olaylara yakın duran ve tarihte en az bin yıl boyunca anılacak kişilerde her gün haberleşen bizler... Yine de anlaşılan, kıdem sırası, yöntem ve örgütün ufak tefek işlerinden başka bir şey konuşmuyorduk. Komitelerin, savaş fırtınasının merkez üssü olduğu [izlenimi] vardı." SOE İstanbul'dan Hugh Seton Watson bir SOE arması çizmişti: Tenis malzemelerinden oluşuyordu ve altında "Raket ve Top" yazıyordu.

İşgal altındaki Yunanistan'a paraşütle atılacak bir İngiliz subayı, SOE karargâhının beşinci katına çıkıp kendisini tanıtmış, ancak "12.30-17.00 arasında çalışmıyoruz" yanıtını almıştı. Subay, yaklaşan sınavını beklerken, Cezire Kulüp'te squash oynamıştı.

Kulüpte tenis, golf, haftada üç kez polo karşılaşmaları, gösterişli yemek partileri yapılıyordu. Subay, "Kahire'nin kendisini uyuşukluğa bırakmış hali, eğer sürmesine izin verilirse, herkesin moralini bozabilir" diye yazmıştı.

Kahire istihbaratının yaşam biçimi ve beraberinde gelen bürokratik kavga, ilkeli görevlilerde ruhsal çelişkiler başlatmıştı. Sykes şunları yazıyordu: "Duyguların renkler içinde karışımı yaşanıyordu. Umut yükselir, alçalır, yükselir, yine alçalırdı. Her şeyi bilmekten nasıl nefret ediyordum. Yalnızca gazeteleri okuyanları nasıl kıskanıyordum. İstihbarat görevlisinin yaşamı aşırı sıkıntılı. Düşmanın hazırlıklarını, kendi ordusunun hazırlıklarından daha iyi bilir... Kaçınılmaz ölçüde karamsar olur. Ateş hattında bulunmamaktan suçluluk duyar. Oraya gidemez. Hain olmasından kuşkulanılır, kendisi de kendinden kuşkulanır. Kaygılarda kendisine düşen pay iki kat, tehlike ve kahramanlıkta ise hiç yok."

Yine de çok yaşamsal önemde işler yapılıyordu. OSS Kahire, "Ortadoğu'da özel operasyonlar için bir plan" başlıklı anayasasında bilgi toplamaya, bütün bölgede karşı istihbarat yapmaya ve Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Romanya ve Yunan adalarında gizli operasyon başlatmaya yetkili kılınıyordu. OSS şimdi, İstanbul'daki gönüllü Amerikalılardan oluşan çekirdek kadroyu, gizli operasyonlar temelinde genişletecekti. Balkanlar'ın karmaşıklığı yanında, İngilizler ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasındaki eşgüdüm sorunları ve Almanların çok yakında olması göz önüne alındığında, Türkiye'deki OSS istasyonunu çok yetenekli birinin yönetmesi gerekiyordu. Ortak seçim, Chicagolu bir banker olan Lanning "Packy" Macfarland'dı. Harvard'ı bitirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar'da gönüllü ambulans şoförlüğü yapmıştı. 1917'de ABD savaşa girdiğinde yüzbaşı olmuş, ateşkesten sonra da yeni Yugoslavya devletinde ABD yardım çalışmalarını yürütmek için kalmıştı. Biraz dil öğrenmiş, hükümetten iki madalya almış ve çok dost edinmişti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir Chicago bankasına girdi ve başkan yardımcılığına dek yükseldi. Ancak eski savaş döneminin serüvenleri kendisini hâlâ çekiyordu. 1941 başında Almanlar Yugoslavya'ya yaklaşırken Macfarland, Yugoslavların direneceğine yürekten inandığını ve ABD'nin bunu desteklemesi gerektiğini Dışişleri Bakanlığı'na anlatmak için kendi cebinden masraf yapıp Washington'a gitmişti. Macfarland böyle bir göreve "oradaki yakın bağlantılardan ötürü (geçen zaman yüzünden tozlanmış bile olsalar)" katılabileceğini söylemişti.

O zaman kimse harekete geçmedi, ama birisi sonradan bu konuşmayı ve Macfarland'ın bölgedeki deneyimini anımsadı. Ekim 1942'de OSS'ye girmesi önerildi. Birkaç gün sonra, Büyükelçi Steinhardt Washington'dayken OSS Başkanı Bill Donovan iki adamı tanıştırdı ve Macfarland'a, OSS'nin büyükelçinin yetkisine her zaman saygı gösterip, operasyonlar konusunda bilgi vermesi gerektiğini söyledi. Bu sözler, Steinhardt'ın çok hoşuna gitmişti. Donovan, İstanbul'da OSS istasyonu açılmasını onayladı ve Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan, Macfarland'ın perdelenmesini, kendisiyle işbirliği yapılmasını istedi. Hull, 21 aralıkta Steinhardt'a yazdığı mektupta, "OSS, Bay Lanning Macfarland'ı Balkanlar'a ilişkin bilgi toplamak amacıyla üç ya da dört aylık bir süre için Türkiye'ye yollamaktan büyük memnuniyet duymaktadır" dedi. Steinhardt öneriyi hemen kabul etti ve Macfarland görünüşte askeri yardım kurulunun bir üyesi oldu. Bu, bir banker için doğal paravandı.

Macfarland, OSS ve İngiliz istihbarat yetkilileriyle görüşmek için mart 1943'te Kahire'ye gitti. Sonra Türkiye'ye geçti ve yapılacak düzenlemeler konusunda Steinhardt ve İngilizlerle çalıştı. 4 mayıs 1943'te ilk raporunu yolladı. OSS İstanbul görev başındaydı.

Bu hazırlık aylarında Balkanlar'da bilgi toplanması ve gizli bağlantılar kurulması konusunda ana sorumluluğu Dışişleri Bakanlığı üstlenmeyi sürdürdü. Bakanlığın, İstanbul'daki Konsolos Burton Berry'ye bağlı olan Balkan Rapor Birimi, yetenekli bir gruptu. Yiğit elemanlarından biri, Floyd Black'ti. Amerika'nın ortabatısında bir çiftlikte 1888'de doğan Black, yerel üniversiteyi bitirmiş ve hemen ardından İstanbul'da Amerikalı misyonerlerce yönetilen Robert Kolej'in İngilizce öğretmeni arayan ilanına başvurmuştu. Illinois'ten yaşamında ilk kez ayrılan dar ufuklu genç Amerikalı, daha önce hiç bilmediği ülkeleri ve kültürleri öğrenmişti.

1926'de Black, Bulgaristan'da yeni açılan Amerikan Koleji'nin müdürü oldu. Sonraki on beş yılda okulu, ülkenin en saygın eğitim kurumu haline getirildi. Mezunları, Bulgaristan'ın siyasal ve kültürel yaşamında etkin rol oynadılar. Okulu Bulgaristan'ın ezbere dayanan eğitim sisteminden uzaklaştıran Black, bağımsız düşünceyi cesaretlendirmeyi amaçlayan Amerikan yöntemlerini getirdi.

Bulgaristan Alman yörüngesine kaydıkça, öğrenci derneği tartışmalarla bölünmüştü. Kimileri faşizme karşıydı, kimileri de Yahudilere karşı ayrım yapılmasını istiyordu. Black, akademik özgürlüğü korudu. Bulgaristan ABD'ye savaş açtıktan sonra bile okul, hükümetin el koyduğu 1942 ortasına dek eğitimi sürdürdü.

Hemen ardından, Black ve Amerikalı meslektaşları ülkeden ayrılmaya zorlandılar ve İstanbul'a kalkan trenle Sofya'yı terk ettiler. Yaşamlarının çok büyük bölümünü bu ülkeye adayanlar için acı bir andı. Bu duygular yaşanırken, tren Sofya'nın dış mahallesindeki bir istasyonda kısa süre için durdu. Birden Amerikalılar, peronda İngilizce şarkı söyleyen bir koro duydular. Şaşkın yolcular pencerelerden dışarı baktılar. Alman asker kalabalığının ortasında duran bir grup, ayrılan öğretmenlerine seranat ve duygusal bir uğurlama yapmak için gelmişti.

Black ABD'ye dönmek istedi, ancak Dışişleri Bakanlığı'nın Bulgaristan üzerine istihbarat uzmanı olarak, İstanbul'dan savaş çabasına daha çok katkıda bulunabileceğine razı edildi. Bulgar gazetelerini okuyup, gezginler ve Yahudi göçmenlerle konuşarak, gazetecilere bilgi vererek Amerikan Konsolosluk binasında uzun saatler boyu çalıştı. Daha sonra Bulgaristan Müttefikler'e gizlice teslim olmak istediğinde, Black arabuluculuk yaptı. Konuyla ilgili çoğu Bulgar siyasetçi, öğrencilerinin babalarıydı.

Balkan Rapor Birimi, Bulgaristan'ın askeri hedefler listesini, Romanya'nın Ploesti petrol yataklarının ve Macaristan'ın demiryolu ağının ayrıntılı haritasını elde etti. Bu ülkelerde bombardıman hedefi olabilecek liman, yol ve fabrikaların yeri ve kullanımı konusunda İstanbul'a raporlar aktı. Belgelerin çoğu, yoğun çalışma ve araştırmayla elde edilirken, şans da bir etkendi. Bir gün Balkan Rapor Birimi'nden Walter Birge'nin odasına, kısa boylu, kırk yaşlarında, şişmanca bir adam geldi. Ağır bir Viyana aksanıyla sordu: "Amerikan konsolosu siz misiniz?"

Birge başını salladı: "Sizin için ne yapabilirim?"

"Ben, sizin için bir şey yapmak amacıyla burada bulunuyorum" dedi konuk. İstanbul'da öğretmen olan Avusturyalı bir göçmendi. Yapabileceği bir şey var mıydı?

Avusturya'nın iyi bir demiryolu haritası bulunursa Birge mutlu olacaktı.

Gerçekte adamın bir şey yapabileceğini sanmıyordu. Birkaç gün sonra ise aynı adam, Viyana çevresindeki her demiryolu hattı ve köprüsünü gösteren büyük boy ve doğru bir haritayla döndü.

Birimin en değerli buluntuları arasında, Romanya'nın Ploesti petrol yatakları konusunda göçmenler ve işadamlarından elde edilen harita ve diğer bilgiler yer alıyordu. İngiltere'nin 1941'de yatakları kundaklayamamış olması, Alman savaş makinesine yılda 3 milyon ton petrol gitmesine yol açmıştı. Rafineriler, petrol boru hatları, depolama tankları, pompa istasyonları ve yatakların

çevresindeki demiryolu hat ve köprüleri Amerikan bombardıman uçakları için öncelikli hedeflerdi.

Ploesti'ye yönelik Amerikan hava akınları, Türkiye'deki Amerikalı diplomatlar için ilginç bir sorun ve eğlenceli bir çözüm yarattı. İlk saldırıdan sonra, 12 haziran 1942 sabahı rotadan çıkmış ve ikisi Little Eva ve Blue Goose adlarını taşıyan üç B24 Liberator bombardıman uçağı tarafsız Ankara'nın havaalanına indi. Türk yer görevlileri Amerikalıları konukseverlikle karşılayıp kahvaltı ikram ettiler. Steinhardt telaşla alana koşturdu. Büyükelçinin subaylarla özel olarak konuşması için, Türk yetkililer nazikçe sırtlarını döndüler. On dört uçaklık bombardıman filosundan dördüncü uçak, Türkiye'de bir başka yere inmişti. İki B24 de hızla irtifa kaybetmelerine karşın, sınırın diğer tarafına, İngiliz işgalindeki Suriye'ye ulaşmıştı.

Türkler tarafsız olduklarından, topraklarına inen her askeri gözaltına almak zorundaydılar. Ama hükümet, kaçmamaya söz verirlerse, Amerikalı havacılara konuk gibi davranılacağını bildirdi. Mürettebat, Ankara yakınında bir kışlaya yerleştirildi. Günlük askeri disiplinden ve savaş uçuşlarının gerginliğinden kurtulan havacılar çılgınca zaman geçirdiler. Zaman zaman barlarda çıkarttıkları kavgalar, elçiliğin başını ağrıttı. Havacıların gece kulüplerindeki Macar "artistlerle" yakınlık kurması, Steinhardt'ın bir toplantı yapıp kendilerini uyarmasına neden oldu: "Düşman ülke yurttaşlarıyla yatıp kalkmak yok."

Steinhardt, uçakların kalması karşılığında havacıların bölüm bölüm "gitmesine" göz yumulması için Türk hükümetiyle gizlice anlaşmıştı.

Kimi havacılar, B24'ün nasıl uçurulacağını Türklere öğretmek için bir eğitim alanına taşındı.

28 havacı içinde Steinhardt'ın girişimlerinden haberi olmayan ve kaçarlarsa kahraman olacaklarını sanan sekiz kişi yalnızca Suriye'ye ulaşmaya yetecek yakıtla bir B24'ü alıp, 19 aralıkta kaçtı. *New York Times* muhabiri Ray Brock, kaçışla ilgili coşkulu bir haber verdi: "Kendilerine ve bomba atan kollarına güç diliyorum." Ancak Türk hükümeti, olayın duyulmasında ve havacıların yalnızca izinle kaçabileceklerine ilişkin sözün bozulmasına öfkelenmişti. Steinhardt, Washington'a yolladığı mesajda, "Kaçırılan B24 geri dönene ya da bir başkası verilene dek, diğer Amerikalıların kaçırılmasını sağlamak güç olacak" dedi. Büyükelçi, Türklerin benzer durumlarda gözaltına aldıkları Alman havacıların kaçmasına göz yummadıklarını ve kaçmaya çalışanların yakalandığı-

nı bildirdi. Sonraki aylarda yaralı ya da rotadan çıkmış on iki uçak daha gelince, Türkler mutlu oldu. Bu uçaklar da uygun biçimde gözaltına alındı ve sonra sessizce Türk Hava Kuvvetleri'ne devredildi.

Amerikalılar 1 ağustos 1943'te Libya'daki üslerden havalanan 177 uçakla, Ploesti'ye büyük bir saldırı başlattılar. Yunanistan'daki bir Alman hava birimi, Amerikan filosunu yoldayken belirleyip, savunma hatlarını uyardı. Onlarca uçak alçak uçuştayken, ağır bir uçaksavar ateşiyle karşılaştı. Yaklaşık üçte biri düşürüldü. Petrol tesisleri ciddi zarar görmedi.

Ploesti üzerindeyken, üsteğmen Willard Hines yönetimindeki uçak Alman avcı uçaklarından kurtulmak için ağaç tepelerine değecek kadar alçaldı ve kurtulmak için umutsuz bir çabaya girişti. Bir motorunu yitirmişti. Gövde, Alman mermileri yüzünden elek gibiydi. Peşindekileri atlatan uçak, kısa süre sonra sakin bir bölgede uçuyordu. Karadeniz üzerinden Türkiye'ye giderken, ikinci motor da durdu. O gece Hines'in uçağı ve üç B24, müdahaleye uğramadan Alman işgalindeki Yunan adalarının açığından geçip, İzmir'e yaklaştılar. Bir Türk avcı uçağı hemen filoyu karşılayıp, iniş için yol gösterdi. Pilotu, bir şarapnelle üç saat önce koltuğunda ölen uçağı, yardımcı pilot başarıyla indirdi. Hines'in uçağı ve diğer B24, yakındaki tarlaya kolayca indiler. Dördüncü uçak, İngiliz egemenliğindeki Kıbrıs'a ulaşmaya çalıştı, ama denize düştü. Uçaktakileri, Türk kıyı koruması topladı.

Hines ve iki yoldaşı gözaltından kaçıp, en kısa zamanda görev başı yapmaya karar verdiler. Birkaç hafta sonra gittikleri gece kulübünden çıktıktan sonra yatakhaneye geldiler. Resmi izinle dışarı çıkıp kaçmayacaklarına söz verdikleri ve bunu bozmak istemedikleri için imza defterinin giriş bölümünü imzaladılar. Sonra da çıkış bölümünü yazmadan dışarı çıktılar. Nöbetçilere, gece kulübüne döndüklerini söyleyen üç Amerikalı, bir taksiye binip istasyona gittiler. Toros Ekspresi Suriye'ye hareket ederken, ABD diplomatik kuryesinin kompartımanına girdi. Kurye, göz yumması için kondüktöre rüşvet verdi. Suriye sınırına ulaştıklarında, Türk askerleri trene bindi. Amerikalılardan biri köşede asılı paltonun arkasına saklandı ve görülmedi. Hines ve diğer pilot koltuğun altında gizlenirken bulundular. Trenden indirildiler, bilet parası kendilerine ödetildi ve hapsedildiler.

Oyunun kuralları basitti: Kaçışın gerçek gibi görünmesi sağlanırsa Türkler, Amerikalıların kaçmasına göz yumacaklardı. O yüzden nöbetçiler ertesi sabah hücre kapısını açık bıraktılar. İki

havacı dışarı çıktı. Tepelerden sınıra doğru dört buçuk saat yürüdüler. Ancak kaçış konusundaki anlaşmayı bütün Türk ordusu bilmiyordu. Uykusuzluk ve açlıktan bitkin düşen Amerikalılar tam sınıra ulaşmışlardı ki, devriye gezen süvarilere yakalandılar. Tutuklular, atların yanında geri yürütüldü ve bir asker Hines'i dipçikledi. Amerikalılar yorgunluktan yürüyemeyecek hale geldiklerinde, tek ata iki kişi binmelerine izin verildi. İki pilot yine hapse atıldı ve sonra da Ankara'ya kalkan trene kondular.

Başkentteki nöbetçiler, kendilerine üçüncü bir şans daha tanıma emri almışlardı. İki Amerikalı, bu kez ABD Hava Ataşesi Binbaşı Robert Brown'ın otomobiline gizlendiler ve üsten çıkınca, Brown'ın evinde kaldılar. Binbaşı ikiliyi, kalkıştan hemen önce trene bindirdi. Bu kez iş şansa bırakılmadı ve Kıbrıs'a kalkan bir İngiliz gemisine binene dek, Brown havacılara eşlik etti. Bu yöntemlerle Brown ve diğer elçilik görevlileri, kendilerine çok gereksinim duyulan onlarca havacıyı geri yolladılar.

Amerikan uçaklarının Balkan göklerine dönüşü, Almanya'nın Müttefikler'ine, savaşın ne denli kötü gittiğinin işaretiydi. Başka işaretler de az değildi. Kasım 1942'de Rommel'in Kuzey Afrika ordusu, Fas ve Cezayir'e inen Amerikan birlikleri ile Mısır'daki İngiliz ordusu arasına sıkışmıştı. Bu bölgedeki Mihver güçleri mayıs 1943'te teslim olana dek Hitler, yitirmekte olduğu savaşa 150 000 askeri daha kurban verdi. Ruslar, Alman Altıncı Ordusu'nu kasım 1942'de Stalingrad'da kuşatıp yok ettiler. Rumen ve Macar orduları Rus cephesinde ağır kayıplara uğradı. Temmuz 1943'te İngiliz ve Amerikan askerleri Sicilya'ya geçtiler, oradan da İtalyan anakarasına yürüdüler.

Almanya'nın Müttefikler'i Bulgaristan, Romanya ve özellikle Macaristan'ı Mihver'den çıkıp Müttefikler'le işbirliğine ikna etme girişimleri, OSS'nin İstanbul'daki en önemli görevlerinden biriydi. Örgüt başkanı Donovan, bir raporunda şunları yazıyordu: "İtalya'nın beklenen çöküşü, Balkan yönetici çevrelerinde Mihver'in yenileceği ve Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa'ya egemen olacağı korkularını güçlendiriyor. Bu korkuları körüklemeyi, Büyük Britanya ve SSCB'yle anlaşıp, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'a, savaştan çekilme ya da Mihver'e güçlük yaratma konusunda baskı yapılmasını öneriyoruz."

Macaristan Almanya'nın müttefikiydi, ama kuklası değildi. Romanya ve Bulgaristan'daki duruma karşılık, bu ülkede çok az Alman askeri vardı. Çoğu Macar, ülkesinin Almanya'yla ittifakı konusunda karışık duygular içindeydi. Kimi hükümet yetkilileri itti-

faka karşıydı. İngilizler de bu durumdan yararlanmaya çalışıyordu. Mart 1941'de Macaristan'dan son trenle, Yugoslavya'dan da son uçakla kaçıp Almanlardan kurtulan gazeteci George Paloczi Horvath, şimdi Hayfa'dan antifaşist radyo yayınları yapıyordu: "Macaristan'ın çoğunun beni dinlediğini ve coşkuma katılıp, inançlarıma inanıp, duygularımla ateşlendiklerini düşünürdüm."

Artık, kulağa daha hoş gelen "George Howard" takma adıyla tanınan yakışıklı Paloczi Horvath, savaş öncesi Budapeşte'nin zengin sanat yaşamı ve geceyarısı kafelerinin göz kamaştırıcı söyleşileriyle dolu pırıltılı havasında yetişmişti. Hem bir bohem ve kültürel yenilikçiliğin kozmopolit destekçisi, hem de köylülerin ve kentlerdeki yoksulların neredeyse feodal biçimde muamele görmelerinden şoke olan bir liberaldi. Kuşağındaki çoğu kimse gibi bu yaklaşımlar, kendisini siyasal sola ve Nazi karşıtı savaşın ardından anavatan kurtarıldığında, yeni bir toplum kurulması inancına itmişti.

İngiliz istihbaratı, ülkelerini Mihver'den çıkarmak isteyen Macarlarla bağlantı kurması için, kendisini Hayfa'dan İstanbul'a yollamıştı. Kahire'de Paloczi Horvath'a, "Biliyorsun ki, İngiliz yetkililer düşman temsilcileriyle doğrudan konuşamaz. Bağlantı kurmaları yalnızca düşmanın koşulsuz teslim olması halinde mümkündür. Görevimiz, görüşmeleri o aşamaya getirmektir. Bu aşamaya gelininceye dek söylediğin ya da yaptığın hiçbir şey bizi yükümlülük altına sokmaz" dendi.

1943 başlarında Macar temsilciler göçmen kuşlar gibi İstanbul'a gelmeye başladılar. Hem bu delegeler, hem de Budapeşte'deki yöneticiler, Müttefikler'in koşulsuz teslim olma isteğini atlatmak umudundaydılar. İngilizler kesin tutum izliyorsa, belki Amerikalılar esnek davranırlardı. Paloczi Horvath solcu görüşlerinden ötürü sempatik davranmazsa, belki başka biri daha anlayışlı olabilirdi. Paloczi Horvath da şunları yazıyordu: "Lizbon'daki Amerikan Elçiliği'nin muhasebecisi bir gece kulübünde bir Macar kuryeyi görse ve Macaristan'ın karşılaştığı güçlüklerin coşkuyla anlatılışını nazik bir ilgiyle dinlese, kurye hemen merkeze yolladığı raporda 'Amerikan yaklaşımının İngilizlerden çok daha az katı olduğunu' bildiriyor. Onlar için her Amerikalı 'Amerika'yı' temsil ediyor, her İngiliz de 'İngiltere'yi'. İnanmak istedikleri şeylere inanıp, kolay ve apaçık gerçeği görmüyorlar: Hitler savaşı yitirecek ve bu temsilciler hemen bir şey yapmazlarsa, Macaristan'ı da felakete sürükleyecekler."

Gizli Macar barış çabasının ardındaki kişiler eski Başbakan Kont Istvan Bethlen, Dışişleri Bakanı Miklos Kallay ve Basın Bü-

rosu Müdürü Antal Ullein Revìczky, kendi yaşamlarıyla, insanların geleceğiyle ve ülkelerinin bağımsızlığıyla oynadıklarını biliyorlardı. Bu kişiler, hem Nazi egemenliğinin yakın tehlikesini, hem de Almanya savaşı yitirdiğinde muhtemel Sovyet işgalinin gelişini önlemek istiyorlardı. Rus ordusu doğudan yaklaşırken, ılımlı Macar liderler Almanları püskürtüp Rusları durdurmayı ve İngiliz-Amerikan işgaline yol açmayı umuyorlardı.

Yine de bu cesur Macarlar, Müttefikler'le varılacak herhangi bir anlaşmayı uygulamakta büyük güçlükle karşı karşıyaydılar. Ülkeleri hâlâ bağımsızdı ama, Gestapo casusları her yerdeydi. Hükümette ve orduda, gelişmeleri bilmemesi gereken Alman yanlısı Macarlar vardı. SOE elemanı Basil Davidson'un yazdığı gibi 1943'te Macaristan, "Nazi işgalindeki 500 millik toprağın ardında kilitlenmiş ve yasaklanmışken" Müttefikler hâlâ çok uzaktaydı.

Washington ve Londra, Macaristan'ın SSCB'yle değil, ABD ve İngiltere'yle işbirliği yapmak istediğini biliyordu. Budapeşte'nin, ülkesine hiçbir Sovyet askerinin girmemesini sağlayacak bir anlaşma istediğini de anlamışlardı. Ancak Roosevelt ve Churchill, Moskova'yla ittifaklarını Macaristan uğruna tehlikeye atmakta isteksizdi. Ama aynı zamanda Macaristan Mihver'den ayrılırsa, Hitler imparatorluğunun altını oyacak ve Alman birliklerini, Müttefikler'in 1943 İtalya çıkartmasından ve 1944'te Fransa için planlanan harekâttan uzak tutacaktı.

Almanya'nın yok olacağını fark eden Macar liderleri, daha aralık 1942'de Müttefikler'le ayrı bir barış düşüncesini araştırmaya başladılar. Bir Macar diplomat, Budapeşte'den İstanbul'a gelip güvendiği bir Yunanlı meslektaşıyla buluştu. Görüşmede, önde gelen Macarların ABD ve İngiltere'yle temasa geçmeye niyetlendiklerini ve buluşma ayarlanırsa, ayrıntıları konuşmak için bir yetkilinin yollanacağını Yunanlıya anlattı.

Müttefikler'in cesaretlendirilmesi üzerine, şubat 1944'te İstanbul'a en az dört Macar temsilci yollandı. Bunlar arasında, C vitaminiyle ilgili çalışmalarından ötürü Nobel Tıp Ödülü kazanan Albert Szent Györgyi ve tanınmış hukukçu Ferenc Vali vardı. Hiçbirinin diğerinden haberi yoktu ama, aynı mesajı taşıyorlardı: Macar hükümeti ve ordusu İngiliz ve Amerikan birlikleriyle çatışmayacak ve bu güçler yaklaştığında, Almanlara karşı savaşa katılacaktı.

Vali'nin görünüşteki ziyaret nedeni, İstanbul Üniversitesi'nde konferans vermekti. Bindiği tren Hırvat Cumhuriyeti sınırında sarsıntıyla durduğunda, Vali uyanmış ve camdan baktığında ray-

ların yakınındaki bir ağaçta, Alman karşıtı üç gerillanın cesetlerini görmüştü. Tren, iki yıl önceki Alman bombardımanının hâlâ yıkıntısı altında olan Belgrad'dan geçti. Vali 15 şubatta İstanbul'a geldi ve uzun süre kalmayı düşünmediğinden, kenti dolaşmaya çıktı. Budapeşte'de iyi bir İstanbul oteli sorduğunda, Park Otel'de Mihver yanlılarının, Pera Palas'ta da Müttefikler'in kaldığı söylenmişti. Vali, ihtiyatlı biçimde, yeterli sayıda Mihver yanlısı konuğu olan ve kendisini Almanya'ya bağlı gösterebileceği, ancak aşırı da dikkat çekmeyeceği Tokatlıyan'a yerleşti.

Ertesi gün Nazi karşıtı Alman profesörlerinden birini görmeye gitti. Otelden çıkıp biraz yürüdükten sonra geçen bir tramvaya atlayıp, peşindeki Abwehr ajanından kurtulmuştu. Vali, profesörün evinde "Macar asıllı Kanadalı" George Howard'la tanıştırıldı, ama bu kişinin Paloczi Horvath olduğunu bildi. Paloczi Horvath, Vali'nin mesajını İngiliz ve Amerikan istihbaratına aktardı.

OSS ve SOE'nin Szent Györgyi ve Vali'ye en önemli sorusu, barışçı güçlerin orduyu kontrol edip etmediği ve ordunun Almanlarla savaşıp savaşmayacağıydı. Vali dürüstçe "Belki" dedi, ancak çoğu subayın Alman zaferleriyle büyülendiğini ve işbirliği yapmayabileceğini söyledi.

İngilizler, Budapeşte'nin somut adımlarla iyi niyetini kanıtlamasında ısrarlıydı. SOE ajanı Basil Davidson, Vali'ye "Macaristan hem üç yıl Almanya'nın en yakın müttefiki gibi davranıp hem de Almanya'ya yapacaklarımızdan ayrı tutulmayı bekleyemez" diye yazmıştı.

Bütün bu operasyon, 18 martta önemli bir sızıntıyla tehlikeye girdi. Londra'da sürgünde olan Çek hükümeti, Macar profesörlerin tarafsız bir ülkede Müttefikler'le temasta olduklarını anlatan bir açıklama yayınladı. Budapeşte, iddiayı yalanladı, özel olarak da Vali'den geri dönmesini istedi. Tutuklanacağından korkan Vali, İstanbul'da kaldı.

Almanlar bu çalışmalara yakın ilgi gösteriyordu. Hitler, Macaristan'ın yöneticisi Amiral Horthy'yi Almanya'ya davet edip, bu öyküleri sordu. "Kötü niyetli söylentiler" karşılığını veren Amiral Horthy, Macaristan'ın, Almanya'nın en eski ve en sadık dostu olduğunu belirtti. Macaristan'daki Alman Elçiliği de, ne olursa olsun Macar rejiminin sadık olduğuna inanıyordu. Yine de işi sağlama almak için Almanya, Budapeşte'deki büyükelçisine, Kallay'a da Ullein Reviczky'ye de güvenmemesini bildirdi. Ullein Reviczky Almanları rahatlatmak için Stockholm'e yollandı, ama Kallay görevde kaldı.

Alman istihbaratı gerçeği öğrenmek için bazı tuzaklar da kurdu. Macar uyruklu ajanlarından olan Albay Almassy, Amerikan diplomatı Walter Birge'yi arayıp, görüşmek istediğini söyledi. Kalabalık Taksim Meydanı'nda buluştular. Macar, yirmi adım geriden Birge'yi izledi. Birge'nin apartmanına geldiklerinde Almassy, "Bir önerim var. Neden benimle Macaristan'a gelmiyorsun? Senin için ayarlayabilirim. Sanırım Macaristan'ı savaştan çekmek için bir şansımız var" dedi.

Birge güldü: "Trene binip sınırı geçeceğimi ve yakalanacağımı mı sandın? İyi numara."

"Hayır, güç olmayacak" dedi Almassy. Kuzey Afrika'da Rommel'e Macaristan adına irtibat subaylığı yapmıştı. Akıcı İngilizcesiyle anlattı: "Bir gün Rommel Kahire'ye gidip İngiliz planlarını öğrenmemi istedi. 'Bir casus olarak kurşuna dizilmemi mi istiyorsunuz?' dedim. Rommel, 'Üniformanı giy' dedi. 'Seni kentin dışında bırakacağız ve trene binecek, güvenli bir eve gideceksin. Kentte o kadar çok ordu ve üniforma varken, Macar üniformasını kimse tanımaz." Almassy tam da öyle olduğunu öne sürdü. Birge öneriyi geri çevirdi. Haklı olarak, karşısındakinin Alman ajanı olduğundan kuşkulanmıştı.

Müttefikler'le görüşmelerde gayriresmi temsilcilerinin ilerleme sağlayamadığını fark eden Macar hükümeti, bu kez İzmir Fuarı'ndaki Macar sergisini yönetme paravanı altında Dışişleri Bakanlığı'nın alt düzeydeki yetkililerinden Laszlo Veress'i ağustos 1943'te İstanbul'a yolladı. Veress, Mihver güçlerinin koşulsuz teslim olması yolundaki müttefik isteğinin pazarlık konusu edilemeyeceğini anladı. Paloczi Horvath'ın evinde içilen koyu kahveler eşliğinde Veress, gizli ve koşulsuz teslim olma önerisini ortaya attı. Müttefik liderler, Sovyetler'e de bilgi verilmişti, kabul ettiler.

Veress, 9 eylül gecesi motorla alınıp, Marmara Denizi'nin uygun ve sessiz bir köşesinde duran Khatchbull Hugessen'in yatına götürüldü. İngiliz Büyükelçisi, uygulama anına dek gizli kalacak olan ve Macaristan'ın Müttefikler'e koşulsuz teslim olmasına ilişkin anlaşmayı okudu. Budapeşte SSCB'den asker çekerken, Almanya'yla askeri ve ekonomik işbirliğini azaltacaktı. Macar Genelkurmayı, Alman yanlısı subayların safdışı bırakılması için yeniden düzenlenecekti.

Bu görüşme yapılırken, İtalya'da darbe yaşanıyordu. Bir grup subay Benito Mussolini'yi devirip Müttefikler'e teslim olmuştu. Olay, Macarları heyecanlandırdı. Müttefikler Kuzey İtalya'yı çabucak ele geçirirse, Macaristan'a beklenenden de önce ulaşabilir-

lerdi. Bunun yanında, İtalya'nın hızlı dönüşümü ağustosta Mihver üyesiyken eylülde teslim oluşu ve ekimde Almanya'yla savaşan Müttefikler'in tam ortağı haline gelmesi Macaristan için umut verici bir örnekti. Veress, Budapeşte'ye büyük umutlar ve İngilizlerin verdiği bir telsizle döndü. Siyasi şubeden güvenilir iki polis dedektifini telsizci olarak kullanan Macar Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki İngilizlerle her gün bağlantıyı korudu.

Ancak SOE ve OSS, Macar muhataplarının gücünden ve en önemli sorun olan Macar ordusunun bağlılığından emin değildi. Dahası, Budapeşte'deki telsiz, işe yarar hiçbir askeri bilgi iletmiyordu. Hareketlenme sağlanması için, Macar Genelkurmayı'yla doğrudan bağlantı kurulması gerekliydi. OSS ağustos 1943'te Sofya'daki Macar askeri ataşesi Yarbay Otto Hatz'ın bu iş için en uygun kişi olduğunu bildirdi. Bu belirsiz kişinin, savaşın akışını ve Macaristan'ın geleceğini belirlemede ve OSS İstanbul'un çöküşünde ana rolü oynayacak dörtlü bir ajan olduğunu o zaman kimse bilmiyordu.

1943 sonbaharında Rumen ve Bulgar temsilciler de İstanbul'a gelip, hükümetlerinin saf değiştirme şansını araştırdıklarını bildirdiler. Bulgar Kralı Boris, ağustosta kuşkulu biçimde ölünce İngiliz istihbaratınca yayılan söylentilerde, Berlin'den kopmak istediği için Almanlarca öldürüldüğü anlatılmaya başlandı.

Macarlar savaştan umutsuzca kaçmaya çalışırken, Türkler de içine sürüklenmemeye uğraşıyordu. *Vatan* gazetesi, hükümetçe doksan gün kapatıldı. Bir yetkili, gazetenin yazı işleri müdürüne, "Hitler'in deli olduğunu bilmiyor musun?" dedi. "Orduları sınırımızdayken bir deliyi kışkırtmak doğru mudur?" Aynı biçimde Almanlar, Ruslara karşı kullanmak için Boğaz'dan Karadeniz'e gizlice denizaltı ve destroyer geçirmeye kalkışınca da, Türkler geçiş hakkı tanımadılar ve İngilizlerle Ruslara bilgi verdiler.

29 Ekim 1943'te Cumhuriyet'in 20. yıldönümü törenlerinde Türkiye'nin tarafsızlığı sergilendi. İstanbul'daki ABD Konsolosu Burton Berry, törenler için Ankara'ya gitti. Bir yıl önce New York'tan aldığı elbiseler hâlâ gelmemişti. Eski, modası geçmiş bir yaka bulmak için bile didinmek zorunda kaldı. Berry, bir tanıdıktan yeleğini ödünç aldı, birinden şapka, bir başkasından palto buldu. Eski pantolonuna da "çekiştirip sıkıştırarak ve hiç oturmama kararı vererek" girebildi. Meslektaşları, giysi yönünden daha da kötü durumdaydı.

Resepsiyonda Müttefikler, Mihver ve tarafsızlardan oluşan diplomatlar, en iyi tören giysileriyle büyük salonda yer aldılar. Berry

annesine şunları yazdı: "Yeni gelenlerden bazıları, kiminle konuşulması ve kime sırt çevrilmesi gerektiğini bilmiyordu. Korkarım kimisi, el sıkışmaması gereken kişilerle el sıkıştı ve el sıkışması gerekenlere sırt çevirdi."

Her büyükelçinin, Dışişleri Bakanı'nı kutlamak için bir odaya girmesi, o sırada da içerideki konuğun dışarı çıkması gerekiyordu. Snatchbull Hugessen biraz gecikti ve neredeyse Von Papen'le çarpışıyordu. Daha sonra büfeden yiyecek alırken, İngiliz Deniz Ataşesi'nin eşi, arkadan bir başka hanımın elbisesine takıldığını fark etti. Bu hanım da Bayan Von Papen'di. Bir Türk yetkili, kıpkırmızı bir yüzle on dakika uğraşarak iki hanımı birbirinden ayırabildi.

Bu çok titiz tarafsızlığa karşın Türkler, gözaltındaki pilotlarda olduğu gibi, Müttefikler'e yardım etmek istiyorlardı. İtalya'nın teslim olması ve Balkanlar'ın çökmeye başlaması; gerilla savaşı, casusluk ve Yahudi göçmenlerin kurtarılması gibi yalnızca İstanbul'dan girişilebilecek eylemlere fırsat yarattı. İngilizler ve Amerikalılar, Türkiye kıyısından Yunan kıyılarına ve Ege Denizi'ne şimdiden yeni ve gizli bir cephe açıyorlardı.

Onuncu bölüm

Arkeoloğun donanması: Ege'deki OSS 1943-1944

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.
Türk atasözü

OSS'den John Caskey'nin, Ankara'dan İstanbul'a giden Anadolu Ekspresi'ne binmesi gerekiyordu. 30 nisan 1943 cuma, saat 18.00 sularıydı. Gişedeki memur, "Bilet kalmadı efendim" dedi.

"Üçüncü mevki de olur. Ne varsa!"

"Kusura bakmayın, koltuk sayısından fazla bilet satamayız."

Caskey'in yalvarması işe yaramadı. Vagonlar arasındaki bağlantılarından buhar salan ve on dakika sonra kalkmaya hazır trenin durduğu perona koştu. Merdivenlerden çıkıp, trene girdi, bir sağa bir sola, kalabalık kompartımanlara bakarak koridorda koşturmaya başladı. Sonunda birinci mevki yataklı kompartımanda tek başına bir adam gördü. Şans sonucu, Dışişleri Bakanlığı'nın üst üste yığılmış posta çantalarını koruyan bir Amerikan diplomatik kuryesiydi. Caskey kendisini tanıttı ve üst ranzayı kullanma izni aldı.

Ertesi sabah tren, İstanbul Haydarpaşa Garı'na girdi. Caskey çantasını kapıp, üç ay önce Macar temsilci Vali'nin kaldığı döneme oranla daha az Nazi müşterisi olan Tokatlıyan Otel'e gitti. Yerleştikten sonra, Başkonsolos Burton Berry'yi aradı. Caskey, OSS kimliğini gösterip, gizli bir operasyon için gerekli 5 000 doları altına çevirmek için yardım istedi.

Berry, bu işin adamının karaborsa döviz işinden servet yapmakta olan ve iş bağlayıcı Ticaret Ataşesi Earle Taylor olduğunu söyledi. Günlerden cumartesi, hem de ulusal bayram olduğundan, dükkânlar kapalıydı, sarraflar da çalışmıyordu. Ama Taylor'ın yolladığı adam, saat 16.00'da İngiliz, İsviçre ve Türk altın paralarıyla dolu büyük bir çantayla geldi. Caskey, para karaborsada bozulduğu halde, Taylor'ın kendisine resmi elçilik kuru uyguladığını fark etti ve Taylor'ın bu işlemden 1 000 dolar kazandığını hesapladı.

"Bu koşullarda açıkça itiraz edemedim. Taylor, işe yarar bir müttefik ya da zorlu bir muhalif olabilecek etkili biriydi."

Pazar günü Caskey, İstanbul'un güneyinde sevimli bir ada olan Büyükada'yı gezmeye gitti. Aynı zamanda, güneydoğuya doğru demirlemiş on beş Alman mavnasını da fırsattan yararlanıp, not aldı. Ertesi gün sabah vapuruyla Asya kıyısından aşağı indi ve sonra İzmir'e kalkan trene bindi. Yolculuk yaklaşık 15 saat sürdü.

İki OSS görevlisi Lansing Williams ve Dorothy Cox, Caskey'yi istasyonda karşılayıp, İzmir Palas Otel'e götürdüler. Görevleri, Ege Denizi'nde istihbarat toplamada kullanılacak OSS'nin ilk kayığını (tahtadan küçük balıkçı ve yük teknesi) altın karşılığı satın almaktı. Alman keşif uçakları kıyıdan yaklaşık 100 km içeri girip Türk toprakları üzerinde uçtuğundan, özel önlemler gerekiyordu. OSS, aynı zamanda Türklerin tarafsızlığını zedelememek ve gizli operasyonlarda tekel olmak isteyen İngilizleri heyecanlandırmamak zorundaydı.

Geçen eylülde gelen Williams, çevrede dolaşıp durmuş ve iyi izlenim bırakmıştı. Türkçe'yi çok iyi konuşuyor, İzmir'de hemen hemen herkesi tanıyordu. İngilizlerden, Türk polisinden, Ticaret Odası'ndan, yerel Fransız, İtalyan ve Yunan topluluklarından istihbarat topluyordu. Cox, yakınındaki Yunan adalarından gelen göçmenlere yardım eden bir örgütte çalışıyordu.

İngilizler iyi örgütlenmişti. Ege'deki ilk kayık seferleri, Yunanistan'ın 1941'de düşmesinin ardından yüzlerce Yunan ve İngiliz askerini Türk kıyısına getirmişti. Yaklaşık 4 000 Yunanlı göçmen, İzmir yakınında bir kampa alınmıştı. Almanlar, adalardaki egemenliklerini aşamalı olarak sıkılaştırdıkça, 10 000'den fazla Yunanlı Türkiye'ye kaçtı. SOE bu kişileri sorgulamak için İzmir'de küçük bir grup oluşturdu. Askerlik çağındaki kimi erkekler, Suriye'de sürgünde olan Yunan ordusuna katılmaya yollandı; diğerleri ajan olarak Yunanistan'a dönmeye ikna edildiler.

İngiliz gizli deniz operasyonları, Beyrut'taki Levant Uskuna Filosu'nca (aynı zamanda Levant Balıkçı Devriyesi olarak biliniyordu) yürütüldü. Adaları iyi bilen ve kimi zaman harcamaları kendi cebinden karşılayan emekli bir deniz subayı olan İngiliz Konsolosu Noel Reeds'in gözetiminde İzmir yakınında gizli bir üs kuruldu. İngilizlerin, Türk karasularına demirleyip, gezgin komuta merkezi olarak kullandıkları dört büyük uskunaları vardı.

İtalyan ve Alman protestolarına karşın, Türk hükümeti bu çalışmalara genellikle göz yumdu. Doğu Akdeniz'deki Kraliyet Donanması'nın komutanı şöyle yazdı: "Türkiye'nin verdiği destek,

müttefik olma konumuna tümüyle uygundur. Genelde yaklaşımı da tatmin edici biçimde taraflıdır." Mihver yanlılarına ise daha farklı davranılıyordu: İzmir'deki Türk tesislerini fotoğraflarken yakalanan bir İtalyan idam edilmişti.

Operasyonları gizlemek için, teknelerin sivil Yunanlı mürettebatı balık avı, sünger avcılığı ya da adalar arasında ticaret yaptıkları havasındaydılar. Tahta teknelerin bir ya da iki direği vardı ve 5 ila 250 ton arasındaydılar. Yelken açtıklarında yavaştılar ve eski, gürültülü motorları vardı. İngilizler, dikkat çekmemek için teknelerin döküntü görünümünü değiştirmediler ama, güçlü yeni motorlar takıp bir ya da iki makineli tüfek, kimi zaman da hafif bir top ve telsiz eklediler.

Teknelerin ilk görevi, Yunanistan'da düşen İngiliz uçak mürettebatının kaçışına yardım etmekti. O denli başarılı oldular ki, Kahire'deki espriye göre, mürettebat yeterince çabuk dönmezse, haklarında kaçak işlemi yapılmalıydı. Yakalanan ve hastaneye kaldırılan bir pilot, kollarındaki yaralara karşın bir duvara tırmanıp, Alman nöbetçilerden kaçmayı başarmıştı. Pilot, bir grup Yunan askerini toplayan kayık tarafından kurtarıldı. Athos Dağı'ndaki keşişler, bir kayık yollanana dek altı İngiliz subayını sakladılar. Tekne, subayları İzmir'in kuzeyindeki bir köye getirdi ve Ress, iki Rolls Royce'la gelip grubu topladı.

Kayıklar, aynı zamanda Yunan ve Yugoslav kıyılarına gizlice yanaşıp, Alman işgaline karşı savaşmaya hazırlanan kralcı ve komünist gerilla gruplarına danışman ve malzeme taşıdılar. Direnişi artıran Müttefikler, 1943'te Sicilya ya da İtalya'ya değil, Yunanistan ve Balkanlar'a saldırılacağına Almanları inandırıp, çok sayıda düşman askerini bu bölgeye bağladılar. Bu operasyonları İngilizler yürütüyor da olsa, Amerikalı ortaklarını yanlarına alıyorlardı. Eylül 1943'te partizanlarla çalışan 257 İngiliz ve 17 Amerikalı vardı. Temmuz ve eylül arasında yalnızca Amerikan hava köprüsü 570 ton malzeme getirdi. Ek olarak, OSS'nin "denizyolları" İtalya ve Yugoslavya kıyısı arasında haftada 300 ton yük taşımaya başladı.

Alman işgaline karşı bu mücadele doruktayken, İstanbul hâlâ bir bolluk ülkesiydi. Kentteki Yunan Konsolosluğu'nun verdiği bir öğle yemeğinde et suyu pelteye kırılmış yumurta, kaz ciğeri, pilav yanında midye-mantar soslu balık, yabani ördek göğsü ve yanında kızarmış patates, yeşil salata, krema soslu meyve salatası, taze meyve ve şekerleme ikram edildi. Yemek boyunca şarap sunuldu ve ardından kahve ile likör geldi. ABD Başkonsolosu

Burton Berry annesine yazdığı mektupta, "Her şey çok güzeldi, ama ben sevmedim. Yunanistan'ın yoksul halkını düşündüm. Savaş zamanı bütün o lüks yersizdi. Hükümet temsilcileri sözde temsil ettikleri halkların ruhu kadar incelik taşısalar, ne muhteşem olurdu!" dedi.

İzmir'deki ABD Konsolosluğu'nun bir odasını komuta merkezi yapan Caskey'nin gözetim ve denetimindeki OSS gizli üslerinde ise yaşam daha zorluydu. Caskey'nin kayıkları işgal altındaki Yunanistan'da bulunan yetmiş beş ajana malzeme götürüyor, onlardan istihbarat getiriyor, kimisine de taşıma görevi yapıyordu. "Boston" adlı ana üs, İzmir'in yaklaşık 80 km kuzeybatısındaki küçük Reşadiye kasabasıydı. Sürekli rüzgâr eser ve kimi zaman kasırga boyutuna çıkardı ama, operasyon aralarında kayıkların demirlemesi için iyi bir yerdi. Karargâh, daha önce bir zeytinyağı presini barındıran beton zeminli, eski taş bir ambardı. İçinde on Amerikalı, elli Yunanlı ve uzun kuyruklu, kedi büyüklüğünde fareler vardı. Yakındaki zeytinyağı arıtımevi ağır bir koku yayıyordu. Gizlilik nedeniyle evin içine asılan telsiz anteni, OSS Kahire ve Alman hatlarının gerisindeki ajanlarla bağlantı sağlıyordu. Bu araçlarla, Yunanistan'a gizli radyo yayını da yapılıyordu. Spikerler arasında "ıslah olmuş bir Yunanlı işbirlikçi" (gerçekte Yunan kökenli bir Amerikalı çavuştu) yer alıyordu. Yayında direnişçilere haberler veriliyor, Berlin'in haber bülteninden sonra da iddiaları yanıtlamak için Almanca haber bülteni yayınlanıyordu.

Diğer üs "Key West" ise, güzel balıkçı kasabası Kuşadası'ydı. Buradaki telsiz, denize ve 3 mil ötedeki Sisam Adası'na bakan dört odalı bir taş evde tutuluyordu. Telsizci, üst katta Ege'ye bakan bir odada otururdu. Birinci katta emniyetin ve gümrük memurlarının büroları, mükemmel bir "örtü" sağlıyordu.

İtalya'daki olaylar Ege'deki en büyük müttefik askeri operasyonunu başlattı. Mussolini devrilmiş, yeni rejim Müttefikler'e teslim olup, Almanya'ya savaş açmıştı. Yunan adalarının çoğunda garnizon kuran İtalyan birlikleri, bu adaları İngilizlere bırakmaya ikna edilirse, doğu Ege Almanlar harekete geçemeden kurtarılabilirdi.

İtalyan hükümetinin ateşkes ilan ettiği 8 eylül 1943'te, bölgedeki ana üs olan Rodos'ta bulunan İtalyan ordusunun işbirliğini sağlamak için iki İngiliz subayı adaya paraşütle indirildi. Ancak Almanlar daha önce gelmişti ve 36 000 İtalyan askeri, silahlarının 6 000 Alman tarafından toplanmasına razı olmuştu.

Yine de İngiliz birlikleri Türkiye kıyısından görünen üç küçük adayı işgal etmeyi başarmıştı: Sisam, İtalyan deniz üssünün oldu-

ğu Leros ve bir havaalanının bulunduğu İstanköy. İtalyan garnizonları ya teslim oldular ya da saflara katıldılar; 100 000 Yunanlı yerleşik, kurtarıcıları karşıladı. Sisam'ın karşısındaki Kuşadası'nda İngilizler, Türklerin göz yummasıyla gizli bir malzeme deposu kurdular. Adalardaki siviller için yiyecek taşındığı görüntüsü altında askeri malzeme demiryoluyla Suriye'den; tekneler, uçaklar ve destroyerlerle İskenderiye'den aktı; Beyrut ya da Hayfa'dan kalkan denizaltılar malzeme, asker ve topları doğrudan adalara taşıdı.

Almanlar, Rodos'tan ve Yunan anakarasından havalanan uçakların bombardımanıyla karşılık verdiler. İngiliz askerleri, uçaksavarlarının menzili dışında kalan Alman uçaklarını bezginlikle izlediler; İtalyanlardan elde edilen uçaksavarlar kullanılmayacak kadar paslıydı. İki İngiliz destroyeri, Leros açığında batırıldı. Türkiye, yaralı İngilizlerin kıyı kasabası Bodrum'a taşınmasına izin verdi; İzmir'deki Fransız hastanesinde doktorlar acil ameliyatları yaptılar. Eylülün son haftasında Almanlar İstanköy'deki havaalanını her gün bombaladılar. Mühendisler umutsuzca kraterleri doldurdu. Onarım biter bitmez, yeni bir hava saldırısı pistleri kullanılmaz hale getiriyordu. Ancak mühendisler gece çalışıp toprak pistleri yeniden onardılar.

2 ekim gecesi malzeme yüklü nakliye uçakları beş günden sonra İstanköy'e ilk kez inebildiler. Spitfire tipi dokuz uçak yakına park edilmişti ve pilotları, ofis olarak kullanılan treylerin yanında uyuyordu. Ertesi sabah 05.00'te Alman komandolar pistin yakınındaki plaja gizlice çıkıp nöbetçileri bıçaklamaya başladılar. Çığlıkları duyan diğer nöbetçiler, tümüyle katledilmeden ateşe başladılar. Pilotlar uyku tulumlarından fırlayıp kasabaya koştular ve alarm verdiler. Birkaç dakika sonra güneş doğarken uçak gürültüleri duyuldu. Alman Junker 88'leri, adayı savunacak avcı uçaklarıyla karşılaşmayacaklarını bilerek ve seyir ışıklarını açık tutarak rahatça denizin üzerinde uçuyordu. Önce, küçük bir taş kulübedeki İngiliz telefon santralını bombalayıp adadaki iletişimi kestiler.

İkinci Hafif Uçaksavar Bataryası'ndan Yüzbaşı M. W. Hollum çoktan uyanmıştı ve uçurulan santralı aramaya çalışıyordu. 06.30 sularında, kaçmayı başaran pilotlardan biri Almanların adaya çıktıklarını söyledi. Hollum altı uçaksavarı, yakındaki otelin yanına yerleştirdi, bu arada batarya komutanı ne olup bittiğini anlamak için karargâha gitmeye karar verdi. Motosikletiyle ayrılan komutan geri dönmedi. Almanlar yolu kesmişti.

Komutayı alan Hollum silahlara baktığında, cephaneleri olma-

dığını fark etti. Ancak cephaneliğe giden yol, bomba çukurları ve devrilen ağaçlar yüzünden geçilmez haldeydi. Alman uçakları kasabaya, limandaki yük gemilerine ve piyadelere saldırıyordu. Hollum'un adamları, bir Stuka bombardıman uçağını vurdular. Uçak, mavi ışıltılar içindeki Ege'ye düşerken gerisinde kara bir iz bıraktı.

Saat 10.30'da on beş Stuka göründü. Savunma noktalarını belirlemek için yarım saat ada üzerinde dolaştılar. Alman askerleri İstanköy'ün batı ucuna çıkıp, doğuya ilerlediler. Bir İngiliz birliği bunları kısa süre durdurunca, Almanlar beyaz işaret fişeği atıp, Stukalardan yardım istedi. Almanlar yaklaşırken İngiliz komutan Hollum'a, kamaları denize atıp uçaksavarları kullanılmaz hale getirmesini ve adamlarını piyade savaşına hazırlamasını emretti. İngilizler karanlık çökene dek kasabayı ve limanı tutma umudundaydı. O zaman destek birlikleri gelebilirdi.

Gece çöküp çatışma durduğunda İngilizler adanın kısa kenarında ve zayıf bir hat üzerinde tutunmuşlardı. Durham Hafif Piyadesi hâlâ kuzey kıyıdan, ana karayoluna olan hattını koruyor, Kraliyet Hava Kuvvetleri birliği ortada, İtalyanlar da güneyde yer alıyordu. İngiliz komutan İtalyan birliklerle konuştu ve 4 000 askerden yalnızca 100 tanesinin savaşmak istediğini gördü. Almanların sabah bu hattı aşacağı belliydi. İstemeye istemeye herkese, tepelere çekilip kaçmaya çalışmalarını söyledi.

Saat 01.00'de gün boyu hiçbir şey yemeyip çok az su içen ve gün boyu çatışmaktan bitkin düşen İngilizler küçük gruplara ayrılıp yürüdüler. Hollum'un adamlarından yarısı kayboldu. Yalnızca 37 askeri kalmıştı. Şafakta, bir kaynağın çıktığı derin bir koy buldular, pazartesi ve salı bütün gün orada kalarak Alman deniz uçaklarının yeni asker getirişini izlediler.

Ertesi gün öğleden sonra Hollum, İngiliz komutanı bulmak için ayrıldı. Sonra sıra sıra İtalyan tutsağın Almanlarca yürütüldüğünü gördü, Yunanlı köylülerin verdiği yemeği yedi. Yolunu yitirdi. Yanlışlıkla düşman kampına girdiğini anlayıp geri döndüğünde adamlarının bir Alman devriyesine yakalandığını gördü. Hollum'u gören Almanlar durmasını söylediler ve kaçınca ateş ettiler. Uzaklaşmayı başaran Hollum, kıyıya gitmek için batıya yürüyen bir grup İngiliz askerine katıldı. Kıyıya yakın bir vadide saklanan askerler, 50 metre ötedeki hücumbotun çevresinde yüzen Almanları gördüler.

10 ekimde Hollum'un yanında üç adam kalmıştı. Hollum ve Kıbrıslı bir Rum asker, köylülerden yiyecek ve haber almak için

dağa tırmandılar. İkiliye sigara ikram eden bir çiftçi, kendileriyle görüşmek isteyen birisi olduğunu söyledi. Sonra kayaların arasında çömelmiş bir Yunanlının yanına götürdü. Yunanlı cebinden, "İstanköy'de hâlâ kayıp İngiliz personel" başlığını taşıyan bir mesaj çıkarttı. Mesajda, bunu taşıyan kişinin olabildiğince çok askeri adadan çıkartarak yaşamını tehlikeye attığı, söylediklerine aynen uyulması gerektiği yazılıydı. Altında, dağılmış bir mühür izi vardı. Son cümle, "Bu mektup size 11 ekim 1943'ten sonra gösterilirse, olabildiğince kuşku ve ihtiyatla karşılamalısınız" diyordu. Son cümle, mesajın gerçek olduğuna Hollum'u inandırdı. Gerçi o kadar umutsuzdu ki, herhangi bir başka şeye de sarılabilirdi.

Yunanlı kendisini, Bodrum'da sivil telsizci olan Yorgo Samarkos olarak tanıttı. Ele geçirilirse Almanlarca duraksamasız öldürüleceğini bilerek, İngilizleri kurtarmayı amaçlayan bu tehlikeli operasyonda gönüllü olmuştu. Samarkos kurtarma botuna sinyal için Hollum'un geceyarısı kıyıda küçük bir ateş yakmasını söyledi. Bu arada kendisi çobanlara gidip, daha fazla kayıp asker bulmak için yardım isteyecekti. Geminin kaptanı "Milton"a ulaştırması için Hollum'a bir not verdi. Samarkos randevu yerine gelemezse, İngilizler Milton'a ertesi gece aynı yere gitmesini söyleyeceklerdi.

Hollum ve arkadaşları kıyıya yürüyüp ateş yaktılar. Dolunay vardı. Bir saat sonra dürbünle bakarken, Türkiye kıyısından gelen bir teknenin beyaz dümen suyunu gördü: "Mucize gibiydi, inanılmayacak kadar güzeldi. Ateşi söndürüp kıyıya koştuk. Tekne olabildiğince yanaştı ve sonra bir adam sandalı indirip bize doğru kürek çekmeye başladı."

Sandaldaki denizci gergin bir sesle "Yorgo!" diye seslendi. Rum asker Yunanca cevap verdi: "Burada değil ama, Milton'u görmemizi söyledi." Bu bilgiyi yeterli bulan denizci grubu topladı ve tekneye kürek çekmeye başladı. Çelik miğfer giymiş üç Yunanlı müretteba Hollum ve diğerlerine makineli tüfeklerini doğrultup, İngiliz olduklarına inanana dek indirmediler. Sonra gemi Türkiye'ye yol alırken, kamaraya Kaptan Milton'la görüşmeye indirildiler.

Milton, en korkusuz ve başarılı Yunanlı kaptanlardan biriydi. Alman denetimindeki sularda ve limanlarda çok görev üstlenip, hepsini başarmıştı. İngilizler sonradan kendisine iki madalya verdiler. O ise bir arkadaşına, daha çok para verilse, daha mutlu olacağını söylemişti. Kaptan Milton, askerlerden silahlarını istedi. Yoksa Türkler el koyacaktı. Sonra, Bodrum'daki İngiliz konsolosunca imzalanmış bir mektubu verdi. Mektupta, kıyıya ulaştıklarında kasa-

barın dışında indirilecekleri anlatılıyor ve kasabaya yürümeleri, soran olursa da kıyıda bıraktıkları sandalla Türkiye'ye geldiklerini söylemeleri isteniyordu. Kendileri ile Milton'un teknesi arasında hiç bağlantı kurulmamalıydı. Türkiye'ye dört saatlik yolculuk sırasında, kurtarma sandalı kıçta bağlıydı. Sandal battı ve bağlantı ipinin kesilmesi gerekti. Bu da planda değişikliğe neden oldu.

Saat 05.00'te tekne, Bodrum Körfezi'nde küçük ve boş bir adaya yaklaştı. İri dalgalara karşın, Milton yolcuların inmesi için tekneyi kayalara yanaştırdı. Adada bütün gün beklediler ve tam terk edildiklerini düşünmeye başlamışlardı ki, birisi denizden ıslık çaldı. Yunanlı bir genç, kayıkla Bodrum'dan kendilerine doğru kürek çekiyordu. Adaya yanaşıp askerlere su, ekmek ve zeytin verdi. Genç adam, kasabaya bakan yamacın eteğine ateş yaktı ve soran olursa, ateşi kendilerinin yaktığını söylemelerini istedi. Sonra da kayığına atlayıp, karanlıkta gözden yitti.

Kısa süre sonra bir Türk devriye botu, ateşin kaynağını araştırmak için patırtıyla geldi. Dört adam, İngiliz askeri olduklarını söylediler. Türkler yakınlık gösterip el sıktılar ve Bodrum'a götürmek üzere askerleri bota bindirdiler. Tekne körfezi geçerken Hollum geriye bakıp, İstanköy'e İngilizlerin hava akını yaptıklarını gördü. Türklerden biri kendisini dürttü ve göz kırparak, konukların kamaraya inip saklanmalarını işaret etti.

Tekne yanaştığında Türk kaptan, İngiliz Konsolosu Whittall'ı çağırması için birini yolladı. Kısa süre sonra konsolos, bir Türk subayıyla birlikte geldi. İki adam, ne olduğunu sordular. Türklerin bakışları altında Hollum kürek çekerek İstanköy'den nasıl uzaklaştıklarını, küçük adaya çıkıp bitkinlikten uyuyakaldıklarını anlatan dramatik ve yalan bir öykü anlattı. Uyandıklarında, kayıkları fırtınada kaybolmuştu. Silahları var mıydı? Hollum hemen, kaçmadan önce tutsak edildiklerini ve silahları Almanların aldığını söyledi.

Türk subay araya girdi: "Gözaltında tutulmak mı, yoksa 'güneye gitmek mi' istiyorsunuz?" Bu, İngiliz bölgesi anlamındaydı.

"Güneye gitmek istiyoruz" dedi Hollum.

Whittall, Türk subaya döndü, "Bunu kolayca ayarlarız. Bu adamları görmedin. Ben de görmedim" dedi. Türk subay omuz silkip güldü ve kabul etti.

Whittall ve subay, daha sonra adamları alıp, az ilerideki sözde tarafsız limanda bağlı iki İngiliz askeri yük gemisine götürdüler. Mürettebat kendilerine muhteşem bir yemek verdi. Türk konuk onuruna kadehler kalktı. Sonra baş başa kaldıklarında Whittall,

adamlara yeni üniforma ve malzeme getirip, gerçek öykülerini dinledi. Sonra, Samarkos'un kurtardığı dokuz İngiliz asker de onlara katıldı.

İngiliz askerler tekneye binip bütün gece yol aldılar. Ertesi gün şafakta, yirmiden çok tekne ve sandalın, masum yerel balıkçı tekneleri gibi demirledikleri küçük bir koya geldiler. Buradaki barakada bir telsiz vardı ve İngilizce dergi, gazete doluydu. İki Alman uçağı koyun üzerinde alçaktan uçtu. Ne olup bittiğini bilseler de, tarafsız sularda yababilecekleri bir şey yoktu.

Hollum ve ekibi, aralarında bir İtalyan albay ve emir eri, Atina'dan yeni kaçmış bir İtalyan deniz subayı, Türkiye'de ele geçmiş iki Nazi ajanı, İngiliz ajanıyken ihanet etmiş, şimdi de gözaltında tutulan bir adam ve genç bir Alman komünist firarinin yer aldığı çok karışık topluluğu taşıyan daha büyük bir tekneye alındılar. O gece Kıbrıs'a yola çıktılar. Tekne, kimliği belirsiz dört savaş gemisinin yanından geçince, saklanmak için yeniden kıyıya döndü. Sonra da doğru Kıbrıs'a yöneldi. Hollum burada birliğine kavuştu.

İngiltere'nin Ege saldırısı askeri bir başarısızlıktı ama, Yunanistan'ın geniş ölçekte bir işgale uğrayacağına Almanların inanmasına yardım etti. Bunu karşılamak için Berlin, Rus cephesinden, İtalya'dan ve Fransa'dan üç düzine uçak, gemiler ve birlikler kaydırdı. Şifrelerin çözülmesi yüzünden, İngiliz gemileri ve savaş uçakları bu konvoylara ağır kayıp verdirdi. Bu sistem öyle başarılıydı ki, İngilizler koruma gemilerinin yardıma gelmesinden birkaç dakika önce Alman yük gemilerine saldırıyordu. Müttefikler yalnızca Kasım 1943'te Ege'deki Alman gemilerinin yüzde 23'ünü batırdılar.

Ancak İstanköy'ü ve buradaki havaalanını kaptıran İngilizler, diğer adalarda fazla tutunamazdı. 19 kasım gecesi bir tekne filosu Türkiye'den ayrılıp, Sisam'daki İngiliz ve Yunan garnizonlarını, 1 500 Yunanlı sivili ve 3 000 İtalyan askerini getirmek için yola çıktı. Ayrıca 2 000 Yunanlı, kendi kayıklarıyla geldi. Kurtarma tekneleri, Alman işgalinden sonra bile adalara gitmeyi sürdürdüler. Sonraki haftalarda Leros ve diğer yerlerden 714 İngiliz askerini, Yunanlı sivilleri ve Yahudi göçmenleri kurtardılar.

İlk görevlerinden biri olan boşaltma operasyonları sırasında OSS tekneleri büyük yararlık gösterdi. İngiliz komutan, Sisam'ın boşaltılması sırasında "gösterdikleri mükemmel hizmetten" ötürü Yüzbaşı Caskey ve otuz yedi gemilik filosunu övdü. Teknelerden çok azının, Odyssesus'un gemilerinden hızlı olması gerçeği

karşısında, başarı çok daha etkileyiciydi. Hızı saatte en çok 6 mil olan dönüştürülmüş tank motorlarının kullanıldığı teknelerde 300 millik yolculuklar yapmak zorundaydılar. Bir gecede tamamlanabilecek görevler on güne dek uzuyordu. Kahire'den ikmal malzemesi geç geliyordu. Ekim 1943'te verilen yelken bezi siparişinin gelmesi on ayı almıştı. Yine de tekneler, Rema Koyu ve Kuşadası üsleri ile Kıbrıs, İskenderiye ve işgal altındaki Yunanistan arasında gidip geldi.

Yunanlı mürettebat sadıktı, cesurdu ve bir OSS raporunun coşkuyla söz ettiği gibi, "kaçakçılığın, hırsızlığın ve üşengeçliğin ustasıydı". Düşman eylemi sonucu hiçbir Amerikan teknesi batmadı, yalnızca biri İngiliz hücumbotunca yanlışlıkla batırıldı, biri çılgın Noel partisi sırasında karaya oturunca, terk edildi, üçüncüsü de firar söylentilerine kaynaklık eden koşullar altında yok oldu. Genellikle her operasyonda teknede bir Amerikan subayının bulunmasına karşın, OSS Deniz Birimi, üç olayda da teknelerde kendi elemanlarından kimsenin bulunmadığını çabucak açıkladı.

Alman şifre haberleşmesinin çözülmesi sonucu, Hitler'in, Türk karasularında müttefik gemilerinin vurulması önerilerini sürekli geri çevirdiğini de öğrenmeleri, müttefik operasyonlarında yararlı oldu. Ancak Almanlar, Türk hükümetine verdikleri protestoları artırdılar. Bunun sonucu Ankara, İngilizlerin ve Amerikalıların çok ileri gittiklerinden yakındı. Örneğin bir İngiliz teknesi, Sakız'a takviye ve malzeme götüren bir Alman askeri teknesini tutsak alıp, Bodrum'a çekmişti. Bu yüzden İngilizler ve OSS yeni bir emir yayınladı: Tekneler Almanlara Türk karasularından saldırmayacak ve yirmi dört saat sonra geri döneceklerdi. Tekneler daha sık hareket etmeli, daha küçük ve daha iyi kamufle edilmiş gruplara ayrılmalıydı. Yalnızca Türk hükümetinin izin verdiği yerlere demir atılacaktı. İngilizler, bir başka önlem daha aldılar. Kuşadası'ndaki emniyet şefine, hükümetinin verdiğinden daha çok para verdiler.

Mihver ve Müttefikler'in Türkiye'nin tarafsızlığından Ege'de yararlanmaya çalışmaları, kimi garip durumlara da yol açtı. Almanlar için açık deniz gündüzleri tehlikeli olmaya başladığından, Türk karasularına girmeye başladılar. Her ikisi de sahte Türk bayrağı taşıyan bir İngiliz ve bir Alman gemisinin, birbirlerinin birkaç metre açığından geçmeleri olağan-dışı değildi. Türk feribotuyla İzmir'den yolculuğa çıkan İngiliz SOE görevlileri, yakınından geçtikleri adalarda bulunan Alman askerlerinin yüzlerini görebiliyorlardı. İçlerinden biri, geminin radyosundan BBC haberlerinin dinlenmesini istedi. Radyo, yoğun İngiliz hava akınlarını ve Alman kayıplarını anlatı-

yordu. Alman ve Macar yolcular ise itiraz edip, bunun tarafsızlıkla bağdaşmadığını söylediler. Çileden çıkan kaptan, radyonun hiç tartışma yaratmayacak olan Türk müziğine çevrilmesini emretti.

Bodrum ve Kuşadası'ndan tekneler, Alman deniz ulaşımını vurma, müttefik havacıları kurtarma ve ajanları taşıma dışında, Alman tesislerine de saldırmaya başladılar. Haziran 1944'te karanlık bir gece, hızlı bir motor, altı İngiliz deniz piyadesiyle Türkiye kıyısından ayrıldı. Görevleri, keşif uçuşu sonunda Leros'ta demirledikleri belirlenen Alman gemilerine saldırmaktı. Her askerde, berelerinde sakladıkları lastikle kaplı demir testeresi, ipek mendil biçiminde harita, altın para ve yiyecek vardı. Leros'a bir buçuk mil kala, adamlar ellerini ve yüzlerini boyadılar, gemilere takacakları mıknatıslı mayınlarını son kez kontrol ettiler ve üç kanoyu suya indirdiler.

Piyadeler Leros Koyu'na kürek çekerken, deniz sakindi. Bir Alman nöbetçi seslendi ve projektörünü su üzerinde dolaştırmaya başladı, ama sonra duyduğu seslerin gerçek olmadığını düşündü. İki kişilik ekip, ilk kanoyu üç destek gemisinin yanına çekti ve her birine ikişer tane mayın yerleştirdi. Bir saatlik manevradan sonra, bir destroyere de iki mayın takıldı ve yakınındaki adaya kürek çekildi. Güneş ufukta belirmeye başlamıştı ve iki deniz piyadesi, kanolarını kayaların ardına gizleyip, bütün gün saklandılar.

Bu arada, nöbetçilere görünen diğer ekip kaçmak zorunda kalmıştı. Üçüncü ekip bütün mayınlarını bir destroyere yerleştirdi. Su aldığı için yavaş gitmek zorunda kalan kanoları hâlâ açık denizdeydi. Bir Yunanlı balıkçı gemisi yanlarına geldi ve ekibe su ile yiyecek verdi. Yunanlılar piyadeleri Bodrum'a götürmeyi önerdiler, ancak uzaktan gelen bir makineli tüfek sesinden korkup uzaklaştılar. Ertesi gece üç kano ana gemiyle buluştu ve şafakta güvenlik içinde Türkiye'ye ulaşıp büyük haberi duydular: Üç destek gemisi batmıştı, iki destroyer kullanılmaz durumdaydı.

Ancak OSS, teknelerini Yahudi göçmenleri kurtarmak için kullanmakta isteksizdi. Yugoslavya ve Yunanistan'da bir Alman istihbarat subayı olan Kurt Waldheim bu dönemde çevrede işlenen cinayetleri bilmediğini öne sürerken, bunlara ilişkin çok sayıda ayrıntı İstanbul'a ulaşıyordu. Mart 1943'te Selanik'in Yahudi nüfusu sınırdışı edildi. Türk pasaportu taşıdıkları için ayrılmalarına izin verilen iki kişi Balkan Rapor Birimi'nin Yunanistan uzmanı Homer Davis'e, insanların hayvan vagonlarına doldurulduğunu, kasten aç bırakıldıklarını ve kurbanların muhtemel sonunu anlattı. Nisan 1944'te Atina'dan kitle sürgünleri başladı. SS subayları, Ya-

hudilerin yanlarına yiyecek almasını önledi. Tren istasyonunda görevli bir demiryolu işçisi, "Ben Alman'ım, ama buna dayanamıyorum" demişti.

Davis, kaçan ya da saklanmakta olan Yahudilere OSS'nin yardım edip edemeyeceğini sordu. Caskey, yalnızca Türk hükümeti göçmenleri kabul etmeye razı olursa yardım edebileceklerini söyledi. Davis, ABD Adalet Bakanlığı'na, harekete geçilmesini isteyen sert bir mesaj yolladı. Bürokratik gevşeklik yüzünden hiçbir şey yapılmadı.

Türkiye'ye boş olarak dönen kayıklar, Yunanistan ve Yugoslavya'ya askeri malzemeyle gidiyordu. 1943 ve 1944 boyunca bu ülkelerdeki partizanlar SOE ve OSS'nin yardımı ve danışmanlarıyla giderek güçlendiler. Göçmenlerden ve istihbarattan alınan bilgiler, köprüleri uçurup demiryollarını kundaklamada ve Alman birliklerine baskın vermede başarılı olduklarını gösteriyordu. Daha karamsar haberlerde ise, Almanların sivil rehinelere misilleme yaptığı bildiriliyordu. Komünist ve antikomünist partizanlar, müttefik desteğini kazanmak için yarışıyor, kimi zaman da birbirleriyle çatışıyorlardı. Komünistlerin savaş sonrası niyetleri konusundaki kuşkulara karşın, İngilizlerin ve Amerikalıların yaklaşımı, Donovan'ın istediği gibi "direniş grupları ya da gelecekte işbaşına geçmesi muhtemel hükümetlere ilişkin tercih konusunda, ideolojik ayrılıklarını ya da siyasal programlarını değil, yalnızca [Almanlara karşı savaşta] işbirliği niyetlerini temel almak"tı.

OSS, partizanlara yardım etmek, istihbarat almak ve düşürülen Amerikalı havacıları toplamak için işgal altındaki Avrupa'da çok sayıda eylem yaptı. Bunlardan "Featherbed" operasyonu, karşılaştıkları sorunlar ve başarıları konusunda bir örnektir. Yunanistan üzerindeyken düşürülen üç B24'ten kurtulan Amerikalı havacıların, partizanlarca Alman hatları gerisindeki "Featherbed" kod adlı gizli İngiliz uçak pistine götürüldüğü, İngiliz ajanlarınca OSS'ye iletilmişti. Bu arada yakındaki bir Yunan gerilla süvari birimiyle çalışan OSS askeri danışmanlarından Yüzbaşı Ehrgott, yaşamsal önemde ikmal için acil yardım çağrısı yaptı. OSS, birleşik bir ikmal kurtarma operasyonuna karar verdi ve hava kuvvetlerinden bir nakliye uçağı alıp, iki ton malzeme yükledi. Yunan gerilla grupları kendi aralarında çatıştığından, OSS şimdilik silah yollamıyordu.

OSS, İngilizlerin de bir kurtarma uçağı yollamak üzere olduğunu öğrenince ilk kendilerinin gitmesi gerektiğine karar verdi. OSS Ortadoğu'nun operasyon komutanı Yarbay Paul West, raporunda, "İngilizlerin daha önce inip Amerikalı havacılarımızı toplamasına

izin vermeye niyetli değildim" dedi. DC3, 21 ekim 1943'te dört saatlik uçuş için geceyarısından hemen sonra havalandı. Ateş yakılarak işaretlenmiş derme çatma piste inen uçak, Alman saldırısı halinde havalanmak için hemen pist başına gitti. Gerillalar koşup, uçağı on dakikada boşalttılar, ancak DC3 ağır çamura batmıştı. Yalnızca tek kanadı örtecek kadar kamuflaj örtüsü vardı ve diğer bölümlerin dallarla kapatılması gerekti. Bu iş, tam güneş doğarken tamamlandı.

Yüzbaşı Ehrgott'la buluşan West, 5 km uzaktaki terk edilmiş yazlık siteye götürüldü ve burada giysileri parçalanmış ve aç Amerikalı havacıları, rutubetli ve soğuk bir yerde titreşirken ve taş zemine atılmış samanların üzerinde uyurken buldu. West ve Ehrgott, Amerikalılara kurtulacaklarını anlattıktan sonra, Ehrgott'un danışmanlık yaptığı süvari birimini denetlediler ve Yunanlı komünist gerilla lideri General Sefaris'le buluştular. Komünistler bile Amerika'nın desteğine sahip olduklarına kendi yandaşlarını inandırmaya çalışıyorlardı. West raporunda, "Eminim ki general [ziyaretim nedeniyle] davasına ABD'nin destek verdiği izlenimi uyanmasına gayret edecek" dedi. Sefaris'e. Ehrgott'un birim komutanlığı yapamayacağını söyledi: Yalnızca danışman olarak oradaydı. West, süvarilerin flamasında ELAS (Komünist Cephe) amblemi ile Amerikan bayrağının yan yana durduğunu görünce bunun söz konusu olamayacağını anlattı: "Herhangi bir biçimde herhangi bir siyasal örgütle bağlantılı tutulamayız."

General daha sonra istediği malzemenin listesini Amerikalılara verdi: West, üniforma ve postallar, tanksavar silahları, zırh delici mermilerle otomatik silahlar, havan ve makineli tüfekler; çatışan gruplar arasındaki siyasal ayrılıklar giderilene dek, İngilizlerin silah ve cephane yollanmasını yasakladıklarını anlattı. Ülke Alman işgalindeyken, iç savaşta kullanılacak silah ve malzemeyi Müttefikler Yunanistan'a getiremezdi.

Siyaseti savaştan ayırmanın yanında, OSS söylentiyi de gerçekten ayırmak zorundaydı. Yunanlı generalle görüşmenin hemen sonunda bir OSS yüzbaşısı West'e, kısa süre önce ELAS'ın tutsak ettiği 2 000 İtalyan askerinin elbiselerinin soyulduğunu ve aç olduklarını anlattı. West raporunda şunları yazdı: "Ancak bir saat sonra gelmeye başlayan İtalyan askerleri oldukça neşeli ve oldukça iyi görünümdeydiler. O gün bir şey yemedikleri doğruydu, ama biz de yememiştik. Aynı biçimde, bir gün önce tek öğün yemek yedikleri de doğruydu ve bu, biz Amerikalılar için de geçerliydi. West şöyle sürdürdü: "Kimi İtalyan subaylarla konuştum ve

Yunanlı gerillanın kendilerine kötü davranacağından korktuklarını söylediler. İtalyan albaya korkularının, yakınlardaki 20 Yunan köyünün İtalyanlarca yakılıp tümüyle yok edilmesinden mi kaynaklandığını sordum, bununla ilgili olabileceğini söyledi. O gece kampta, dört İtalyan'ın Yunanlılarca öldürüldüğü ve cesetlerin kamp dışında direklere asıldığı söylentisi geldi. Haberin aslını soruşturmanız, kamp dışında öldürülmediklerini gösterdi. Üçüncü bir soruşturma hiç öldürülmediklerini gösterdi. Sıtmadan ölmüşlerdi. Kampa yeniden sükûnet geldi."

29 ekimde gerilla ve İngiliz mühendis subaylar, iki zincir makara kullanıp, uçak tekerlerini çamurdan çıkarttılar ve kuru yere çektiler. West, teşekkür etmek için yerel partizan liderleri topladı... "Karşılık olarak bana, sanırım çok da içtenlikle, davaları için Yunanistan'da kendileriyle birlikte savaşan Amerikalılara hiçbir zaman yeterince yardım edemeyeceklerini söylediler." Uçak, birkaç saat sonra kurtardıkları on havacıyla birlikte havalandı ve onları Kahire'ye ulaştırdı.

West, operasyon başarılarını şöyle değerlendirdi: "Uçak, yerel Alman karargâhından 16 km uzağa [bir piste) indirildi. En az dört büyük Alman havaalanının yakınından silahsız ve korumasız olarak geçti. Alman keşif uçakları derme çatma kamuflajımızı sonunda fark etmiş olmalılar, kalkışımızdan üç saat sonra JuSS'ler ve Me109'lar Featherbed'i bombalayıp taradılar."

Kayık ve Partizan operasyonları dışında, OSS'nin İstanbul'daki ana görevi istihbarat toplamaktı. Gelişinden kısa süre sonra OSS'nin Türkiye sorumlusu Lanning Macfarland, Balkanlar'da uzanan mükemmel bir ajan ağıyla temasa geçti. Bu Macaristan'ın teslim olmasının sağlanmasında etki gösterebilecek gibiydi. Çiçek adlarından kod isimler taşıyan ajanların görev aldığı bu operasyon, önce Macfarland'ın büyük başarısı, sonra da büyük çöküşü olacaktı.

On birinci bölüm

Dogwood'un kükreyişi: İstanbul'daki OSS başarıları

Zengin kızı hep güzeldir.
Türk atasözü

Macfarland'ın da iyi bildiği gibi, OSS'nin İstanbul'daki değeri, Almanya'dan ve Nazi işgali altındaki Avrupa'dan istihbarat toplama yeteneğine bağlı olacaktı. Macfarland, OSS'nin Kahire bürosuna mayıs 1943'te yazdığı raporda şöyle diyordu: "En önemlisi, eylem. Hepsiyle, İngilizler, Yunanlılar ve Türklerle birlikte olay yerindeyiz. Kendilerinden istediğimiz her şeyi, (ki benim için sürpriz olmuştur) yerine getirdiler ve şimdi de biz üretmeliyiz. Buradaki bütün geleceğimiz, beklenen malı sağlayıp sağlamayacağımızda yatıyor."

Macfarland'ın görevi Nazi siyaseti, stratejisi ve birlik kaydırmaları; Hitler imparatorluğu fabrikalarının ürünleri, yerleri, üretimleri ve Almanya'nın uydularının Müttefikler'le işbirliği yapma ya da teslim olma niyetleri konusunda doğru bilgi toplamaktı. Liderinin "Dogwood" olan kod adıyla aynı adı taşıyan bu grup, ABD'nin Avrupa'daki en önemli casus topluluğu olacaktı.

Washington'daki OSS merkezinde geçirdiği birkaç hafta dışında, Macfarland'ın istihbarat deneyimi ya da eğitimi yoktu. Trençkot yağmurluk ve fötr şapkadan oluşan giysileri hem yaygın bir modayı yansıtıyordu, hem de Macfarland'ın ne iş yaptığını gösteren bir kimlik gibiydi. Bir meslektaşı, "Bir casus olmasa da, öyle giyindiği için casus olmak zorundaydı" demişti. Bir başkası Macfarland için "Gerçekten casusluk yapanlar için önemli bir paravan sağlamış olsa gerek" demişti. Sonraları Macfarland, amacının bu olduğunu söyleyecekti.

ABD Dışişleri, OSS'ye maske sağlamaktan hiç hoşlanmamıştı ve "Dışişlerinin, gizli istihbarat çalışmaları için paravan olarak kullanıldığının Türk hükümetince anlaşılması, yalnızca talihsiz sonuçlar getirir" diyordu. Dışişlerine göre, böyle elemanlara ge-

rek bile yoktu, çünkü kendi görevlileri "OSS'nin özellikle ilgisini çekecek her konuda bilgi sağlayabilir"di. Bu yaklaşımla, OSS görevlileri, savaş dönemi kuruluşlarının sıradan memurları olmuştu. Diğer OSS elemanları da gazeteci ya da Robert Kolej öğretmeni kimliğine girdiler. Bu grupta, Washington'daki OSS analizcilerine araştırma malzemesi toplayan Joseph Curtiss de vardı.

Macfarland, ihtiyatlı davranacağına ve kendisini iyi bilgilendireceğine söz vererek Büyükelçi Steinhardt'ın güvenini kazandı. Karşılığında, Steinhardt OSS'nin diplomatik kuryeyi kullanmasına ve ev sahibi hükümetle bağlantı kurmasına izin verdi. Macfarland da, emniyetin başkanına, bilgi değiş tokuşuna girileceğine, adamlarının uygun biçimde davranacaklarına ve Türkiye'ye karşı casusluk yapılmayacağına söz verdi.

Sahip oldukları özgürlük yüzünden, istihbarat ajanlarının ihtiyat ve sağduyu taşımaları gerekir. Kıdemli ajan Saffet Tozan'ın anlattıklarına göre, bazı casuslar, bağlılıkları ve yargıları kesin olmayan maceracılar, bazıları da saf "misyoner tipler"di. İlk gruptakiler sorun yaratabilirdi. Diğer gruptakiler de daha çapraşıklarca kurban edilebilirdi.

İstanbul'daki Amerikan istihbaratçıları deneyimsiz ve daha çok saf gruptandı. Başlangıçta, uygun güvenliği sağlamayı güç bulmuşlardı. Yabancı diplomatlar yeni yardımcısının kim olduğunu sorduklarında Macfarland'ın "Land Lease"deki söz de patronu gözle görülür biçimde şaşırmıştı. Çünkü OSS başkanına paravan sağlanacağı kendisine bildirilmemişti. Temmuz 1943'te Macfarland Kahire'ye şöyle yazıyordu: "LÜTFEN LÜTFEN LÜTFEN! Mektuplara adres yazılırken OSS'den hiçbir şekilde söz edilmemesi için herkese emir verin. Bugün, üzerinde bu ifadeyi taşıyan iki zarf daha geldi." Daha da kötüsü, Macfarland'ın kilit yardımcılarından birinin huyuydu. Sıkı bir içkici olan bu kişi bir bara girer ve meslektaşlarını "Casuslar merhaba!" diye selamlardı. İngilizlerin güvenlik düzenlemeleri de kimi zaman mükemmel değildi. İngiliz şifrelerinden birinde Almanya'nın "1200" diye adlandırıldığını çözen Alman görevliler ünlü marşlarını, "Bin iki yüz land, bin iki yüz land über alles" diye değiştirip kafelerde söylüyorlardı. Herhangi bir ulustan istihbaratçılar Park Otel'in barına girdiklerinde mizahi şarkı "Hu Hu Bebeğim, Ben Bir Casusum"u çalan piyanist tarafından karşılanabilirdi.

Emniyet de hiçbir zaman kandırılamıyordu. Bir randevuya yetişmek için koşan ve OSS'nin İstanbul kolundan bir görevli, kuşkulu kişi diye yakalanmıştı. Bir emniyet yetkilisi kendisine, "OSS

için çalıştığını biliyoruz" demişti, "ama bundan sonra koşma, yürü." Kimi zaman polis, Mihver ajanlarının fotoğraflarını Müttefikler'e, bazen de Müttefikler'inkini Mihver'e satardı. Başkaları daha da şaşkındı. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen alt düzeyde bir Amerikalı görevliyi baş başa geçecek özenli ve içten bir akşam yemeğine davet etti. Konuğunun önemli bir istihbarat ajanı olduğuna inanan Knatchbull Hugessen, şaşkın Amerikalıdan gece boyunca bilgi çekmeye çalıştı. Sonunda öfkelenen İngiliz diplomat sordu: "Bana gerçekleri söyleyecek kadar güvenmiyor musun?"

İstanbul masumlar ya da gafiller için uygun bir yer değildi. 200'den çok kişi her tarafa toptan, gazetecilere de perakende bilgi sağlayarak geçiniyordu. Yanlış ve daha da kötüsü Alman uydurması bilgi karşılığında OSS'nin parasını memnuniyetle sızdırırlardı. Kiralık casuslar İstiklal Caddesi'nde ve neobarok Cumhuriyet Anıtı'nın bulunduğu Taksim Meydanı'nda turalarlardı. İstanbul'un barlarında, lokantalarında, gece kulüplerinde ve dansinglerinde oturur, Park Otel'de, Abdullah Lokantası'nda ve özellikle Taksim Gazinosu'nda devriye gezerlerdi. Bu kişiler caddelerde birbirini izlemek ya da atlatmak için fır dönerken, kafelerden gelen müzik ya da kalabalık tramvayların çanları kendilerine eşlik ederdi. Bazı pastaneler casusluk operasyonları için paravandı, düşman tarafların propaganda uzmanları sinemalarda kendi görüşlerine yakın filmlerin oynamasına çalışırdı. Limonatacılar emniyetin gözcüsüydü; her köşede bağıran gazete satıcıları savaştaki son gelişmeleri duyururdu. Ajanlar yeni gelen göçmenleri sorgulamak için yarışırdı.

Nisan 1942'den beri OSS için bilgi toplayan Archibald Walker'a (kod adı "Rose") 6 tane kadrolu OSS görevlisi katılmıştı. Güvenli bir yer, eğitim merkezi ve foto laboratuvarı olarak kullanmak için Boğaz'da bir bina kiraladılar. Dean Woodruff Bulgaristan masasını yönetti ve sınırdan Türkiye'ye gelen çok sayıda gezgin ve göçmenle konuştu. Frans Stevens, gazeteci olarak yirmi yıl yaşadığı Romanya'ya ilişkin operasyonlardan sorumluydu. Çok sayıda Romanyalı yetkiliyle dostluğu, bu ülkenin istihbarat şefiyle İstanbul'da sık sık toplantı düzenlemesini ve hatta bakanlardan bilgi elde etmesini sağladı. En verimli ajanlardan biri, Yunanistan'ın Türkiye sınırına yakın kuzey bölgelerinden sorumlu teğmen Alekko Georgiades'ti.

Hepsi çok çalışıyordu. Sekreter ve şifre memuru azlığından Macfarland, kendi işi dışında mektuplarını daktilo etmek ve mesajları şifreleyip, gelenlerin şifrelerini çözmek zorundaydı. Faaliyet gös-

terdiği on altı ay boyunca OSS'nin İstanbul kolu günde on altı saat ve haftada altı gün çalışıp 1 500'den fazla istihbarat raporu üretti.

Macfarland en çok umut veren İstanbul kaynaklarını, "gizli operasyonlarda en deneyimli teknisyenlerden biri" diye nitelediği Archibald Coleman'ın (kod adı "Cereus") yönetimine verdi. Meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında Coleman gerçekten göreli biçimde deneyimliydi, ancak önceki iki görevi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1930'larda Hazine Bakanlığı görevlisi olarak OSS tarafından Meksika'ya yollanmış, ancak gerçek kimliğini hemen açığa çıkartan Meksikalılar Coleman'ın geri çekilmesini istemişlerdi. Birkaç ay sonra Coleman İspanya'ya yollandı. Ancak İspanya'daki ABD büyükelçisi, OSS operasyonlarının faşist, ancak tarafsız Franco yönetimini açık Mihver destekçiliğine itebileceğinden korkuyordu. OSS'nin güvenliğinden, istihbaratından ve yerel ajan tercihlerinden şikâyetçi oldu. OSS'nin bu iddiaları reddetmesine karşın, Coleman haziran 1942'de alelacele Madrid'den çekildi. *Saturday Evening Post* muhabiri görüntüsüyle yaklaşık bir yıl sonra İstanbul'a geldiğinde Macfarland kendisini Dogwood projesinin başına getirdi.

"Dogwood", Yahudi kökenli, kozmopolit zevkleri olan ve 1928'den beri İstanbul'da yaşamış Çek işadamı Alfred Schwarz'ın kod adıydı. Schwarz, Prag ve Viyana'da felsefe ve psikoloji okumuştu. Reklam metni yazarlığı için bir yarışmaya girmiş ve birinciliği kazanınca, İstanbul'da şube açması için reklam şirketince işe alınmıştı. O denli başarılı olmuştu ki, kendi işini kurmuştu. Vatikan temsilcisi Roncalli, Schwarz'ın arkadaşlarından biriydi ve iki adam, Roncalli'nin en sevdiği İtalyan şarabı eşliğinde din üzerine konuşurlardı. Schwarz, göçmen Alman profesörlerden birkaçıyla da arkadaş olmuştu.

Savaş başladıktan sonra Schwarz, Almanya'ya yönelik radyo yayınları için Nazi karşıtı metinler yazmaları istenen bazı Alman göçmenlerle İngilizlerin temasını sağladı. Aynı zamanda MI6 için iş yaptı. Bir başka tanıdık olan Luther Kovess adlı Macar aristokratı, Schwarz'ın bağlantılarını Macaristan'a dek genişletti.

İngiliz istihbarat şefi Harold Gibson, Schwarz'dan, kente gelen yeni OSS görevlilerine Avrupa konularında danışmanlık yapmasını istemişti. Schwarz kabul etti ve Macfarland'la nisan 1943'te sözleşme imzaladı. Macfarland, bu parlak ve kendine güvenen Avrupalı aydından çok etkilenirken, Schwarz, kıtanın toplumları ve siyasetleri konusunda Amerikan saflığı ve bilgisizliği olarak nitelediği şeyleri gözlemekten şoke olmuştu.

Schwarz, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden birinin oğlu ve arkadaşı Walter Arndt'ı yardımcı olarak seçti. Genç adam, İstanbul'da doğmasına karşın, 1939 başında Polonya ordusuna gönüllü gitmişti. Yenilgiden sonra, bir yıl boyunca çeviri bürosu görünümü altında Varşovalı direnişçiler için sahte belgeler düzenlemişti. Arndt, doğum yerinden ötürü Türk pasaportu alabilirdi, ancak artık Varşova'da Türk büyükelçiliği yoktu. Alman yurttaşlığını terk ettiği ve Hitler'e karşı savaştığı için, Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'ne de gidemezdi. Sonunda, geri dönen dost bir Türk öğrenciyle haber yolladı ve babası değerli belgeyi alabildi. İstanbul'a ulaştığında Arndt, hâlâ bürokrasiyi düşünen Polonya Askeri Ataşesi'ne başvurdu. Arndt'ın resmen Polonya ordusunda olduğunu gören ataşe rahatsız bir ifadeyle sordu: "Nerelerdeydiniz?"

"En erken şimdi gelebildim" dedi Arndt. "Polonya'da bir savaşımız vardı ve ben de ona katıldım." Schwarz, Arndt'tan istihbarat operasyonlarında çalışmasını istedi ve Polonya ordusu bunu kabul edilebilir bir görev saydı.

Macfarland, Coleman'ın ABD'nin İstanbul Konsolosluğu'ndaki OSS ofisinden ayrı bir operasyon sürdürmesi gerektiğine karar verdi. İşgal altındaki ülkelerden gelen kaynakları ya da ajanları bilgi almak için ABD Konsolosluğu'na çağırmak, açıkçası akılsızlıktı. Amerikalılarla açıkta temas etmek, ülkelerine dönecekler için ölüm anlamına gelebilirdi. Paravan bir şirket, bu sorunu çözdü. Schwarz, ofisinde Amerikan Western Electric Şirketi'nin bir temsilciliğini açtı. Burada ticari görüntü altında ajanlarıyla buluşabilirdi. Balkan işadamları ve satıcıları iş yapmak için İstanbul'a çağrıldı ve geldiklerinde istihbarat toplamaları istendi. Çoğu kabul etti, hemen eğitildi; bazıları korkudan ya da bu tür çalışmaların savaştan sonra adlarına zarar vereceğini varsaydığından, geri çevirdi. İçlerinden biri bu konuda, "Casusluk operasyonlarında, ünü iyi olmayan çok sayıda kişi var" demişti. Kimisi de, Amerikalılara çalışmanın gösterilebileceğini savundu.

Yine de Schwarz, işgal altındaki ülkelerde kendi işleri için dolaşıp, hem de istihbarat toplayacak kişiler bulmayı başardı. Her biri aceleyle ve güvenlik yüzünden tek tek, şifreleme, masum görünümlü mektuplarla mesaj yollama, telsiz kullanma, başka ajan bulup eğitme, örgüt oluşturma, aramalardan kurtulma, Gestapo yöntemlerini anlama, düşmanın savaş düzenini tanıma, güvenlik, maskeleme, mali işler ve istihbarat hedefleri gibi konulardan oluşan bir dizi sersemletici dersten geçti.

Dogwood grubu mektup, telefon ve telgraf sistemlerini kulla-

nıyordu. Dogwood'un kendi posta kutuları dışında 40 kadar Türk şirketi de mesaj bırakma yeri olarak görev yaptı. Cezayir'deki bir OSS vericisi, Dogwood'un şifreli mesajlarını arazideki ajanlara iletiyordu. Bulgar, Rumen, Macar ve İsviçre diplomatik kuryeleri rüşvetle ya da Müttefikler'e sempatilerinden bazen mesajları çantalarında taşırlardı.

Ayrıca iki Alman göçmen doktor, kendi işleri dışında OSS fotoğrafçısı olmuş ve belgeleri, çok ince jelatin benzeri saydam bir kâğıda kopyalama yöntemi geliştirmişlerdi. Çoğu ajan, karmaşık şifreleri ezberlemekte güçlük çektiğinden, şifreler içi oyulmuş kapı anahtarlarına, kalemlere, jilet ambalajlarına, ayakkabılara ve giysilere yerleşecek biçimde mikrofilme alınmıştı.

Düşmanın örgüte sızması önemli bir kaygıydı. Macfarland Almanca bilen eğitilmiş Amerikalı istihbaratçılar istedi, ancak böyle elemanlar yoktu. Bunun yerine Macfarland ve diğer yerel ajanlar, deneyimleri olmadığı halde kendi yargılarını kullanıp ajan bulmak zorundaydılar. Ancak Macfarland, sonraları, "En dikkatli güvenlik taramasından sonra bile, seçilen ajanların tam dürüstlüğü hiçbir zaman kesin değildi" diye yazacaktı.

Tersine, operasyonun bilinçli olarak büyük risk aldığını kabul etmişti: "Orta Avrupa ile Türkiye arasında gidip gelebilecek ajanlar bulmak açıkçası gerekliydi, bu da ajanların, Alman yetkililer gözünde makbul kişiler olmasını gerektiriyordu. Bunun ötesinde, ajanların daha yararlı olmak ve daha yararlı istihbarat toplamak için, Alman yetkililere ve sanayiine yeterince üst düzeyde ulaşabilmeleri gerekiyordu. Ancak bir ajanın üst düzeyde Alman yetkililerle sık görüşmesi, birbirinden çok farklı iki yönden yorumlanabilirdi." Bu kişi aynı biçimde, "daha kuşkulu bir kişi [ya da] son derece değerli bir ajan" olabilirdi.

OSS'nin İstanbul kolu, ilk istihbarat raporlarını 21 ağustos 1942'de yolladığında, raporun nasıl yazılıp nasıl değerlendirileceği çok az biliniyordu. OSS Kahire işi değerlendirirken, yazışma yoluyla eğitim de veriyordu. Kahire mektuplarından biri, "Eleştirel bir bakış geliştirmeliyiz" diyordu. "Elimde çok fazla bilgi var; gerek duyduğumuz ise [iyi] bilgi. Her seferinde kendinize şunu sorun: kaynak bu bilgiyi nasıl elde etti? Gerçeği öğrenme konumunda mıydı, yoksa bu yalnızca bir düş ürünü ya da söylenti mi? Ya da bu bir dikkatsiz abartı ya da kasıtlı yanıltma mı?"

"Tabii ki, ajanların kimliklerinin gizli kalması önemli" diye sürdürdü OSS Kahire, ama kişinin geçmişi ve güvenilirliği konusunda bir şey mutlaka rapora eklenmeliydi. "Eylem yaratmadıkça ya

da eylemi durdurmadıkça, bilginin hiçbir önemi yok. Kimse, nereden geldiğini bilmeden düz bir bilgi üzerine hareket etmez." Kahire, bir bilgiyi aynı ajandan gelen iki ayrı raporla doğrulatmamak için, kaynaklar konusunda da bilgi istiyordu.

Dogwood ekibi kaynakları konusunda ayrıntı vermekten kaçınırken, doğrudan ya da on üç ağdan birinci denetlenen altmış yedi alt ajana sahip olduğu bildirilen bir yapıya hızla ulaştı. Aralık 1943'te OSS İstanbul kökenli 117 rapordan 31'i bu ağ tarafından hazırlanmıştı. Ocakta 83, şubatta 43 rapor hazırladılar. "Dogwood, İstanbul tablosu içinde büyük önem kazandı" diyordu OSS İstanbul: "Almanya'dan ve [Çekoslovakya'dan] sayıca fazla ve anlaşılan, gizli istihbaratın en iyisini bir süredir sağlıyor." Dogwood o denli iyi sonuç vermişti ki, raporları değerlendirmek için Kahire'de tutulmuyor, doğrudan Washington'a yollanıyordu. Schwarz'ın ekibi savaş çabasının en öncelikli konularında onlarca bilgi sağlamıştı: Bombardıman hedefleri, uçaksavar sistemleri, birlik kaydırmaları, siyasal gelişmeler ve diğer düşman faaliyetleri.

Müttefik askerleri daha Alman İmparatorluğu'na ulaşmamıştı, ama İngiliz ve Amerikan uçakları her gün stratejik fabrikaları bombalamak için uçuyordu. Bu fabrikaların yeri, üretimi, kaynak yolları ve savunmaları konusunda hava kuvvetlerinin bütün bilgilere sonuna dek ihtiyacı vardı. Yeni hava akınlarının planlanması, önceki saldırının fabrikayı yok edip etmediğine ya da Almanların üretimi başka yere kaydırıp kaydırmadığına bağlıydı. Müttefik plancıları, tek yerde üretilen ve kolay kolay yenilenemeyen maddelere yönelmeye karar verdiler. Kauçuk, petrol, yapay benzin, uçak ve bilyeli yatak üretimi bu listenin başındaydı. Ocak 1944'te Dogwood'un ajanları hepsi için önemli bilgi sağladılar.

Güney Amerika ve Asya'daki doğal kauçuk kaynakları kesilen Almanya, hava kuvvetleri Luftwaffe'yi uçurmak ve kara birliklerini yürütmek için kendi kauçuğunu üretmek zorundaydı. Dogwood'un ajanları, yapay kauçuk fabrikalarının yerini belirlediler. Bu raporlara göre, Viyana'daki Messerschmitt avcı uçakları fabrikası müttefik bombardımanından zarar görmüş ve kente yaklaşık 25 km uzaklıktaki üç eski tekstil fabrikasına taşınmıştı.

Müttefik uzmanlarına göre bilyeli yataklar, Alman silah ve taşıma endüstrisinin zayıf noktasıydı, çünkü üçte ikisi Schweinfurt'taki bir fabrikada üretiliyordu. Bir Dogwood kaynağı müttefik bombardımanının bu tesisleri yıktığını ve üretimin bir başka yere taşınmak zorunda kaldığını bildirmişti.

Dogwood kaynaklarından gelen bilgi doğruysa, Müttefikler Al-

man savaş çabalarına mahvedici darbe vurabiliyordu. Ancak Dogwood'a bilgiler Alman denetimindeki kişilerden geliyorsa, yaşamsal önemdeki fabrikalar korunacak ve belki de müttefik uçakları ağır kayıp verecekleri tuzaklara çekilecekti.

Dogwood'un alt ajanlarının kimliğini ne OSS İstanbul, ne de Washington merkez biliyordu. Dogwood, dikkatsiz OSS görevlilerinden doğacak sızmalardan ya da haberleşmenin dinlenmesinden kaygılanarak kimliklerin gizli kalmasında ısrar etti. Eylemlerden habersiz kalan bazı OSS İstanbul görevlileri operasyonun bağımsızlığını ve harcamalarını eleştirdiler. Bir OSS görevlisi, Kahire'deki arkadaşına şöyle yazıyordu: "Gerçekte malzeme [Schwarz] tarafından toplanıp yazılıp işleniyor. [Coleman] raporları hemen hiç görmüyor." İngilizler, bireysel raporları değerlendirmek için Amerikan ajanlarının adlarını sorduklarında, Macfarland ve Coleman, bunun ajanların gerçek kimlikleri konusunda çok fazla ipucu sağlayacağını öne sürüp, isteği geri çevirdiler. Hatta İngilizler bu OSS ajanlarını çalmaya ya da denetlemeye çalışabilirdi.

Anlaşılır olmasına karşın bu tutum, müttefik istihbarat analizcilerine, "Çin tarçını", "Stok", "Jacaranda" ve "İris" gibi kod adların gerisinde saklanan kişilerin güvenilirliğini değerlendirme olanağı vermedi. Raporların önem ve doğruluğunu anlamak için Londra'da oluşturulan özel İngiliz-Amerikan kurulları bilgileri havadan çekilen fotoğraflarla ve birbirleriyle karşılaştırırdı. Genelde önerilen ajanların adlarının, iletişimin dinlenmesi ve diğer yöntemlerle İngiliz istihbaratınca derlenen Alman casus listeleriyle karşılaştırılması gerekiyordu. Ancak bu önlem, Dogwood'un alt ajanlarına uygulanamamıştı, çünkü örgüt kimliklerini açıklamamıştı. OSS'nin deneyimsizliği, İngilizlere duyulan güvensizlik, İstanbul'da karşı casusluk biriminin olmaması ve bağımsız bir operasyon yürütmenin gururu, Dogwood ekibini Alman sızmasına karşı korumasız bırakıyordu.

Dogwood'un kimi istihbaratı başka kaynaklarca çok belirsiz sayılıyor ya da çürütülüyordu. Yine de çoğu, coşkuyla karşılanıyor ve bombardıman planlamasında kullanılıyordu. Balkanlar'daki çoğu görevden sorumlu Amerika On Beşinci Hava Kuvveti'nin istihbarat komutanı şunları yazdı: "İstanbul'dan gelen raporlar çok değerli oldu ve bu kaynaktan ne kadar fazla akış olursa, o kadar iyi... OSS İstanbul son zamanlarda stratejik hedefler, düşman uçak fabrikaları ve Balkanlar'daki uçak filolarının yerleri konusunda önemli bilgi sağlıyor. Açıkçası zaman, hava istihbaratının operasyon birimlerine aktarılmasında önem taşıyor. Düşman

uçaklarının sayısı ve yeri [ya da] uçaksavar silahlarının sayısı ve kalibresi konusundaki doğru istihbarat, hafif kayıpla geçen başarılı bir görev ile ağır kayıp verilen kısmen başarılı görev arasındaki farkı yaratabilir." Bir başka subay Dogwood'u överek raporların "son derece değerli, taze, güvenilir ve tutarlı" olduğunu bildirdi. Özellikle Messerschmitt üretiminin kaydırılmasıyla ilgili olanları vurguluyordu.

Çabuk istihbarata duyulan gereksinim konusunda en canlı örnek, 1943 sonlarında bir Messerschmitt fabrikası çevresinde çok sayıda uçaksavar yerleştirildiğini Dogwood'un bildirmesinde yaşandı. Bilgi OSS Kahire'ye gitti ve hemen ABD Hava Kuvvetleri İstihbaratı'na aktarıldı. Maalesef, bir bombardıman filosu bu hedefi vurmak için birkaç dakika önce havalanmıştı ve pilotlara, bölgede ciddi bir hava savunması olmadığı söylenmişti. Saldırıda beş uçak yitirildi. Yoksa bunlar sağlam geri dönebilirdi. Sonradan, ilk bilginin ikili bir casus tarafından verilen düşman yanıltması olduğu anlaşıldı.

1943 sonunda Macfarland, başarılarından ve özellikle Dogwood ekibinden gurur duyabilirdi. Sıfırdan başlayıp, birkaç ay içinde Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Yunanistan ve Avusturya'da çok sayıda kaynak bulmuştu. Aralarında, bütün büyük Alman endüstrilerini sıralayan bir adres defterinin de yer aldığı başarıları, yöneticilerin övgüsünü kazanmıştı. Göçmenlerle yapılan görüşmeler çok sayıda yararlı bilgi üretiyor, kuryeler İstanbul'u Alman İmparatorluğu ve işgal altındaki ülkelere bağlıyor ve OSS tekneleri Ege'de dolaşıyordu. İngiliz, Türk, Siyonist, Polonya, Çek ve Yugoslav istihbarat servisleriyle iyi bağlantılar kurulmuştu.

Yine de OSS İstanbul'un ve Dogwood'un başarısı bu kadar değildi. Şimdi Almanya'da darbe yaptırmaya, Avusturya'da isyan çıkartmaya ve Macaristan'ın Mihver'den çıkıp Müttefikler'e katılmasına çalışıyorlardı.

O güne dek genişleyen Alman İmparatorluğu, Stalingrad ve Kuzey Afrika'daki yıkıcı yenilgilerin ardından küçülmeye başlamıştı. Çok sayıda cephede, daha üstün kaynakları ve insan gücü olan düşmanla kuşatılmıştı. Fanatizmin körlüğüne kapılmayanlar, 1943 başında Berlin'in yazgısının artık belirlendiğini açıkça görebilirlerdi. Tek soru, sonun gelişi daha ne kadar zaman alacaktı: Daha kaç yaşam gereksiz yere feda olacaktı ve Almanya'nın daha ne kadarı yok edilecekti?

Kurmay bir subay ve Almanya'nın en ünlü asker ailesinin üyesi

olan Helmuth von Moltke ülkesinin yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu görüyordu. Kimi üst rütbeli subaylar ve Nazi karşıtı siyasetçilerle bağlantıları olan küçük bir idealist grubun başı olarak Von Moltke, İngilizler ve Amerikalılarla buluşmak için nisan 1943'te İstanbul'a geldi. Kendisine iki kişi yardım etti: Hitler karşıtlarıyla kişisel bağlantısı olan yerel Abwehr komutanı Paul Leverkuehn ve OSS ile Alman yeraltı direnişi arasındaki teması yürüten Alman göçmen Profesör Alexander Rustow (kod adı "Manolya").

Rustow'da Almanya'nın değişen kaderi konusunda yeterince kanıt vardı. Üst düzeyde bir Alman subayı, babası öldüğünde Rustow'a başsağlığı mektubu yollamıştı. Alman sansürcülerin okuyup onayladığı mektupta subay, yaşlı generalin, ordunun şimdiki felaketlerini görmediği içi şanslı olduğunu yazmıştı. Rustow, Hitler'in saygınlığının azalmasını, Alman moralinin bozukluğunu ve komutanların eleştirilerinin duyulmasını sağlayan açıklığı çarpıcı buluyordu.

Yine de Rustow, Nazi yönetiminin çabuk çökmesini beklememeleri için Amerikalı dostlarını uyardı. Almanya'nın yenilmezliği düşüncesini yok etmek için daha çok müttefik zaferi gerekliydi. Bombardımanlar ülkeye maddi ve manevi zarar verebilirdi. Ancak yalnızca Batı Avrupa'ya yönelik bir İngiliz-Amerikan çıkartması Hitler'i iktidardan düşmeye zorlayabilirdi. Göz önünde tutulması gereken bir başka etken daha vardı: Sovyet emperyalizmi korkusu, Nazi olsun olmasın çoğu Alman'ı birleştirmişti. Moskova'nın Almanya'dan korkunç bir öç alacağından ve üzerine Stalin yönetimi kuracağından korkuyorlardı. Savaşın çabuk bitmesi için en iyi umut, Müttefikler'in, işgalin kaçınılmazlığına, ancak Sovyet yönetiminin önlenebilirliğine Almanları inandırmasıydı. Bu, Von Moltke'nin gelişinin ardındaki temel değerlendirmeydi. Temsil ettiği grup, Almanya'yı tümüyle yok olmaktan kurtarmak için, İngiliz-Amerikan çıkartması başladığında Hitler'i devirmeyi ve Nazi karşıtı, demokratik bir hükümet kurmayı amaçlıyordu. İngiliz-Amerikan işgalini destekleyecek, ancak Sovyetler'e direneceklerdi.

Alman muhalefetinin Stalin yönetimine yaklaşını anlaşılabilirdi, ancak ABD ve İngiltere için büyük bir sorun getiriyordu. Macaristan örneğinde olduğu gibi, Sovyet Müttefikler'ine karşı gizli işbirliği izlenimi yaratacak her İngiliz-Amerikan girişimi ittifakı bozabilir ve savaş çabasını büyük ölçüde zayıflatabilirdi.

Yine de Schwarz, Hitler'i devirme yolunda Alman muhalefetiyle çalışma fırsatından ötürü heyecanlıydı. "Önerilen işbirliğinin vaat

ettiklerinin boyutu gözardı edilemez" diye yazdı. "Sınırlı hiçbir istihbarat çabası, Batı'daki savaşı tek hamlede sona erdirme ve belki de yüz binlerce müttefik askerinin ve sivilinin yaşamını kurtarma şansına başka hiçbir şekilde böyle yaklaşamaz. [Von Moltke] ve arkadaşlarının tümüyle güvenilir ve içten Alman yurtseverleri olduğundan eminiz. Öyle ki, sağlayacakları destek, Batı Avrupa'nın Müttefikler'ce işgalinin başarısını kaçınılmaz kılacaktır."

Von Moltke, bu düşünceleri tartışmak için önemli bir Amerikalı yetkiliyle gizli toplantı istemişti. Girişimi destekleyen Macfarland, OSS merkezine yolladığı mesajda şunları yazdı: "Nazilere sızan grubumuz Mihver'in en üst düzeyde ekonomik ve askeri yetkilileriyle, aralarında çok ünlülerin de yer aldığı eski diplomatlarla temasa geçiyor. Yardımcımın [Coleman] yakın gözetiminde çok iyi ilerliyoruz." Rustow'un değerlendirmesi ise daha keskindi. İngilizler ve Amerikalılar, Alman yetkililerle pazarlık yapmayacak ve Sovyetler'i, dışlama riskine girmeyeceklerdi. Von Moltke'ye, "Roosevelt, Churchill ve Stalin Almanya'nın koşulsuz teslim olmasını kararlaştırdılar. Bu kararı değiştirebileceğini mi sanıyorsun?" diye sordu.

Direnişçiler Von Papen'le de temasa geçtiler. Büyükelçinin umutsuz olduğu ve savaşın yitirildiğine inandığı, İstanbul'da yaygın bir söylentiydi. Bir Mısır gazetesinin müttefik yanlısı, Yahudi editörüne verdiği demeçte şöyle demişti: "Savaş bu haliyle yıllarca sürebilir ve dünyanın ve uygarlığın tümüyle yok olmasından başka hiçbir şey getirmez. Bu ne Alman ne de müttefik çıkarlarına uygundur. Yalnızca bu sonuçtan Bolşevikler yarar sağlayacaktır. O yüzden savaşı akılcı bir barışla sona erdirmek mutlak gereklidir. İşgal edilen topraklar, ait oldukları ülkelere geri verilmelidir." Türk Dışişleri Bakanı'yla görüşmesinde Von Papen, Almanya'nın batıda bir müttefik çıkartmasını, doğuda da Sovyetler'i yeterince uzun süre durdurabileceğini ve kendisinin bu sürede Hitler'in yerine geçip barış yapabileceğini öne sürüyordu.

Ancak Leverkuehn, bir direnişçi temsilcisinin Müttefikler'le gizli görüşmeler yürütmek için diplomat olarak İstanbul'a atanmasını istediğinde Von Papen, komployu Berlin'in fark edeceğini öne sürerek reddetti. Başkaları, Hitler yönetimini devirmek için Almanya'da yaşamlarını tehlikeye atarken, Von Papen Almanya'yı yönetme tutkusuna karşın ya da bu tutku yüzünden direnişe karşı yükümlülük altına girmiyordu.

Von Moltke kasımda İstanbul'a döndüğünde, planını Türkiye'deki askeri ataşeden daha üst bir Amerikalı yetkiliye anlatama-

yacağını fark edip, düş kırıklığına uğradı. Anlattıktan sonra da ne Washington ne de Londra bir karşılık verdi. Von Moltke'nin gerçekte kimi temsil ettiğinden emin değillerdi. Dahası, Alman ordusu yönetimi devirmeye, Rus cephesini tutmaya, ülkeyi ve silahlarını İngilizlerle Amerikalılara bırakmaya cesaretlendirilirse, Moskova kendini ihanete uğramış sayacak ve bu kez eski Müttefikler'ine karşı ilerlemeyi sürdürecekti. Rustow'un tahmin ettiği gibi, Roosevelt ve Churchill koşulsuz teslim isteklerini sulandırmaya niyetli değillerdi. Kahraman direnişçiler tuzağa yakalanmıştı.

Tıkanıklığı aşmak için Leverkuehn, Alman Elçiliği'nin antetli kâğıdıyla Donovan'a kişisel bir mektup yazdı. Hitler karşıtı darbeden sonra kurulacak yeni hükümetle Müttefikler'in görüşme niyeti taşımaları halinde, direnişçi subaylar, Müttefikler'in Fransa çıkarması sırasında Alman karşı saldırılarını baltalayacaktı. Donovan bu notu, onayıyla birlikte Roosevelt'e iletti.

Almanların geniş bir kesiminin Hitler'i devirip Müttefikler'e teslim olmaya hazırlandıklarına ilişkin yargısını güçlendirmek için Donovan, Beyaz Saray onayı olmadan kendi diplomatik girişimini başlatmak gibi hiç alışılmamış bir adım attı. Eski çalışanlarından olan ve şimdi de *Reader's Digest* dergisi muhabirliği yapan Theodore Morde'yi kullandı. Donovan'ın desteğiyle, Kahire ve Türkiye'deki OSS istasyonlarından Morde'ye yardım etmeleri istendi, ancak nereyle bağlantılı olduğu konusu belirsiz bırakıldı.

OSS İstanbul, Morde'yi Rustow'la tanıştırdı ve o da ortak bir dostu aracılığıyla Von Papen'e ulaştı. Sürgünde demokrat bir bilim adamı olan Rustow, Almanya'yı faşizme götürdüğü için nefret ettiği adamla sohbet etmeyi tatsız bulmuş olmalı. Ama yine de inandırıcı oldu. Von Papen, Portekiz pasaportu taşıyan ve Roosevelt'in temsilcisi olduğunu öne süren esrarengiz Amerikalı'yla görüşmeyi kabul etti.

Bu düzenlemelerin ortasında Rustow, projeyi etkileyebilecek bir aile sorunuyla karşılaştı. Oğlu Dankwart'a, Alman ordusuna katılma çağrısı gelmişti. Saçma bir durumdu: Önde gelen bir Nazi karşıtının oğlundan, Hitler ordusuna katılması isteniyordu. Dankwart çağrı kâğıdını yırtıp attı. Birkaç gün sonra İstanbul Alman Hastanesi'nin başhekimi kendisine telefon edip, sağlık muayenesine neden gelmediğini sordu: "Askerliğe elverişli olup olmadığını doktor belirler. Ben de doktorum. Bir önerim var. Bana gelirsen, sana çürük raporu veririm."

Dankwart ne yapmak gerektiğini babasına sordu. "Bilmiyorum" dedi Profesör Rustow, "ama iyi bir düşünce." Rustow, Von

Moltke ve Von Papen'le görüşürken, dikkatlerin ailesi üzerine yoğunlaşmasını istemiyordu; oğlunun yurttaşlıktan çıkartılması ülkeyi kurtarma yolundaki çabalarında inanılırlığını zedelerdi. Dankwart sağlık muayenesine gitti ve doktor, sözünde durdu.

5 ekim 1943'te Rustow, Morde'yi Alman Konsolosluğu'na götürdü ve kendisini Von Papen'le baş başa bıraktı. Yeni bir suikast girişimi olasılığına karşı büyükelçi iki silahlı korumayı hazır tutmuştu. Morde görüşmeyi açarak gizlilik sözü verdi ve kendisinin ne bir istihbaratçı ne de sahtekâr olduğunu söyledi. ABD'nin, savaşın çabuk bitmesini istediğini ve barış koşullarının mikrofilme alınmış tek bir sayfada olduğunu anlattı.

Morde, dramatik biçimde Von Papen'e küçük bir parça film ve bir büyüteç uzattı. Belgenin ana noktasına göre, Almanlar Hitler'i ve diğer önde gelen Nazileri yargılamak için Müttefikler'e verirlerse, ABD barış yapacaktı. Morde, Roosevelt'i temsil ettiğini söylemedi, ancak bu izlenimi bırakmaya çalıştı. Von Papen'e, bu öneriyi düşünmesini ve yanıtının Beyaz Saray'a iletileceğini bildirdi.

Von Papen'in sınırsız bencilliğine seslenen Morde, "Siz, yeni bir Almanya'yı yaratabilecek kişisiniz. Almanya'nın çıkarlarını yüreğinin en üstünde taşıyan bir kişi olarak yalnızca kendi ülkenizde değil, dünyada da saygınlık taşıyorsunuz" dedi. Morde'nin sonraki alaycı yorumuna göre bunlar, büyükelçinin duymak istediği şeylerdi. Von Papen, övgüyü kabul etti ve başbakan olarak kalsaydı, savaşın hiç başlamayacağını söyledi. Morde ayrılırken Von Papen, Rustow'un olduğu odaya kadar kendisine eşlik etti. İki Alman gergin biçimde karşılıklı eğilip selamlaştılar. Sonra Morde ve Rustow çıktı.

Ertesi gün Büyükada'da bir aracının evinde ikinci görüşme yapıldı. Von Papen yatıyla aile gezisine çıkmıştı. Sonra bir dostun evinde "iş konuşmak" için eşi ve çocuklarını bir buçuk saatliğine yalnız bıraktı. Evde Morde bekliyordu.

Von Papen, Almanya'nın lideri olarak hak ettiği yeri alma zamanının geldiğine karar vermişti. Morde'den, görüşlerini yalnızca başbakana iletmesini istedi. Sonra, kendi barış önerilerini sıraladı. Savaştan sonra Almanya, Federal Avrupa'nın ekonomik lideri olmalı ve Avusturya Almanya'nın parçası kalmalıydı. Von Papen'in kendini beğenmişliği güçlenmişti; Roosevelt'in, kendisini Almanya'nın yeni lideri olarak desteklediğini düşünüyordu.

Alman halkının çoğunluğunun gerçekte Nazilerin arkasında olmadığını söyledi Von Papen. Alman halkı ağır barış koşullarını, komünizmi ve Almanya'nın bölünmesini önleyeceğine inanırsa,

yeni hükümeti destekleyecekti. Hitler'i devirmek güçtü, ancak Amerikalılar Von Papen'e, arkadaşlarına önereceği ve yeterince çekici girişimler getirirse, Hitler devrilebilirdi. Von Papen, yeni hükümete başkanlık etmekten onur duyacağını ve Almanların lider olarak kendisine hayranlık ve güven taşıdıklarını ekledi. Roosevelt'in yanıtını bekliyordu. Bütün bunlar, tabii ki saçmaydı. Von Papen kendisinden başka kimseyi temsil etmiyordu ve Nazi karşıtları büyükelçiye hiç güvenmiyordu.

Üç hafta sonra Morde, Washington'a geldi ve başkanlık danışmanı Robert Sherwood'la buluştu. Morde'yi zaten güvenilmez bulan Sherwood, duyduklarından dehşete kapıldı. Beyaz Saray'ın bu kuş beyinli projeden hiç haberi olmadığını söyledi. Gerçi Morde OSS bağlantısından söz etmemişti. Beyaz Saray'ın bu yüzden yapacak hiçbir şeyi yoktu. Sherwood, Morde'nin son derece sorumsuz davrandığını ve ülkeden çıkmaması için pasaportunun elinden alınması gerektiğini de vurguladı.

Beyaz Saray'dan yüzgeri edilen Morde, Donovan'a döndü. Donovan da Morde'nin raporunu coşkulu bir destek mektubu eşliğinde Roosevelt'e iletti: "Burada sizin yetenek ve düş gücünüzün geliştirebileceği bir düşünce var. Umulan sonuç için hükümetimizin nasıl bir bedel ödemesi görektiğini önermiyorum. Eğer plan yürürse, eğer sanıkları bize verilir ve uygun biçimde yargılanıp cezalandırılırlarsa, eğer koşulsuz teslim gerçekleşirse, bu barış masasında sizin konumunuzu ahlaki yönden güçlendirir."

Burada çok fazla "eğer" vardı. Direnişçilerle Von Moltke aracılığıyla gizli olarak bile görüşülmesine izin vermeyen Roosevelt, Von Papen gibi birisiyle görüşme sürdüremezdi. Kaldı ki, kaypak ve Nazi yanlısı birisiyle temasa geçilmesi bile Donovan'ın tezlerini güçlendirmeyip, ona zarar vermişti. Washington Von Papen'e hiç yanıt vermedi. Von Moltke, İstanbul'a yeniden gitmeye hazırlanırken şubat 1944'te Gestapo tarafından yakalandı ve daha sonra idam edildi. Von Moltke olayı bir trajediyse, Von Papen'le temas da bir maskaralığın parçasıydı.

Nazilerin bütün bu çalışmalara ilişkin biraz bilgileri vardı ve Roosevelt'in kaygılandığı gibi, bunu kullanmaya çalıştılar. Ele geçen bir Sovyet casusunun vericisiyle Berlin, İngiliz ve Amerikalıların Nazilerle Moskova karşıtı görüşmeler peşinde olduklarını anlatan sahte raporları Stalin'e yolladı. Sovyet basını, Von Papen'in barış arayışları konusunda haberler yayımladı ve İngilizlerle Von Ribbentrop'un İspanya'da gizlice buluştukları yolunda yalan bilgiler yaydı. Londra ve Washington da zaten Almanya'nın

bu tür yalan haberler yayacağından ve Sovyetler'in kuşku duyacağından korkup, Alman direnişçilerle daha ciddi bağlantı kurmamıştı. Sonuçta ABD ve İngiltere, Moskova'yla pazarlığa sadık kaldılar, ancak Stalin kendisine ihanet edecekleri kuşkusundan hiç kurtulamadı.

Dogwood operasyonu, Donovan'ın emirlerine uyup, Alman muhalefetiyle bağlantılar kurmuştu. Müttefik orduları İtalya'dan kuzeye yürür, Sovyet birlikleri batıya ilerlerken, OSS Alman İmparatorluğu'nu bölmek için perde gerisinden çalışıyordu. Zaman, Berlin'in Müttefikler'ini ve uydularını, Mihver'den ayrılmaya ikna için büyük kampanya zamanıydı. OSS İstanbul önce Nazi karşıtı Avusturyalılar ve Macarlara ulaştı. Bunlar daha sonra istihbaratın çoğunun kaynağı olacaktı.

Tarihi yeniden yazma konusunda sonradan görülen çabalara karşın, çoğu Avusturyalı, Nazi yönetimine çoğu Alman kadar bağlıydı. Hitler Avusturyalıydı ve Balkanlar'daki Alman ajanlarının çoğunu ve en fanatik SS birliklerinin kimisini Avusturyalılar oluşturuyordu. Yine de başka Avusturyalılar ülkelerinin imparatorluğa çekilmesini ve Hitler'in siyasetini benimsemiyordu. O zamanlar İstanbul'da anlatılan fıkraya göre üç Alman askeri bir Yunan kahvesine girip kahve söylerler. Garson ocakçıya alayla, "Üç fincan zehir!" diye seslenir. Askerlerden Yunanca bileni itiraz eder: "Yalnızca iki tane lütfen! Ben Avusturyalıyım." Yenilgi kaçınılmaz oldukça, kendilerini daha önce Alman diye tanıtan Avusturyalılar hatta Almanya'da doğan kimi Almanlar istekleri dışında Hitler imparatorluğuna katılmış Avusturya yurttaşları olduklarını öne sürmeye başladılar. İstanbul'da Nazi karşıtı bir Avusturyalı espri yapıyordu: "Ülkemizin ne kadar büyümeye başladığını tahmin edemezsiniz."

1943 sonbaharında başlayarak, OSS İstanbul, kendilerini Avusturya Kurtuluş Kurulu olarak adlandıran ve OSS'de Cassia Grubu olarak bilinen bir grup cesur, ancak saf direnişçiyle işbirliğine geçti. "Cassia", Semperit şirketinin Avusturya kolu müdürü Franz Joseph Messner'di. Messner'in işi, endüstri ve bombardıman istihbaratı için çok uygundu. Semperit, altı ülkede on binlerce işçisi ve fabrikasıyla Hitler imparatorluğunun en büyük şirketlerinden biriydi. Viyana fabrikası kauçuk işliyordu. Yani Müttefikler'in ana hedeflerinden biriydi.

İlginç biçimde, Messner'in ilk gizli çalışması Almanya içindi. Savaşın başında Brezilya ile Almanya arasında kaçak kauçuk ticareti başlatmıştı. 1940'ta Güney Amerika'dan döndüğünde

Messner, Fransızlarca yakalandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak infaz gerçekleşmeden, Fransa Almanlara teslim oldu ve Messner salıverildi.

Messner'in müttefik yanlısı yeni çalışmalarındaki ortakları arasında Semperit'in İstanbul temsilcisi, bir rahip ve birkaç Viyanalı işadamı vardı. OSS gerçi grubu daha geniş düşünmüştü, ancak yalnızca yaklaşık 20 kişiydiler. O zamanki çalışmalarının daha çok bildiri dağıtmakla sınırlı kalmasına ve işkenceyle ölümün sürekli tehdidine karşın üyeler, daha çok şeyler yapmak istiyordu.

Macfarland ve Coleman Donovan'ın sürekli önerileriyle bu grupla bağlantı kurdular ve Messner İstanbul'a geldi. Almanlarca izlendiğinden kaygılanarak, basit, ancak akıllı bir önlem aldı. Messner, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretmenlik yapan, siyasal düşünce taşımadığı izlenimi veren, gerçekte ise, Schwarz'ın önde gelen alt ajanlarından olan bir Alman öğretmeni ziyaret etti.

3 şubat 1944'te Messner, "Nazi Almanyası'nın yıkılması ve Avusturya'nın kurtarılması amacıyla" OSS'yle işbirliği anlaşması imzaladı. Avusturyalılar istihbarat sağlayacak, askeri harekât için hazırlık yapacak ve propaganda malzemesi dağıtacaktı. OSS şifre, radyo yayın araçları ve 6 000 dolar karşılığında Alman markı sağladı. Bir Dogwood kuryesi Budapeşte'ye bir telsiz vericisi sokacak, Messner de bunu Viyana'ya götürecekti.

Silahlı direnişin başlamasına yardım için Amerikalı danışmanlar paraşütle Avusturya'ya atılacaktı. OSS, bu kişilerin geliş yolunun ayrıntılarını bile Avusturya yeraltı örgütüyle planlamıştı. Ayın olmadığı bir gece, ajanlar ve silahlar ülkenin gözden uzak bir köşesine atılacaktı. Uçak motorlarının gürültüsü duyulunca, karşılayıcı direnişçiler iniş noktasını gösterecek dört beyaz sinyal ışığını kare biçimindeki alanda yakacaklardı. Beşinci ışık karenin ortasına konacak, kırmızı bir ışık ise, rüzgâr yönünü gösterecek biçimde karenin dışında olacaktı. İki kilometre doğuda ise, uçağa yön vermek için bir lamba iki saniyelik aralıklarla yakılacaktı. Macfarland, Avusturya'ya gidip direnişçilerle çalışacak bir OSS ekibinin hazırlanmasını Washington'dan istedi.

Benzer planlar, Donovan ve Macfarland'ın en başarılı operasyonu başlatmayı umdukları Macaristan'da da uygulanıyordu. Budapeşte hükümeti İstanbul'da gözlerden uzak bir toplantıda şimdiden Müttefikler'e gizlice teslim olmuş ve Almanlara direnmeye hazır olduğunu bildirmişti. Başbakan, OSS'yle gizli temastaydı ve istihbarat şefi General Istvan Ujszaszy İngiliz ajanıydı. İçişleri Bakanı sendikaların ve demokratik muhalefetin önderlerini yaka-

lanmaktan koruyordu. Macarlar, üstlerinden geçen müttefik uçaklarına ateş açmadılar. Genelkurmay Başkanı General Sombathay, Macar birliklerinin Rus cephesinden çekilip ülkenin savunmasına verilmesi için Hitler'e girişim yaptı.

OSS Macaristan'ı Mihver'den koparmayı başarırsa, Almanlar dikkatlerini ve birliklerini yaklaşan Normandiya Çıkarması'ndan başka yöne kaydırmak zorunda kalacaktı. Ancak OSS'nin çalışmaları, düşmanı yanıltma boyutunun üzerine çıkmıştı. OSS'nin tutkusu, Macaristan ve Avusturya'daki gizli eylemlerle, Hitler imparatorluğunun içten çöküşünde ilk adımın atılmasını sağlamaktı. Dogwood ve OSS İstanbul, şimdi gözlerini bu yüksek kozlu, tehlikeli oyuna çevirmişlerdi.

On ikinci bölüm

OSS İstanbul'un çöküşü

Gülü seven dikenine katlanır.
Türk atasözü

Eylül 1943'te bir akşam, ince, bebek yüzlü ve dalgalı saçlı bir adam Galata Köprüsü'nde yürüyor ve manzarayı seyrediyordu. Yanında büyük bir araba durdu. Arka koltuktaki adam camı indirdi ve dışarı doğru sarkarak yayayı içeri çağırdı. Sivil giysilerine karşın asker olduğu anlaşılan Macar ordusu subaylarından Yarbay Otto Hatz arabaya binip Andre Gyorgy'nin yanına oturdu.

Otomobil ikiliyi, OSS'nin güvenlikli evinin bulunduğu güzel bir semte götürdü. Orada Scwarz ve Coleman, Macaristan'ın Mihver'den ayrılıp Müttefikler'e nasıl katılacağını konuşmak için Hatz'la buluştu.

Macaristan'ı döndürmek OSS İstanbul'un en tutkulu operasyonuydu ve Schwarz ile Coleman bu konuyu tekelde tutmak istiyorlardı. 1943 başından beri ABD Dışişleri ve OSS, Macar temsilcilerle gizlice görüşüyordu. İngilizler, sivil hükümetin bir dışişleri temsilcisiyle anlaşmaya varmışlardı. Bir Macar diplomat daha sonra şunları yazacaktı: "Adım adım hükümetteki bütün Nazi yanlılarını işbaşından çekeceğimiz konusunda iyimserlik doluyuz." Aynı iyimserlik, Müttefikler'le barış yapma konusunda da geçerliydi. OSS doğrudan Macar Genelkurmayı'yla iş yapmak istedi. Çünkü Macar ordusunu içermeyen her düzenlemenin askeri yönden değer taşımayacağını biliyordu.

Hem Budapeşte, hem de OSS İstanbul, Yarbay Otto Hatz'ın ideal bir aracı olduğunu düşünmüştü. Profesyonel bir askerdi ve Türkiye ile Bulgaristan'da askeri ataşelik yapmıştı. Hatz yakışıklı, terbiyeliydi ve yetkin bir mizah gücü vardı. Yaptığı Hitler taklitleri, davetlerde çok başarılı bulunurdu. Macaristan'ın, olimpiyat madalyası kazanan eskrim takımında yer almış ve ordu ile istihbarat kademelerinde iyi bağlantılar kurmuştu. Hatz siyasetten

uzak kalıp Alman yanlısı subaylarla da, Müttefikler'e yakın olanlarla da iyi geçinmişti.

Müttefikler adına Andre Gyorgy Macarlar, İngilizler, OSS, Siyonistler ve bunlara belli etmeden Almanlar adına ve kendisi için oldukça kârlı kaçakçılık işlerine girmişti. Hatz'la bağlantı kurdu ve eylül 1943'te İstanbul'a gelmesini istedi. Hatz, komutanı Albay Gyula Kadar'dan, İzmir'deki ünlü uluslararası fuara katılmak için izin istedi. Yolda da İngiliz ve Amerikalılarla gizli görüşmeler için İstanbul'a uğradı. Bir İngiliz görevli ile Siyonist servisinden Teddy Kollek, Hatz'dan kendileri için Macaristan'da istihbarat toplamasını istediler. Coleman ve Schwarz'ın isteği de, Almanlara karşı işbirliği konusunda OSS'den Macar Genelkurmayı'na bir öneri götürmesiydi.

Hatz, Budapeşte'ye, Coleman'ın verdiği özel bir çantayla döndü. Kadar'a, "Beni hapse atsan da umurumda değil. Ama, bu Amerikalılarla anlaştığımı sana söylemeliyim" dedi. Çantayı açıp Kadar'a telsizini gösteren Hatz, biraz da abartarak, bununla Başkan Roosevelt'e ulaşabileceğini söyledi. Macarlar Amerikalılarla ayrıntılı görüşmek isterse, saat 20.00'deki radyo haberlerinde üç akşam art arda İzmir Fuarı'yla ilgili bir haber yayınlanmalıydı. Amerikan Radyosu da karşılık olarak özel bir deyim yayınlayacaktı: "İçtenlik, her şeyin üstünde." Olaya yeterince uygun bir deyimdi.

Kadar ve Hatz daha sonra Macaristan Genelkurmay Başkanı General Sombathay'ı görmeye gittiler. General olumluydu: "Tanrı'ya şükür! Sonunda bağlantı kurmak için bir fırsat geldi. Bu korkunç karanlıktan nasıl bir çıkış yolu bulacağımızı hep düşünüyordum." Dışişleri Bakanlığı'yla görüştükten sonra Sombathay, Kadar ve Hatz'dan görüşmeleri sürdürmelerini, ancak telsizi kullanmaktan kaçınmalarını istedi. Hatz, İstanbul'da olan her şeyi üstlerine anlatarak Amerikalılarla temasta gizli temsilcilik görevine başladı.

Ancak Hatz, İstanbul deneyimlerini bir başkasına daha anlatmıştı. Budapeşte'ye dönerken Sofya'da kısa bir mola vermiş ve eski dostu olan Sofya'daki Abwehr şefi Otto Wagner'in evinde akşam yemeğine kalmıştı. Hatz, Wagner'e, İstanbul toplantılarına ilişkin her şeyi anlattı. İngilizlerin ve Amerikalıların casusluk önerilerini geri çevirdiğini, ancak savaşı bitirme yolları konusunda OSS'yle görüşmeyi sürdüreceğini söyledi. En önemlisi Hatz, Wagner'den bu ihaneti Macar hükümetinden gizlemesini istedi.

Wagner ise Berlin'e şunları bildirdi: "Amerikalılarla temasları hakkında hükümetinin bize doğru bilgi verip vermediğini onun aracılığıyla öğrenmemiz iyi olur. Böylece devletimizin çıkarlarına

hiç zarar gelmez." Wagner'e göre Macar hükümeti Hatz'ın çalışmalarını Almanya'dan saklarsa, bu Macaristan'ın Mihver'den ayrılmayı planladığını gösterecekti.

Almanlar Hatz'a tümüyle güvenmiyordu ve Hatz da Almanlara karşı çok dürüst olmamıştı. Macaristan liderlerinin ciddi bir barış girişimi peşinde olmaktan çok, yalnızca Mihver çıkarları için Amerikalılardan bilgi sızdırdıklarını savunmuştu. Abwehr, Hatz'ın kadın peşinde olduğunu, ölçüsüz para harcadığını bildiriyordu ve Gyorgy'nin kaçakçılık kârından pay aldığı yolunda söylentiler vardı. Ancak Abwehr'e göre Hatz kişisel olarak Alman yanlısıydı ve şimdiden Berlin'e değerli hizmetler sunmuştu.

Amerikalıların Hatz'ın bağlılığına güvenleri tamdı. Hatz'ın ikili çalıştığını bilmeyen Coleman 8 kasımda Macfarland'a, "Macaristan planı için önceden seçtiğimiz kişi atandı" dedi. Amerikan Genelkurmayı, Macaristan'ın savaştan çekilmesine yönelik Macfarland önerisini destekledi.

Hatz, OSS ile Macar liderler arasında mekik dokumayı sürdürdü ve her seferinde Sofya'da durup Abwehr'le konuştu. 18 aralıkta İstanbul'dayken Hatz bir OSS arabasına alındı, yer şaşırtmak için ara sokaklarda dolaştırıldı, sonra da bir başka OSS arabasına aktarılıp, Coleman ile Schwarz'ın beklediği Bebek'teki OSS apartmanına götürüldü.

Coleman, zamanın geçmekte olduğunu ve Macaristan'ın nerede yer alacağına karar vermesi gerektiğini söyledi. Mihver savaşı yitirmişti. Barış masasında Macaristan konusunda izlenecek tutum, bu ülkenin şimdi Berlin'e karşı etkin önlem alıp almayacağına bağlıydı. Macaristan bir grup OSS danışmanının gizlice ülkeye girmesine yardımcı olmalı ve en kısa zamanda Almanlara karşı ayaklanmaya hazırlanmalıydı.

Hatz, bu mesajı sadakatle iletme sözü verdi. Ve sözünü iki kez tuttu. Budapeşte'ye dönerken Sofya'da kaldı ve yine akşam yemeğine Wagner'in evine gitti. İki OSS görevlisinin neler dediğini aynen anlattı, ancak OSS'nin önerisini reddettiğini coşkuyla söyledi. Hükümeti gizli iş yapmayacak ve istihbarat sağlamayacaktı. Amerika'nın taraf değiştirme önerisiyle ilgileniyormuş gibi yapıyorlardı. Ülkesinin Almanya karşıtı girişimlerini Almanlara bildirme sözü verdi.

Sonraki buluşmada Coleman ve Schwarz inanılmaz bir güvenlik yanlışı yaparak, kendisinin ikili bir ajan olduğu konusunda uyarıldıklarını Hatz'a söylediler. Hatz bunu Almanlara söylese, Abwehr'in Hatz'a ilişkin mesajlarının Müttefikler'ce deşifre edil-

diğini Almanlar anlayacaktı. Müttefikler'in savaştaki en değerli kozu İstanbul'daki tek bir aksamadan ötürü tehlikeye girecekti.

Ancak Hatz, Amerikalıların suçlamasına, inanılması güç bir yalanlamayla omuz silkti: Budapeşte Ritz Otel'in lobisinde karşılaştığı eski bir Macar diplomatı, İstanbul'da Müttefikler'in güvenini kazanarak Macaristan'ı kurtardığı için kendisini kutlamıştı. Eğer gizli görüşmeler Macaristan'da bu kadar iyi biliniyorsa, Almanlar da bilgi sahibi olmalıydı. Hatz daha sonra aynı öyküyü yineledi ve İstanbul'da yaptıklarının zararsız olduğunu Almanlara kanıtlamak için Abwehr'le konuştuğunu savundu.

Hatz'ın görünürdeki amacı, iki tarafı dengeleyip, sonuçta kim kazanırsa kazansın kendi durumunu korumaktı. Gerçekte verdiği zarar, ağırdı. Macar hükümeti İstanbul'daki girişimleri konusunda bir şey söylemeyince Almanlar, hükümetin Mihver'den ayrılmayı planladığını varsaydılar. Hitler bu dik başlı müttefikine el koyma planları yapmaya başladı.

Berlin'deki Macar Elçiliği kentin, gizli Macar müttefik diyaloğu söylentileriyle çalkalandığını fark etti. Zamanın geçmekte olduğunu anlayan Budapeşte paniğe kapılmıştı. Sombathay, istihbarat komutanı ile Hatz'a dramatik biçimde, "Bu savaştan bir çıkış yolu bulmalıyız" diyordu. "Yardım almak için bu temasları sürdürmeliyiz. Başarısız kalırsam, idama gururla gideceğim, çünkü ulus beni daha sonra haklı bulacaktır."

Daha gerçekçi olan Kadar daha sonra düşündü: "Bu iyi bir şey gibi görünüyor. Ama bu durumda ne yapabiliriz? Görüşmeleri sürdürmek gerekli, ancak bir biçimde de kuşkuları üzerimizden atmalıyız." Uzun tartışmadan sonra Macarlar, Kadar ve Hatz'ın Abwehr şefi Canaris'e, Amerikalıların kendileriyle bağlantı kurduğunu söylemesini kararlaştırdılar. Ancak müttefik askeri planlarını öğrenmek için Amerikalılarla görüşmenin sürdürülmesini de önereceklerdi.

Görüşme, 9 ocak 1944'te Berlin'de yapıldı. Hatz yeni öyküsünü çok inandırıcı biçimde anlattı ve Canaris bir poker oyuncusu tavrıyla hiçbir şey söylemeden dinledi. Sonunda da şöyle konuştu: "Böyle bir temasa izin söz konusu olamaz. Siz safsınız. Amerikalılar kurnazdır ve hiç sır vermezler. Yalnızca sizden casus diye kuşkulanılır, bu da ölçüsüz sonuçlar getirir." Kadar bu görüşe inanmış gibi davranmaktan başka bir şey yapamadı ve Hatz'a, Amerikalılarla artık konuşmamasını söyledi.

Doğal olarak, bir Alman subayı olarak Canaris, Macaristan'ın saf değiştirmesine karşıydı. Ancak söylediklerinin altında, Ber-

lin'in Budapeşte komploları konusunda çok şey bildiğini ve bunları başarmasına izin vermeden Macaristan'ı yok edeceğini belli eden dostça bir uyarı da vardı. Kuşkusuz çoğu Abwehr subayı Almanya'nın savaşı kazanacağından kuşkuluydu ve çoğu zaman Hitler'i açıkça eleştiriyorlardı. Akşam yemeğinden sonra bir Alman piyade subayı Sovyetler'in tükeneceğini, Almanya'nın Atlantik savunma hatlarının çok güçlü olduğunu ve Almanya'nın yakında mucize silahlar üreteceğini savundu. Canaris'in kurmaylarından biri de Kadar'ı kenara çekip dalga geçerek sordu: "Demin duyduklarına hiç inandın mı?"

Bunun bir kışkırtma olup olmadığını bilemeyen Kadar, "Tabii. Biz de durumu böyle görüyoruz" dedi.

"Lütfen albay, numara yapma" dedi Alman. "Bu aptallığa inanamazsın. Savaşı çoktan yitirdik. İşi biraz daha sürükleyebiliriz ama, batıdan da saldırıya uğrarsak Ruslara direnemeyiz. Çöküşümüz gün meselesi." Kadar tuzağa düşmektense aptal sayılmayı yeğledi ve önceki iyimser düşüncelerini yineledi. Adam kendisine kötü bir bakış fırlatıp uzaklaştı.

Alman yanlısı gibi davranmalarına karşın Macarlar, Amerikalılarla temas konusunda Canaris'i onay vermeye ikna edemediler. Kadar, "Bu durumda gezimiz işe yaramadı. Daha da kötüsü, temasları sürdürmemiz kesin biçimde yasaklandı" dedi. Yine de Macarlar, küçük bir değişiklikle teması sürdürmeye karar verdiler. Amerikalılarla Hatz yerine, arkadaşı Luther Kovess görüşecekti.

Almanları uyaran Hatz, yine de kilit rol oynamayı sürdürdü. Hatz'ın ihaneti konusunda Müttefikler'in yeterince kanıtı vardı. Ancak bilgi, Alman şifrelerinin çözüldüğü çok gizli operasyondan sağlanmıştı ve kanıtın sağlamlığı çok az kişiye söylenebilirdi. Macfarland ne Hatz'a ilişkin kesin kanıtın kaynağını biliyor, ne de Donovan'ın uyarılarını göz önünde tutuyordu.

9 ocak 1944'te Donovan, Macfarland'a yeni bir mesaj yollayıp son derece güvenilir bir kaynağa göre Hatz'ın (Dogwood ekibi içindeki kod adıyla "Yasemin") "ikili çalıştığını" ve Almanlara bilgi aktardığını bildirdi. Sekiz gün sonra OSS Kahire Macfarland'a yolladığı telsiz mesajında Dogwood'un kuryesi Gyorgy'nin döviz kaçakçılığı yaptığını belirtti: "Bunu, Macar istihbaratı destekliyordu. Bu kişi Macar ajanıydı ve Almanlara, yaptıklarını bildirme sözü vermişti." Gyorgy'nin Macar ajanı olması o kadar kötü değildi, ancak Alman bağlantıları bir başka konuydu.

Macfarland OSS Kahire'ye 19 ocaktaki mesajında, "Bildiğiniz gi-

bi, bütün bu proje konusunda hiç istekli olmadım ve (Coleman'ın) Donovan ve ABD Genelkurmayı'yla olduğu kadar ileri gitmezdim." Macfarland, Hatz'ın tutumunun getirdiği felaket sonucu hafife alarak ölümcül yanlış yapıyordu. "Varsayımımıza göre" diye sözlerini sürdürdü, "Hatz'ın Almanlarla teması arkasına saklandığı paravanı korumak içindi. Tabii ki bu, yetkin bir çifte casusluk olabilir ve biz tetikteyiz. Benzer uyarı buradaki İngilizlerce de yapıldı. Aynı zamanda bize ihanet ettiği öyküsü, kendisiyle iş yapmaktan bizi caydırmak isteyen bir Alman uydurması da olabilir... Temaslarımızda ya da açıklamalarına dayanarak hazırlayacağımız planlarda ihtiyatlı olmak için elimizden gelen her şeyi yapacağız. Eğer iyi dostlarımız [OSS karşı casusluk birimi] birkaç eğitilmiş ajanı bize verirse, bu tür konuları daha iyi izleme şansımız olabilir."

Yine de OSS, Macarlarla gizli bağlantıyı sürdürmekle görevlendirdiği Luther Kovess konusunda hiç ihtiyatlı değildi. Hatz ve Schwarz'ın ortak dostu olan Kovess, Dogwood'un ajanı "Jacaranda" olarak şifrelenmişti. Bir Avusturya-Macaristan aristokratının oğlu olan ve sonradan yok olan imparatorluğun deniz subaylığını yapan Kovess'e, 1918 sonrası dünyası yaramamıştı. Savaştan sonra Macaristan'ın deniz kıyısı ve de donanması kalmamıştı. Kovess, Socony Vacuum şirketinin tanker kaptanlığını yaptı, sonra da şirket gemilerinin yöneticisi olarak İstanbul'da Archibald Walker adına çalıştı. 1930'larda İngiliz yurttaşlığına geçmek için başvurdu, ancak açıkça savunduğu Nazi yanlısı görüşleri kendisine "Hitler'in İstanbul'daki emir subayı" unvanını getirince, bu başvuruyu utançla gizlemeye çalıştı.

İngiliz istihbaratı Kovess'i yakın gözetlemeye almış, ancak emrindeki gemileri kundakladığı yolunda bir belirti bulamamıştı. Amerika savaşa girdikten ve Macaristan düşman devlet sayıldıktan sonra, çalıştığı Amerikan şirketi Kovess'i işten çıkartmak zorunda kalmıştı. Bu kez de bir Abwehr paravanı olan Tuna Gemicilik Şirketi'nin temsilcisi olarak İstanbul'da kaldı.

Alman yanlısı olmasından bu denli kuşku duyulan birinin, Dogwood'un Macaristan operasyonlarının başına nasıl olup da geçtiğini anlamak zordu. Ancak Kovess'in Socony Vacuum'da yıllarca patronluğunu yapan OSS'ci Walker ve Schwarz kendisi için güvence vermişlerdi. Schwarz, Kovess için "Müttefik davasının bağlı bir destekçisi ve Nazi Almanyası'nın köklü düşmanıdır" demişti. Kovess, Alman istihbaratçılarından arkadaşları olduğunu kabul etmiş, ancak çok dikkatli olduğunu söylemişti. Büyük tehlike altında iki kez bilgi toplamak için Macaristan'a gitmişti. Ancak

sağ kalabilmek için de hem Macar istihbaratına, hem de Abwehr'e bilgi vermişti. Müttefikler'e bağlılığı tam değildi.

22 ocakta Hatz, Coleman, Schwarz ve Donovan'ın özel temsilcisi olarak Kahire'den gelen Albay Vala Mocarski'nin katılımıyla özel bir toplantı yapıldı. Walter Arndt çevirmendi. Bu çok gizli toplantının bir başka üyesi, Baron Luther Kovess'ti. Masada iki tane üçlü ajan olduğunu bilmeyen Albay Mocarski durumu açıkladı: "Hitler uydusu ülkelerin yöneticileri savaş suçlusu sayılacak ve savaştan sonra yargılanacaklar. Macaristan'ın generalleri bu sonuçtan kurtulmak istiyorlarsa, şimdi Almanya'ya ayaklanma fırsatından yararlanmalılar." Macar Genelkurmayı'nın Müttefikler'e istihbarat sağlaması ve Alman savaş çabalarını baltalama konusundaki planları aktarması gerekmekteydi.

Hatz karşılık olarak, genelkurmayın askeri sırları vermeyi ahlak dışı sayabileceğini söyledi. Mocarski rahatsız olmuştu. Generallerin, Yugoslavya'ya ihanet edip Hitler'le işbirliği yaparken ahlaki konuları göz önüne almadığını hatırlattı. Mocarski, zarif ancak kararlı biçimde, tam ve içten işbirliği dışında hiçbir şeyi kabul etmeyeceklerini anlattı. Yoksa, görüşmeleri sürdürmenin de yararı yoktu.

Hatz, "işbirlikçilik" teriminin rahatsız edici olduğunu ve yurtsever sayılmayacak bir teslimiyetçilik ima ettiğini söyledi. Coleman ve Mocarski, Hatz'ın Sofya'daki ihanetini bilseler, bu noktadaki duyarlığı karşısında büyük öfkeye kapılırlardı. Hatz, daha da ötesi, Macaristan'ın Alman ya da Sovyet işgalinden korktuğu için hareket edemediğini söyledi.

Mocarski, Naziler Macaristan'ı işgale kalkarsa ABD'nin, direnişin başlayıp, stratejik tesislerin bombalanacağını umduğunu bildirdi. Macaristan'ın Sovyet kaygıları konusunda da bütün Müttefikler'in, ülkelere sistem kabul ettirme yerine halkların hükümetlerini demokratik olarak seçmeleri konusunda anlaştıklarını vurguladı. Sovyetler Macaristan'a, İngiltere ya da Amerika'dan daha büyük bir tehdit değildi. Orta Avrupalılar için bu düşünceler, Amerikalıların umutsuz saflığının bir örneğiydi.

Sabırlı açıklamadan sonra sıra, satışın tamamlanmasına geldi. Mocarski, zamanın az olduğunu ve kararsızlık ya da gecikme sürerse, ABD önerisinin geri çevrildiğini varsayacaklarını bildirdi. Hatz, Macaristan'a dönüp, kesin bir yanıt getireceğine söz verdi.

Macfarland'ın Hatz ve Kovess'e ilişkin özensizliğinin bir nedeni de, Donovan'ın çabuk sonuç alma isteğiydi. Toplantıdan bir gün sonra OSS Başkanı, Macfarland'a yolladığı telsiz mesajında, "Gö-

revimiz laf değil, iş gerektiriyor" dedi. Macfarland'ın dikkati aracıların güvenilirliğine değil, Budapeşte'nin yanıtına yönelmişti. Ana kaygısı, bağlayıcı siyasal yükümlülük altına girmeyeceğine üstlerini inandırmaktı. Washington'a, "Macaristan'la askeri işbirliği peşindeyiz. Siyasal müzakere değil" dedi.

Yine de Hatz'ın ihaneti çok kötü izlendi. Donovan 5 şubatta Macfarland'a yeni bir telsiz mesajıyla, "Umarım Hatz'a ilişkin uyarımı izliyorsun. Bu konuda bana bilgi ver" diyordu.

Ertesi gün Macfarland karşılık verdi: "Hatz'a ilişkin mesajınızı aldık. Yalnızca kurye görevi sürüyor. Örgütümüze ya da planlarımıza ilişkin olarak, açıklanması halinde bizi zor durumda bırakacak bilgiye sahip değil. Önerilen işbirliği konusunda Sombathay'a götürdüğü belge, kabul ederlerse bu grubun nasıl hareket edeceği konusunda basit ana hatları içeriyor ve Almanların eline geçerse zarar vermez." Macfarland bundan daha çok yanılamazdı.

Ancak sonunda Hatz, Macar Genelkurmayı'ndan Amerikan ültimatomuna çabuk ve olumlu bir karşılık aldı. Müttefik safına geçme hazırlıklarına yardım için bir OSS grubunun ülkeye gelmesini kabul etmişlerdi. Kadar telsizini, Macaristan'ın en ünlü sahne sanatçısı olan güzel metresinin evine taşıdı. Böylece İstanbul'la bağlantı kurmaya hazırdı.

Planın kod adı "Serçe Operasyonu"ydu. Tanrı bir serçenin bile düşüşünü bilirdi, ancak üç OSS elemanının Macaristan'a paraşütle indirilmesinin, Almanların dikkatini çekmeyeceği umuluyordu. Ekip komutanı Albay Florimond Duke'du. Üniversitede yıldız bir futbolcu ve Birinci Dünya Savaşı'nda da subay olan Duke, *Fortune*, *Time* ve *Life* dergilerinin reklam müdürlüğünü yapmıştı. 1940'ta ordu istihbaratına katıldı, Kahire'de askeri ataşelik yaptı, OSS'ye döndü ve Washington'dan OSS Balkan masasını yönetti. Daha önce hiç paraşütle atlamamış 49 yaşındaki Duke, tehlikeli göreve önderlik için Washington'dan gelmekte ısrar etmişti.

Bütün bu planlar birleştirilirken, İstanbul'daki kimi OSS elemanları, Dogwood operasyonu konusunda giderek kuşkuya kapılıyordu. Hatz ve Kovess'in ne yaptığını bilseler, iyice rahatsız olurlardı. İngilizler de kuşkuya kapılmış ve örgütün kaynakları konusunda daha fazla bilgi istemişlerdi. Bir OSS görevlisi, Alman birlik kaydırmaları konusunda Budapeşte'den gelen Dogwood raporunun, bilinen bir Alman ajanının yazdıklarıyla neredeyse aynı olduğuna dikkati çekiyordu.

Bir başka OSS görevlisinin 6 şubattaki raporuna göre Coleman "[Alman] sızmalarını araştırmamıza ve alt kaynakların güvenilirliği

gibi konularda bilgi toplamamıza karşı çıktı. Sonunda baskımızın bir etki yaptığı anlaşılıyor. [Coleman] Dogwood gösterisinden ayrıldı. Hep nefesimizi tutup beklemeyeceğiz ama, işler sonunda rayına oturacak. Sonra [Kahire] ve Washington'a kaynaklar ve istenen ek bilgi konusunda gerekli denetimin sonuçlarını bildireceğiz. Dogwood'un başarı şansı var. Ancak [Alman] sızmalarını kendi güvenilir kaynakları kadar önde tuttuğu için yakından izlenmeli."

OSS'nin olağan İstanbul operasyonlarının şefi John Wickham, Coleman'ın örgütünün değerinin abartıldığını, çok masraflı olduğunu ve denetim dışı kaldığını öne sürüyordu. Bir başka konu Wickham'ı daha da kaygılandırıyordu. Şubat 1944 raporunda, "Sürekli gündemde 'ikili ajanlar' konusu var. Buradakilerin çoğu, [ikili ajanların], düşmana yönelik bilgi almada en iyi kaynak olduğuna inanıyor" dedi. Gerekçe olarak bu adamların çok şey bildiği ve Amerikan ajanlarının "bir şey vermeden alarak" bunlarla başa çıkabileceği öne sürülüyordu. Wickham bunun yanılgı olduğu konusunda uyarıyordu: "İkili ajanlar yalnızca işlerini görecek bilgiyi taşırlar, o da düşman propagandası yaymaktır."

Wickham'a göre OSS elemanları çok az eğitim gördüklerinden, kimin kimi aldattığı açık değildi. Dogwood'dan kâğıt üzerinde sorumlu olup, üzerinde hiç söz sahibi olmamanın verdiği rahatsızlıkla, "Bu tiplerden uzak kalmaya çalışıyoruz" diyerek tamamladı raporu. Donovan, öfkeli karşılık mesajında Wickham raporunun "bütün yanlışlarının bulunması gerektiğini" söyledi. Ancak Wickham'ın kaygılarının doğru olduğu anlaşılacaktı. Örgüt ikili ajanlarla doluydu ve yapılan yanlışlar felaket getirecekti.

Almanlar, Müttefikler'in İstanbul kaynaklı operasyonları konusunda çok şey biliyordu. Hatz'dan ve Dogwood'da çalışan diğer Abwehr Macar OSS üçlü ajanlarından, büyük operasyonların gelmekte olduğunu öğrenmişlerdi. Para ve korku yüzünden, çalışan bu ajanlar karmaşık ve tehlikeli bir oyun oynuyorlardı. Görevleri gereği sürekli sınırları geçtiklerinden, Hatz, Gyorgy, Kovess ve diğerleri, savaş konusunda en ayrıcalıklı bilgiye sahiptiler.

Almanlara, kendi canlarını kurtarmaya yetecek, ancak davranışlarını sorgulatmayacak kadar bilgi veriyorlardı. Aynı zamanda OSS'nin destek ve parasını almayı sürdürmek için Müttefikler'e de yararlı olmalıydılar. Savaş hatlarından gire çıka, bu kişiler Müttefikler'in savaşı kazanacaklarını anlamışlardı. Bu durumda, iki taraflı oynayıp, kısa dönemde Alman tepkisini atlatmayı, muzaffer mütteffiklerin de şükran duygularını garantilemeyi düşünecek kadar akıllı ya da aptaldılar.

Macaristan'a da çalışan ajanlar, her iki yanı, Budapeşte'nin bağlılığına inandırmak zorundaydılar. Alman istihbaratçıları, üçlü ajanların gerçekte onları yanıltmak için OSS ile çalıştıklarından kuşkulanıyorlardı. Örneğin Berlin, Hatz'ın Amerikalıları görmeme konusunda Canaris'ten aldığı emre uymadığını ve bütün bu kuşkulu tiplerin hem Macaristan'a, hem de kendi kişisel çıkarlarına hizmet ettiklerini biliyordu.

Üçlü ajan olmak kolay iş değildi; deşifre olmaya ve idama çoğu kez ramak kalıyordu. Ancak hizmetlerini birden çok istihbarat örgütüne vermeyi kabul edenler için bu işte çok para vardı. Gyorgy adi bir suçluydu. Budapeşte'de altın, elmas ve değerli halı kaçakçılığının kralıydı. Casusluk ve gangsterliğin buluştuğu bir dünyada yaşıyordu. Gestapo ve Abwehr subayları, Gyorgy'nin para kazanma yeteneklerinden yararlanmak istemişlerdi. Almanya'ya yönelik müttefik ambargosunu kıracak paravan şirketler kurması için 1942'de Macaristan'da hapse girmekten Abwehr tarafından kurtarılmıştı. Birkaç ay sonra Macar istihbaratı Gyorgy'den, Almanlara ilişkin bilgi istedi. Budapeşte'den gelen emir üzerine Hatz, Gyorgy'nin çalışmalarına yardım etti ve bir olasılıkla, kaçakçılık kârından pay aldı.

1943 ilkbaharında Macar-Yahudi grupları İstanbul'dan Budapeşte'ye para ve seyahat belgesi taşıması için Gyorgy'ye başvurdular. Risk belliydi, ancak başka seçenekleri yoktu: Sınırı, düşmanla iyi ilişki içindeki kaçakçıdan başka kim geçebilirdi? Gyorgy böylece İstanbul'daki Siyonist ve İngiliz istihbarat örgütleriyle bağlantı kurdu. Macar istihbaratıyla olan bağlantısı bu iki örgüt için önemli değildi, onların da istediği, Gyorgy'nin Budapeşte'deki patronlarına ulaşmaktı. Macarlar, Müttefikler'e mesaj iletmek için Gyorgy'yi kullanmaya hazırdı. Almanlar sıkıştırırsa, Macaristan her zaman Gyorgy'yi adi bir suçlu olarak niteleyip sorumluluktan kaçabilirdi.

Gyorgy'nin istihbarat toplama çabaları komikti. Bir olasılık, "raporlarını", İngiliz radyosunun yayınlarını dinleyerek yazıyordu. Bir seferinde, İstanbul'da bir apartmanda müttefik subaylarıyla birlikteydi. Planları öğrenmek için, Amerikalıların 1943 Noeli'ne dek Budapeşte'de olacaklarını öne sürüp büyük bir para karşılığında bahis önerdi. Bunun gerçekleşmeyeceğini bilen subaylar bahsi kabul ettiler. Bahsi kaybettiğinde Gyorgy hemen borcunu ödedi. Gerçekte Gyorgy sınırları geçebildiği için çalıştırılıyordu, borcuna sadık ve dürüst biri olduğu için değil.

"Trillium" kod adı verilen Gyorgy, Budapeşte ile İstanbul ara-

sında ana OSS kuryesi olmuştu. Alman haberleşme şifrelerini çözen İngiliz istihbaratı Gyorgy'nin "Almanlara, Macar karşı casusluk birimine, İngilizlere ve OSS'ye çalışan ajan" olduğunu OSS'ye bildirdi. Öte yandan Dogwood tarafından, ılımlı ve saf bir biçimde "ödün vermez bir müttefik partizanı" diye nitelendiriliyordu.

Dogwood'un ve Macarların sırlarını öğrenmek için Almanların başka yolları da vardı. Budapeşte'deki Abwehr, ayartılmış Macar subayları ve yetkilileri için ayda 3 bin dolar ayırmıştı. Aynı zamanda gizli karşı casusluk operasyonları yürütüyordu. Bir kez, Yugoslav komünist partizanların önderi Tito'nun temsilcisi gibi görünen bir Alman ajanı Macar yetkililerle bağlantı kurup, gerçek niyetlerini bildirmişti. Temas kurduğu kişiler daha sonra yakalandı.

Abwehr'in Dogwood'a ilişkin en önemli kaynağı, Frantisek Laufer adlı Praglıydı. Uzun boylu, ince ve sarışın olan Laufer, çoğu Nazi'den daha Aryan duruyordu. Yarı Yahudi olduğundan Almanlar, Çekoslovakya'yı ele geçirdiklerinde sınırdışı edilecekler arasına sokuldu. Laufer, Almanlarla anlaşmaya girdi: Abwehr kendisine Aryan belgesi verecek, o da işbirliği yapacaktı.

Daha nisan 1941'de Nazi karşıtı Çekler, Laufer'i Alman subaylarla dolu bir otomobilin içinde görmüşlerdi, o da tanınmamaya çalışmıştı. Bu olay sorulduğunda, arabada yolculuk yapmak için Almanlara para verdiğini söyledi. Daha sonra Çek istihbaratının ana üssü olan Budapeşte'ye yerleşti. Haziran 1941'de "iş için" İstanbul'a gitti ve Çek yeraltı çalışmalarında kullanmak için 5 bin dolar aldı. Ancak Laufer'le çalışan direnişçiler yakalanıyordu. Parasızlıktan yakındığı halde, eşine pahalı takılar alıyordu. Armağanları gizli tutmasını söylediği halde, eşi dayanamayıp arkadaşlarına göstermişti. Kasım 1941'de bir Çek kaynak, Laufer konusunda bir Amerikalı diplomatı uyardı. Ancak rapor, dosyalar arasında kayboldu.

Laufer, Abwehr kademelerinde yükseldi. Aynı zamanda Dogwood ekibine girdi. OSS'nin ağzı sıkılığı yüzünden, müttefik karşı casusluk birimleri Laufer'in "İris" kod adlı ajan olduğunu belirleyemedi. Gyorgy, Budapeşte-İstanbul hattındayken, Laufer Budapeşte-Viyana arasında kuryeydi, Çekoslovakya, İsviçre ve İstanbul'a gitmişti.

Örgütüne sızıldığından habersiz olan Macfarland, Macaristan operasyonunu başlatmak için 27 şubatta İstanbul'da toplantı düzenledi. Schwarz ve Kovess'in de bulunduğu toplantıda ilk kez Hatz'la yüz yüze geldi. Hatz, Budapeşte'ye gidecekti. Macar Ge-

nelkurmayı, kentteki OSS telsizini kullanacak Hatz aracılığıyla üst düzey istihbaratı geçebilecekti. Macar generalleri aynı zamanda OSS danışmanlarını karşılayacak ve Almanlarla savaşın planını yapacaklardı.

Ruslar doğudan yaklaşırken ve Almanlar batıdan tehdidi artırırken, Budapeşte halkı yaklaşan felaketin önünde sersemletici bir iyimserlik taşıyordu. Bir diplomat: "Hiçbir zaman bu denli çok akşam yemeği, öğle yemeği, çay partisi ve kokteyl daveti olmamıştı. Sokaklar hâlâ iyi giyimli aylaklarla, vitrinler çok pahalı, ancak hâlâ alıcı bulan mallarla doluydu" diyordu. Tarihçi C. A. Macartney'e göre de, "Budapeşte'nin üçte ikisi Batılı güçlerin yaklaşan zaferini açıkça kutluyordu. Bir ay sonra [bir toplama kampında] tutuklu olacak ya da dost evlerinin çatı katlarında saklanacak sosyalist profesörler, yaşamlarında görecekleri en büyük topluluklara sesleniyor ve toplulukları, çok yakındaki demokratik dünya vaatleriyle okşuyorlardı ki o dünyayı ne konuşmacılar, ne de dinleyiciler görecekti."

15 mart 1944 akşamı Macaristan'ın bağımsızlık günü saat 11.00'de OSS'den Albay Florimond Duke ve iki subay arkadaşı, İtalya'nın Brindisi kentindeki bir üste bulunan İngiliz uçağına bindiler. Uçak önce, Alman askeri üniforması giymiş iki Avusturyalı direnişçiyi paraşütle atmak için Avusturya'ya yöneldi. Direnişçilerden sonra telsizleri boşluğa bırakıldı. Paraşütün otomatik açılması gerekiyordu. Ancak Duke'un korkulu bakışları altında telsiz paraşütten kurtuldu ve yere çakıldı. İki adam Alman hatlarının çok gerisinde, toplayacakları istihbaratı daha yollayamadan kalakalmışlardı.

Uçak yoluna devam etti. Yugoslav-Macar sınırında Duke'un ekibi atladı ve yakındaki bir Macar köyüne sorunsuz inildi. Üniformalı Amerikalılar çabucak köylülerce sarıldı ve yakındaki karakola haber yollandı. Paraşütçülerin öyküsü hazırdı: partizanlara danışmanlık için Yugoslavya'ya gidiyorlardı. Ancak kaybolmuş ve yanlışlıkla Macaristan'a inmişlerdi.

Sonra, planlandığı gibi Macar karşı casusluk biriminin şefi bu uzak sınır kasabasına gelip, tutsakları teslim aldı. "Yakalanan" Amerikalıları, kapalı bir ambulansa 18 martta güneş batarken Budapeşte'ye getirdi. "Tutsaklar" kent merkezine yakın yerdeki istihbarat karargâhına sokuldular. Nazik Macar askerleri, grubu büyük ve rahat bir hücreye alıp, kapıyı kapadılar, ancak kilitlemediler.

Birkaç dakika sonra, Budapeşte'nin en iyi lokantalarından bi-

rinden garsonlar, şarap ve büyük bir gümüş yemek tepsisiyle içeri girdi. Eğilip konukları selamladılar ve sofrayı kurdular. Duke'un adamlarından biri "Kral muamelesi görüyoruz" diye yorumladı. Tatlının ardından General Ujszaszy içeri girdi. İstihbarat şefi de eğilip Amerikalıları selamladıktan sonra sordu: "Evet baylar, öneriniz nedir?"

"Önerimizi biliyorsunuz efendim... Koşulsuz teslim" diye yanıtladı Duke. Garip bir durumdu. Silahsız, yalnız ve müttefik birliklerden yüzlerce kilometre uzakta üç Amerikalı bütün bir ülkenin ve ordunun teslimini istiyordu. "Bu arada" diye sürdürdü Duke, "ne yapılabileceğini ve Macaristan'a bu yolda nasıl yardım edebileceğimizi görmek için buradayız."

"Aynen" dedi Ujszaszy, "Birlikte çalışacağız" Ancak maalesef, bir sorun çıkmıştı. Horthy ve diğer üst düzey yetkilileri görmek için Duke'un birkaç gün beklemesi gerekiyordu. Çünkü kent dışındaydılar. Duke şaşırmış ve kızmıştı. Bu önemli anda ülkenin yöneticileri geziye çıkma sorumsuzluğunu nasıl yapardı? Gerçekte hayati bir görüşme için Hitler tarafından Almanya'ya çağrılmışlardı.

Duke'un gelişi için Hatz Budapeşte'ye iki telsiz sokmuş ve Amerikalılara yardım etmek için kente gelen Kovess'e vermişti. Kovess telsizlerden birini Laufer'e, diğerini Messner'in Avusturyalı yeraltı grubuna verecekti. Messner'le doğrudan telsiz bağlantısı kurulduğunda da bir başka OSS grubu nisan ortasında Avusturya'ya inecekti.

Plan koordinasyonu için Messner, Allen Dulles'le görüşmeye İsviçre'ye gitmişti. Dulles operasyonu onaylamıştı. Donovan yolladığı mesajda, "Bu hattı kurduğu için Packy [Macfarland]'ı kutluyorum" demişti. Messner, "Bizi çok olumlu etkiledi. Bütün desteğimize layık olduğundan eminiz ve isterse, buradan kendisine mütevazı mali destek sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapacağız" diyordu.

Ama Almanlar aldanmamıştı. Üçlü ajanlardan bütün planları öğrenmişlerdi. Macaristan'ın saf değiştirmesini önlemek için Hitler bu ülkeyi işgale, aynı anda da Avusturya direnişini ezmeye karar vermişti. Karar, Hatz'ın Abwehr'e verdiği raporlara dayanıyordu. Hitler şeytanca aklıyla uygulamaya geçti. Horthy ve General Sombathay'ı görüşme için Almanya'ya çağırdı. Görüşmede Macar hainliği konusunda uzun bir tirattan sonra Hitler, ikilinin rehin alınmasını emretti. Almanlar Budapeşte'ye, müttefik hava akını tren seferlerini aksattığı için heyetin dönüşünün gecikeceğini bildirdiler.

18 mart cumartesi gecesi Duke ve adamları Macar ev sahiple-

riyle görüşürken, altı Alman tümeni Macaristan'a girdi. Doğu cephesine giden asker trenleri Macar istasyonlarında durdu ve halkın şaşkın bakışları altında silahlı yolcularını indirdi. Macar ordusu, Horthy ve Sombathay'dan emir gelmeden savaşmayı reddetti. Budapeşte'de çalan telefonlar, barış komplocularını canlarını kurtarmak için kaçmaya ya da belgelerini yakmaya çağırıyordu. Sabaha doğru Buda tepesindeki bakanlıkların üzeri dumanla kaplanmıştı.

Her şeyden habersiz Albay Duke pazar sabahı 05.00'te uyandırıldı ve General Ujszaszy'ye götürüldü. İstihbarat şefi bütün gece uyumamış ve bunalımla uğraşmaya çalışmıştı. Almanların bir saat içinde kentte olacaklarını söylerken gözleri kan içindeydi ve elleri titriyordu. Amerikalılar ülkeden çıkartılmalarını istediler. Kendilerine, bütün havaalanlarının Alman işgalinde olduğu ve sınırların kapatıldığı söylendi. İki gün sonra Macarlar, OSS adamlarının, olağan savaş tutsakları olduklarını söylediler. Böylece casus olarak öldürülmeleri önleniyordu. Almanlara teslim ettiler. Gerçi Almanlar bunun doğru olmadığını biliyordu ama Duke ve diğer iki subay hiçbir şey anlatmadı. Savaşın kalan bölümünü iyi korunan bir hapishanede geçirdiler.

Müttefikler'le barış çabalarının lideri Başbakan Kallay, Gestapo'yu atlatıp Türk Büyükelçiliği'ne sığındı. Almanlar teslim olmazsa diğerlerini öldüreceklerini bildirince Kallay dışarı çıktı ve Dachau ölüm kampına yollandı. Kallay orada sağ kaldı. Almanlardan gelen baskı üzerine General Ujszaszy ve Albay Kadar, Macar ordusunca Divanı Harp'e çıkartıldı. Ancak arkadaşları ikiliyi yalnızca ev hapsine aldılar. Macaristan adına gizlice Müttefikler'le pazarlık yapan diplomat Veress hâlâ geçerli diplomatik pasaportuyla Romanya'ya giden trene bindi ve yakalanmasını isteyen Gestapo emri gelmeden sınırı geçti. Oradan Yugoslavya'ya gitti ve Partizanlarca İtalya'ya geçirildi.

Almanlar, Avusturya direnişi için de tuzak kurmuştu. Messner ve sekreteri telsizi almak için Budapeşte'ye gittiklerinde Hatz, Laufer ya da Kovess'in verdiği bilgilerden yola çıkan Gestapo tarafından yakalandılar. İşkence altında, Avusturyalılar diğerlerinin adlarını verdiler. Messner ve yirmi kişi öldürüldü. En etkin üyelerden yalnızca iki kişi sağ kaldı. Nisan 1944'te Laufer, Avusturya yeraltı örgütünün İstanbul operasyonlarını yürüten Franz Josef Ridiger'i Budapeşte'ye çekmek için Almanlarca İstanbul'a yollandı. Ridiger akıllı davranıp öneriyi geri çevirdi. Macfarland Washington'a mesaj yolladı: "Cassia [ve grubu] konusunda bir olasılık vardı. Şimdi ise

kesinlikle güvenilmezdir ve saftdışı bırakılmalıdır."

Almanlar Hatz, Kovess ve Gyorgy'ye ne yapacakları konusunda kararsızdı. İkili ajanlarla uğraşanların karşılaştığı klasik sorunla karşı karşıyaydılar: Gerçekten kime çalıştıklarını anlamak zordu. Macfarland, Hatz'ın Abwehr'e çalışıyor göründüğünü düşündüyse, Almanlar da aynı şeyi düşünüyordu. Tutuklu olan üç ajan da kötü durumdaydı. Kurşuna mı dizileceklerdi, işkence mi göreceklerdi bilmiyorlardı. Üstelik ikili çalıştıklarını, aynı cezaevinde kalan Nazi karşıtı tutuklulardan saklamak zorundaydılar.

Ajanların sorunu biraz da, Abwehr'deki patronlarının Hitler'in gözünden düşmesinden kaynaklanıyordu. Abwehr'in direnişçilerle bağlantılarını sonunda öğrenen Führer, Canaris'i görevden almış ve istihbaratı fanatik Nazi SD grubuna vermişti. SD, Abwehr'le bağlantısı olan herkesi olası bir hain sayıyordu ve üçlü ajanları ancak üç haftalık zorlu sorgudan sonra bırakmıştı.

Macaristan ve Avusturya'daki bütün operasyonun çöküşünün ardından OSS'nin Hatz'a güvenmemek için daha çok nedeni vardı. Laufer, Hatz'ı hapisten kurtardığını bildirince Washington'daki OSS karargâhı Macfarland'a, bu iki adamla artık iş yapmamasını emretti. Donovan, Hatz'ın İstanbul'a dönmesine Almanların izin vermesi halinde, ikili çalıştığının kanıtlanacağını söylüyordu. Garip biçimde OSS, ancak Hatz hapisten çıkınca güvenilmezliği konusunda ikna oldu. Oysa Hatz, Almanlar kendisine güvenmediği için hapse atılmıştı.

Washington'un emirlerine karşın hem OSS, hem de dışişleri, 8 haziranda İstanbul'a geldiğinde Hatz'ı gördüler. Her şey için bir gerekçesi vardı. Kendisini Gestapo'ya Gyorgy ihbar etmişti. Ancak Almanlarda, Serçe Operasyonu'na katıldığını gösteren kanıt yoktu. Hapisten, Macar Genelkurmayı'nın girişimi üzerine ve Doğu cephesine gideceğine söz verdiği için çıkartılmıştı. Hatz, İstanbul'dan son kez, "Aslında fazla tasalanmıyorum. Bütün bu iş [savaş] birkaç ay sonra bitecek" diyerek ayrıldı.

Hatz için daha da çabuk bitti. Kadar'la yeni bir komplo peşindeydiler. Kadar'ın metresi Hatz'ı, Budapeşte'deki komünist yeraltı örgütünün lideriyle tanıştırdı. İki adam gizlice buluştular. Hatz hükümetine, Moskova'yla ayrı bir anlaşma yapmayı önerdi.

7 kasım 1944'te Sovyet ordusu Macaristan'a girerken, Hatz bir keşif uçağıyla Ruslara sığındı. Misilleme olarak Gestapo, anne ve babasını, kardeşini, nişanlısını Almanya'da bir toplama kampına yolladı. Orada annesi ve nişanlısı öldü. Birkaç hafta sonra Kızıl Ordu, Budapeşte'yi işgal ettiğinde Hatz, belediye başkanının gü-

venlik danışmanı oldu. Macar, ABD, Sovyet ve iki Alman istihbarat örgütüne neredeyse aynı anda çalışan Hatz, tarihin en dikkat çekici casuslarındandı.

Avusturya ve Macaristan'da olanlar, Dogwood örgütünün ve onunla bağlantılı hemen hemen herkesin adını lekelemişti. Hatz, Gyorgy ve Laufer'in ihaneti çok açıktı. Laufer mayıs 1944'te OSS İstanbul'dan kendisi için İsviçre'de gizli bağlantılar ayarlamasını istediğinde, Allen Dulles'ın operasyonuna sızmak istediği anlaşıldı. OSS Washington 31 mayısta Macfarland'a yolladığı telsiz mesajında, "Dogwood ve bütün örgütü tehlikeli" dedi. OSS, Laufer'le bütün bağlantısını kesti. Laufer en son Alman birlikleriyle Viyana'ya kaçarken görüldü.

Dogwood'un bütün raporları, Macaristan'daki çöküşün ardından yeniden değerlendirildi. Birkaç ay önce raporlara övgüler yağdıran analizciler şimdi alay etmek için yarışıyorlardı. OSS Londra kolu, İstanbul istasyonuna şunları yazıyordu: "Sorgulanan raporlarınız bir olasılıkla [Alman] üretimi. Bir fabrikanın hedef olarak öneminin olmadığı bildiriliyor, sonra uçaksavar savunmaları geliştirildiğinde hedefin önemi abartılıyor. Kaynak ve alt kaynakların hepsi, çoğu ikili ajan olan bir kaynak tarafından besleniyor. Bilgiyi doğrulatmak için aynı kaynağa güvenmemiz boşuna olur. Şu anda bizim aynı konuda özgün istihbarat [verecek] kaynaklarımız yok."

Dogwood raporlarını havadan çekilmiş fotoğraflarla karşılaştıran ve benzer kuşkuları vurgulayan bir başka Londra değerlendirmesi de şöyleydi: "Eldeki en iyi bilgilere göre, Ruzyno'da [uçak] motor fabrikası yok. Sizin rapordaki üretim miktarları son derece yüksek ve iyi haber alan kaynaklar orada çok az üretim olduğuna inanıyorlar. Çizilen tablo o denli abartılı yanlışlarla dolu ki, hiçbir değeri yok."

Dogwood ajanlarının, avcı uçakları ürettiğini bildirdiği Avusturya tekstil tezgâhları hâlâ üniformalar için kumaş üretiyordu. Viyana dışındaki Messerschmitt fabrikalarının onarılmakta olduğunu bildiren rapora karşılık, On Beşinci Hava Kuvvet İstihbaratı fabrika için "Cehennemden daha ölü. Ana tesis kasımda [1943] vuruldu ve bir daha hiç çalışmadı" diyordu. Dogwood ekibinin vurulduğunu bildirdiği bir başka uçak fabrikası, yalnızca parça üretiyordu. "Vurulmuştu, ancak üretim dışı kalmadı. Asıl bölümler kurtuldu." Dogwood'un en önemli bilgilerinden biri olan yataklı bilye üretiminin kaydırıldığı haberi şimdi çok kuşkuyla karşılanıyordu: "Birkaç küçük barakanın bilye tesisleri olarak bildirilmesi komik. Bilyeler

yalnızca büyük binalarda üretilebilir." Londra değerlendirmesine göre, Haidfeld, Schwechat'taki Heinkel Uçak Fabrikası'na ilişkin raporlar da "genellikle çok abartılıydı".

Messner'in Cassia adlı örgütü de yanlış üretim miktarları vermekle ve Müttefikler'i daha önemli hedeflerden uzaklaştırmakla suçlanıyordu. Bütün raporları gözden geçiren Amerikan On Beşinci Hava Kuvveti'ne göre bütün raporlar "yanlış, belirsiz ve abartılıydı. Haritalar ölçek dışı, yanlış ve işe yaramaz[dı]". OSS şu sonuca varmıştı: "Almanya'nın gerçek üretim kapasitesini öğrenme yeteneği konusundaki varsayım altında [Messner'in] bizi böyle abartılı sayılarla 'doldurma' çabası, kendisinden gelecek bütün bilginin büyük bir kuşkuyla incelenmesi gereğini doğurmuştur."

İngilizler de, Messner'in raporlarının çoğunun abartıldığı ya da müttefik bombardımanını daha önemli hedeflerden kaydırmak için yazıldığı sonucuna varmıştı. Savaş sonrası araştırmaların da gösterdiği gibi, bunda gerçek payı vardı. Kimi zaman Cassia'nın işadamları, kendi fabrikalarını korumak istemişler ve çevredeki hedeflerden bile Müttefikler'i uzak tutmaya çalışmışlardı. Ancak asıl sorun şuydu: Avusturyalılar eğitim ve deneyim eksikliği yüzünden, alt rütbeli Alman askerlerinden gelen bilgileri abartmışlar ve haritaları yanlış çizmişlerdi. Yine de Avusturyalılar amatör de olsalar, cesur birer yurtseverdiler ve savaştan sonra kahraman olarak anıldılar.

Cassia'nın kimi raporları soru işaretleri yarattıysa da, en kötüleri, Dogwood'un Türkiye'deki Alman Elçiliği'nde olan kaynağı "Yıldız Çiçeği"nden geldi. Bu kişi, Fritz Fiala'ydı. İlk adı, doğum yeri olan Slovakya'da "papatya" anlamına gelen Fiala'nın karakteri, daha çok kod adı olarak kullandığı egzotik çiçeğe benziyordu. Dogwood ekibine sızdığı bilinen beş ikili ajan içinde en inançlı Nazi Fiala'ydı. Mesleği gazetecilik olan Fiala, Nazi Partisi'nin ilk üyelerindendi. Bir seferinde, Gestapo yetkilisi Adolf Eichmann'ın isteği üzerine editörü olduğu gazetede Çekoslovakya'nın Bratislava kentinde yayımlanan *Der Grinzbote* Auschwitz toplama kampının insanca yönetildiğini öne süren dizi yazılar yazmıştı. İstanbul'da Fiala, Europpress Transkontinent adlı Alman propagandası yayan haber ajansının editörüydü. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bir raporunda Fiala, "Gestapo'nun güvenilir adamı" olarak nitelenmişti. Alman SD istihbarat örgütü kendisine o denli güveniyordu ki, Türkiye'deki ajanlara ödenecek altınları kurye uçağından teslim alan üç kişiden biri Fiala'ydı.

Fiala'nın OSS'deki patronları, bu özelliklerin, yalnızca casus ola-

rak değerini artırdığını öne sürüyordu. Ancak Fiala'nın oyunları anlaşıldıkça, böyle bir kişiyi kullanan Dogwood'un güvenilirliği azalıyordu. Balkanlar'daki Alman birliklerini abartan "komik ve şişirilmiş" raporu, bardağı taşıran son damla oldu. Schwarz'a, Fiala'yla görüşmemesi söylendi. Fiala, Schwarz için fazla akıllıydı.

Bütün bu felaketlerin ardından üzgün bir OSS İstanbul görevlisi, Kahire'deki meslektaşına, "Elimizde yalnızca beyaz çiçekli ağaç [Dogwood] kaldı. Olaylar da üzerine hastalık getirdi. Çiçekler daha suya konmadan, elde dağılıyor" diye yazdı.

Macfarland, Dogwood'u savunuyordu. Washington'a, "Bu ekip aracılığıyla kurulan ana bağlantıların son derece değerli olduğundan eminim" dedi. 10 hazirandaki mesajına göre, "Dogwood'un sağladığı bilgiler son 34 ayda önemli ölçüde kötüleşmişti. Korunması gereken kimi değerli bağlantılar vardı. İlk aşamalarda Dogwood'u, bağlantısız birçok ajan için [aracı olarak] kullandığımızı lütfen gözönünde tutun. Bir eğilim var ki Dogwood'un her alt kaynağının diğerini bildiği izlenimi veriliyor ve Alman ajanlarının sadık OSS ajanlarını deşifre edeceği havası yayılıyor. Güvenlik çok iyi sağlanmış olmasa da, bu gerçekten uzaktır." Macfarland, Almanya ve Macaristan'ı bilen elemanlar ve karşı istihbarat birimleri yollanması isteğini, OSS karargâhının karşılamadığını da vurguladı.

Macfarland'ın savunması kısmen doğruydu. Dogwood'un Western Electric ofisi, çoğu ajanı gözden geçirmiş ve kimisi Alman, Avusturya, Macar ve Nazi karşıtı gruplarla önemli bağlantılar kurup iyi istihbarat sağlamıştı. OSS İstanbul'un işi temelde zordu. Bir İngiliz İstihbarat raporunun vurguladığı gibiydi: "Ne denli güvenilir, bilgilenmiş ve eğitilmiş de olsalar, ajanlar önlerine gelen her bilgiyi doğru değerlendirmek için dünyanın Avrupa'daki genel durumunu yeterince bilemezdi. Bu yüzden, bilginin bir bölümünü, özellikle ikinci elden alınan ve çarpıtılmış ya da yanlış olan bilgiyi doğal olarak yolluyorlardı." Başlangıçta Dogwood'un raporlarını büyük istekle kabul edenler, örgüt ateş altında kalınca görüşlerini çabucak değiştirmişlerdi. OSS İstanbul'un bir istihbarat yorumcusu, yıllar sonra, "Bir zaman iyi sayılan Dogwood, sonra hain oldu" diye yazacaktı.

Yine de Dogwood çok sık aldatılmıştı. Düşmanın sızdığı her örgütün yaptığı iyi iş, yalnızca onu kullananların başarısını gösterirdi. Laufer, Fiala, Hatz, Gyorgy ve Kovess gibi ajanlar örgütün bilançosunu oldukça kötüye çıkarmıştı. Ajan Dogwood'a ilişkin son raporda OSS İstanbul'un yorumcularından biri, Dogwood'un

en katı muhalifiydi ve şöyle diyordu: "Kendisinin her şeyi bildiğine inanan, kurnaz ve mükemmel bir egoist olan bu adam, kendini beğenmişlikten ve güç tutkusundan ötürü [anlaşılan] çok sayıda Alman ajanına alet oldu." Macfarland ve Coleman, Hatz ile Kovess konusunda kötü muhakeme yapmışlardı. Bu yanlışları başkaları yaşamlarıyla ödedi.

Macfarland'ın patronu olan OSS Kahire şefi, İtalya'nın Bari kentindeki OSS üssünün komutanına 25 temmuzda "General Donovan'a, [Macfarland'ın] yerine [Frank] Wisner'in atanmasını ve ekibin yarıya indirilmesini önerdim" diye yazacaktı. "Macfarland'ı herkes seviyor" diye sürdürdü, "ama Türkiye'de bıraktığı işe yönelik gözlemlerim, OSS'nin oradaki çalışmalarına ve ününe büyük zarar verdiği yolunda bende güçlü bir yargı uyandırıyor." Diğer komutan şu karşılığı verdi: "Macfarland'a ilişkin verdiğin bilgi, hepimizi ürpertti... Hepimiz ayrı ayrı Macfarland'a büyük saygı ve takdir duyuyoruz, ancak hiçbir biçimde ve hiçbir görev altında Bari'ye bağlanmamalıdır."

OSS, Dogwood örgütünü 31 temmuz 1944'te dağıttı. Macfarland 9 ağustosta Türkiye'deki OSS şefliğinden alınıp, düşen müttefik pilotlarını Yugoslavya'dan çıkarma işine verildi. Coleman, istifa etmesi için ABD'ye yollandı. Schwarz'ın işine son verildi. Ancak o İstanbul'da kalıp ticareti sürdürdü ve emekli olup İsviçre'ye yerleşene dek iyi para kazandı.

Schwarz, yardımcısı Arndt'a çok az şey söylemişti ve işlerin kötüye gitmesinde Arndt'ın payı olmadığı sonucuna varıldı. Arndt önce OSS radyo yayıncısı olarak çalıştı, sonra da ABD'ye göçtü. Orada saygın bir bilim adamı oldu ve çok sayıda ruhun satılığa çıktığı zamanların İstanbulu'nu çağrıştıran bir kitabın da çevirisini yaptı: Goethe'nin *Faust*'u.

On üçüncü bölüm

Cehennemden kurtarılış

Dünyanın bu köşesindeki zavallı insanlara olanlar,
Tanrı'nın niyetinin ne olduğu sorusunu akla getiriyor.

Ankara'daki bir Amerikan subayının 1942'de ailesine yazdığı mektuptan

Alman stratejisinin öncelikli ve tamamlayıcı parçasını oluşturan soykırım konusunda savaş boyunca Polonya ve Balkanlar'dan İstanbul'a korkunç haberler geliyordu. Kaçanlar, umutsuzluk içinde bu kente ulaşmaya çalışıyordu. Savaş boyunca kimi zaman kendiliğinden dağılan, kimi zaman da denizaltılarca batırılan köhne teknelerin benzerleriyle çok kişi İstanbul'a geldi. Daha şanslılar, işgal altındaki Avrupa'dan trene binip Bulgaristan üzerinden diplomat, işadamı ya da ikisi gibi görünen casuslar haftada iki kez Viyana'dan kalkan uçakla Sofya üzerinden geldiler.

Bozuk ekonominin ve yabancı düşmanlığının yerel azınlıkları günah keçisine çevirdiği bu güvenli cennette bile her şey yolunda değildi. 1939'la karşılaştırıldığında, Türkiye'de fiyatlar 1942'de iki kat, 1943'te üç kat, 1944'te ise 5 kat arttı. Çoğu yiyecekte; sigara, kibrit, bira gibi maddelerde sıkıntı vardı. Karneyle verilen ekmek miktarı sürekli azalıyordu. Fırınlarda kararmış, içi ıslak veya zamk gibi ekmek satılıyordu. İçinden kimi zaman saman ya da talaş çıkıyordu. Daha iyi kalitede olan karaborsa mallar ise pahalıydı. Şekerin yarım kilosu 1,35 dolar, kahvenin 9 dolardı. Güçlükler hükümetin yoğun eleştiriye uğramasına yol açıyordu.

Bu sorunların birkaç nedeni vardı. Enflasyon ve belirsiz gelecek yüzünden köylüler yiyecek stokluyordu. Askere alımlar, tarlada çalışanların sayısını azaltmıştı, taşıma gecikiyor ya da başka noktalara kaydırılıyordu. Kötü bakılan karayolu ve demiryolu sistemleri bunalmıştı. ABD'nin verdiği kamyonlar rıhtımlarda bekliyor ve lastikleri çürüyordu. Pahalı makineler paslanmıştı, kötü paketleme yüzünden ambalajlar parçalanıyordu ve darlıklar her şeyi geciktiriyordu.

Hükümet ise, bu güçlüklerden ötürü "vurguncu" olarak nitele-

diği tüccarı suçlamak gibi kolaycı bir yol seçti. Bunları cezalandırmak ve seferberliğe kaynak yaratmak için hükümet aralık 1942'de Varlık Vergisi adında yeni bir vergi koydu. 265 milyonu İstanbul'dan, toplam 360 milyon dolar toplanması amaçlanmıştı. Maliye Bakanlığı memurları ve Müslüman işadamlarından oluşan kurullar her kişinin yükümlülüğünü belirleyecek ve karara itiraz edilemeyecekti. Vergisini ödeyemeyenler ağır iş cezasına çarptırılacaktı. Vergi takdir listeleri vergi dairelerine asılıp gazetelerde yayımlandığında İstanbul'u bomba gibi vurdu. Önyargı ve Müslüman rakiplerinin fırsatçılığı yüzünden, hemen bütün yük, gayrimüslim azınlıklara yüklenmişti.

Müslüman Türkler genellikle çitfçilik, askerlik ve memurluğu yeğlemişler ve İstanbul ticaretinin çoğunu Rum, Ermeni ve Yahudilerin eline bırakmışlardı. Bu grupların her biri kendi dinini ve dilini korumuş, siyaseti korkuyla dışlamıştı. İstanbul'un zengin ve farklı kültürü, bu grupların geleneklerinin karışımıydı. Değişik topluluklar arasında kişisel dostluklar kurulmuştu. Yine de çoğu Türk, azınlıkların zenginliğini kıskanıyor, Yahudi ve Rumların müttefik yanlısı, Ermenilerin de Mihver ya da Sovyet yanlısı olduğundan kuşkulanıyordu.

Yeni vergi işyerlerini felç etti. Tüccar, bütün zamanını ödemelerini ayarlamaya çalışarak geçiriyor, saklama ve elden çıkarmayı önlemek için banka hesaplarıyla mal varlıkları hükümetçe dondurulduğundan, çoğu kez iflas ediyordu. İstanbul'daki Amerikalılar ve İngilizler ve sayıları hiç de az olmayan Türkler, Hıristiyan ve Yahudilere yönelik ayrımdan iğrenmişlerdi. "Buradaki arkadaşlarımın hepsi neredeyse çöktü" diyordu Burton Berry. "Kimi durumlarda, istenen vergi yükümlünün bütün mal varlığından fazla." Yoksul tezgâhtarlara ve ayakkabı tamircilerine, bir yılda kazandıklarına eşit vergi konmuştu.

Bir Amerikalı doktor, Philadelphia'daki oğluna yazdığı mektupta, vergiyi ödemek için kurbanların bütün mallarına el konduğunu anlatıyordu: "Bütün malları söylerken abartmıyorum. Evlere girip halıları, mobilyayı ve her tür değerli eşyayı alıyorlar. Burada geçirdiğim yıllar içinde hiç bu denli cesaretsizliğe kapılmamıştım. Ayda 32 dolar kazanan ve aile geçindirmek zorunda olan bir kapıcı nasıl vurgunculuk yapabilir? Yine de bu zavallılara 450 dolar vergi geldi." Bir Rum kadının evine giren dokuz polis, yatak, yemek masası, perde ve lambalar dışında her şeyi, sonradan alınmak üzere bir odaya kilitlediler. Elbiselerini, ancak rüşvet vererek kurtarabildi. Malları toplanırken, gaz sobasının bırakılmasını isteyen bir başka

kadına, yemeği mangalda pişirebileceği söylendi.

İşletmeler ve eşyalar açık artırmayla ve komik ucuzluktaki fiyatlarla Müslümanlara satıldı. Taksim Meydanı ve İstiklal Caddesi'nde dükkân tabelaları bir gecede değişti. İstanbul'da dolaşan biri, evlerden mobilyaların sürüklenip kamyonlara ya da arabalara yüklenişini ve sahiplerinin bir kenarda ağlayışını görebilirdi.

Vergiyi ödemeyenler hapse atıldı ve sonra çalışma kamplarına yollandı. Hapishaneler vergi mahkûmlarıyla doluydu. Bir Amerikalının gözlemine göre bir koğuşta, "Yerde yatan biri kalp hastası, diğeri de yüksek ateşli iki yaşlı hasta vardı. Kampa sağ ulaştıklarından kuşku duyulmalıydı." Kampa yollananlar arasında Rum meyhaneci ve komisyoncuları, 1,80'e 1,20 cm boyutunda bir dükkânı olan, ancak 32 bin dolar vergi konan bir Yahudi hırdavatçı ve bütün malları satıldıktan sonra yatağa düşen, hastaneden de hapse götürülen bir Ermeni sigorta komisyoncusu vardı. İstanbul'un en önde gelen avukatları on beş Yahudi, dokuz Ermeni ve sekiz Rum buz gibi bir geceyarısı açık bir çöp kamyonunun arkasında yüzlerce kilometrelik yolculuğa çıkartılmıştı. İşletme sahipleri sürgüne yollandığından ya da iflas ettiğinden binlerce kişi işsiz kaldı.

Azınlıklardan on binlerce genç yol yapım ekiplerine alındığından, ailelerin çoğu geçim için destek bulamadı. Tutuklamalar yazın da sürdü. Sonunda tutuklular hapishane bahçesinde toplandı ve güneş altında aç susuz beş saat bekletildi. Sonra Boğaz'a bakan kapılar açıldı ve tutuklular yürüdü. Yakınlarına battaniye ve yiyecek sepetleri hazırlamış kadın ve çocuklar ağlayıp bağrıştılar. Tutuklular küçük teknelere alınıp karşı kıyıdaki Haydarpaşa tren istasyonuna götürüldüler. Üç saat sonra tren, Doğu'daki çalışma kampı için uzun yolculuğuna başladı.

Aç ve susuz bütün gün süren yolculuktan sonra yorgun insanlar saat 18.00'de son istasyona ulaştı. Kuru dalları toplayıp demiryolu kenarında ateşler yaktılar. Bekleyen at arabalarına rağmen komutanları, grubu 35 km uzaktaki kampa yürüttü. Doğu Anadolu'nun kuru ve ağaçsız arazisinde yürürken, güneş ve toz susuzluklarını artırdı. Bir adam yolda bir pınar buldu ve mahkûmların su içmesine izin verildi. Sarp tepeleri tırmandıktan sonra günbatımında kampa ulaştılar. Sonrası, İstanbullu Yahudi bir işadamının günlüğünde anlatılıyor: "Akşam içtimaı için yol kenarına dizilen vergi yükümlüleri bizi coşkuyla karşıladılar. Ancak hemen sonra hepsinin ağlamaya başladığını gördüm. Bitkin ve üzüntülü olmamıza rağmen onları yatıştırmak bize düştü."

Dört kişilik yırtık çadırlarda on iki kişi kalıyordu. Kamp komu-

tanı, "Hepiniz kötü birer yurttaş ve hainsiniz" dedi. "Biriniz bana en ufak rahatsızlık verirse, hepinizin boynunu keserim." Çoğu orta yaşlı ve ameleliğe alışkın olmayan yaklaşık 1 400 sürgün yazın yol yapmaya, kışın da demiryollarından kar temizlemeye zorlandı.

ABD'deki Yunanlı ve Yahudi gruplardan şikâyetler geldi. Ancak ABD Dışişleri, Türklerin tepki göstermemesi, Almanların da herhangi bir müdahaleyi sömürmemesi için yalnızca ABD yurttaşları için girişim yapabilirdi. Hitler, Türkiye'nin uygulamalarını övdü. İstanbul Konsolosluğu'ndan bir grup Amerikalı, tepki duyarak kendi başına harekete geçti. Adaletsizlikleri, *New York Times* muhabiri Sulzberger için belgelediler. Türk sansürünün bu haberlerin yollanmasına izin vermeyeceğini bilen Sulzberger, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'e pasaportundaki Sovyet vizesini gösterdi. Sulzberger, haberlerin yollanmasını Sarper engellerse, Moskova'dan geçebileceğini söyledi. "Rusların gerçeği yazıp yazmadığıma ya da abarttığıma aldıracaklarını sanmıyorum. Bu sıralar Türkiye pek umurlarında değil."

Sarper, "Makul olalım" dedi ve konuyu başbakanla görüşmeye söz verdi.

Sulzberger, verginin etkileri konusuna bir dizi haber yazdı. Daha sert yazılarını Türkiye dışına çıkanlara verip sansürden uzak tuttu. ABD komuoyu çok öfkelenmişti ve Steinhardt, Türkiye'ye yardımın kesilebileceğini ima etti. Amerika'nın baskısından kaygılanan Ankara, eylül 1943'te vergilerin kalan bölümünü iptal etti.

Üç ay sonra güney rüzgârları büyük dalgalar halinde eserken, mahkûmlar bir başka yağmurlu geceye giriyordu. Çadırlar ipte kuruyan çamaşırlar gibi sarsılıyordu. Mahkûmlar sırayla, delikleri gazeteyle kapatıyordu. Saat 22 sularında dışarıda bir adam bağırdı: "Nişan! İstanbul'a gidiyoruz!"

"Seni ne soktu? Benle şaka mı yapıyorsun?"

"Bir haberci geldi ve Agopyan'a bildirdi."

"Benimle eğleniyorsun" dedi Nişan. Ama adam bağırıyordu: "İstanbul! İstanbul!"

Bir Yahudi mahkûm paltosunu giyip yağmura çıktı. Çadırlardan gelen cılız ışıkların eşliğinde ve bileklerine yükselen çamura bata çıka kampı geçti. Sonunda Agopyan'ın çadırını buldu. Direğe iki mum bağlanmıştı.

İçeri girdi. "Ne oldu yoldaşlar?" diye sordu.

"Birisi radyodan haber getirdi. Meclis hemen eve gitmemize karar çıkarmış. Bir çiftçi de akşam haberlerinde dinlemiş. Herkes kuşkulandı ama, ikinci programda haber tekrar edildi."

"Merak etme" dedi bir başkası, "İstanbul'a gidiyoruz. Gelecek pazar seninle Park Otel'de buluşacağız."

O gece kimse uyumadı. Sabah yağmur dinmişti. Kamp kâtipliği yapan genç bir mahkûm olan Frangi, kamp dışındaki ofisten telefon edip haberi soracaktı. Doğruysa şapkasıyla işaret verecekti. İşareti görmek için kapının yanına gözcü kondu.

Birden gözcü bağırdı: "İstanbul'a! İstanbul'a! Frangi şapkasını havaya attı!" herkes görmek için koştu. Frangi şapkasını yukarı, aşağı, öne, arkaya salladı. Adamlar birbirlerine, hatta bazıları muhafızlara sarıldı, bazıları ağlamaya başladı. Mahkûmlar teneke kutuları çadır direklerine vuruyorlardı ve tanımlanması zor bir şamata başlamıştı.

Bir muhafız, "İçtima! İçtima!" diye bağırdı. Normalde, küfreden muhafızların zoruyla yarım saatte toplanılırdı. Bu kez bütün mahkûmlar komutan çadırının karşısındaki yolun kenarına beş dakikada dizilmişti. Albayın arabası kapıya geldi. Yüzlerce adam kendisini selamladı. Mahkûmları tehdit etmeye alışmış subay korkmuştu ve bir an sessiz kaldı. Sonra kendisini toparladı.

"Yoldaşlar! Haberi duydunuz. Âlicenap hükümetimiz, sizleri serbest bırakma kararı aldı. Artık mahkûm değilsiniz!" Hatta sesi boğuklaştı. "Şu andan itibaren serbest birer vatandaşsınız. Artık evlerinize döneceksiniz. İyi birer vatandaş olun. Bu memleketi sevin. Allah savaşı bizden uzak tutmaya devam etsin."

Öte yanda, İstanbul azınlıklarının çektikleri, savaşın ve Almanların zehirlediği topraklarda olanlarla karşılaştırıldığında bir hiçti. Türkiye'de vergi mahkûmları çalışma kamplarına yollandı. Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yunanistan'daki Yahudiler de benzer tutumla hapsedilme, zorla çalıştırılma ve biraz kötü muameleyle karşılaşacaklarını sandılar. Ancak Türkiye'dekinin tersine bu ülkelerde mutlu son yoktu.

Nazi toplama ve ölüm kamplarına ilişkin haberler bazı kaynaklardan sızmıştı. İlk haberlerden biri, 1943 başında Auschwitz'den kurtulan, öldürülen tutukluların satışa yollanmak için yığılmış ayakkabılarının altından kaçan; Balkanlar'da uzun ve korkulu bir yolculuk yapan bir kişiden alınmıştı. İstanbul'a geldiğinde, olanları Filistin'den gelen Siyonist temsilcilerine ve Amerikalı diplomatlara anlattı. Kızıl saçlı küçük adam, Almanların Yahudileri sınır dışı etmesinin, toplu cinayetin ilk aşaması olduğunu bildirdi. Ailesi sorulduğunda, ağlamaya başladı: Hepsi ölmüştü.

Bu korkunç haberlerin doğrudan gelmesinden önce bile David Ben Gurion ve Filistin'deki Yahudi toplumu harekete geçmişti. İş-

gal altındaki Avrupa'daki koşulları incelemek ve olabildiğince çok insanı kaçırmak için 1941'de İstanbul'a bir ekip yollanmıştı. Ancak bu çabaların çoğu, içindeki Yahudi karşıtı öğeler ve Arapları yatıştırma politikası yüzünden Filistin'e göçü sınırlayan İngiliz hükümetinin desteğine bağlıydı. İşgal altındaki ülkelerden kaçmaları, Filistin'e ya da başka yerlere gitmeleri İngiltere'nin tutumu yüzünden önlendiği için, yüz binlerce Yahudi öldü.

İngiliz hükümetinin tutumu utanç vericiydi. Savaşın başında Balkan ülkelerini, Yahudi göçünü durdurmaları için cesaretlendirmiş, Yunan, Panama ve Türk hükümetlerine, bayrakları altındaki gemilerin Yahudi göçmen taşımalarını önlemek için baskı yapmıştı. İngiliz Dışişleri'nin bir yetkilisi, "Tek umut, gemi yokluğu yüzünden bütün Alman Yahudilerinin Tuna deltasında yığılmalarıdır" diyordu. Göçmen gemisi Struma, kimsenin kendilerini kabul etmemesi yüzünden karaya inemeyen 769 kişiyle batarken, İngiliz Koloniler Bakanı Oliver Stanley, parlamento konuşmasında hükümeti için "Daha geniş konuların ışığında, Filistin'e yasadışı göçe ilişkin politikayı çiğneyecek girişimlere taraf olamaz" demişti. İngilizler, kaçış çabalarının altında Almanların olduğunu kanıtlamaya bile çalışmıştı. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi, "Yazık ki bunun altında gerçek bir Nazi parmağı bulamıyoruz" diyordu. O zaman göçmenleri geri çevirmek için iyi bir bahane doğacaktı. Savaşın ilk üç yılında yüz binlerce Yahudi Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'dan kaçmaya çalışırken ve Naziler de bırakmaya niyetliyken, İngilizler Filistin'e yalnızca 10 bin kişinin gitmesine izin verdiler. Siyonist hareket ise, ayrıca 9 bin kişiyi kaçırdı.

Talihsiz Struma 1941 sonunda İstanbul'a geldiğinde Türkler, Filistin'e gidebilecekleri konusunda İngiltere güvencesi olmazsa, yolcuların karaya çıkamayacağını bildirdiler. Yoksa Romanya'ya geri yollanacaklardı. Londra'dan görüş alan Knatchbull Hugessen, yolcuların Filistin'e istenmediğini bildirdi. Ancak kendi görüşünce gemi, Alman denetimindeki bölge yerine "aşağı doğru [Akdeniz'e]" yollanabilirdi. Eğer [göçmenler] Filisten'e ulaşırsa, yasadışı olmalarına karşın insanca işlem görebilirlerdi. Büyükelçinin ölçülü sözleri bazı üstlerini öfkelendirdi. Londra'da Koloni Bakanlığı'nın bir yetkilisine göre Türkler, göçmen gemilerin geri çevirirken, "büyükelçi gidip bütün olayı komik biçimde, kötü bir insancıl gerekçe değerlendirmesiyle berbat ediyor"du. Bir başkası, göçmenleri Romanya'ya döndürme konusunda "cennetten gelen bir fırsatın" ziyan olmasına üzüldü. Koloniler Bakanı Lord Moyne, bu insanların kaçışının, "başka Yahudilerin gemilerle ka-

çışını cesaretlendirerek çok acı bir etki" yapacağından yakındı. Başbakan Winston Churchill göçmenlerin yaşamını kurtarma konusunda daha istekliydi. Ancak, "İngiliz [yetkilisinin] izlemesi geleneksel olmuş ve Siyonizm ile Yahudi karşıtı her zamanki yol" olarak nitelediği tutumu denetlemek için çoğu zaman harekete geçmedi. 1944 haziranı gibi geç bir tarihte bile İngiliz Dışişleri'nin bir üst düzey yetkilisinin uyarısı, "Almanların, bizi zor durumda bırakmak için Ortadoğu'yu Yahudilerle doldurmasıydı. Allah'tan bunun belirtisi daha fazla değil"di.

Ben Gurion ve Chaim Weizmann gibi Siyonist liderler İngiltere yanında savaşmak zorunda olduklarını biliyordu. Hitler'i yenmek için tek şans buydu. Arap liderleri gizli ya da açıkça Nazilerle işbirliği yaparken, binlerce Siyonist, İngiliz birliklerine gönüllü katıldı. Bu desteğe karşılık Siyonistler, Yahudileri Avrupa'dan kurtarmak için İngilizlerin yardımını istediler. İleri karakolları, Yahudi Arap Ajansı temsilcisi Chaim Barlas öncülüğündeki İstanbul "delegasyonu"ydu. "Çocuklar" diye anılan genç yardımcılarının görevi, resmi engelleri aşmaktı.

Göçmenlerin kaçışını engelleyen kanlı kuralları, doğrudan ya da dolaylı olarak aşmak zordu. ABD çıkış izni, transit vizesi ve gidecek yerleri olmayan Yahudileri ülkeye almıyor, geçişlerine de izin vermiyordu. Türkler az sayıda göçmeni, sürekli kalmama koşuluyla ülkeye almıştı. Türkiye'ye girmek, sıkı İngiliz göçmen kotasının elde etmeyi güçleştirdiği ve alımını yavaşlattığı Filistin'e giriş belgesine bağlıydı. Bu yüzden İstanbul'daki Yahudi delegasyonu, resmi "Aliya" (göçmen) hareketinin yanında, "yasadışı" göç için "Aliya Bet" örgütünü kurmuştu.

1942 sonunda aralarında Yehuda Pomerantz, Menahem Bader, Akiva Levinsky, Teddy Kollek ve Ehud Avriel'in de olduğu yirmi kadar genç Yahudi kurtarma, göç ve istihbarat işleri için Filistin'den Türkiye'ye gelmişti. İstanbul, konumu ve tarafsızlığı nedeniyle, işgal altındaki Avrupa'ya ulaşmak için ideal bir ileri üs durumundaydı. Kollek, İstanbul'un "aşılan duvarda dar bir gedik" sağladığına inanıyordu.

Barlas dışında bu kişilerin hiçbiri yasal konumda değildi ve bu yüzden emniyetin hırpalamasına ya da sınırdışı etmesine karşı korunaksızdı. Paravan olarak Pomerantz kereste alıcısı, Kollek fındık tüccarı, Avriel de gazeteci kimliğindeydi. Tabii ki emniyet ne olup bittiğini biliyordu. Savaştan sonra Avriel'e, yaptıklarını konu alan iki kalın dosya dolusu rapor ve fotoğraf gösterdiler. Ancak "delegasyon"u, İngiliz istihbaratıyla olan ittifakı koruyor-

du. Her yerde üyesi olan İstanbul'daki İngiliz ailesine bağlı Binbaşı Arthur Whittall, delegasyonun İngilizlerle bağlantısını sağlıyordu. Mizahi bir gülümsemeyle, "Size kaynak sağlayacağız. Bize bilgi getirmek için elinizden geleni yapın" dedi.

"İzinsiz" bir göçmen gemisi geldiğinde, delegasyonun Yunanlı ajanı yolcuları karşılamakla görevli yetkiliye gelir ve "Polis gemide silah olduğunu söylüyor. Durdurup arama yapmak istiyor" derdi. Uygun karşılık "Ne kadar?" sorusuydu. Ajan, Türk Yahudilerin kullandığı İspanyolca İbranice kökenli Ladino dilinde yanıtlardı: "Todos comen." Yani, "Herkes yiyecek." Ondan sonra Türk yetkili fiyatını söyler ve göçmenler gemiden inerken, başka yöne bakardı.

Delegasyon üyeleri, Bulgaristan'dan gelen trenlerden de göçmen karşılarlardı. Ajanlar, peronda polis ve gümrükçülerin yanında beklerken değerli bağlantılar kurarlardı. Kimi zaman, korkan kaçaklardan biri saklanır ve delegasyon ofisine kendi başına gelirdi. Ancak çıkış izni almak için, kişinin giriş damgası olması gerekiyordu. Bu durumlarda sihirli "Todos comen"iyle çözüm bulması için Simon Brod çağrılırdı. Brod, Varlık Vergisi'yle yoksullaşmış, ancak yardımları için delegasyondan para almayı reddeden bir Türk Yahudi tüccardı. Masrafını, gün boyunca uç uca eklediği sigaraların paketlerine yazar, sonra da bunları fırlatıp atardı.

Brod, şişman, kırmızı yanaklı ve kır saçlı küçük bir adamdı. Avriel'e göre gözleri "çelik mavi, topluiğne başı gibiydi ve her yeni durumu anlamak için fır dönerdi. Bir an melek gibi, bir an da aşağılayıcı" bakardı. Her zaman sorunları ilk duyan ve en son çözen kişi olarak, delegasyon ile Türk yetkililer arasındaki ilişkileri düzeltmede ustaydı.

Levinsky, tipik bir hırpalama yöntemine hedef olmuştu. Bütün yataklarına vergi yüzünden el konduğu için yerde yatan bir Yahudi ailesiyle kalıyordu. Işıklar kapalı uyudukları bir yerde geceyarısı kapı çaldı. Dışarıda iki polis vardı. "Işık görülüyor" dediler. Karartmaya rağmen ışık yakmak suçtu ve üçü de sınırdışı edilecekti. Levinsky, Brod'u aradı. Ertesi gün, ailenin kapısına gelen biri, polislerin "bahşişini" aldı. Suç kayıtlara geçmedi.

Başlangıçta delegasyon İstanbul Continental Otel'de çalışmaya başladı. Ancak çevrede çok meraklı göz vardı. Sonra üç ayrı merkez kuruldu: "Filistin Ofisi" diye anılan beş odalı bir apartman, Barlas'ın karargâhı ve yalnız başına olan çocuk göçmenler için bir merkezdi. Filistinli Yahudilerin ve yerel gönüllülerin bazıları on dört dil biliyordu Sabah 08.00'den akşam 20.00'ye çalıştı-

lar. Çığ gibi belge işi vardı ve koridorlar her zaman insan doluydu. Herkes seyahat belgesi ya da yakınlarından haber bekliyordu. Her günün mektup dağılımı itirazsız aynı şeyleri taşıyordu: yaşam ya da ölüm.

Delegasyonun bazı çalışmaları Türk Yahudilerine yönelmişti. Vergi baskısından sonra gençlerin çoğu ülkeden ayrılmak istiyordu. Levinsky sonunda 800 kişiye ulaşacak öğrencilere öğretmenlik yapacaklar için İbranice kursları başlattı ve Filistin'e gideceklere hazırlık konferansları verdi.

Barlas Kudüs'e yolladığı mesajda, Avrupa'daki durumun son derece kötü olduğunu yazdı. "İşgal altındaki diğer ülkeler ve Romanya'daki zavallı kardeşlerimizin karşı karşıya kaldığı gaddarlık ve işkence dışında, her şeyin üzerine çıkan köpek gibi vurulma riskini anlatmak için 'umutsuz' sözcüğü yetersiz kalır. Tarihte hiçbir şey 'Yahudilerin on binlerle öldürülmesine ve aç susuz taşınmalarına, kışlık giysilerini almalarına izin verilmeden bu mevsimde sürgüne yollanmalarına' benzememiştir. Hâlâ Bükreş'te olan Yahudiler işlerinden atılmış, işyerleri ellerinden alınmış ve aşağılayıcı kısıtlamalar altına konmuştu. Hemen yardım için Romanya'dan SOS çığlıkları geliyor ve yardım edemeyeceğini bilmek yürek parçalıyor."

Eylül 1942'de kurtarma çabalarına başlayan Türkiye'deki Siyonist delegasyonu Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslovakya'daki Yahudilerle bağlantı kurmak için posta ve kuryeyle binlerce mektup yolladı. Kollek'in sonraları anlattığı gibi, bu insanlara unutulmadıklarını göstermek, onları ülkeden çıkartmak kadar önemliydi. Siyonist ve Yahudi kuruluşların ve yayınevlerinin savaş öncesinde tuttukları adres listeleri tarandı. Bilgi isteyen mektuplar, sansürün kuşkulanmaması için akraba mektupları gibi yazılmıştı. Binlerce yanıtta, tutuklamalar ve kimsenin geri gelmediği toplama kamplarına sürgünler konusunda yürek parçalayan öyküler anlatılıyordu. Sansüre karşı şifreli sözlerle, yiyecek paketleri ve pasaport sağlanması için yalvarılıyordu. Haberleri gizlemek için İbranice sözcükler Rumen alfabesine dönüştürülmüştü, örneğin "kaçış", "gezi" anlamındaki "tiyul"a çevrilmişti. Eğer bir kentte bir evlenme törenine ya da çoktan ölmüş bir Siyonist liderin, ünlü bir Yahudi'nin verdiği davete 50 kişinin katıldığı yazılıysa bu, o kentte 50 bin kişinin öldürüldüğü anlamına geliyordu.

Bağlantılar kurulduktan sonra, yardım yollama çabaları başladı. Kuryeler yoksullaşmış Yahudileri desteklemek için, işgal altındaki bölgelere elmas, altın ve para taşıdılar. Bazı Türk ve Latin

Amerikalı diplomatlar da, ancak büyük paralar karşılığında yardımcı oldular. Polonya'ya ulaşmak için, Polonya yeraltı direnişinin kuryeleri ve Türkiye'de çalışan Polonyalı mühendislerin evlerine yolladığı paketler kullanıldı. Yunanistan'la bağlantı, İngiliz tekneleriyle sağlandı.

Elde edilen bütün bilgiler İngilizlerle paylaşıldı. Siyonistler başka hizmetler de sağladılar. Kollek günaşırı Bükreş'i telefonla arayıp, müttefik uçakları için hava durumunu sordu. Bombardıman hasarını ve düşürülen pilotların adını da öğreniyordu.

Macaristan'a ulaşmanın güçlükleri yüzünden delegasyon, ikili ajan oldukları bilinen deneyimli kaçakçıları kullanmak zorundaydı. Bunların arasında Gyorgy de vardı ve bu görevle, "Ruhumun bir bölümünü temizleyebilirim" diyordu. Gerçekte Almanlara bilgi veriyordu, ancak başka türlü yollanamayacak mektup, para ve göçmenlik belgelerini de götürüyordu.

Yahudileri kurtarma konusundaki Siyonist çabalarına çoğunlukla en büyük engel Almanlar değildi. Göçmenler, geçecekleri her ülke vize verdikten sonra, kendi ülkelerinden çıkış izni alabiliyordu. Geçiş ülkeleri ise, Türkiye'nin bu kişileri kabul edeceğini gösteren kanıt arıyordu. Türkler ise, o kişinin İngilizlerce Filistin'e alınacağı kanıtlanmadan giriş vizesi vermiyordu. Bütün bu belgelerin hoşgörüsüz hükümetlerden ve yavaş bürokrasilerden geçirilmesi, savaş döneminin kötü haberleşme sistemleriyle ulaştırılması, en az paraya mal olması ve o zamana dek sınırdışı edilmiş ya da gizlenmeye başlamış kişilere ulaştırılması gerekiyordu. Dahası, İngilizlerin desteğini sürdürmek için Siyonistler, göçmenlerin önemli istihbarat kaynağı olacağı konusunda Londra'yı inandırmak zorundaydılar.

Delegasyon, kaçış umudu verecek her yolu denemeye hazırdı. Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi 1942'de ülkesinin teknisyen, doktor ve mühendis bulamadığından yakınınca Barlas hemen bu işler için Afganistan'ın Balkan göçmenlerini almasını önerdi. Ancak büyükelçi bile gerekli transit vizelerini alamadı.

Göçmenleri taşımak için tarafsız gemiler bulunamıyordu. Bu yüzden delegasyon kendi gemilerini bulmaya çalıştı. Savaşın başından beri İstanbul limanında duran iki büyük Rumen yolcu gemisinin kendilerine kiralanması için ABD ve İngiltere'yi girişim yapmaya ikna ettiler. Gemilerin batırılabileceğinden korkan Romanya kabul etmedi. Kızılhaç, gemileri satın alacak parası olmadığını söyledi.

Göçmenler Türkiye'ye ulaştıktan sonra, Toros Ekspresi'ne bin-

dirilip Suriye'ye, oradan da Filistin'e yollanabilmelerine kadar haftalar ya da aylar geçiyor, bu sürede kendilerine barınacak yer bulup yiyecek sağlamak gerekiyordu. Grod bu insanlara kalacak yer, giyecek, yemek ve çocuklara oyuncak bulmak için fedakârca ve sınırsızca çalıştı. Para bulmak da zordu, çünkü İngilizler Filistin'den para yollanmasını yasaklamıştı, Türkler de bütün para transferlerini yakından izliyordu. Delegasyon, dişmacunu tüpleri, tıraş kremi kutuları ve oyulmuş sabunların içinde İstanbul'a elmas kaçırdı. Gizli raporlar da aynı yollardan gönderiliyordu. Bir kadın sekreterin ünü, sürekli prezervatif satın aldığı için lekelendi. Gizli yollardan gönderilen belgelerin kuru kalması için prezervatif kullanılıyordu. İstanbul karaborsasının mali sihirbazından çok, bir rahibe benzeyen yaşlı ve koyu renk elbiseli Yunanlı, gelen elmasları nakte, dövize ve Türk lirasına çeviriyordu.

Her küçük kazanç, bir zaferdi. Delegasyonun aylar süren yalvarmaları ve baskısı üzerine, İngilizler, nisan 1943'ten başlayarak her hafta dokuz aileye transit vize verilmesi konusunda Türkleri ikna ettiler. Bu yolla nisan-aralık arasında Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'dan yaklaşık 1 350 kişinin çıkmasına yol açtı. Yunanistan'dan 312 kişi İngiliz tekneleriyle kaçtı. Türkiye'de bulunan ve aralarında Türkiye Yahudilerinin de yer aldığı yaklaşık 2 100 kişi Filistin'e yollandı. Bu sayılar, "yasadışı" yollananlardan daha azdı. Barlas'a göre, yine de, "Göçmen sayıları, işgal altındaki ülkelerde Yahudiliğin trajik durumuyla karşılaştırılamaz. Ama neredeyse üstesinden gelinemez güçlükler göz önüne alındığında, bu küçük sayının cehennemden kaçması bile bir mucizedir."

Roncalli de Yahudilerin içten destekçileri arasındaydı. Ama o da ödün vermek zorundaydı. New York Kardinali Spellman 1943'te Roncalli'nin evini ziyaret ettiğinde, bahçede gördüğü şeye çok şaşırmıştı. Spellman, "Hey Giuseppe, Mussolini'nin büstü orada ne arıyor? Bu çok kötü" demişti. Roncalli de, "Yürekte duyduğumuz şeylerle konuştuğumuz şeyler her zaman aynı olmaz" karşılığını vermişti.

Ocak 1943'te Barlas, Roncalli'den Vatikan'a üç kolay istek iletmesini rica etmişti. Papa tarafsız devletlerden, kaçmayı başaran Yahudilere geçici sığınma tanımalarını ister miydi? Masrafları Amerikan-Yahudi örgütleri karşılayacaktı. Vatikan Berlin'e bir miktar Yahudi bırakması halinde, İngiltere'nin 5 bin Filistin Göçmen Belgesi vereceğini söyler miydi? Ve Vatikan Radyosu, "Baskı altındaki Yahudilere yardım etmek, hayır işlemektir" diye bir yayın yapabilir miydi? Yanıt, kısa süre içinde Vatikan Dışişleri Baka-

nı Kardinal Maglione'den geldi: "Filistin'deki Yahudi varlığı, kutsal yerlere olumsuz etki yapacağı için Vatikan bunların hiçbirini yapamaz." Aynı sırada Vatikan temsilcileri Maglione'ye yolladıkları mesajlarda 4 milyon Polonyalı Yahudiden yalnızca 100 000'inin özgür olduğunu vurgulayıp, "Yüzlerce insanın bazen kamyonlara kapatıldığı ve burada gaz etkisiyle öldükleri söyleniyor" diyorlardı.

Roncalli mesajları Vatikan'a iletti, işgal altındaki ülkelerdeki meslektaşlarına kişisel başvuru yaptı ve eski dostu Bulgaristan Kralı Boris'ten, Yahudi göçüne izin verilmesini istedi. Kimi zaman çoğunlukla geçici başarılar elde edildi. Filistin Haham Başı Issa Hertzog, 1943'te Barlas'a yazdığı mektupta, "Bütün İtalyan Yahudileri tehlike içinde ve toplama kamplarına yollanmak üzereler. Lütfen Türkiye'deki Vatikan temsilcisine başvurun ve kardeşlerimizin kurtulması yolunda nüfuzunu kullanması için Papa Hazretleri'ne acele mesaj yollanmasını isteyin" dedi. Roncalli isteneni yaptı ve İtalyan Yahudilerinin sınırdışı edilmeleri bir süre durdu. Benzer girişimin Çekoslovakya'da da etkisi oldu. Ancak çoğunlukla, Vatikan hiçbir şey yapmadı, yerel rahipler harekete geçmedi ya da açıkça Nazi yanlısıydılar ve uydu yönetimlerle Alman yetkilileri bu çağrıları dikkate almadı.

Açgözlülükle hareket edenlerin bile yardım etmeleri için para ödenmesi dışında bir de övülmesi gerekiyordu. Barlas eylül 1943'te, Romanya'daki rüşvetçi Türk büyükelçisine şöyle yazmıştı: "Biliyorum ki, iyilikseverliğiniz sayesinde çok sayıda [Romanyalı Yahudi] ajansı adına derin şükranlarımı sunmama lütfen izin veriniz. Bu vesileyle, sınırdışı edilmiş [150 000] Yahudi nüfusun korkulu durumuna dikkatinizi çekmek isterim. Bu bahtsızların evlerine dönmeleri için Romanya hükümeti yetkilileri nezdinde nüfuzunuzu kullanmakla büyük insanlık yapmış olacaksınız. Belli sayıda Yahudi çocuğu Filistin'e girme izni almıştır. Bunların göçü konusunda Romanya hükümetinin vaatlerini yerine getirmesi son derece arzu edilmektedir."

Yeni trajedilerin oluşmasına karşı çaba harcanırken, olan trajediler için yas tutmaya çok az zaman vardı. Eylül 1943'te Barlas, Polonya'nın Ankara Büyükelçisi Sokolnicki'ye sonunda 380 Polonyalı Yahudi için transit vizesi almayı başardığını yazdı. "Ancak bu göçmenler transit vizelerini kullanamayacaklar, çünkü Polonya'daki son terör eylemleri ve kırımlar sonucu, bu ülkedeki Yahudi nüfusun çoğunluğu yok oldu." Ancak SSCB üzerinden gelen ve Filistin'e gitmek için Irak transit vizesi alamadıkları için Tahran'da zor durumda kalan 542 Polonyalı göçmen vardı. Tah-

ran'daki İngiliz elçiliği, Filistin'e giriş vizelerini vermişti. Acaba büyükelçi, bu kişilerin Türkiye üzerinden Filistin'e gitmeleri için girişim yapabilir miydi? Bu çaba sonuç verdi.

Bu tür parlak sonuçlar enderdi. Bir gün Portekiz'in oda arkadaşı eve geldiğinde her şeyi karmakarışık, Pomerantz'ı da ağlamaktan bitkin halde yatakta buldu. Yerde, Polonya'dan gelmiş bir mektup vardı. Avriel, kısa süre önce kuryeyle yollanmış mektubu okumaya başladı. 17 temmuz 1943 tarihliydi ve yok edilen topluluklarla ölüm kamplarının uzun bir listesiyle başlıyordu. "Varşova, Lublin, Czentsochau ve Cracow'da Yahudi kalmadı. Çoğunlukla Treblinka'da gazla öldürüldüler. Bu kötülüğüyle ün salmış bir kamp ve burada yalnızca Polonya'dan değil, Belçika, Hollanda ve diğer Batı Avrupa ülkelerinden de Yahudiler öldü. Mücadelemizde en güzel bölüm, Varşova'daki ayaklanmaydı. Gettoda korkunç çatışmalar oldu. Yalnızca 800 düşman öldürebildiğimize üzülüyoruz. Sonuçta bütün Yahudiler ve getto yok edildi. Üç toplama kampındaki 30 bin kişi dışında, bir zaman Polonya diye anılan yerde artık Yahudi yok gibi. Birkaç hafta sonra kamptakiler de yok olacak. Koşullar Ukrayna'da da aynıydı. Yakın bir gelecekte bu mektubu yazdığımız yer de Yahudilerden arındırılmış bölge olacak. Bu mektubu aldığınızda hiçbirimiz sağ olmayacağız. Filistin'e ulaşma umudumuz maalesef hiç gerçekleşmeyecek. Sevgiyle selamlarız. Aranka, Hershl, Zvi, Koziak, Shlomo."

Delegasyonun çabaları Nazilerden çok diğer rejimlerin bürokratik ürkeklikleri ya da gaddarlıkları yüzünden sonuçsuz kalıyordu. Kasım 1943'te delegasyon üyelerinden Kalman Rosenblatt, bezginliğini ifade ederken, "Belki son dakikada özgür dünyanın vicdanını ayağa kaldırıp, onları harekete geçirmek istiyordum. Bütün sözlerim [İngiltere] hükümetini hedef alıyor. Nazi duvarının gerisinden gelen bütün kanıtlar, düşmanın geri çekilmesinin ve yenilgisinin bedelini Yahudi kanıyla ödemeye karar verdiğini gösteriyor. Yahudilerin hâlâ kaldığı birkaç ülkeye karşı Berlin'de yeni bir saldırı planlanıyor. Bu gelişmeler ışığında, olabildiğince çok kardeşimizi, son Avrupalı Yahudileri kurtarmak zorundayız. Şu sırada Macaristan ve Romanya'dan ayrılmalarına izin veriliyor ve Bulgaristan transit geçişleri sağlıyor. Gerisi İngiltere'ye kalıyor. Türkiye'den transit vizelerini yüz kat artırma gücündeler."

Rosenblatt, İngilizlerin birkaç yıllık Filistin vize kotasını hemen vermelerini istiyordu, çünkü "korkunç tehlike altında yaşayan on binlerce Yahudi'yi şimdi kurtarma olasılığı vardı." İngilizler belge verirse, Türkler geçiş vizesi verecekti. Londra'nın bü-

rokratik gecikmeleriyle yitirecek zaman yoktu. Her gün yaşamlar yitiriliyordu. İngilizler kimi göçmenlerin Alman casusu olabileceğini öne sürdüklerinden, "insanları daha ayrıntılı incelemek için" Filistin'de "göçmen kampları" kurabilirlerdi. 30 bin kişiyi yollamak kolaydı. "Askerlik çağındaki gençler bile Macaristan ve Romanya'dan ayrılabiliyor, bugün ikisi Macaristan'dan geldi. Ancak geride kalan yüz binler için yüreklerimiz acı içinde. Neden İngiltere ve ABD şu son anda acı çığlığımızı duymuyor?"

Göçmen kabul etmeyerek, Müttefikler "Hollanda ve Belçika, Fransa ve şimdi de İtalya, Danimarka, Polonya Yahudilerini ölümden kurtarmadı." Göçmenler Mauritius'ta Kıbrıs'a ya da güvenlik altında olacakları herhangi bir yere yollanabilir. "Bütün belirtiler, [Almanların] Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'daki bütün Yahudileri bitirmeyi amaçladığını gösteriyor. Polonya Yahudiliği'nin tümüyle yok olmasının ardından (vah bana, vah hepimize ki, bu cümleyi kolayca kâğıda yazdım ve elim yok olmadı) belki bu yüzden dünyanın vicdanını uyandıracağız ve kalanları kurtaracağız." Bu ve başka çağrılar müttefik hükümetler üzerinde çok az etki yaptı.

Amerikalı diplomatlar da sürekli bireysel başvurularla karşılaşıyordu. 1943 yazında bir Yahudi çift İstanbul'daki ABD Konsolosluğu'na geldi. "Bize vize verebilir misiniz? ABD'ye gitmek istemiyoruz. Yalnızca Türkiye'den çıkmamız gerek." Bulundukları odada bulunan kibirli genç görevli, meslektaşına bir not uzattı: "Bu insanlara vize veremezsin. Sonra sorun yaratabilirler." Öneriyi gözardı eden konsolos geçici ziyaretçi vizesi verdi. Çift, kendilerine yardımcı olan konsolosa güvenliğe ulaştıktan sonra, "Yaşamlarımızı kurtardığınızı hiçbir zaman unutmayacağız" diye yazdılar. Konsolos yıllar sonra, "Bu gibi şeyler, yaşamı yaşanmaya değer kılan şeyler" diye andı. Her vize bir aileyi kurtarırken, ABD Dışişleri yetkilileri çok yardımcı olmuyordu. ABD'nin katı göçmen sınırlamaları, göçmenler için geçici olarak bile esnetilmedi.

İngilizler, istihbarat eylemleriyle birleştirilmiş de olsa, Yahudileri kurtarma çabalarına yardım etmekte isteksizdi. Siyonistler, Nazi hatlarının gerisine kundaklama ekipleri yollamalarına izin verilmesi için yalvardılar. Bir başvuruda, istihbarat toplamak, direnişi örgütlemek, düşürülen müttefik pilotları kurtarmak ve telsizleri çalıştırmak için "Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da örgütlü Siyonist hücreler var ve buradan yollanacak 'temsilciler'i karşılayıp korumaya hazırlar" deniyordu. İngiltere bu öneriyi kabul etmedi ve bu tür ajanlar Macaristan'a ancak haziran 1944'te ulaştı.

Bu arada delegasyon, kendi gemileri için ideal paravan kişiyi

bulmuştu: Bükreş'te oturan, etkileyici bir Oxford mezunu, girişimci ve güvenilir biri olan, "Şişko" diye anılan Yunanlı Yanaki Pandelis. Eski bir İtalyan subay olan genç ortağı da Peter Lorre'ye benziyordu ve yasadışı göçü ayarlayan görevlilerce "Atasözü" diye anılıyordu. İşi başarmak için gerekli dolambaçlı yolları, verimlilik ve güvenilirlikle birleştirmişlerdi.

Whittall'ın, Londra'dan gelen bir mesajı bildirmek için ağustos 1943'te Simon Brod ve delegasyon üyeleri Avriel ve Dani Shind'i çağırdığı toplantının ardından, Siyonist kurtarma filosu yaratma düşüncesi hız kazandı. Onlarca girişim ve rica nihayet sonuç vermişti: İngiltere hükümeti Türkiye'ye ulaşan Yahudilerin Filistin'e alınmasını sonunda kabul ediyordu. Ancak bir sorun vardı: Bu siyaset gizli tutulacaktı. Gelişmeden habersiz olan Türk hükümeti hâlâ göçmen kabulünde isteksizdi. Avriel, kararın "yarım kurtarma kefareti" olduğunu düşündü.

Pandelis, savaş yüzünden işleri iyice azalmış bir Bükreş seyahat acentesini satın aldı, Maritza ve Milka gemileri için yolcu ayarlamaları amacıyla Siyonist Gençlik Örgütü üyelerini kente getirdi. Yolcuların, tarafsız İstanbul'u gezmek isteyen "turistler" olduklarına inanmaları için yerel yetkililere rüşvet verildi. Pandelis, İstanbul'a telefon edip, Milka'nın yola çıkışını bildirdi. Delegasyon üyeleri, Alman gemileri ya da denizaltılarının saldırısından sürekli kaygılanarak, geminin rotasını büyük bir haritadan korkuyla izlediler. Her telefon çalışında herkes donup kalıyordu. Barlas Ankara'ya koşup, göçmenlerin alınması için girişim yaptı. Türk Dışişleri Bakanı, ancak İngiliz Elçiliği 240 yolcunun Filistin'e gidişine onay verince yumuşadı.

Gemi İstanbul'a geldiğinde, Avriel, Brond ve Whittall rıhtımdaydı. Bir polis, yolcu listesini Whittal'ın İngiliz Elçilik damgasıyla damgalayıp sihirli biçimde ortak vizeye dönüştürmesine izin verdi. Sonra neşeyle düdük çalan Milka göçmenleri Filistin'e götürmek için bekleyen trene çok yakın olan Haydarpaşa Garı rıhtımına geldi.

Whittall gülümsedi. Yahudilerle çalışması, acılarına yakınlık duymasına neden olmuştu. Bu kişiler kendisi için istihbarat kaynağı olamazdı. Ama, "Hiç aldırmıyorum, gidişlerine damga vurmak bir ayrıcalıktı" diyecekti. Brod kahvaltı ısmarladı. Bir bardak kırmızı şarabı kaldırdı ve "Gelecek bütün gemilerin güvenle ulaşmasına!" dedi. Herkes, Hanagah üyeleri, İngiliz istihbaratçılar ve Türk polisleri eşlik etti. Sonra Avriel, Brod ve Whittall istasyona koşup, mucize biçiminde "Filistin yolcuları için hususi-

dir" yazan 5 özel vagonun doldurulmasını izlediler.

Göçmenlerin çoğu, izin uyarınca tek valiz taşıyan yaşlılar ya da kadınlardı. Biri, bir OSS elemanına, "Kurtulduk! Kurtulduk!" dedi. "Nasıl teşekkür edeceğimizi bilmiyoruz. Şimdi geride kalan Yahudiler için dua ediyoruz. En büyük tehlikelerle yüz yüzeler. Karşılaştığımız zulmü kimse bilemez."

"Macaristan'dan ne zaman ayrıldınız?"

"Yaklaşık bir ay önce. Budapeşte'den gelen dostlar, Alman askerlerinin sayısının hızla yükseldiğini söylediler. Alman yanlısı Macarların davranışı giderek dayanılmaz oluyordu. Zaten ayrılmaya karar vermiştim ve belgelerim hazırdı. Hepsinin düzgün olduğu söylenemez ama, geçmeyi başardım."

"Macaristan'daki Almanlar için ne düşünüyorsun?"

"Herkes, Alman ordusunun dayanamayacağından emin. Ama... Almanlar Sovyetler'e karşı İngiliz ve Amerikalıların uzlaşmacı bir barış yapmayı başaracaklarına inanıyorlar. Macar halkı da buna inanıyor ve Ruslara karşı savaşı sürdürme isteği duyuyor." Almanlar, Türk sınırına ulaşana dek göçmenleri huzursuz ediyorlardı. "Bir Alman askerinin 'Kaçtığını sanıyorsun, ama sizi nasıl olsa yakalayacağız' dediğini duydum."

Trajik biçimde, İngiliz ve Türk engelleriyle ABD edilgenliği, Almanların Macaristan'ı işgalinden sonraya dek sürdü. Ancak 19 mayıs 1944'te Londra vize vermede Barlas'ı özgür bıraktı. Her biri, denize atılmış cansimidi gibiydi. "Filistin'e giriş izni kendisine verilen adına size başvurmaktan onur duyarım. İngiliz Elçiliği'ne bilgi vermek inceliğini göstermenizden müteşekkir kalacağım." Bir gemi Bükreş'ten İstanbul'a 120'si öksüz 150 Yahudi getirdi. Milka, Türk karasularına, çoğu kaçak 272 kişi daha getirdi ve bunlar da Filistin'e yollandı.

Almanya Müttefikler'ine karşı örgütlü tehdit kampanyası da yavaş ilerliyordu. ABD Savaş Göçmenler Kurulu'nun İstanbul'daki temsilcisi Ira Hirschmann, şubat 1944'te bu ülkelerin Türkiye'deki elçilerine, Yahudilere zulmü durdurmazlarsa, ülke yöneticilerinin savaş suçlusu olarak sorumlu tutulacaklarını söyledi. Ancak bu süre içinde yönetimler Berlin'in güdümüne bütünüyle girmişti. Hirschmann'ın İstanbul'a gelmesi bile ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yahudi karşıtı görevlisi Breckinridge Long tarafından geciktirilmişti.

Benzer biçimde Ankara'da, özel Türk gemilerinin Romanya'ya da Bulgaristan'dan İstanbul'a göçmen taşımalarına izin vermemişti. Batırılma tehlikesi karşısında gemilerini bu işe veremeye-

ceğini bildirmişti. Yalnızca Almanlar dokunmayacaklarına güvence verirse gemiler kiralanabilirdi. Berlin de doğallıkla bunu kabul etmedi. Haziran 1944'te ABD, batırılan gemilerin yerine yenisini vereceğini bildirince, Türkiye, transit yolda ölen göçmenlerden sorumlu tutulmak istemediğini söyleyerek karşı çıktı. Büyükelçi Steinhardt, umutsuz durumda olan Yahudilerin, "Nazilerin merhametine kalmaktansa, güvencesi verilmemiş bir yolculuk yapmayı yeğlediklerini" söyleyecekti.

Direnişi örgütlemek ve insanları güvenli yerlere ulaştırmak için Yahudi ajanlarının paraşütle Macaristan'a indirilmesi yolundaki Siyonist isteklerine İngilizlerin muhalefeti, mart 1944'te üç kişinin Yugoslavya-Macaristan sınırına atılmasıyla kalktı. Siyonistler sınırı geçmeye hazırlanırken, Almanya'nın Macaristan'ı işgal haberini duydular. Paraşütçülerden 22 yaşındaki Hanna Senesh gözyaşlarına boğuldu. "Çok geç kaldık" diye ağladı, "çok geç kaldık." Haklıydı. Yine de görevi sürdürdü. Macaristan'a geçerken, Almanlarca yakalandı. Macar Yahudilerini kurtarma yolunda canını verdi.

Macaristan'da Horthy yönetimi, Berlin'in Yahudilerin ölüm kamplarına yollanması konusundaki isteklerine üç yıl boyunca karşı koymuştu. Almanlar 1944'te yönetimi ele geçirince, gecikmeden doğan farkı hemen kapattılar. Nisan ve temmuz arasında kasabalardan toplanan 400 bin Yahudi, Polonya'daki ölüm kamplarına yollandı. Müttefik filolarının demiryollarını bombalamaması yüzünden, trenler denetimsiz olarak Auschwitz'e aktı. Bu görevi yapabilecek uçakların varlığına karşın, ABD Savaş Bakanlığı, demiryolu bombalamanın öncelikli olmadığı görüşündeydi. İlk yedi haftada 300 bin kişi öldürüldü. Cesetleri yakmak için yeni çukurlar açıldı.

Kızılhaç'a göre İstanbul'a gidecek araç azlığı ve Macaristan'dan çıkış vizesi almanın olanaksızlığı, kurtarma yolları önünde "neredeyse aşılmaz" engeller çıkarıyordu. Temmuz ayında Almanlar, 350 bin Budapeşte Yahudisinden geride kalan Macarları ve başka ülke göçmenlerini sınırdışı etmeye başladılar. Budapeşte'deki Yahudilerden çılgınca mesajlar geldi: "Kurtuluş için tek olasılık şu: 1) Müttefik ülkelerde tutuklu Almanlara misilleme yapılacağı uyarılmalı, 2) Macar Yahudilerine başka ülke yurttaşlığı verilmeli." Ankara'daki ABD Büyükelçiliği "sınırdışı uygulamasından kurtulmaları ve Macaristan'ı kendi istekleriyle terk edebilmeleri" için kitle halinde vize dağıtılmasını önerdi. Ülkelerinin yakında Müttefikler'in eline geçeceğini bilen işbirlikçi Romanya

yöneticileri, Macaristan'dan Yahudi göçmen girmesine ve bir demiryolunu gizlice kullanmalarına izin verdi. Ancak yüzlerce Yahudi kurtulurken, öldürülenlerin sayısı yüz binlere vardı. Ağustos ayında Macaristan'da çok az Yahudi kalmıştı.

Tarafsız gemileri kullanması önlenen delegasyon, Mihver'ce el konma tehlikesi altında olan, bakımsız Romanya ve Bulgaristan gemileri kiralamak zorunda kaldı. Mayıs ayında Maritza boş olarak Romanya'ya dönerken su alıp battı. Milka'ya Bulgaristan'da Almanlar el koydu.

Nazi yok etme kampanyası son hızındayken, yeni gemiler bulmak gerekiyordu. Pandelis'in yardımcısı, cömert fiyatla gemi kiralamak isteyen bir patron olarak İstanbul'a geldi. Yağmur gibi gelen öneriler arasından bir Yunan, dört Türk gemisi seçti. Ocak ve ağustos 1944 arasında İstanbul'a denizden 2 672, karadan 408 göçmen getirildi. Kimi göçmenleri Macaristan ve Romanya'dan getiren trenler, başka Yahudileri toplama kamplarına götüren trenlerle karşılaşmıştı.

Yine de trajedi, bazı küçük başarıları gölgeledi. Pandelis'in gemilerinden biri, İstanbul'un 40 mil kuzeyinde Sovyet devriye gemisince batırıldı. Kaptan ve tayfalar çabucak kurtarma sandalına bindi. Aralarında 96 çocuğun olduğu yolculardan 5'i dışında hepsi boğuldu.

Yine de kurtarma çabalarının hızı arttı. Yıl sonuna doğru üç haftalık dönemde Romanya ve Bulgaristan'dan 1 200 göçmene vize verildi ve bu kişiler demiryoluyla Türkiye'den geçti. 1944 yazında 800 kişi Yunanistan'dan kurtarıldı. Bir Yahudi yetkili, Hayfa'da bir gruba, "Bütün göçmenler zayıf ve güçsüz. Yüzlerinde, geçmişin büyük acılarının izi var. Hastanede tedavi ihtiyacı doğdu çoğunda. Hepsi yetersiz beslenmiş" dedi.

Romanya, Bulgaristan, Macaristan, İngiltere ve Türkiye yetkilileri 1942 ve 1943'te farklı davransaydı, bir milyonun üzerinde Yahudi kurtarılabilirdi. Haganah'ın savaş boyunca çoğu İstanbul üzerinden 55 bin Yahudi kurtardığı sanılıyor. Bulgaristan ve Romanya'da yüz binlercesi Siyonist hareketin yardımı ve Balkan hükümetlerine Müttefikler'le Vatikan'ın baskısı sonucu kurtarıldı. Ancak en iyi durumda bile bu sayı, Avrupa'da yok olanların yirmide birine eşitti.

Bulgarlar "kendi" Yahudilerinin ölüm kamplarına gitmesine izin vermediler; yine de malları kamulaştırıldı ve kendileri çalışma kamplarına yollandı, ancak Bulgar işgalindeki Yugoslavya ve Yunanistan'da 11 binden fazla Yahudi'nin ölümüne izin vermek-

ten vicdan azabı duymadılar. Kral Boris ve diğer Bulgar yöneticiler Bulgar Yahudilerinin öldürülmesini protesto ederken, Yahudilerin göçüne ya da güven içinde olacakları Türkiye'ye geçmelerine izin verilmemesi yolundaki Alman isteklerine uydular. Yerel Yahudi karşıtlığının daha güçlü olduğu Romanya'da 765 bin Yahudi'den 380 bini öldürüldü. Macaristan'da 750 binin 560 bini öldürüldü. Slovakya, Yunanistan ve Yugoslavya'da daha çok kurban vardı. Bütün bu ülkelerden 1944'te bile İstanbul'a ulaşılabiliyordu ve 6 ülkenin engellemesi olmasa Yahudiler kaçabilirdi. Roncalli ve başkalarının girişimlerine karşın Vatikan çok az şey yaptı. Bazı bölgelerde, özellikle Slovakya ve Hırvatistan'da Katolik rahipler soykırımı desteklediler. Başka yerlerde, özellikle Macaristan'da kilise daha çok, Hıristiyanlığı kabul edenlerle ilgilendi. Roncalli'nin İstanbul'daki kilisesinde bile iki İtalyan Katolik rahibi faşist toplantılar düzenledi.

Kurtarma çabalarında delegasyonun kilit örgütçülerinden Dani Shind, İstanbul'da alınan dersi anlatıyordu. Milka'nın limana geldiği mutlu günde şunları yazdı: "Karışık duygular içindeyiz: geminin gelişinden sevinçliyiz, ancak ileride bizi bekleyenlerden korkuyor ve geride kalan halkımızı kendi başına bırakan 'iyilikçilerimizden' nefret ediyoruz. 'Sempatizanlarımız' kurtarma çabalarını yürütmek için gerekli bütün adımların atıldığını söylediklerden sonra, Yahudilerin çabasıyla kurtarılan Yahudilerin bulunduğu geminin gururla limana girişini hiç unutmayacağız. Milka, aydınlık dünyanın ihmal günahının tanığı olsun. Çoğunlukla engelle karşılaştık, ancak çabamız hiç boşuna olmadı."

Soykırım Alman Nazilerince yaratıldı ama, kimi ülkelerin işbirliği, kimilerinin de sessizliğiyle uygulandı. Hem bu olaylar, hem de Yahudilerin kendi milliyetçi hareketleri ve sonunda kendi devletleriyle kendi başlarına hareket etmeleri gerektiği, İstanbul'dan anlaşılıyordu.

İstanbul bir başka dramın da sahnesiydi: Alman istihbaratının düşüşü.

On dördüncü bölüm

Almanya'nın yanlış istihbaratı

Bir İstanbullu, kedisini o denli iyi eğitmişti ki, kedi konuklara tepsiyle şeker tutardı. Adamın sürekli kedisini övmesinden sıkılan bir dostu, bir gün cebinde bir fareyle misafirliğe geldi. Kedi tepsiyle odaya girdi, konuk fareyi yere koydu. Bunu gören kedi tepsiyi düşürüp fareyi kovalamaya başladı. Konuk, şaşkın ev sahibine dönerek, "Eee, ne de olsa kedi her zaman kedidir" dedi.

Burton Berry'nin anlattığı bir öykü, 1943

Berlin'in yenilgisinin kaçınılmazlığı ve Hitler yönetimine olan tepki, 6 Alman istihbarat ajanının 1944 başında İstanbul'da saf değiştirmesine neden oldu. Sonuç bomba etkisi yaptı: Abwehr yıkıldı ve Almanya'nın en verimli casusu perişan oldu.

Abwehr İstanbul'un başı Paul Leverkuehn, Von Moltke ve Hitler karşıtı yeraltı direnişçilerine yardım ederken, dikkatli biçimde de kendi casusluk işlerini yürütüyordu. Çoğu Alman gibi Leverkuehn'in anavatana bağlılığı, onu yöneten diktatöre ve suçlu Nazilere olan tepkisini gözardı edecek kadar güçlüydü.

Hitler'e karşı çıkmak için yaşamlarını tehlikeye atan, ancak meslek sorumluluklarından vazgeçmek istemeyenler için çelişkili bir durumdu. Yönetimi devirme konusunda iki yardımcısıyla bütün gece tartıştıktan sonra Leverkuehn, "Sizi destekliyorum, ama subaylık yeminimi bozamam" demişti. Bir yardımcısı, o zaman aynı yemin uyarınca, "Silahını çekip, bizleri hain olarak vurmalısın" demişti.

Leverkuehn, yetenekli bir istihbarat subayıydı. Adamları, Bulgar sınırındaki Türk birliklerini gözlemiş, müttefik görevlilerden sır almaya çalışmış ve Türkiye'nin savaşa ilişkin niyetlerini yakından izlemişti.

OSS görevlisi Cedric Seager, Abwehr'in emrindekiler için, "Gökkuşağının renkleri kadar çok takma adları var. Kent ajanlarıyla dolu; hareketler sık sık gözleniyor ve zaman zaman izleniyor" demişti.

Abwehr bir dizi yöntem kullanıyordu. Bir kadın Nazi ajanı, bir

İsviçreli diplomatı baştan çıkardı. Adamın artık Almanlara casusluk yaptığını anlayan Türkler, ikisini de sınırdışı ettiler. Bir Abwehr subayı, içki sağladığı Yunanlı bir diplomattan bilgi elde etti. Eski bir İngiliz görevlisinin Alman uyruklu karısı Hildegard Rilly, Taksim Gazinosu'nun barında çalışıyordu ve İngilizlerle Amerikalıları konuşturmakta uzmanlaşmıştı. Bir OSS araştırması, Alman ajanı olduğu gerekçesiyle sınırdışı edilen Macar bar kadınının birbiri ardına 6 Amerikalıyla ilişki kurduğunu ortaya çıkardı. Abwehr'in dolaylı olarak işlettiği Elli'nin Barı, hem Mihver ajanlarının buluştuğu, hem de müttefik yanlısı müşterileri bilgi için yolladıkları bir yerdi.

Leverkuehn'in renkli geçmişe sahip ajanlarından biri, mesleğe çarlık subayı olarak başlayan Rus kökenli bir İspanyol diplomatıydı. Bolşevik Devrimi'nden sonra İstanbul'a sığınmış ve hem açık, hem de gizli kumarhanelerde krupiye olarak çalışmıştı. Türkiye'den 1933'te sınırdışı edilince Yugoslavya'ya, oradan da, birkaç hükümet adına casusluk yaptığı Fransa'ya yerleşti. Fransız polisi 1936'da sınırdışı edince, keskin bir antikomünist olarak İspanya İç Savaşı'nda faşistlerin yanında savaştı. İspanya yurttaşlığına geçti ve sonra İspanya Dışişleri'ne katılıp Paris'e basın ataşesi oldu. Ancak Fransız polisi eski dosyasını bulunca, çekilmesini istedi. Ardından İstanbul'a atandı ve burada Abwehr için Rus göçmenlerinden oluşan bir örgüt kurdu.

Abwehr, Leverkuehn önderliğinde Ortadoğu'da, bu bölgedeki ve Sovyetler Birliği'ndeki eski başarısızlıklarına karşın yine karışıklık yaratmaya çalıştı. En büyük planlarından biri, Irak'ta "ulusal kurtuluş kolu" adı altında gizli bir darbeci casus örgütü kurmaktı. Hareket, 1941'de İngilizlerin bastırdığı Almanya yanlısı ayaklanmanın artıklarınca başlatıldı. Önderleri, Bağdatlı bir doktordu ve avanesi aralarında üst düzey hükümet yetkilileri vardı. Doktorun muayenehanesinin yakınındaki eczanede toplanıp "reçetelerini" beklerken, bilgi değiş tokuşu yapardı. Almanlarla bağlantı kurup Abwehr'den yardım alması için bir kişinin İstanbul'da tutulması kararlaştırıldı.

İngiliz istihbaratı Almanların Irak'ta bir şeyler çevirdiğini hemen anladı ve sekiz ay boyunca Arap grubunu izledi. Gerçekte, Araplar o denli amatördü ki Almanların verdiği bir telsizi kaybettiler ve yerine yollanan vericiyi de çalıştıramadılar. İngilizler bütün olayın bir yanıltma olup olmadığını düşünmeye başladı. Ancak temmuz 1943'te paraşütle Irak'a indirilen üç Alman ajanını yakalayınca, komployu daha ciddiye aldılar. Leverkuehn, Kürt

kabileleri ayaklandırmak için destek yollamayı planlamıştı.

İngilizler Abwehr'in örgütüne, 3 ağustosta İstanbul'a gelen ve "Zulu" kod adlı bir Iraklı ajanla sızmakta kararlıydı. Ajan İstiklal Caddesi'ndeki bir kafeye gitti, parolayı söyleyince hareketin İstanbul temsilcisinin evine götürüldü. Zulu, Bağdat'ta polis işi sırasında bu adamla karşılaştığını anımsayıp şaşırdı. Ancak adam kendisini tanımamıştı. Zulu yine parolayı söyleyince, içi geçmiş ajan "Bu formaliteler gereksiz" dedi.

Böylece temize çıkan Zulu, Abwehr'ce de kabul edildi. Bağdat direnişinin temsilcisi olarak, Abwehr'den malzeme istedi. Almanlar karşılığında istihbarat istediler ve birlik işaretlerini öğretmek için İngiliz askeri araçlarının küçük modellerini getirdiler.

3 eylül gecesi Zulu, Leverkuehn'le görüştürülmek için bir Mercedes'le alındı. İki adam gözden uzak bir yere gidip karanlıkta oturdular. Leverkuehn, Arap davasının geleceğinin Alman zaferine bağlı olduğunu söyledi ve karşılığında Irak'taki İngiliz petrol rafinerileri ile birlikleri konusunda istihbarat istedi. Üç ajanının ele geçtiğinden habersiz Leverkuehn, onları da sordu. Zulu, iyi durumda olduklarını söyledi. Leverkuehn, masraflar için 2 bin dolar ve telsiz şifrelerinin başarıyla arka kapağa dikildiği bir İngilizce kitap verdi.

Bu aşamada, İngiliz istihbaratı, Irak hareketinin kasadarının İstanbul'a gelmekte olduğunu öğrendi. Adamın, Zulu'nun gerçek kimliğini öğreneceğinden kaygılanan İngilizler, Bağdat'taki Alman örgütünü tümüyle yakaladılar. İngilizlerin kazandığını anlayamayan Abwehr, tutuklamaların sıradan olduğunu düşündü. Bir Alman Zulu'ya, "Ne de olsa bu tehlikeli bir oyun" dedi.

1942 ve 1943'te Abwehr, dikkatini Ortadoğu'dan Sovyet cephesine kaydırdı. İstanbul'daki Sovyet Müslüman göçmenlerden onlarcasını saflarına aldı, kimisi her şeyi NKVD'ye bildirdi Gürcistan, Azerbaycan ve Özbekistan'dan yönetim karşıtı olduklarını söyleyen gruplarla bağlantıya geçti. Ermeni milliyetçisi Daşnak Partisi, Almanlarla yakın işbirliği yaptı. [Gerçi Sovyet istihbaratı Ortadoğu'daki Ermeni toplumlarına da sızmıştı.] Leverkuehn bu hareketlere para verdi ve ajanlarının Türkiye'den SSCB'deki bölgelerine kaçırılmasına yardım etti.

Türkler, SSCB'den ve niyetlerinden bütün ülkelerden daha çok korktuklarından, Türk Dışişleri Bakanı ve emniyet, Sovyetler Birliği konusunda Almanlarla sık sık bilgi alışverişi yaptı. Türkler, Türk-Sovyet sınırında Abwehr'in küçük bir telsiz ve ikmal üssü kurmasına izin verdiler, ancak topraklarından doğrudan kundaklama eylemleri yapılamayacağını bildirdiler. SSCB'ye sızmaya ça-

lışan Alman istihbaratçıları gözaltına alındı ve emniyet, sınırdan makineli tüfekler, telsizler ve patlayıcılar kaçırmaya çalışan iki Azerbaycanlıyı yakaladı.

Ankara, aynı zamanda, Almanların yardım ettiği milliyetçi Türk grupların ülkede ya da SSCB içindeki Türkler arasında kargaşa yaratabileceklerinden kaygılandı. Almanya'nın savaşı yitirdiği açıklık kazanınca, emniyet bu örgütleri yasakladı ve yöneticilerini yakaladı. Ancak bu gruplara destek çok azdı. Aralık 1943 tarihli bir abartılı İngiliz istihbarat raporuna göre, "Almanya'nın Rusya'daki kaderi bu denli çabuk kötülemese" Güney SSCB'deki Alman yanlısı Türk grupları "İran ve Ortadoğu'ya planlanan ilerlemelerinden Alman birliklerine çok etkili ve bir olasılıkla kilit yardımı yapabilirlerdi." Ancak Stalin, Kırım Tatarları ve diğer binlerce Sovyet Türkü'nü önlem olarak sürmüş ve çoğunun geri gelmesine izin verilmemişti.

Artık Almanya'nın şansı açıkça geriliyor, Türkler, Amerikalılar ve İngilizlerle daha çok işbirliği yapıyordu. Bu gelişmeler, Abwehr'in İstanbul'da çalışmasını zorlaştırdı. OSS ile emniyetin bağlantısını, İstanbul'da büyümüş bir Amerikalı, Cedric Seager kuruyordu. Türkler, Abwehr'in her hareketini kendisine bildiriyordu. Örneğin, telsiz ve kundaklama gereçlerine sahip dört Alman ajanının, Abwehr'in en çalışkan ajanlarından Paula Koch'un evinde kaldıklarını Seager biliyordu. Ancak grubu emniyet yakından izlediğinden, hapse attırmak yerine bunların peşinde dolaşıp bağlantılarını ortaya çıkarmak daha iyiydi. Seager'a göre, "özgür Paula Koch, hapiste bir Paula Koch'dan daha yararlıydı."

Leverkuehn'in İstanbul'daki kundaklama ekibinden bir İranlı ve bir Türk, Seager'a bilgi satmayı önermişler ve biri, ilk taksit olarak 700 dolar istemişti. Seager, "Bu adam her sözünün bir dolar olduğunu düşünüyor" diye alay etti. Sonra da adama ödeme yapmak yerine, emniyetin artık Alman ajanlarına hoşgörü göstermeyeceğini söyledi. Ya konuşurdu ya da "tümüyle insafa kalmış olurdu". Türkler, adamın pasaportunu "olağan bir denetleme" için alarak, işbirliği yaptılar. Sonuç olarak Seager "[Alman istihbaratına] çalışan bütün Azerbaycanlı, İranlı ve Kafkasyalıların adları bende, dolayısıyla İngilizlerde. Akşam nerede toplandıkları, nerede çalıştıkları ve neye benzediklerini biliyoruz" dedi.

Alman istihbaratının İstanbul'da çalışması güçleştikçe, Alman yenilgileri bu çalışmaları daha yaşamsal kılıyordu. Yeni öncelikli konular, planlanan müttefik saldırılarının zamanı ve yeriyle Türkiye'nin savaşa girme niyetiydi.

Aynı anda, kimi Almanlar kazanan yana kolayca geçerken, kimileri de Hitler'e hizmeti sürdürüp sürdürmeme konusunda vicdanlarıyla savaşıyorlardı. Eric Vermehren ve eşi Kontes Elisabeth Plattenberg, bu gruptaydı. Saf değiştiren kimileri ise daha fırsatçıydı.

Eric Vermehren 1938'de Oxford Üniversitesi'ne gitmek için Rhodes Bursu kazanmış, ancak siyasal görüşlerinden kuşkulanan Alman yetkililer pasaportuna el koymuşlardı. Karar değiştirdiklerinde ise savaş başlamıştı. Çocukken kazayla aldığı bir kurşun yarası nedeniyle askerlik yapmayan Vermehren, Alman savaş tutsak kamplarında çalışmıştı. Güvenebileceği bir yardımcı arayan Leverkuehn, eski bir arkadaşının oğlu olan 24 yaşındaki Eric'i nisan 1943'te Türkiye'ye getirdi. Vermehren'in annesinin bağlantısı vardı. Sürgündeki bir Alman direniş önderi, daha sonra düşünecekti. Tümüyle güvenilir olmasa, kendisine istihbarat görevi verilir miydi? Ancak Canaris ve yardımcıları, örgüte çok sayıda Nazi karşıtını almışlardı. Hitler yönünden Abwehr, içinde en çok sayıda güvenilmez kişi bulunan Alman kurumuydu.

Vermehren eşini görmeye Almanya'ya gittiğinde, eşi hükümetten kopup karşı yana geçmelerini önerdi. Ancak bu karar, yurttaşların ülkeden ayrılmasını yasaklayan Gestapo kuralı yüzünden daha güçleşmişti. Sığınmaları önlemek için diplomatların aileleri ülkede rehin gibi tutuluyordu. Kontes etkili dostları aracılığıyla dışişlerinin kendisini İstanbul'a yollamasını sağladı. Banka hesaplarını kardeşleri arasında bölüştürdü ve Türkiye'ye yola çıktı. Leverkuehn, Gestapo kuralının bu denli açık çiğnenmesinden kaygılanarak, genç kadını Bulgaristan sınırında durdurttu. Ancak kararlı kontes, yine tanıdıklarını kullanarak, İstanbul'a giden kurye uçağında yer buldu. Genç kadın 24 aralık 1943'te İstanbul'a vardığında Leverkuehn, eşinin İstanbul yolculuğuyla kendisinin ilgili olmadığını belirten bir rapor hazırlamasını Vermehren'den istedi.

Ancak işler, Leverkuehn'in bildiğinden daha karmaşıktı. Birkaç gün sonra Vermehren İngiliz istihbaratından Nicholas Elliott'la bağlantı kurdu. Vermehren saat 19.00'da Elliott'un evine akşam yemeğine gitti ve iki adam gece boyunca konuştular. Vermehren, sevgili anavatanının Nazilerce yıkıldığını görmek istemediğini, ancak hain olmak ya da arkadaşlarının gözünde onursuz bir alçak sayılmaktan korktuğunu anlattı. Açıkça saf değiştirmek ya da İngiliz savaş çabalarına katılmak istemiyordu. Elliott bu koşulları kabul etti.

Kaçışa hazırlık için Vermehrenler yeni bir apartmana taşınıp,

Leverkuehn'e eve telefon bağlanmadığını söylediler. 27 ocak 1944'te çift, tarafsız bir ülkenin davetine katıldı. Ayrılırlarken, iki adam çifti geçen bir araca zorla bindirdi. Böylece görgü tanıkları, Vermehrenlerin kaçırıldıklarına inanacaktı. Vermehren ertesi gün işe gelmeyince, Leverkuehn evlerine adamlar yolladı. Ancak ekip, Vermehren'in bıraktığı yanlış adresi bulamayıp kayboldu.

Almanlar ne olduğunu anladıklarında, Von Papen kayak tatilinden hemen geri döndü. Ancak Vermehrenler Kahire yolundaydı. Bir ay boyunca yoğun biçimde sorgulandılar. Vermehren, Hitler'i eleştiren radyo konuşması bile yaptı. Yeni ve küçük rütbeli bir subay olarak az sır biliyordu, ancak SSCB'ye yönelik Türk-Alman istihbarat alışverişi konusunda bilgisi vardı. İngilizler bu bilgiyi Moskova'ya aktardı ve Sovyet protestosu, Türkiye'nin alışverişe son vermesine neden oldu. Vermehrenler Londra'ya gittiklerinde, İngiliz karşı casusluk biriminin Kim Philby adlı bir görevlisi, annesinin apartmanını geçici olarak çifte verdi. Belki de Philby'nin Vermehrenlere gösterdiği yakınlık, Sovyetler'in Türkiye konusundaki bilgilerden ötürü taşıdıkları şükran duygusunun sonucuydu. Ne de olsa Philby, NKVD'nin İngiliz istihbaratındaki en üst düzey köstebeğiydi.

Sığınma olayı Berlin'de bomba etkisi yaptı ve Abwehr'in eski rakipleri Heinrich Himmler'in Güvenlik Bakanlığı ve Von Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı Amiral Canaris ve istihbarat alanındaki başarılarından habersiz olan Canaris'in düşmanları, Vermehren'in Alman şifrelerini açıklayacağını öne sürdüler. Von Papen, Vermehren'de bu bilgilerin bulunmadığını savundu. OSS'nin Abwehr içinde o denli iyi kaynakları vardı ki, süreci yakından izliyordu. 24 şubat 1944'te Dulles Washington'a telgraf çekti: "659'un [Canaris] konumu ve bütün takımı Türkiye'deki V[ermehren] olayından ciddi olarak tehlikeye girdi. Abwehr'i, bir olasılıkla Himmler devralacak. Buda gibi olan 659'un [Canaris] karşı çıkması olası değil. Önemli görevlerdeki Abwehr elemanlarına, Almanya'ya dönmemeleri gerektiğini söylemek akıllıca olur. Yoksa bizim için bütün değerlerini yitirirler."

Himmler'in adamları yabancı istihbarat toplama işine egemen olan ve nefret ettikleri rakibi yok etmeye kararlıydı. Himmler'in istihbarat şefi Ernst Kaltenbrunner 7 şubatta Hitler'e, Abwehr'in İstanbul kolunun hainler yuvası olduğunu yazdı. Vermehren'in kaçışı için, "Yalnızca Abwehr İstanbul'un değil, Türkiye'deki diğer örgütlerimizin de çalışmalarını ağır biçimde zarara uğrattı. Abwehr istasyonunun bütün çalışmaları açığa çıktı ve çalışmanın sürdürülmesi doğru olmaz" dedi.

Beş gün sonra Hitler Abwehr'i kapattı: "Birleşik bir Alman casusluk örgütü kurulacaktır. Komutayı Reichsführer SS'e [Himmler] veriyorum." Canaris görevden çekilip gözaltına alındı; Leverkuehn Almanya'ya yollandı. Kaltenbrunner, Leverkuehn'in kovulması dışında kimi Abwehr ajanlarının da düşmana çalıştıklarını öne sürdü. Bunlar arasında Willi Hamburger ile 43 yaşında bir gazeteci olan ve eşinin yardımıyla İstanbul'da siyasi dedikodu toplayıp Alman propagandası yayan gazeteci Karl Kleczkowski vardı.

25 yaşındaki Hamburger, İstanbul'da en iyi tanınan Abwehr subayıydı. Büyükbabası, Avusturya'nın kâğıt endüstrisini kurmuştu; babası önde gelen bir Viyanalı sanayici ve Nazi partisi üyesiydi. Hamburger büyük varlık içinde büyümüştü. Ailedeki her çocuğa, reşit olduklarında bir kâğıt fabrikası verilmişti. Hamburger, Kurt Waldheim'la aynı okula gitmiş ve geleceğin BM genel sekreterinin de bulunduğu faşist öğrenci grubunda etkinlik göstermişti. Hamburger, Ortadoğu üzerine doktora yaptıktan sonra Abwehr'e girdi. Çoğu akşam, ekibiyle Park Otel'de ya da bir gece kulübünde görülürdü. Bu grubun felsefesine göre, casusluk işinde ve bol yollukla iyi zaman geçirilmiyorsa, casus olmaya değmezdi. Hamburger'in meslektaşlarından olan ve 1936 Olimpiyatları'nda binicilik dalında madalya almış bir Alman subay, sokakta gördüğü yük atını koşumlarından çıkartıp Park Otel'in yemek salonuna sürmüştü. Yerel bir haber kaynağı, geceyarısı mezarlıkta buluşmayı önerince Hamburger, "Deli misin? Park Otel'in terasında akşam yemek yiyelim" demişti.

Hamburger'in Abwehr için ana görevi, müttefik ambargosunu aşıp Almanya'ya mal yollamak ve Ortadoğu'daki siyasal ve askeri gelişmeler üzerine istihbarat toplamaktı. Bu, en küçük parçanın bile büyük önem taşıdığı dev bir bozyapla oynamaya benziyordu. Amerikan ve Ortadoğu dergilerinin iyi bir bilgi kaynağı olduğunu fark etti. Askeri spor karşılaşmalarının haberleri, subayların evlilik ilanları ve diğer bilgiler Abwehr'in müttefik birliklerinin yerini bulmasına yarıyordu.

Öte yandan, Hamburger bir Avusturya yurtseveri ve inatçı bir bireyciydi. Özgüvenli genç adam, rahatsızlıkları konusunda Leverkuehn'le özgürce konuşurdu. Vermehren saf değiştirmeyi düşünmeden çok önce Hamburger ve Avusturya doğumlu Kleczkowski, Amerikalılarla bağlantı kurup işbirliği önermişti. Kleczkowski İtalyan arkadaşlarına, Avusturya'nın yakında Almanya'dan bağımsızlığını kazanacağını umduğunu söylediğinde, kışkırtıcı ajan olduğunu düşündüler. Ancak bir Türk aracılığıyla

ekim 1943'te ünlü George Earle'yle tanışan Kleczkowski, aralarında, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde İstanbul'a yönelik Alman-Bulgar saldırısının sözde planının da yer aldığı oldukça güvenilmez bilgileri Amerikalıya vermeye başladı.

Hamburger'in Earle'yle tanışması ise daha dramatikti. Earle'nin Bulgaristan'daki büyük aşkı, Adrian Molnar adlı bir Macar şarkıcıydı. Genç Ingrid Bergman'ı anımsatan nefes kesici güzellikte bir kadındı. Earle, Bulgaristan'dan ayrılınca Molnar İstanbul'a gelmek istemeyip Macaristan'a döndü. Earle, Mihver denetimindeki Budapeşte'ye gitme pahasına Molnar'ı İstanbul'a getireceğini söyledi ve bu tutarsız davranışı, kimilerince ciddiye alındı. Earle bir kez de Dogwood kuryesi Gyorgy'den kendisine Macaristan'dan soylu bir buldog getirmesini istemişti.

Leverkuehn ve Hamburger, Earle'nin isteğini yapmak ya da casuslukta kullanmak için Molnar'ın İstanbul'a gelmesini sağladılar. Taksim Gazinosu'nda söyleyecekti, ancak Molnar ilk programından hemen önce Earle'yle tartıştı. Hamburger o gece dinleyiciler arasındaydı. Menajere, Molnar'ın neden başlamadığını sordu. Adam, şarkıcının soyunma odasında ağladığını söyledi. Abwehr subayı, ne olduğuna bakmak için sahne gerisine gitti. Şarkıcı, Earle'yle tartıştıktan sonra öfkelenmişti. Hamburger ve Molnar ilk kez orada karşılaştılar ve çabucak âşık oldular.

Earle sonunda bu aşkı duydu ve rakibini ölçmek için Hamburger'le buluşmaya karar verdi. Ya kararsızlıktan ya da yenilgiyi kabul ettiğinden, Molnar'ı bıraktığını Hamburger'e söyledi. İki adam siyaset konuşmaya başladı. Hamburger, Avusturya direnişine bağlı olduğunu söyleyince, Earle kendisine diz çöktürüp, özgür Avusturya'ya bağlılık yemini ettirdi. Abwehr subayı, bu egzantrik Amerikalının söylediklerine uyuyordu, çünkü ne de olsa Başbakan Roosevelt'e doğrudan ulaşma fırsatı var gibiydi. Ancak Earle zayıf bir bağlantıydı; Beyaz Saray'da çok az saygınlığı vardı ve kendisine verilen bilgileri karıştırmıştı.

Earle'nin güvenlik anlayışı da zayıftı. Adamlarından olan tanınmış bir Amerikalı ajanla Von Papen'in yazlığının yanındaki minik evde oturan Hamburger'e haber yollamıştı. Hamburger, Boğaz'dan gelen motoru ve elindeki çantayla kuşkulu biçimde ayakta bekleyen Amerikalıyı görmüştü. Motor, evin önündeki rıhtıma yanaştı ve adam neşeyle ön kapıya geldi. Berlin yanlısı Almanların kuşkulanması şaşırtıcı olmazdı. Konsolosluk bodrumunda kazan dairesinin yakınındaki odadan SD elemanları Abwehr'in bu faaliyetini izleyip intikam planları yaptılar. Müttefikler'e çalışmakla suçlanan Ham-

burger, Kleczkowski ve diğer Abwehr ajanları Berlin'e çağrılınca, Kleczkowski ve eşi kaçmaya karar verdi. Hamburger, ailesinin kimi Alman generalleriyle bağlantısından yararlanıp, suçlamalardan kurtulabileceğini düşündü. Ancak kendisinden habersiz, Kleczkowski'ler İstanbul'da saklanmaya başlamıştı ve paniğe kapılan Abwehr kuşkulu diğer kişilerin yakalanmasına karar vermişti. Hamburger 12 şubatta gün ağarırken kapısını çalan iki Abwehr ajanınca uyandırıldı: "Tutuklusun ve ilk trenle Almanya'ya gidiyorsun."

Hamburger emre uyacağını söyledi, ancak ortadan kayboluşunun kargaşa yaratmaması için yardımcısı Türk ajana telefon etmesi gerektiğini bildirdi. İzin verilince numarayı çeviren Hamburger, "Bir haftalığına Berlin'e gidiyorum, döneceğim. Dostlarımıza, 'deniz piyadeleri'ne bildirmelerini söyle" dedi. Son terimi Amerikalılar o sıralar "saçma"nın argo karşılığı olarak kullanıyorlardı. Şifreyi anlayan Türk, İngilizlerden yardım istedi.

Bu arada Hamburger radyosunu ajanlara satarak ve bavullarını yavaş toplayarak zaman kazandı. Sonra telefon çaldı. Yine Türk ajanıydı: "Her şey yolunda. Kapının önünde bir araba bekliyor." Hamburger hiçbir şey olmamış gibi telefonu kapattı ve dışarı fırladı. Ajanlar peşindeydi. Ancak otomobile atlamayı başardı. Çabucak İngiliz Konsolosluğu'na götürüldü ve orada kendisine kahvaltı ve yeni bir kimlik verildi. Havaalanına giderken bir Abwehr subayı Hamburger'in birkaç adım önünden geçti, ancak görmedi. OSS ve İngilizler üç Avusturyalıyı başarıyla Kahire'ye ulaştırdılar. Von Papen'in isteklerine karşın Türkler kaçakları bulmak için hiçbir şey yapmadı.

Amerikalılar ve İngilizler coşmuştu. Bir OSS raporu, "Kahire, yakayı kurtaranlarla saf değiştirenlerin akınına uğrayacağa benziyor" diyordu. Hamburger Kahire'de Amerikalılar ve İngilizler için radyo yayınları ve psikolojik savaş çalışmaları yaptı. Yeni kimliğinde, Seattle'dan bir Amerikalı teğmendi. Hamburger'in itirafları, Ortadoğu'da kendisine çalışan yirmi Alman ajanın maskesini düşürdü Sorgucular, Kleczkowski ve eşinin kendilerine çok yardımcı olduğu kanısında değildi. Silahlı muhafız eşliğinde New York'a götürüldüler ve "tehlikeli düşman yurttaşları" olarak hapsedildiler. 1947'de Kolombiya'ya sınırdışı edildiler ve burada iş kurup zengin oldular.

İstanbul'daki Alman toplumu panik içindeydi. Bundan sonra kimin konuşacağı bilinmiyordu. Herkes yakalanmaktan ve Almanya'ya yollanıp kurşuna dizilmekten korkuyordu. Kuşkulu görevliler birbirlerini ansızın "ziyaret" edip, meslektaşlarının hâlâ

işbaşında olduğunu görmekten neredeyse şaşkınlığa düşüyordu. Von Papen, Gestapo'nun bu olayları inceleyeceği toplantı için yardımcısını Berlin'e yolladı. Toplantı, bir hava akını alarmıyla yarım kaldı ve bir daha hiç yapılmadı. Von Papen'in yardımcısı sokakta dolaşırken, müttefik uçaklarının attığı bildirilerden birini buldu. Sığınma olaylarını anlatıyor ve Ankara'daki Alman Elçiliği'nin kargaşa içinde olduğunu öne sürüyordu.

Almanlara moral vermek için propaganda bakan yardımcısı ve yetenekli bir konuşmacı Hans Fritzsche, İstanbul'a geldi. Töton Kulüp'te toplanan 200 kişiye "Zehirli propagandanın bütün etkilerine sürekli açık olduğunuz için sizleri anlıyoruz" dedi. Ardından da alaylı biçimde ekledi: "Savaş zamanının güçlüklerinden ve bombardımanından kaçtığınız için de sizi kutluyoruz."

Topluluğa, Almanya'nın savaşı kazanacağını söyledi: "Doğu cephesinden kaygılanmaya gerek yok. Unutmayın ki Almanya'nın orduları hâlâ Almanya'dan uzakta ve yabancı topraklarda." Almanya gizli silahlar üzerinde çalışıyordu ancak daha "İngiltere'yi yeryüzünden beş dakikada silecek, sonra da Amerika'yı cehenneme yollamak için 20 dakika daha gerektirecek" silahı henüz yoktu. Yine de Almanya'nın zaferi ve alacağı öç kaçınılmazdı. "Zaferin bizim olacağı günü beklemeliyiz. O gün geldiğinde, öçle birlikte gelecektir."

Almanların, geleceğin gerçekten ne getireceği konusunda biraz bilgisi varsa, o bilgi çok garip bir kaynaktan geliyordu: "Çiçero" adlı Alman ajanından. Çiçero, İngiltere'nin Ankara büyükelçisinin özel uşağıydı.

On beşinci bölüm

Uşak yaptı

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
Türk atasözü

Çiçero'nun asıl adı Elyesa Bazna'ydı. Ailesi, o çocukken Arnavutluk'tan Türkiye'ye göçmüştü. Bazna, sert ortamda geçen gençliği yüzünden sevimli bir ahlaksız olmuş, önce küçük suçlara, sonra da bir dizi başarısız köşe dönme çabalarına yönelmişti. Bazna'nın sıradanlığı, kendisinin küçük görülmesine yol açmıştı. Ancak ciddi görünümü, zengin olma yolundaki kurnaz ve ateşli tutkusunu maskeliyordu.

1930'ların sonunda Bazna bir dizi diplomat için uşak ve şoför olarak çalışmaya başladı. Mektuplarını okurken yakalandığı için Yugoslav diplomatça kovulan Bazna, Albert Jenke adlı işadamının yanına girdi. Jenke, çiçekçi dükkânı işleten köklü bir İstanbul ailesindendi. Ünlü biri olmayan Jenke, Von Ribbentrop'un kız kardeşiyle evlenerek büyük bir şansın ortasına kondu. Von Ribbentrop Nazi Dışişleri Bakanı olunca da Jenke Alman Elçiliği'nin iki numarası yapıldı.

Bazna daha sonraları bu bağlantıdan iyi yararlanacaktı. Yalnızca tarafsız İstanbul'a özgü bir ilerlemeyle Bazna, Jenke'den ayrılıp bir İngiliz diplomatı için çalışmaya başladı. Eylül 1943'te de Büyükelçi Knatchbull Hugessen'in özel uşağı oldu. Bazna kırk yaşlarında, geniş alınlı, gür siyah saçlı, büyük sarkık bıyıklı, yuvarlak ve küçük bir adamdı. Bir tanıdığı Bazna'yı "makyajsız haliyle bir palyaço"ya benzetmişti. "Gerçek duygularını saklamaya alışmış bir adamın yüzü"nü taşıyordu. Dönemin İngiliz seçkinleri için uşaklar tartışılmazdı. Bir uşağın efendisine karşı casusluk yapması, bir elektrik süpürgesinin ya da evcil hayvanın sahibine saldırması kadar şaşırtıcı ve korkutucuydu.

Knatchbull Hugessen'i çoğu kimse severdi, ancak yüzeysel bulurdu. Garip biçimde, seçiciliğinden ve tembelliğinden değil, sıkı

çalışması yüzünden devrildi. Gündüz ofisinde geçirdiği uzun saatlerin ardından gizli belgelerin kutusunu alır, uykudan önce okumak için, bahçenin ucundaki konutuna götürürdü. Güvenlik görevlileri akşam gelip her şeyi kasaya kaldırırken bazı belgeler Knatchbull Hugessen'de kalırdı. Bazna bu alışkanlığı, zenginlik için uzun süredir beklediği fırsatın gelişi saymıştı.

26 ekim 1943'te Bazna, Jenke'nin Alman Elçiliği'ndeki konutunu ziyaret edip bir öneride bulundu. Bu konuda ne yapacağını bilemeyen Jenke, SD örgütünün Ankara şefi olan ve diplomatik kimlik taşıyan Ludwig Moyzisch'i aradı. Almanya'ya ilhaktan önce bile Avusturya gizli Nazi partisinin üyeliğini yapan Moyzisch, Hitler'in oradaki valisinin gözbebeği olmuştu. Elçilik görevlileri arasında fanatik olarak bilinirdi.

Moyzisch, Jenke'nin misafir odasında uşakla baş başa görüştü. Fransızca konuşan Bazna, İngiliz Büyükelçisi'nin belgelerinin fotoğraflarını film rulosu başına 20 bin İngiliz sterlini gibi akıl almaz bir fiyata satmayı önerdi. Yanıt için Moyzisch'i dört gün sonra arayacağını söyleyen Bazna ortadan kayboldu.

Doğal olarak Moyzisch kuşkulanmıştı. Ancak istihbarat işinde çok garip şeyler olduğunu daha önce de görmüştü. Von Papen'e durumu anlattı ve Berlin'den görüş istedi. 28 ekim Türkiye'nin ulusal günüydü ve savaşanlarla tarafsızlar Cumhurbaşkanı İnönü'nün resepsiyonunda bir araya gelirdi. Her yıl yapılan askeri geçit törenini izlerken de, savaşan ülkelerin diplomatları Ankara Hipodromu'nun tribününde birkaç adım arayla otururlardı. Törenden sonra Moyzisch ofise döndüğünde Berlin'in onay mesajını ve parayı buldu. Bazna, söz verdiği gibi aradı ve "Pierre" adını kullanarak akşam için randevu aldı.

O karanlık gece saat 22.00'de Moyzisch, elçilik bahçesinin ucunda Bazna'yla buluştu. Bahçenin arka kapısı, gizli ziyaretçilerin girişini sağlayacak biçimde gereçlerle perdelenmişti. İki adam sessizce elçiliğe yürüdüler ve Moyzisch'in odasına girdiler. Bazna önce parayı istedi. Moyzisch kasayı açtı, Bazna'nın önünde paraları saydı, ancak malı görmeden ödeme yapmayacağını söyledi. Para yeniden kasaya kondu ve Bazna iki rulo filmi verdi. Moyzisch bunları alt katta bekleyen şifre memurunun kurduğu karanlık odaya götürdü. On beş dakika sonra Moyzisch baskıları büyüteçle incelemeye başladı. En üstteki, "ÇOK GİZLİ, DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NDAN İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NE, ANKARA" başlığını taşıyordu. Moyzisch negatiflerin niteliğini anlayamazdı, ancak mal, alıma değecek kadar iyi görünüyordu. Bazna bir tomar

parayı paltosunun altına yerleştirip şapkasını giydi, yakasını kaldırdı ve gitti.

Heyecanlanan Moyzisch sabaha kadar oturup 52 fotoğrafı büyüttü. Sonra karmakarışık halde ve tıraş bile olmadan Von Papen'e götürdü. Büyükelçi etkilenmişti. Yığına bakıp, "Muhteşem" dedi. "Aman Tanrım! Bunu gördün mü?" Ankara'nın savaşa girmesi için İngiltere'nin yaptığı baskılar, Türkiye'ye sızan İngiliz Hava Kuvvetleri personeli ve Sovyetler'e yollanan ABD askeri yardımı gibi ayrıntılar içeren belgeler vardı.

Von Papen 4 kasımda dışişlerine yolladığı telgrafta belgelerin "yöntemlerini güvenlik nedeniyle yalnızca birkaç kişinin bildiği" bir kaynakça sağlandığını yazdı. Von Papen'e göre bu kaynak o denli değerliydi ki, "Gelecekte bu kaynaktan 'Çiçero' diye söz edeceğim" dedi. Yeni ajana, büyük Romalı hatibin adını vermişti. Çünkü belgeler çok heyecanlı şeyler anlatıyordu.

Belgeler Berlin'e yollandı. Himmler'in genç ve parlak dış istihbarat şefi Walter Schellenberg de Von Papen kadar şaşırmıştı. Himmler aracılığıyla belgeleri Hitler'e ulaştırdı. Bazı kopyaları da Alman şifre uzmanlarına verdi. Uzmanlar İngiliz raporlarının, her kullanımdan sonra değişen ve çözülemez "tek seferlik blok"la yollandığını belirlediler. Belgeler Alman şifre çözücülerin işine yaramıyordu, ancak çok gizli ve özgün bilgi taşıdıkları anlaşılıyordu. Kesinlikle, acemi işi sahtekârlık değildi.

Bazna'yla görüşmeler sürdükçe Moyzisch, bu amatörün casusluk bilgisinden etkilenmişti. Genellikle para ve filmi, ya Moyzisch'in ofisinde ya da Alman arkadaşlarından birinin evinde değiştiriyorlardı. Kimi zaman Bazna boş ve karanlık bir sokakta Moyzisch'in arabasına atlıyor ve kısa bir yolculuktan sonra, aynı biçimde iniyordu. Moyzisch filmlerin başında durup kartlara basıyordu. Belgelerde Kahire ve Moskova üst düzey toplantılarıyla Churchill, Roosevelt ve Stalin'in katıldığı Tahran doruğunda alınan kararların ayrıntıları vardı.

Belgelerin gerçekliğine inanmak için Berlin'in, satan kişi konusunda emin olması gerekiyordu. Moyzisch aracılığıyla Alman istihbarat şefleri uşağa yöntemlerini ve amacını sordular. Bazna, babasını bir İngiliz öldürdüğü için İngiltere'den öç almak istediğini anlatan uydurma bir öykü anlattı. Gerçekte asıl amacı tümüyle paraydı. Yöntem olarak da tek başına çalıştığını ısrarla söyledi. Knatchbull Hugessen her akşam ütülemesi için Bazna'ya pantolonunu veriyor, uşak kimi zaman anahtarları cepten alıyordu. Knatchbull Hugessen dışarıya bir davete ya da diplomatik resep-

siyona giderse, Bazna büyükelçinin kırmızı kripto kutularını açıyor ve ödünç bir fotoğraf makinesiyle belgeleri görüntülüyordu. Almanlar Bazna'ya daha iyi bir makine verdiler. Ancak ne Moyzisch ne de üstleri, Bazna'nın iddialarını doğrulayan bağımsız bir kanıt bulamadılar.

Gizemli casus konusunda daha fazla bilgi vermesi için Moyzisch özel uçakla Berlin'e getirildi. Orada konunun, iç iktidar kavgasında malzeme olduğunu anladı. SD örgütünün şefi Schellenberg, Çiçero'nun gerçek olduğu kanısındaydı. Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop ise Von Papen'den nefret ediyordu ve büyükelçinin varsayılan istihbarat başarısından hoşlanmamıştı Moyzisch'e, Çiçero'nun "gerçekliğine inanılamayacak kadar iyi" bir kaynak olduğunu söyledi. Dikkatle sorgulanmasına karşın Moyzisch konuyu çözecek bilgi veremedi.

Olumsuz bir nokta olarak; Bazna'nın çektiği fotoğraflar kuşkulu bir mükemmellik taşıyordu. Dahası, bir resimde belgeyi arkadan tutan bir el görünüyordu. Bazna, iddia ettiği gibi tek başına çalışıyor idiyse, bu olası değildi, çünkü fotoğraf çekerken, kameranın iki elle tutulması gerekiyordu.

Yine de İngiliz belgelerinin gizli havası ve doğru içeriklerinin, bu kuşkuları dağıtması gerekirdi. Bir casusluk örgütü ikili ajan operasyonu başlattığında, karşı yanın iyice aldatılması için önce doğru ve doğruluğu denetlenebilir bilgi verirdi. Örneğin Dogwood için çalışan ikili ajanlar bu yöntemi izleyip önce özgün siyasal dedikodular, ardından da sahte endüstriyel ve askeri bilgiler vermişlerdi. Oyun yükseldikçe, başta verilen "ellerin" de yüksek olması gerekiyordu. Yine de Bazna'nın malları o denli değerliydi ki, herhangi bir ikili ajan operasyonuna paravan olduğunu varsaymak inanılmazdı.

En inandırıcı kanıt, Sofya'nın 1944 ocak ayının ortasında bombalanacağını bildiren mesajdı. Müttefik hava saldırısı bildirilen zamanda yapıldı. Almanlar Çiçero'nun istihbaratını kabul edip hazırlık yapsalardı, yok edici saldırıyı, müttefik yenilgisine dönüştürebilirlerdi. İngilizler, Çiçero'nun inandırıcılığını güçlendirmek uğruna onlarca uçağı yitirmeyi göze alamazdı.

Bazna'ya Von Papen de inanmıştı, çünkü belgelerin İngiliz-Türk ilişkileri konusundaki ayrıntıları, Ankara liderleriyle yaptığı görüşmelerde doğrulanıyordu. Moyzisch ve Von Papen, Berlin'in Çiçero bilgilerini kullanmaktaki isteksizliğinden ve casusun inanılırlığı konusunda üstlerinin dağıtılamayan kuşkusundan bezmişlerdi.

Berlin'in kuşkusu anlaşılır nitelikteydi. Almanlar daha önce de kandırılmış ve en dikkat çekici oyun, 1943'teki İngiliz operasyonunda oynanmıştı. Ölü bir askere subay üniforması giydiren İngilizler bir çanta dolusu belgeyi bileğine kelepçelemiş ve cesedi, İspanya kıyısına vuracak biçimde denizaltıdan bırakmışlardı. Belgelerde, Müttefikler'in Yunanistan'a çıkartma yapacağı izlenimi veriliyordu. İngilizlerin beklediği gibi, İspanya hükümeti belgeleri Almanlara verdi. Öyküyü yutan Almanlar birkaç tümeni, asıl müttefik çıkartmasının yapıldığı noktadan Yunanistan'a kaydırdılar, yani Sicilya'dan.

Belgelerin doğruluğu kabul edilse bile, Almanya için en yaşamsal konularda belgeleri yorumlamak zor ve kaçınılmaz biçimde tartışmalıydı. Örneğin belgeler, Churchill'in Balkanlar'ı işgal etmek istediğini, Amerikalılar ve Rusların ise bütün kaynakları, Avrupa'nın Atlantik kıyısına çıkarma için kod adı "Overlord"u kullanmak istediklerini gösteriyordu. Berlin, sonuçta Churchill'in görüşünün kabul edilmeyeceğini düşünemezdi. Bir başka Çiçero belgesi de, Müttefikler'in, Yunanistan'ın Selanik limanını ele geçirmeyi 1944'teki büyük hedef saydıklarını gösteriyordu. Böyle bir saldırı düşüncesiyle alay eden Schellenberg bile çıkarmayı yüzde 40 olası görüyordu.

İkinci tartışmalı konu, İngiliz ve Amerikalılarla Sovyetler arasındaki sürtüşmenin ne kadar ciddiye alınması gerektiği üzerineydi. Almanya'nın askeri yenilgi olasılığı arttıkça, en fanatik Naziler bile ancak Müttefikler arasındaki çekişmenin kendilerini kurtaracağını düşünmeye başlamıştı. Çiçero belgelerinde sözü edilen İngiliz ve Amerikalılarla Sovyetler arasındaki askeri strateji tartışması, ortada bölünme olduğu biçiminde de yorumlanabilirdi, Müttefikler'in zafere dek birbirlerine bağlı kalacakları biçiminde de. Hitler bu belgelerden, Almanya'nın sonuna dek savaşması gerektiği sonucunu çıkardı. Berlin yeterince dayanırsa, Müttefikler kendi aralarında çatışacaktı. Müttefikler birlikte kalırsa, Hitler, Sovyet işgaline uğramaktansa ulusal intiharın daha iyi olacağına inanmıştı. Buna karşılık başka Alman yetkililer, Almanya'nın barış araması gerektiğini düşünmeye başlamıştı.

Son olarak belgeler Türkiye'nin siyaseti üzerinde tartışma gerektirdi. Belgeler, Türkiye'nin savaşa girmesi için Müttefikler'in baskılarını, Ankara'nın da direnişini gösteriyordu. Bazna'nın istihbaratı, 1943'te Moskova'da yapılan müttefik Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye'nin 1944 sonunda savaşa itilmesi ve bu yolla Balkanlar'a saldırı üssü oluşturması kararına varıldığını

doğru biçimde bildiriyordu. Ancak Almanlar Türkiye'nin savaşa gireceğine inansalar, müttefik aldatmacasını daha kolay yutarlardı ve Müttefikler Fransa'yı işgal edecekken, Almanya, birliklerini Güneydoğu Avrupa'da tutardı. Kısacası, bu kilit konulardaki müttefik tartışmalarına ilişkin gizli bilgileri öğrenme "şansı", Berlin'i tehlikeli biçimde yanlış sonuçlara götürebilirdi.

Bu arada Bazna filmleri getirmeyi sürdürdü. Yeni gelirinin bir bölümünü elbiselere ve mücevhere harcamıştı. Aralıkta Knatchbull Hugessen'in kripto kutusunun anahtarının muma bastırılmış kopyasını Moyzisch'e getirdi. Üretimi artırmak için Almanlar bu kopyadan Bazna'ya bir anahtar yaptılar. Bazna o denli neşeliydi ki bir buluşmalarında Moyzisch'e arya okudu. Ancak o noktada varlığı, umulmadık noktalardan tehdit altındaydı.

Çiçero'nun ortaya çıkartılmasına yol açan olaylar savaştan sonra uzun yıllar gizli kaldı. İngiliz istihbaratının en büyük gücü, Alman şifrelerini çözmesiydi. Ancak bu, çok önem taşımasına karşın Çiçero'yu bulmada eksik rol oynadı. Von Papen, Çiçero'ya ilişkin bazı mesajları İngilizlerin okuyabildiği şifreyle Berlin'e yollamıştı. Yine de bu mesajlar dikkatle yazılmıştı. Şifre çözücüler, kendi başlarına önemi ancak büyük güçlükle anlaşılan ve kasıtlı olarak karmaşıklaştırılmış mesaj yığını içinden anlamları bulup, kod adları çözmek zorunda kalmışlardı. Şifre grupları ya karıştırılmış ya da yarım bırakılmıştı. Alman haber trafiğini okumak, çok fazla eksik parçası olan zorlu ve zaman alıcı bir bozyap oyunu gibiydi. Ayrıca Çiçero'nun ürünleri İngiliz şifre çözücülerden saklanmış ve Berlin'e haftada iki gün kalkan Alman kurye uçağıyla yollanmıştı. Bu yüzden, İngiliz istihbaratının İstanbul'dan gizemli ama tehlikeli bir bilgi sızıntısı olduğunu anlaması zaman almıştı.

Başka ipuçları da tehlike sinyali veriyordu. 1943 kasımından başlayarak Müttefikler'in de Berlin'de bir "Çiçero"su vardı. Fritz Kolbe (kod adı "Tahta") Nazi karşıtı bir dışişleri görevlisiydi. Dışarıdan gelen çoğu mesaja bakıyor, hem de sık sık İsviçre'ye görevli gidiyordu. Bu geziler sırasında, aralarında Türkiye'den gelen İngiliz belgelerinin de olduğu Alman mesajlarını OSS'den Allen Dulles'a vermeye başladı. Mütetfikler Kolbe'den yararlanmada, Çiçero'ya sahip Almanlardan daha hareketli ve sistemliydiler.

Aralık 1943'te Dulles, Ankara'daki sızıntı konusunda Kolbe'den aldığı bilgileri Londra'ya aktardı. İngiliz istihbaratı, Ankara Büyükelçiliği'nden birisinin en gizli sırları Almanlara verdiğini anlamıştı. Ancak casusun kimliğini bilmiyordu. İngilizler Knatchbull Hugessen'e mesaj yollayıp uyarmak istemediler, çünkü aynı

uyarıyı görecek casus Almanlara haber verebilirdi.

Ocak ayı başında Londra iki güvenlik görevlisi yollayıp büyükelçiyi uyarmak ve güvenlik önlemlerini artırmak istedi. İyi araştırma, başka ipuçları yarattı. Kolbe, İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'ndan gelen ve daktilo yanlışı bulunan bir belge getirmişti. Şans sonucu, elçilikteki sekreter Knatchbull Hugessen'deki kopya dışında bütün kopyaları sonradan düzeltmişti. Ama asıl sorun, Knatchbull Hugessen'in, belgeleri akşamları evinde tutma alışkanlığını söylememesiydi. Bu yüzden, sızıntının ofisten kaynaklandığı varsayıldı ve kuşku, Çiçero'nun olduğu konuta değil, bir sekretere yöneldi.

Almanlar İngiliz soruşturmasını hemen öğrendiler. İngilizlerin, Türk hükümetinin onayıyla Türkiye'ye gizlice askeri personel soktuğu yolundaki bilgiye öfkelenen Von Papen öyle ayrıntılı bir protesto verdi ki, Türk Dışişleri Bakanı bir sızıntı olduğuna inanıp İngiliz Elçiliği'ni uyardı. Knatchbull Hugessen bu haberi Londra'ya yolladığında Bazna kendisini de ilgilendiren bu uyarıyı fotoğraflayıp Almanlara verdi. Von Ribbentrop, Von Papen'den daha dikkatli olmasını istedi. Büyükelçi 10 şubatta yanıt yolladı: "Doğallıkla, siyasal konuşmalarımda çok dikkatliyim. Ancak eldeki belgeleri kullanmamak olası değil." Von Papen ayrıca, casusunun sıkılaşan İngiliz güvenliğinden kaygılandığını ve "parasal olarak doyduğunu" bildirdi. "Çiçero bir olasılıkla yakında çalışmayı bırakacak" dedi.

Artan tehlikeyi sezen Çiçero çalışmalarını zaten azaltmıştı. Belgeleri daha uzun aralıklarla ve daha acele görüntülüyordu. Sonuç olarak Çiçero malzemesi Almanlar için daha az heyecanlı olmuştu. Şubat sonu ya da mart başında tam İngiliz güvenliği Çiçero'nun üzerine gelmeye hazırlanırken, o casusluk çalışmalarını bıraktı. Çiçero son film rulosunu mart başında Moyzisch'e verdi.

İngilizlerin Bazna konusunda kanıtı yoktu ve büyükelçinin uşağı olarak görevini sürdürdü. Bir müttefik ajanı tarafından Çiçero'nun maskesinin düşürülmesi, Bazna'nın kendi öyküsü kadar heyecanlı olmuştu. Çiçero olayını görüşmek için gittiği Berlin'de Moyzisch üstlerine takılıp, "Umarım hiçbirinizin uşağı yoktur" demişti. Ancak Moyzisch'in iki sekreteri vardı ve birisi 24 yaşında sarışın ve oldukça güzel Nele Kapp'tı. Kapp'ın babası savaş öncesinde ABD'nin Cleveland kentinde Alman konsolosluğu yapmış bir diplomattı. Nele, ABD'de lise ve üniversiteye gitmiş, sonra da atama yüzünden ailesiyle birlikte Sofya'ya yerleşmişti. Nele'yi müttefik bombardımanından korumak isteyen babası, ona

Ankara'daki Alman Elçiliği'nde iş ayarladı.

Kapp, ocak 1944'te Ankara'ya geldi ve Moyzisch'in ofisinde görevlendirildi. İki ay sonra da Hitler karşıtı bir Avusturyalı arkadaşından, kendisini Amerikalı bir diplomatla buluşturmasını istedi. 17 martta Kapp taksiye binip İran Elçiliği'nde indi ve oradan bir tepeyi aşıp, bodrum katında oturan arkadaşının evine yürüdü. Çok heyecanlıydı. Kendisini ABD Elçiliği'nden Richard Gnade bekliyordu. On dakika sonra, uçağıyla Türkiye'ye zorunlu iniş yapan ve gözetim altında tutulan Alman pilot Gustav Rengers geldi. Rengers, kaçmak istediğini, ancak kuşkulanan Alman hava ataşesinin divanı harpte yargılanmak üzere kendisini Almanya'ya yollamaya çalıştığını anlattı.

Almanca konuşan Kapp, Gnade'den bir Amerikan sigarası istedi, sonra da İngilizce, "İşimize bakalım. En güzel yıllarımı geçirdiğim Amerika'ya gitmek istiyorum. Bunun bir bedeli olduğunu biliyorum ve ödemeye hazırım" dedi. Moyzisch'in belgelerinden ve mesajlarından toplayacağı bilgileri yanında getirmeyi önerdi.

Gnade, kızın işini biraz daha sürdürüp istihbarat toplayabileceğini söyledi. Genç kız, "Hayır" dedi. "Savaş iki üç ayda bitecek. İşte kalırsam, sonunda siz Amerikalılar 'Danke schoen, çok teşekkür ederiz, bitti' dersiniz, o zaman ne olurum?" Kapp'ın ülkeden çıkmak için bir başka nedeni de vardı. Rengers'a âşıktı ve çift ABD'de yeni bir yaşama başlamayı umuyordu.

Gnade buluşmayı ABD Elçiliği'ne bildirdi ve talimat aldı. Üçlü iki gün sonra buluştu. Gnade, Rengers'a, ABD'nin kendisine yardım edemeyeceğini söyledi. Yararlı bilgi taşıyan Alman ajanlarını almak haklı gösterilebilirdi, ancak gözaltındaki pilotları Türk yetkililerden kaçırmak Ankara'yla siyasal bunalım anlamına geliyordu. Rengers, o zaman Brezilya'da yaşayan babasından yardım isteyeceğini ve babasına ulaştırması için Gnade'e bir mektup vereceğini söyledi. Gnade, "Ayın 20'sinde Irak Elçiliği'ndeki bir davete katılmak için bu evin yakınından geçeceğim. Mektubu o zaman gelir alırım" dedi.

Kapp'ın durumu daha verimliydi. Alman gizli belgelerinden stenoyla not alıp evde yazıya dökme sözü verdi. Bu arada Gnade'e o zaman ne olduğu anlaşılmayan bir şey anlattı. Elçilikte her cumartesi öğleden sonra sekreterlerden, Fransızca konuşan bir adamdan gelecek telefonu beklemeleri istenmişti. Adam, "Sayın Moyzisch bu akşam her zamanki evde poker oyununa davetli" diyecek, sekreterler de "Sayın Moyzisch gelemeyeceği için özür diliyor" karşılığını vereceklerdi. Ancak böyle bir telefon hiç gelme-

mişti. Ne Kapp ne de Amerikalılar, telefonun Çiçero'dan beklendiğini anlayabildiler. Artan İngiliz güvenliğinden ötürü Çiçero o sıralar sessiz kalmıştı.

Ertesi akşam Gnade, Rengers'la baş başa görüşecekti, ancak Amerikalı geldiğinde pilot, "Bir sürprizim var. Seni görmek isteyen bir başkası var" dedi ve Kapp göründü. Amerikalılar için yeni görevini o denli ciddiye almıştı ki, Moyzisch'in masasından hemen üç belge kopyalamıştı. Kâğıtları Gnade'e verdi, ikisi Arap propagandası ve bölücü eylemlerine ilişkindi, üçüncüsü Berlin'dendi: "Sterlinlerin yollanması konusundaki karar, ancak Çiçero yeniden mal getirdiği zaman verilecektir." Anlaşılan Çiçero bir şifreydi ama, genç kız anlamını bilmiyordu.

Birkaç gün sonra Gnade bütün operasyonu tehlikeye atabilecek korkutucu haberler duydu. Bir Alman göçmen, gizli toplantıları ve konuşmaları Rengers'tan dinlediğini söylemişti. Sonraki buluşmalarında Gnade, Rengers'ı uyardı ve dikkatsizliğinin herkesi tehlikeye sokabileceğini vurguladı. Sonra akşamın önemli işine döndü, Kapp'ın, Moyzisch'in ofisinden getirdiği belgelere.

Belgelerde Almanların bildikleri ve yaptıkları görülüyordu. Bulgarların ve Rumenlerin Müttefikler'le gizli temasları, Türkiye'ye askeri yardımın akışı ve Alman istihbaratının yeni eleman kazanma çabalarını anlatıyordu. Almanlar için casusluk yapan bir Amerikalıdan söz eden kapalı bir bilgi daha vardı. Kapp dosyasını aramış ancak gizli olduğu için alamamıştı. Amerikalılara sığındığı zaman getirmeye çalışacağına söz verdi.

Kapp, gizemli Çiçero konusunda da biraz bilgi getirmişti. Moyzisch İstanbul treniyle gelmesini beklemişti. Ancak Çiçero gelmeyince Moyzisch bütün günü öfkeyle geçirmişti. Adam akşam gelmişti, ancak Moyzisch ertesi gün daha da sinirli görünmüştü.

Kapp, Moyzisch'in huzursuzluğunun, Bazna'nın casusluğa son verdiğini açıklamasından kaynaklandığını bilmiyordu: Uşak, İngiliz güvenliğinin işi çok tehlikeli kıldığını bildirmişti. Bu Moyzisch'in Bazna'yla son buluşmasıydı. Almanların savaştaki en büyük istihbarat şansı sona ermişti.

6 nisanda Kapp panik içinde Gnade'e telefon etti. Moyzisch kızın akşam treniyle İstanbul'a, oradan Berlin'e gitmesini emretmişti ve Kapp, Amerikalılardan, kaçmasına yardım edilmesini istiyordu. Moyzisch ise sonraki ifadelerinde, İstanbul'a gidiş konusunun Kapp'tan çıktığını anlatacaktı. Genç kız ailesini ziyaret etmek istiyordu. Moyzisch doğru söylüyorsa, Kapp ABD'ye gitmek için sabırsızlandığı ve Amerikalıların sözlerinde duracaklarından

emin olmadığı için bu öyküyü uydurmuştu.

Kapp eşyalarını toplarken, Gnade kaçış için çabucak hazırlık yaptı. Daha önce de Abwehr ajanlarının kaçışını ayarlayan ve askeri ataşelikte görevli olan OSS elemanı Cedric Seager'a haber verdi. Saat 15.00'te Gnade, Kapp'ı evinin önünden arabayla alıp Seager'ın apartmanına götürdü.

Birkaç saat sonra Kapp'ın Amerikalılara sığındığından haberi olmadığı anlaşılan Moyzisch ve Rengers genç kızı uğurlamak için ayrı ayrı istasyona geldiler. Kapp gelmeyince Moyzisch önce huzursuz oldu, sonra sinirlendi ve en sonunda çılgına döndü. Çevreye bakındı, Rengers'ı tutup sorguladı, sonra da Kapp'ın boş dairesine koştu.

Sığınmadan kendisinin sorumlu tutulacağını anlayan Moyzisch şaşırmıştı. Sabaha karşı 02.00'de komşuları uyandıracak kadar yüksek sesle telefonda bağırıyordu: "Kapp ölü ya da diri, bulunmalı!" Kızın nerede olduğu konusunda ipucu sağlayacaklara yüklü bir ödül önerdi. Bir arkadaşına, "Neler çektiğimi bilemezsin" diyordu. Bu olaydan ötürü 8 kilo vermişti.

OSS Kapp'ı hem alarmdaki Alman ajanlarından, hem de bütün tren istasyonlarını ve sınır kapılarını gözleyen Türk polisinden kaçırmak zorundaydı. İlk gece Kapp üç yer değiştirdi. İlk durak, ABD Elçiliği'nin bir sekreterinin eviydi. Kadın, tipinin değişmesi için Kapp'ın saçlarını kınayla yıkadı. Tam bu sırada kapı çaldı. Kapp, Seager ve Amerikalı kadın donup kalmışlardı. Sekreter kapıyı açınca, o gece opera için söz verdiği Amerikalı muhabirin geldiğini gördü. Muhabire, kendini iyi hissetmediğini ve saçını yıkamaya karar verdiğini anlattı. Muhabir, o akşam hem bir güzel flörtten, hem de büyük bir atlatma haberden olduğunu yıllar sonra öğrenecekti.

Ertesi gece Seager, Kapp'ı İzmir'e götürüp bir Amerikalı çiftin evinde sakladı. Arkeologluktan gizli savaşçılığa dönen OSS görevlisi John Caskey bütün gece silahlı bir koruma gibi kızın odasının önünde nöbet tuttu. Çok ılımlı bir kişi olan Caskey, o gece kızı kaçırmak için biri gelse ne yapacağından emin olmadığını daha sonra anlatacaktı. Segaer 13 nisanda Kapp'ı gemiyle Kahire'ye götürdü. Orada iki ay boyunca sorgulandı.

Sığınma, Berlin'de sıcak bir tartışma başlattı. SD, Kapp'ın ailesinin sığınmadan haberi olması gerektiğinde ısrar edip, yakalanmalarını istedi. Kendi görevlilerini savunan Dışişleri Bakanlığı ise, Kapp'ın olaydan önce gerilim içinde olduğunu ve kendi başına davrandığını savundu. Bu görüşü desteklemek için Von Papen

yerel Alman doktorlardan, Kapp'ın o sıralar dengesizleştiğini gösteren raporlar hazırlamalarını istedi. Sonuçta oyun tuttu ve Kapp'ın babası yalnızca emekli değildi, daha da hırpalanmadı.

Sonraki iddiaların aksine, Kapp'ın sığınması Çiçero'nun önemi ya da kimliği konusunda Amerikalılara çok az ipucu verdi. Onları en çok kaygılandıran, Kapp'ın, Amerikan Elçiliği'nde bir Alman casusu olduğunu söylemesiydi. Ancak Moyzisch Kapp'ın Çiçero'yu öğrendiğini ve Amerikalılara söylediğini varsaydı. Bazna'yı uyardı ve uşak işinden ayrıldı. Casusun Bazna olduğuna giderek daha çok inanan İngiliz güvenlikçilerin önerisiyle Knatchbull Hugessen, Bazna'yı geri çağırdı. İngilizler, Almanları yanıltmak için Bazna'yı kullanmayı umuyordu. Ancak uşak oltaya yakalanmadı.

Çiçero konusunda çok mitos geliştirildi. Başlangıçta yazarlar, uşağın başarılarını abarttılar. Almanların, getirdiği çok değerli bilgileri aptalca gözardı ettiklerini ve Çiçero'nun maskesini Kapp'ın düşürdüğünü yazdılar. James Mason'ın başrolü oynadığı Hollywood filmi *Five Fingers*'ta romantikleştirilen Çiçero, hem Almanları hem de İngilizleri atlatan tatlı dilli bir beyefendi oldu.

Savaşta Londra'nın Alman şifrelerini çözdüğünün 1970'lerde açıklanması üzerine kimi Amerikalı ve İngiliz yazarlar, Çiçero olayının bir İngiliz oyunu olduğunu savundular. Çok gizli sırlara bir uşağın ulaşması, ancak kötü casus romanlarında görülen bir şeydi. Bu görüşe göre ya Çiçero'ya Berlin'i yanıltması için malzeme verilmiş ya da Alman şifrelerinin çözülmesiyle yakalanan Çiçero, İngiliz istihbaratına çalışmaya zorlanmıştı. Savaş sonrası başarısızlıklar ve örgütlerine Sovyet casusları sızmasının kamuoyunda yarattığı dalgalanmalardan darbe alan İngiliz istihbaratının eski görevlileri bu varsayımı dolaylı olarak güçlendirmişlerdi. Bu İngilizlere göre Çiçero bir yanlışlık değil, en büyük başarılarından biriydi. Knatchbull Hugessen'i korumak isteyen başka görevliler de aynı varsayımı kullandılar.

Ancak bu öykülerin hepsi yanıltıcıydı. Bilginin üst düzeyde olmasına karşın Çiçero tam verimle sekiz hafta çalışmış ve belgeleri görüntüleyip Moyzisch'e yaklaşık on kez film vermişti. Dahası, o sıralar OSS'nin Ankara ve Sofya'daki Japon elçiliklerinde ve Von Papen'in ofisinde alt düzeyde olan ancak işverenlerinin kuşkusunu çekmeden üst düzey istihbarat sağlayan verimli casusları vardı. Bu yüzden Çiçero'nun İngiliz yanıltmasının ürünü değil, özgün bir casus olduğunu anlamak kolaydı.

Çiçero'ya ilişkin gerçek, Moyzisch, Bazna ve başka yazarların öyküleştirip yaydıkları iddialar kadar ilginçtir. Çözülemeyen sır

Çiçero'nun İngiliz değil, Türk bağlantılarında yatmaktadır. Kesin olmasa da, Bazna'nın emniyete de çalıştığı yolunda ilginç bilgiler vardır. Türk istihbarat örgütünün her yerde muhbirleri ve gözetleyicileri vardı. En az bir ajanı çevirmen olarak Alman Elçiliği'ne yerleştirmiş, müttefik elçiliklerine de ajan sokmuştu. Bazna, emniyetin dikkatini çekmeden Alman Elçiliği'ne giremez ve Moyzisch'in otomobilinde dolaşamazdı. Ve Türkler, İngiliz büyükelçisinin uşağı ile Nazi istihbarat şefi arasındaki bağlantıyı gözardı edemezlerdi.

Aralık 1943'te yaşanan bir olay, Türklerin bu konuda iyi bilgilendiklerini gösteriyor. Moyzisch ve Bazna bir gece otomobildeyken, bir başka araç kendilerini izler. Direksiyondaki Moyzisch gaza basıp birkaç sokağı lastikleri bağırtarak döner ve arkadakileri atlatır. Serüven Moyzisch ve Bazna'nın benzini attırmış, ikiliyi terletmiş ve sarsmıştı. Moyzisch emniyetçe izlendiklerini düşünmüştü. Birkaç gün sonra bir davette bir Türk yetkilisi gülerek yanına yaklaşmıştı: "Sevgili Moyzisch, çok dikkatsiz bir şoför olduğun anlaşılıyor. Daha dikkatli olmalısın, özellikle geceleri."

Çiçero'yu emniyet çalıştırmaya başlamış ya da ne yaptığını sonradan öğrenip işbirliğine zorlamış olabilir. Moyzisch'in patronu Schellenberg daha sonraları "[Çiçero] olayını düşündükçe, Türkiye'nin bu belgelerle Almanya'ya, savaşın sürmesinin aptallık olduğunu ve kendisinin savaşa katılmak istemediğini anlatmaya çalıştığına daha çok inanıyorum" diyecekti. Allen Dulles da bunu bir olasılık sayıyordu. 24 şubat 1944'te OSS'ye yolladığı mesajda, "Türk ve Nazi istihbaratı arasındaki ilişkiler. Çiçero olayına bir ipucu verebilir" dedi. Çiçero'nun belgeleri, Ankara'nın bilmek istedikleriydi: İngiliz planları, istekleri ve Türkiye'ye verilecek ödünler.

İngilizlerin casusluk suçlamaları üzerine de Bazna, Türklerce korundu. Türk hükümeti, tarafsız Türkiye'de İngiltere'ye karşı casusluk yapmanın suç olmadığını savundu. Aynı yetkililer yüzlerce Alman ajanını sınırdışı etmişler ya da hapse atmışlardı. Ve Bazna Türk yurttaşıydı. Emniyet, başka ülkeler adına casusluk yapan Türklere, eğer kendisiyle işbirliği yapmıyorsa hiç de iyi davranmazdı. Bazna kendisini cezadan o denli uzak görüyordu ki, "kayboluşundan" sonra aylarca Ankara ve İstanbul'da özgürce dolaştı. Tam o sırada Almanlara çalışanlar toplu halde yakalanıyordu.

Çiçero-emniyet bağlantısı ne olursa olsun, öykünün sonu, ilahi adaletin nefis bir örneğidir. Savaştan sonra Bazna, Almanlardan aldığı paraları sermaye yaparak varlıklı bir inşaatçı oldu. Turistik bir otel yapmaya başladı. Müteahhitlerinden biri Bazna'dan aldığı pa-

rayla İsviçre'ye gidince, burada sahte para taşıdığı gerekçesiyle yakalandı. Paranın izi Bazna'ya ulaşıyordu ve sonuçta Moyzisch'in verdiği 300 bin İngiliz sterlininin hemen hepsinin Londra'da değil, Berlin'de basıldığı anlaşıldı. Bazna yoksulluk içinde öldü.

Moyzisch'in de kötü anları oldu, ancak işleri Bazna'dan daha iyi gitti. Kapp'ın sığınmasından sonra, kendisini Berlin'e dönmeye çağıran emirlere, hastalık gerekçesiyle uymadı. Von Papen Moyzisch'i korudu. Moyzisch, Müttefikler'e sığınmasını öngören arkadaşı Fiala'ya da uymadı. (Dogwood örgütünün ikili ajanlarından olan Fiala çoktan Amerikalılara gitmişti.) Savaştan sonra Almanya'ya dönen Moyzisch, istihbarat sırları isteyen İngilizlerce hapsedildi. Başlangıçta Çiçero konusunda hiçbir şey bilmediğini söyledi. Konu kamuoyu önüne çıkınca da bildiklerini yazdı.

Yanlış bilgilendirme, yalnızca düşmanı yanıltmayı değil, neyin doğru olduğu konusunda da kuşkulandırmayı amaçlar. Çiçero olayının garipliği, verdiği doğru bilgilerin, Almanların dikkatini doğuya, Türkiye ve Balkanlar'a çekmesindeydi. Hitler her zaman Balkanlar'a saldırıdan kuşkulanırdı ve sonunda Balkanlar Hitler'in dikkatini, çok sayıda asker ve uçağını Normandiya plajlarına müttefik çıkarmasından uzaklaştırdı.

OSS yönünden, Kapp'ın sığınması ABD Elçiliği içinde çılgınca bir Alman casusu araması başlattı. OWI'yi uzun süredir eleştirmekte olan Büyükelçi Steinhardt, ajanın o gruptan geldiğini düşündü: "Bu örgütün görevlilerinin çoğu, genç ve deneyimsiz olmanın yanında, dikkatsiz olduklarını yeterince gösterdiler. Bu da güvenlik konusunu çok güçleştiriyor. Büyükelçi, İstanbul gece kulüplerinde ün kazanan "Hu Hu Bebeğim, Ben Bir Casusum" şarkısını bir OWI güvenlik görevlisinin yazmasının da bu yüzden garip olmadığını düşündü.

Sonunda casusun, birkaç yıl önce Dışişleri Bakanlığı'na girmeye çalışan, şimdi de Almanların isteğiyle İstanbul'daki Amerikan kuruluşları ya da haber ajanslarından birinde iş arayan ve Amerikan yurttaşlığına sonradan alınmış bir Macar olduğu anlaşıldı. Adam daha önce Macar konularında İngiliz istihbaratıyla çalışmıştı. Bu kişinin Almanlar için çok az değer taşımasına karşın, ajan olması onları çok heyecanlandırmıştı. OSS'ce maskesi düşürülen ve vatana ihanet suçuyla yargılanacağı bildirilen adam ABD yurttaşlığından çıktı. Hamburger sığındığı zaman, İstanbul'daki ABD Konsolosluğu'nda çalışan biri Rus göçmeni iki sekreterin Abwehr ajanı olduklarını bildirdi. OWI'nin güvenilir bir Türk görevlisinin de Alman ajanı olduğu anlaşıldı. Ancak hiçbiri, önemli bilgi vermediler.

Amerikalılara sığınarak bütün bu kargaşayı başlatan Kapp, Kahire'de güvenlikteydi. Seager bütün şakacılığıyla bir mektup yazdı: "Senin gibi benzer olayları anlatmış kişilerin kurduğu 'Mavi Yılan Otu' derneğinin kurucu üyesi olduğunu dedikodu olarak söyleyeyim, arkadaşın [Moyzisch] zorlu günler geçirdi. [Almanların] başına koyduğu ödülü alamam, beni düş kırıklığına uğrattı, gerçi düşünce iyiydi, ama çok akıllıca değildi, o yüzden vazgeçtim. Seager'ın Rengers'a ilişkin haberleri iyi değildi. Rengers'ın Amerikalılarca kaçırılacağını, birisi, kim olduğunu biliyorum, tam arkadaşlarımız harekete geçecekken [Moyzisch'e] haber verdi. Moyzisch hemen iplere asıldı ve Rengers bir başka yere götürüldü. Ankara'dan çok uzağa yardım edilebilecek ya da kaçılacak bir yer değil. Seni mutlu edecekse, oyunumuzu haber veren kişiyi bir şekilde hırpaladım. Günahlarının cezasını ağır biçimde çekiyor. Genelde, cesaretlendirilmen için yeterince neden var, savaş sonsuza dek sürmeyecek Bu arada, sana uğraşabileceğin bir şeyler verileceğini sanıyorum."

Ne var ki, Seager'ın bu umudu gerçekleşmedi ve Amerikalılar Kapp'a verdikleri sözden caydılar. Büyükelçi Steinhardt ve OSS, verdiği bilgileri "orta değerde" saymışlardı. Ödüllendirilmek yerine, Kapp, gerekli belgeleri olmadığı ve Alman Elçiliği'nde çalıştığı gerekçesiyle iki ay gözaltına alındı. Genç kız kendi isteğiyle sığındığını, pasaportunun Moyzisch'de olduğunu ve Müttefikler'in savaş çabalarına yardım etmek istediğini söyleyip tepki gösterdi. "Amerikalılara güvendim ve anlaşmanın bana yüklediklerini bağlılıkla yerine getirdim" dedi. Steinhardt'ın müdahalesinin ardından Kapp salıverildi. Son bir bürokratik komediyle, Adalet Bakanlığı, ABD'den çıkıp, göçmen vizesiyle yeniden girmesini istedi. Yaşamının sonuna dek ABD'de kaldı ve anlaşılan Rengers'ı hiç görmedi.

Kapp'ın verdiği istihbarat arasında, Moyzisch ile 34 yaşındaki bir Japon aristokratı olan Moroio Aoki arasında yakın işbirliğini gösteren malzeme de vardı. Ancak Aoki, savaş zamanı casusluğunun, hiç de beyefendilere özgü olmayan havasına uymakta güçlük çekmişti. Bir İtalyan istihbarat subayı, Amerikan çevrelerinde değerli ajanları olduğunu söyleyip kendisinden büyük para yürütmüştü. Ajanların "raporları"nı kendisi yazan İtalyan'ın gerçek haber kaynağı *Life*, *Time*, *Newsweek* ve *The Saturday Evening Post* adlı Amerikan dergileriydi.

Temmuz 1943'te Aoki, Berlin'e yaptığı geziden, Alman yenilgisinin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle döndü. Tek çıkış yolu, Almanya'nın Moskova'yla anlaşmasıydı. Bu düşünceyi yaymak için İstan-

bul'da Sovyet temsilcilikleriyle görüşmeye başladı. Berlin bu plana ilgi duymuştu. Üstleri Moyzisch'e, Çiçero olayına ara verip, görüşme için Türkiye'ye gelecek bir Rus diplomatıyla buluşmasını istediler. Moyzisch'e gelen emirde, Stalin'in oyun oynamadığını anlamak için Sovyet diplomatının Yahudi olup olmadığını anlaması da istenmişti. Ancak Sovyetler'den hiç temsilci gelmedi.

Bir Japon diplomatı tehlike belirtisini gördüyse, çoğu Mihver lideri de görmüş demekti. Rus birlikleri doğudan yaklaşıyordu ve Manş Denizi'nden işgal altındaki Avrupa'nın plajlarına vuran her dalga, çıkarma operasyonu "Overlord"un başlangıç gününü yaklaştırıyordu. Sığınmacılar Müttefikler'in gemisine doğru yüzüyordu. Çiçero belgeleri, fanatizmden kör olmayan herkese, Müttefikler'in birlik ve kararlılığının kesin zafere dek süreceğini gösteriyordu. Kimi Almanlar, Bulgarlar ve Rumenler, kendi yarattıkları felaketin içinde boğulmadan, İstanbul'da umutsuzca bir anlaşma yolu aradılar.

On altıncı bölüm

Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'a

Dün gece, ah dün gece Papen yemeğe geldiğinde
Üç Büyükler'in gölgesi vuruyor gibiydi
Tuzlama lahana ile şarap arasındaki şölende;
Beni korkutsa da Tötonların tutkusu,
Ve akılda tuttuğum Kahire geceleriydi,
Müttefikler'e kendimce bağlı kaldım doğrusu.

"İnönü Şarkısı"
The New Statesman dergisi, 11 mart 1944

OSS Başkanı William Donovan, Almanya'nın sonunu Başkan Roosevelt'e şöyle anlattı: "Yakın felaket ve kesin düşüşün resmi... Karmakarışık bir Genelkurmay ve yarı ölü Dışişleri Bakanlığı'na bir dizi diplomatik temsilcilikten çığlıklar akıyor." Macarlar Mihver'den çıkmaya uğraşıyor ve "kurnaz Bulgarlar [Almanlara] her türlü oyunu oynuyor, Türkiye'ye geziye gidiyor" gibi yapıp gizli görüşmelere oturuyorlar. Bütün bu olaylar "çürümüş Nazi diplomasisinin ölüm döşeğindeki çırpınışlarıydı."

Ancak Türkler, Hitler Almanyası'nın ölüm döşeğinde olduğu sonucuna varmakta yavaştılar. Bir İngiliz yetkilisine göre korkuları "bir filo Alman uçağının [İstanbul'u] yakıp, bir uçtan diğerine yok etmesiydi. Bu sanırım en büyük saçmalık. Doğru ise bizim, Türklerin savaşa girmesini isterken, Harakiri yapmalarını da istediğimizi gösteriyor. Türklerin kaygısı hem kentin zayıflığını; dar sokaklar, ahşap evler ve hava savunma gücünün yokluğu hem de Abwehr'in yaydığı kandırmacayı yansıtıyordu.

Türklerin kendilerine karşı savaşa girmemesi için Almanlar bu kaygıları körüklüyordu. Türkiye Müttefikler'e katılırsa, Alman İstanbul esprisine göre bir Alman diplomatı, "Gece karartmaya gerek yok. Saldırırsak, gün ortasında saldırırız" demişti. Havadan yapılan İngiliz gözlemleri, Bulgar havaalanlarında Almanların çok az uçağının kaldığını ve Sofya'daki Türk askeri ataşelerine Abwher'ce verilen sayıların abartıldığını ortaya koydu. İngiliz istihbaratı Türk generallerine, Almanların böyle bir saldırıya girişe-

cek durumda olmadığını söylediğinde, Türkler İngilizlerin kendilerini aldatmaya çalıştığını varsaydılar.

Von Papen başarılı bir duruma hâkimiyet oyunu oynarken, Türkler Almanya'nın savaşı yitirdiğine inanmaya başlamıştı. Sonuçta Müttefikler'le daha çok işbirliği yaptılar. İngilizler, Ankara'nın kazanan yana katılması için çok çalıştı. Churchill kişisel olarak inandırmak için İnönü'yle görüştü. Ancak Türkler, dev oranda askeri malzeme almadan bir şey yapmak istemiyordu ve bu oran da, Müttefikler'in sağlayabileceğinin çok üstündeydi. Bu arada trenler, Alman İmparatorluğu'nun fabrikalarına Türk kromu taşıyarak Türkiye sınırını geçiyordu.

ABD istihbaratına göre "Türkler bu ilkbahar ve yaz ne olacağını görmek istiyor"du. "Müttefik ikinci cephesinin başarılı olacağından emin değiller ve Rusya'nın Türkiye'ye göz diktiğine inanıyorlar." Şubat 1944'te İngiltere Türkiye'nin savaşa gireceğinden umudu kesti ve yardım yollamayı durdurdu. Bir gün İnönü, Büyükelçi Knatchbull Hugessen'i *Sabır Yılları* adlı bir kitap okurken gördü ve "Bu sizin Ankara'daki büyükelçilik yıllarınızı mı anlatıyor?" diye sordu. Bir Sovyet askeri ataşesi, Türkiye'nin konumunu dalga geçerek şöyle niteledi *"Tout prendre, jamais rendre, toujours pretendre."* (Her şeyi almak, hiçbir şey vermemek ve her zaman bir şey yapar gibi görünmek.)

İngiliz ve ABD Dışişleri bakanlıkları Türkiye'yi savaşa sokamıyorsa da, OSS en azından Almanya'ya krom cevheri satışını durdurabilirdi. Zamanın azaldığını bilen Almanlar alımları hızlandırmıştı. Macfarland ve İngiliz meslektaşları, Türkiye'deki demiryolu köprülerini uçurmanın siyaset ve istihbarat işbirliğini tehlikeye sokacağında birleştiler.

Türkiye içinde kundaklama eylemlerine izin alamayan OSS, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Türkiye'ye komşu bölgelerine özel harekât ekipleri yollayıp buradaki demiryolu köprülerini uçurmaya karar verdi. Türkler, kundakçıların sınırı geçmesine izin vermeyince, kimi OSS görevlileri öylesine büyük tepki duydular ki, istifaya kalkıştılar. Ancak OSS, Büyükelçi Steinhardt ve Türklerin korkusu pahasına da olsa blöf yapıp Türkiye'deki köprüleri uçurmayı düşündüğünü bildirince, Ankara karar değiştirdi.

Krom trenlerine yönelik OSS operasyonlarında kilit adam, OSS'nin Edirne'deki ileri karakolunu yöneten Teğmen Alexander "Alekko" Georgiades'ti. Amerikan uyruklu bu Yunanlının kendine özgü maskesi, Yunan Konsolosluğu'nda diplomatlıktı. Emniyet de kendisine büyük destek sağladı. Sınırı geçmesi için parola ve-

rildi, malzemesi taşındı ve bir Türk subay üniforması bile sunuldu. Alekko, Yunanistan ve Bulgaristan'a yaklaşık 30 kez gitti.

Yunanistan'a ilk kez aralık 1943'te Nazi karşıtı Yunanlı gerillayı görmeye gitti. Gerilla ile OSS arasındaki bağlantıyı sürdüren kişi OSS'nin verdiği para ve malzemeyle kaçmıştı. Şimdi aranıyordu, Georgiades "Onun yerinde olmayı hiç istemezdim" diye not düştü.

Georgiades liderlerine, "Ben yalnızca bir istihbarat ajanıyım ve düşmanla mücadelede kullanılacak istihbarat karşılığında para ya da malzeme sağlarım" demişti. "Konuyu ortaya koyuş biçimimi sevdiler, ancak mücadele için silah almanın daha önemli olduğunu ve iyi silahları olursa, daha çok istihbarat verebileceklerini söylediler." Sonunda işbirliği yapılması konusunda anlaştılar.

Georgiades, "Odysseus" adlı bu gerilla lideriyle üç gün geçirdi: "Beni çok etkiledi, çünkü az eğitim görmesine karşın keskin bir zekâsı ve çok uyanık bir kafası var. Liderlik gücüne sahip. Adamları onu çok seviyor." Georgiades gerillalar arasında çekişme gözlemedi. Kendi aralarında silah, başlık, kazak ve çeşitli siyasal görüşleri paylaşıyorlardı: "Çoğunluk, aileleri Almanların elinde tutulan ya da Bulgarlarca öldürülmüş köylülerdi. Giysileri acınacak halde. Silahları, müzeye yakışan bir derleme. İlaç ve sabun yokluğundan yaşam koşulları ve temizlik ilkel." Doktor, gözlerinde yaşlarla, "Son altı ayda uygun ilaç olsa kurtarılacak dokuz kişi öldü" dedi. Ancak komünist liderler daha sonra "Odysseus" ve birkaç adamını "Troçkist" olduğu gerekçesiyle safdışı bırakıp öldürmeye çalıştığında Georgiades düş kırıklığına uğradı.

Georgiades, Edirne –işgal altındaki Yunanistan– İstanbul arasındaki gezilerinde, dağlarda savaşan gerilla ile lüksü seven tarafsız kentteki diplomatlar arasındaki garip çelişkileri gözledi. Müttefik güçlerin ortak amacına karşın, çekişmenin sonu yoktu. Direnişçi çeteler birbirinden kuşkulanıyordu. Yunanlı diplomat meslektaşları komünist gerillanın nihai amacından kaygılanıyordu. İngilizler kendi adamlarını bölgeye yollamak için "komplo" peşindeydi ve OSS adamları etki sağlamak için yarışıyordu. "Herkesin herkese duyduğu güvensizlik, çoğunluk haksız ve abartılmış"tı ve "nehrin öte yakasında" Yunanistan da olanlara ilişkin kaygılarına eklenmişti. İstanbul "entrika ve karşı istihbarat tımarhanesi"ydi. Georgiades iç çekti: "Tutku muhteşem bir güç ve biraz bencillikle karışınca, her şeyi önüne katıp götürebilir."

Teğmen'in ana görevi, OSS kundaklama ekibi için ikmal hattı hazırlamak ve Yunan gerillasını, bu ekibe ev sahipliği yapmaya ik-

na etmekti. Sonunda nisan 1944'te Yüzbaşı James Kellis ve iki deniz kuvvetleri telsizcisi Spyridon Kapponis ile Michael Angelos'u Meriç Nehri'ni geçirip, Türkiye'den Yunanistan'a soktu. Görevleri, Mustafapaşa-Bulgaristan ve Dedeağaç-Yunanistan'daki köprüleri uçurup, Türkiye'nin Avrupa'yla demiryolu bağlantısını kesmekti.

Beş saatlik yürüyüşle komünist gerillanın dağ kampına geldiler. Yunanlılar, Amerikalıların yalnızca askeri hedefleri olduğu ve iç politikaya karışmayacakları konusunda ikna edilirlerse yardım edeceklerdi. OSS ise, yeni başlayan, ancak şimdiden yüzlerce Yunanlının canını alan iç savaşta değil, ancak Almanlara karşı kullanılacağına inanırsa silah verecekti.

Silahları yetersiz ve eğitimsiz 200 gerillayla başlayan Amerikalılar, 1 000 gönüllü ve onları eğitmek için Yunan ordusunun 10 eski subayını buldular. Bu çalışmayı öğrenen Almanlar sivilleri yakaladılar ve ayaklanma bastıran özel ekipler çıkardılar. Bunlardan biri, Kellis, Angelos ve on iki gerillayı, yiyecek için durdurdukları bir köyde kuşattı. Gerilla kolu, 7 saatlik çatışmadan sonra ve 3 yaralıyla kaçabildi.

Gerillayı desteklemek için Bari-İtalya'da üslenen Amerikan uçakları paraşütle iki kez plastik patlayıcı, silah ve cephane attılar. Deniz Yüzbaşı Everette Athens, üç adam ve daha çok malzeme için OSS teknesi St. John'u tehlikeli sulardan geçirdi. Amerikalılar, 250 tüfek, 250 yarı otomatik ve 11 makineli tüfekle bir haftada küçük orduyu eğittiler ve yirmi kişiye beş günlük yoğun patlayıcı kursu verdiler.

Yüzbaşı Kellis, Teğmen Athens, 170 Yunanlı ve 700 kilo patlayıcıyla daha büyük olan Mustafapaşa Köprüsü'ne saldıracaktı. Deniz çavuşu Thomas Curtis, Angelos, 50 Yunanlı, 225 kilo patlayıcıyla aynı anda Yunan köprüsünü vuracaktı. Kellis ve adamları ilk iki gün, göreceli olarak güvenlikli dağlarda yürüdüler. Sonra hep gece yürüyüp, varış noktasını gizlemek için zikzak çizerek, korunmasız olan Meriç ve Evros vadilerini geçtiler. Yerel kılavuzlar, ekibi Alman ve Bulgar karakollarından geçirdiler. 27 mayısta hedefe varıldı. Ertesi gün herkes gizlenirken Kellis, Athens ve iki gerilla keşfe çıktı. On Alman ve yirmi bir Bulgar nöbetçi saydılar. Amerikalılar o gün dokuz yük treni Alman savaş çabası için 283 vagon taşıyordu ve iki yolcu treninin geçtiğini izleyip, 70 metrelik köprünün önemini gördüler. 29 mayısta Kellis heyecanlı birliğini toplayıp görevi anlattı ve patlayıcıları hazırladı.

Kellis bir grubu nöbetçileri püskürtmek ve gelebilecek takviyeye pusu kurmak için yolladı. Bu gruplar yerini alınca, hemen

önce Kellis köprünün gövdesine on, Athens de ayaklara dört bombayı o denli sessiz yerleştirdi ki, nöbetçiler hiçbir şey anlamadı. Seksen dakika sonra tam fünyeler yakıldığında Almanlar kundakçıları görüp aydınlatma fişeği attılar ve ateşe başladılar. Artık çok geçti. Köprü müthiş bir patlamayla uçtu. Kellis ve Athens tümüyle yok olduğunu gözlediler.

Kellis sonra adamlarını sıkı bir yürüyüşe geçirdi ve saat 04.00'te Arda Nehri'ni geçtiler. Bir Alman karakolu ekibi görüp telsizle destek çağırdı ve Alman taburu peşlerine düştü. Kellis, Athens ve kundaklama ekibi öne geçti, gerideki Yunanlılar Almanları üç gün boyunca peşlerinde dolaştırdılar. Sonunda hepsini pusuya düşürüp komutanı ve yardımcılarını öldürdüler.

Kellis'in Bulgar köprüsünü uçurmasından sonraki gece makineli tüfek taşıyan Angelos, Yunan köprüsüne yürüdü. Bir Yunanlı nöbetçi kendisini görüp, bu geç saatte orada ne yaptığını sordu. Angelos, köprüyü uçurmaya gelen bir Amerikalı olduğunu söyledi. Yunanlı yardım edebileceğini, ancak diğer nöbetçilerin işbirliği yapmayabileceklerini söyledi. Tepeden inen Angelos, Çavuş Curtis'i buldu. Onun ekibi de nöbetçilerin barakalarını kuşatmıştı. Durumu gören yirmi beş nöbetçi gerillaya katılmayı kabul etti. Kalan beşi ise, kaçarlarsa, ailelerinin cezalandırılacağını söylediler ve bağlanıp orada bırakılmayı kabul ettiler. Geceyarısından hemen önce Curtis köprüyü uçurdu.

Stratejik maddenin akışı durdurulmuştu. Almanlar geçici köprüler yaptılar, ama bunlar büyük yük taşıyamazdı. Müttefikler'in süren diplomatik baskıları ve köprülerin uçurulmasının verdiği ders karşısında Türkler Almanya'ya krom satmayı durdurdu ve parası ödenmiş 690 vagon dolusu maden, köprülerin doğusunda kaldı.

OSS, Yunanlı gerillanın Almanlarla savaş konusundaki kararlılığından etkilenmiş, ancak komünist liderlerine karşı dikkatli kalmayı yeğlemiş, kanlı iç çatışmalarından da dehşete düşmüştü. Yine de Amerikalılar gerillanın Nazi işbirlikçilerine karşı çabuk öç alma isteklerini anlıyordu. OSS danışmanları, Almanlara çevirmenlik yapmaya zorlanan bir Yunanlı tarafından maskesi düşürülen Kokinos adlı işbirlikçiye ne olduğunu da görmüşlerdi. Gerilla, Kokinos'u, ziyaretine gittiği bir fahişenin yardımıyla yakalamış ve yargılamıştı.

İşbirlikçiyi yakalatan adam, "Bu adamın ülkemize ihanet ettiğine ve çok sayıda yurtseverin ölümünden sorumlu olduğuna kuşku yok. Ellerinde, kendi yurttaşlarının kanı var" diyordu.

Kokinos acıklı bir havaya girdi ve "Ben mi! Ben mi? Özür dile-

rim efendim, ama bu doğru değil. Neden böyle bir şey yapayım?" diyordu. OSS gözlemcisine göre konuşması, "Belki daha yumuşak bir jüriyi inandırabilirdi ve rol yapışı mükemmeldi."

"Yetim ve yoksul bir adamım ve geçindirmem gereken bir ailem var" dedi Kokinos, "Almanlar için çalışmaya zorlandım ve Almanların ailemi öldüreceğinden korktuğum için kaçamadım. Yüreğimde her zaman sizden biriydim ve hep sizinle birlikte dağlarda olamadığım için üzüntü duydum. Yaptıklarımın hiçbiri ne size, ne de yurttaşlarıma karşıydı. Gerçekte, Almanlara çalışırken size yardım ettim ve uyarıp çoğu adamınızı kurtardım." İzleyen kalabalık bağrışıyordu.

Kırk beş dakika konuştuktan sonra son bir istekte bulundu: "Beni aranıza alın. İstediğiniz her şeyi yaparım. Yemek pişirir, bulaşıklarınızı yıkarım. Köprüleri uçururum. Ülkem için canımı veririm. Söylediklerimi kanıtlama fırsatı verin. Lütfen, bana bu şansı verin."

Yargıç ve jüri etkilenmemişti. Beş dakika sonra Kokinos kurşuna dizildi.

Başarılarından coşan Yunanlılar kısa sürede gerilla gücünü bir kat artırıp ele geçirdikleri Alman silahlarıyla donandılar. Teğmen Athens, Almanları teslim olmaya çağıran el ilanları bastırdı ve daha güçlü etki yapması için kendi kendini binbaşılığa "terfi ettirdi". Ağustos sonunda gerilla Kuzeydoğu Yunanistan'ı bütünüyle ele geçirmek için saldırıya kalktı. Çatışmalarda, silah sesleri arasında kilise çanları çalıyor, Yunanlı siviller "Yaşasın özgürlük!" ve "Kahrolsun Almanlar!" diye bağırıyorlardı. Ferrai kasabası halkı Alman siperlerine silahsız yürümüştü. Kadın ve çocuklar silahlara yapışmış ve yetmiş kişilik Alman garnizonu silah atmadan teslim olmuştu. Bir başka kasaba otuz altı saatlik çarpışmadan sonra düştü. Eylüle doğru başkent dışında bütün bölge kurtarılmıştı. Yunanlılar 1 000 Alman tutsağa iyi davrandılar. Bir gerilla şefi, Teğmen Athens'a, "Biz Yunanlılar barbar değiliz" diyordu. "Bize yaptıklarının aynısını Almanlara yaparsak, o zaman onlardan daha iyi bir ırk olduğumuzu söyleyemeyiz."

Bu aylar boyunca OSS elemanları istihbaratı telsizle Kahire'ye, kuryeyle de Georgiades'in Türkiye'deki ileri karakoluna ilettiler. Bunlar arasında, İstanbul'dan gelen bir Bulgar casus grubundan alınan ve Alman kundaklama operasyonlarını anlatan belge de vardı. Eylül ayında Athens ve bir gerilla grubu kayıkla Türkiye'ye geçip, Kellis komutasında olan ve 3 ton malzeme yüklü bir tekneyi kılavuzluk yaparak geri getirdiler. Malzeme, Kuzey Yunanis-

tan'ın kurtarılmasında kullanılacaktı, ancak o sırada Almanlar bölgeden çekilmeye başlamıştı.

Yunanistan'daki Alman birliklerinin morali bozulmuş ve Mihver'in kederli sonu Bulgar ve Rumen hükümetleri, Von Papen ve kimi Nazi liderlerce anlaşılmıştı. 1944'ün ilk yarısında neredeyse herkes İstanbul'da teslim olma koşullarını konuşmak istiyordu. OSS herkesle askeri işbirliği ve koşulsuz teslimi konuşmaya hazırdı. Siyasal konular daha üst yetkililere bırakılıyordu.

Bulgarlarla görüşmek için Washington'dan yollanan OSS grubunda eskiden Sofya'da bankacılık yapıp şimdi New York'ta yaşayan ve arkadaşları arasında Kral diye bilinen Angel Koumoudwinsky de vardı. Grubun bağlantı adamı, Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi, kıdemli bir işbirlikçi ve şimdi Amerikan yanlısı görünmeye çalışan İvan Balabanoff'tu. Balabanoff, Bulgaristan'ın İstanbul konsolosunun evinde Amerikalılarla yapılan ve iki tarafın da eski dünya nezaketi, dostluk itirafları ve Chesterfield sigaraları değiştiği toplantılar ile Sofya arasında mekik dokuyordu. Balabanoff, Bulgar hükümetinin Müttefikler'le anlaşmak istediğini söyledi ve görüşmeler sürerken Sofya'nın bombalanmamasını diledi. ABD ve İngiltere bu dileğe uydular, ancak Sofya'nın teslim olma kararını geciktirmemesini istediler.

Sonrası, çok gereksiz ve karmaşık manevralar içeren trajik bir anlamsızlıktı. Almanlar kuşkulanmıştı ve Von Papen Balabanoff'a, Koumoudwinsky'yi görüp görmediğini açık açık sordu. Büyükelçi Müttefikler'le herhangi bir bağlantısı olduğunu yalanladı. Ancak İstanbul'daki birkaç Bulgar temsilcisi kıskançlıkla yarışır, komplo kurar ve Amerikalılar arasında görüş ayrılığı yaratmaya çalışırken, Almanlar aldatılamazdı. Koumoudwinsky bir arkadaşına, "Bir görev iki ayrı kişiye verilirse hiç başarı kazanılmaz" dedi. Bulgaristan, savaşın başındaki yanlışlarını sonunda da yaptı: kararsızlık, toprak hırsı ve felç edici Alman korkusu. Kahire'de gizli barış görüşmeleri yapılması konusunda İngiliz ve Amerikalıların Sovyet onayıyla yaptıkları çağrıya karşın, Bulgarlar kararlı davranamayacak kadar Hitler'den korkuyordu.

Rumenler Berlin'den daha uzak, ilerleyen Ruslara daha yakındı, ancak Bulgaristan'a benzer tavır sergilediler. OSS kasım 1943'te, "Son haftalarda Ankara ve İstanbul, Romanya'nın savaş dışı kalacağı bir anlaşma ayarlamak için hükümetlerince Müttefikler'le bağlantı kurmakla görevlendirildiklerini öne süren Rumenlerce işgal edildi" diyordu. Müttefikler hem Antonescu yönetiminin, hem de muhalefetin temsilcileriyle konuştular. Tehlikeli

biçimde basına sızan haberlere karşın, seyrek görüşmeler Sovyetler'in Romanya'ya girdiği ana dek sürdü.

Romanya'da etkin bir direniş hareketi hemen hemen yoktu. Ağustos 1943'te Almanlara karşı direnişi örgütlemesi için yollanan bir İngiliz subayı çabucak yakalanıp öldürüldü. İngiliz örgütü SOE'nin İstanbul'daki Romanya masası şefi de Chastelain önderliğindeki grup ise sürekli şanssızlığa uğradı. Kasım 1943'teki ilk girişimde uçakları paraşüt atma noktasını bulamadı ve İtalya üzerinde yakıtı bitti: Herkes paraşütle atlamak zorunda kaldı. Ertesi ay da Chastelain bir deneme daha yaptı, paraşütle atlayıp hedeften birkaç kilometre uzağa indi ve hemen yakalandı.

SOE'nin Bulgaristan çalışmaları daha da kötüydü. İngiliz komünisti Frank Thomsno öncülüğündeki grup mayıs 1944'e dek Bulgaristan'dan yararlı istihbarat yolladı. Bir gün telsiz, Bulgar polisinin grubun gizli yerini bulduğunu ve az sonra saldıracağını bildirip, bir hafta boyunca sustu. Telsiz yayını yeniden başladığında, çatışma konusunda oldukça yetersiz bilgi verilip, SOE'nin başka elemanlar yollaması istendi. Mesaj yanlışlarla doluydu ve telsizci, düşman denetiminde olmadığını belirtmek için vermesi gerekli güvenlik sinyalini vermemişti. İngilizler, telsizlerinin Almanlarca "geriye işletildiğini" anladılar, aynı zamanda bu aldatmacayı anladıklarını belirtmemenin de önemini anladılar. Her telsizcinin belirgin bir özelliği vardı ve Almanlar İngilizleri aldattıklarına inandıkça, telsizci güvenlikte kalacaktı. Üç ay süren oyunun ardından, Thompson'un telsizcisi işgalci Rus birliklerince kurtarıldı ve Türkiye'ye yollandı. İngilizler ancak o zaman ne olduğunu öğrenebildi: Bulgarlar herkesi yakalamıştı. Bir hafta sonra, yaralı telsizci iyileşmeye başlayınca Almanlar mesaj geçmesini istemişti. Arkadaşlarının hepsi öldürülmüştü.

1944 ilkbaharında Balkanlar'daki savaş en yoğun dönemine girerken, İstanbul'da mevsim çok güzeldi. ABD Konsolosu Burton Berry, "Havada, insanı güneşin altında kestirmeye iten bir pus ve kemiklerde tembellik var" diyordu. "Ofis penceremin hemen dışındaki salkım çiçekleri büyüyor ve birkaç gün sonra tümüyle açacaklar." Mayıs'ta erguvan ağaçları renkli baharlar açardı.

Bu sırada, birkaç yüz kilometre ötede Almanlar her gün on binlerce Macar Yahudisi'ni fabrika gibi toplama kamplarında öldürüyordu. Nazi ve Sovyet orduları kanlı çarpışmaya tutuşmuştu. Cephe batıya kaydıkça, Hitler'in krallığı küçülüyordu. Çoğu kez OSS İstanbul'un verdiği istihbarat raporlarıyla yönlendirilen müttefik uçakları Alman İmparatorluğu'nun kentlerini dümdüz edi-

yordu. Amerikalılar ve İngilizler Fransa'yı işgale hazırlanıyordu.

Çiçero'nun casusluğu, Fransa'nın müttefik işgal operasyonunun kod adının "Overlord" olduğunu Almanlara öğretmişti. Ancak Almanların dikkatini Türkiye ve Ege'ye çevirme yolundaki müttefik çabalarını etkilememişti. Yeni saldırı için kullanılacak silahlar İngiltere'de saklanırken, İngilizler Mısır için yeni ordu kurma havası yayıyorlardı ve gerçekte bu birliklerin ancak yarısı vardı. Bu gücün mart ayında Yunanistan ve Yugoslavya'yı işgal edeceğine Berlin'i inandırmak için incelikli bir kandırma kampanyası yürütülüyordu. Sözde bu ülkelere inecek askerlere verilecek broşürler, güvenliksiz oldukları bilinen Ortadoğu basımevlerinde hazırlatılmıştı. Sahte operasyonların harita ve planları biraz yaygın biçimde dağıtılıyor; birliklere, casus gözlerin fark edeceği özel eğitim veriliyordu. Bombardımanlar, keşifler, sinyal trafiği, uçaklardan atılan propaganda bildirileri, amaçlı gazete haberleri ve dedikodular hep yanlış yön verecek biçimde artırılmıştı. Saldırılar "belirlenen" zamanda gerçekleşmeyince, gecikmeyi açıklayan yeni paravan öyküler sızdırılıyordu. Sonuç olarak Almanlar Fransa ya da doğu cephesine yollayacak yerde binlerce askeri Balkan garnizonlarında tuttular.

Almanlar, savunmada olduklarını ve durumlarının giderek umutsuzlaştığını da biliyordu. Ruslar doğudan ilerliyor ve İngilizlerle Amerikalılar yakında gelecek büyük saldırılara hazırlanıyordu. Von Papen'in elçiliğinde OSS adına casusluk yapan Fritz Fiala, 22 nisanda verdiği raporda Berlin'in 7 mayıs-30 haziran arasında Fransa'nın Atlantik kıyısına ve Yunanistan'a çıkarma beklediğini bildirdi.

Daralan çember içinde Alman yöneticiler umutsuzca çıkış yolu arıyordu. 1943'te muhalefet girişim yapmıştı; şimdi, 1944'te ise Nazi liderlerinden yoklayıcı işaretler alındı. Eski kurmay başkanı General Ludwig Beck ve kıdemli Nazi partisi üyesi Gottfried von Bismark önderliğindeki Hitler karşıtı komplocular, Almanya'nın dış istihbarat şefi Walter Schellenberg'le bağlantı kurarak, Hitler'i ortadan kaldırıp Müttefikler'le barış yapmayı önerdiler. Schellenberg'den, patronu ve Gestapo şefi Heinrich Himmler'i bu plana yardım etmeye, hiç olmazsa göz yummaya ikna etmesini istediler. Onlarca kişinin bu konuda toplantılar yapıp açık açık konuştuğu göz önüne alınırsa, Gestapo tarafından tutuklanmaları gerekirdi. Himmler'in sessiz kalması, başarılı bir darbeden yararlanma niyetinin işaretiydi.

Hitler karşıtı komplocular, süratin her şey demek olduğunu bi-

liyordu. Von Bismark, Von Papen'den İngilizleri ve Amerikalıları bu konuda yoklamasını istedi; Von Papen bir yardımcısına, mayısta Washington'a gidecek George Earle'yle muhalefetin bir mesajının Roosevelt'e iletilmesi konusunu görüşmesini söyledi. Öneri bilinen çerçevedeydi ve Almanların Ruslara yönelik korku ve nefretini yansıtıyordu. İngilizler ve Amerikalılar batı cephesinde ateşkese izin verirse, Alman birlikleri Sovyet ilerlemesini durdurabilir ve muhalifler Hitler'i devirmeye çalışırdı. Önerinin Moskova'yı öfkelendirip Müttefikler'i bölmeye yönelik bir kışkırtma olduğunu düşünen Beyaz Saray karşılık vermedi. Roosevelt'in askeri danışmanı olan ve hiç de ılımlı çizgi taşımadığı bilinen Amiral William Leahy, Stalin'in, Avrupa'nın olabildiğince çok bölgesini ele geçirme niyeti taşıdığını söyleyen Almanlar için başkana "Doğallıkla bu Alman propagandasında gerçek payı var" dedi. "Ama yüzde yüz doğru da olsa ve Amerikalılara yüzde yüz ters de gelse, Hitler yenilene dek yapabileceğimiz bir şey görünmüyor."

Alman liberal yeraltı direnişiyle muhafazakâr subaylar ayrı ayrı barış girişimleri başlatmıştı. Muhaliflerin başarılı olacaklarının anlaşılması durumunda, Himmler de ayrı bir darbe hazırlamıştı. Hitler'in öğrenmesi halinde kolayca inkâr edilecek etkileyici bir planı vardı 19 mayısta Viyana'dan İstanbul'a giden Alman kurye uçağı, oldukça ilgisiz iki yolcuyu taşıyordu. Birisi 38 yaşındaki işadamı ve Budapeşte Yahudi yeraltı direnişinin önderi Joel Brand, diğeri de Gyorgy'ydi. Brand İstanbul'da Yahudi delegasyonuna öyküsünü anlattı. O sırada da İngilizler Gyorgy'yi sorguluyordu.

İlginç bir ikiliydi. İyi giyimli ve konuşkan Brand, on yıldır her gün kahramanca işler yapan yumuşak başlı bir adamdı, İstanbul'daki Yahudi delegasyonundan gelen parayı büyük tehlike altında Macar Yahudileri arasında dağıtmış ve Yahudileri Orta Avrupa'dan çıkartmak için gizli tren seferleri ayarlamıştı. İnce sesli Gyorgy ise aynı anda Macarlara, Almanlara ve OSS'ye çalışan bir sabıkalı ve kaçakçıydı.

Macar Yahudiliğini yok etmekle görevli Gestapo şefi Adolf Eichmann, 25 nisanda Brand'ı karargâhına çağırmıştı. Garip bir toplantıydı. Zaman zaman isterik biçimde bağıran Eichmann Brand'dan, Müttefikler'e bir öneri götürmesini söyledi. Amerikalılar ve İngilizler 10 000 kamyon, 800 ton çay, 800 ton kahve, 200 ton kakao ve 2 milyon kalıp sabun verirse, Almanlar 1 milyon Yahudi'yi salıverecekti. Eichmann'ın formülü "mal karşılığı kan"dı. Kamyonlar yalnızca Rus cephesinde kullanılacaktı. Brand sonuç alamazsa, Almanların elindeki tüm Yahudiler –karısı, iki çocuğu,

annesi ve üç kız kardeşi de aralarındaydı– öldürülecekti. Brand bir SS subayının özel otomobiliyle Viyana'ya götürülmüş, sahte adla kendisine bir Alman pasaportu verilmiş ve İstanbul uçağına bindirilmişti. Bir ABD Dışişleri Bakanlığı raporu, "Bütün bunlar planın, Budapeşte'deki küçük bir Gestapo subayının düşüncesi olmadığını gösteriyor" demişti.

Bu garip önerinin altındaki niyet neydi? Kamyon isteği, Almanların, Rusları dışlayıp İngilizler ve Amerikalılarla anlaşmalarını öngören eski düşüncenin ürünüydü. Diğer mallara ilişkin istek, Gestapo için bir para kazanma yoluydu ve ayrıca, Almanya yenildiğinde savaş suçlusu olarak yakında yargılanacaklarını bilen kişilerin insancıl girişim iddialarına temel olacaktı. Girişim aynı zamanda barış girişimi havasındaydı ve üstü örtülü olarak bir süredir işleyen Hitler karşıtı darbenin belirtisiydi.

Brand, Gestapo'nun içtenliğinden kuşku duyduğunu, ancak önerinin yüz binlerce insanı kurtaracak "bir zaman kazanma" için kullanılabileceğini tekrar tekrar savundu. Savaşın sonu görünmüştü ve Müttefikler, Nazilerin suç işlemesini durdurmak için, suçluların cezalandırılacağı tehdidini yaymalıydılar. Kimi Amerikalı yetkililer düşünceyi destekledi. Büyükelçi Steinhardt, "Konunun daha da incelenmesi için kapıların açık tutulması önemlidir ve hükümetimizin Yahudilerin ve diğer kurbanların kurtarılması ve onlara yardım konusunda büyük kaygı duyduğuna ve her ciddi öneriyi göz önüne alacağına Almanların inanması için bütün çabalar harcanmalıdır" diyordu.

İngilizler, Brand'ın getirdiği önerinin, Müttefikler'i zor durumda bırakmak ve Sovyetler'e ikilik yaratmak için çıkartılmış bir Alman propaganda oyunu olarak reddedilmesinden yanaydı. 1 haziranda İngilizler sorgulamak ve gözaltında tutmak için Gyorgy'yi Kahire'ye götürdüler. Brand her gün emniyetçe sorgulandı ve akşamları Pera Palas'taki odasına döndü. Dört gün sonra İngilizlerce Kahire'ye götürüldü.

İngilizler, Gyorgy'nin Amerikalılarla konuşmaması için özel çaba harcıyordu. İstanbul'daki bir ABD Dışişleri görevlisi, doğru bir saptamayla, İngilizlerin rahatsız olduğunu, çünkü Gyorgy'nin şimdi Gestapo şefi Heinrich Himmler'e uzanan bir gruba kuryelik yaptığını anladı. İşlemekte olan Hitler karşıtı komplo konusunda Schellenberg'den bilgi alan Himmler, plana karışmayarak kozlarını elinde tutuyordu. Darbe başarılı olursa Himmler Almanya'nın yeni lideri olarak sahneye çıkmaya ve Müttefikler'le ya da en azından İngiliz ve Amerikalılarla barış yapmaya hazırdı. Sicilini

temizlemek için Yahudilere son dakikada yumuşama göstermek gerekliyse, Himmler bunu da yapmaya hazırdı. Brand aracılığıyla yapılan kamyon ve kahve önerisi, Himmler'in Berlin'de iktidarı ele geçirme ve Almanya'yı kesin yenilgiden kurtarma amacının maskesiydi. Aynı biçimde, Müttefikler'i zaman kazanmak için oyalarsa da, çok sayıda yaşamı kurtaracak bir öneriydi.

Öykünün bu bölümünü bilmeyen Siyonistler, hâlâ Brand'ın mesajına birinin karşılık vermesi için delice çaba harcıyordu. Tutukluların kurtarılması ya da en azından kitle kıyımına ara verilmesi amacıyla bir süre olsun Almanların çizgisinde oynamaları için Müttefikler'e yalvardılar. Londra her seferinde bu çabaları engelledi. İngilizler, İstanbul'a gelmek isteyen Siyonist liderlere vize vermedi; Brand'ı Kahire'de tutup kimseyle görüştürmedi. Yahudi düşmanlığı, Nazilerin elindeki Yahudileri kurtarma çağrısının geri çevrilmesinde bu kez de ortaya çıktı. Brand'a, sorgusu sırasında bir İngiliz sordu: "Eichmann sözünü tutarsa bu Yahudileri nereye koyacağız?" İstanbul'da bir Siyonist istihbaratçı olan Ehud Avriel şöyle yazacaktı: "Dostların merhametine kalmıştık ve onlara istediğimizi yaptıracak gücümüz yoktu."

Alman muhalefeti yine de planı uyguladı ve komplo, üst düzey Nazi subaylarının yardım etmemesi yüzünden boşa çıktı. 20 temmuzda bir subay, diktatörün karargâhındaki toplantı sırasında Hitler'in yanına bombalı bir çanta koydu. Çantanın önünde durmasından rahatsız olan bir başka subay da çantayı, ağır toplantı masasının altına itti. Birkaç dakika sonra bomba patladı; odayı yıktı, ancak masa, patlamanın gücünü azaltmıştı ve Hitler sağ kalmıştı. Hemen Himmler'e, kanlı bir temizlik emri verdi. Hitler öldürülürse iktidara geçmeyi planlayan Himmler emre uydu. Gestapo, daha önce komplolarını ya da kuşkulu bağlılıklarını gözardı ettiği onlarca kişiyi yakaladı, işkenceye aldı ve idam etti. Kurbanlar arasında eski Abwehr şefi Canaris de vardı. Almanya'nın kaderi artık yazılmıştı: Berlin yıkılana ve son sığınaktaki son adam intihar edene dek on ay daha savaşacaktı.

İstanbul'da Gestapo'dan uzak olan Von Papen suikast girişiminden sonraki hafta evden dışarı çıkmadı ve sessiz kaldı. Özel konuşmalarında Almanya'nın sonunun geldiğini, Türkiye'deki görevinin bittiğini kabul etmişti ve kişisel geleceği belirsizdi. Dışarıda ise Almanlara, birlik olmalarını ve anavatana bağlı kalmalarını söylüyordu. Yerel Alman topluluğuna, "Gerçekten zor bir durumdayız. Herkes kısa sürede ayrılmaya hazır olsun" dedi.

Almanya çöküşe yaklaştıkça, İngilizler ve Amerikalılar Türki-

ye'nin Berlin'le diplomatik ilişkilerini kesmesini istiyordu. Sovyetler ise başka tavır almıştı. Stalin, Ankara'nın ittifaka katılması yerine, savaştan sonra Türkiye'yi Nazi yanlısı göstererek ve tazminat isteyerek daha çok yarar sağlayacağını düşünmüştü.

Türkiye içinde hükümetin tarafsızlık siyaseti geniş destek buluyordu. Çoğu Türk, Türkiye savaşa girerse Sovyetler'in üs isteyip ülkeyi işgal edeceğine inanıyordu. İstanbullu bir avukat bir OSS görevlisine soruyordu: "Neden bu savaşa girelim? Rusya'nın parçalarımızı toplaması için mi?" Bir öğrenci soruyordu: "ABD ve İngiltere sınırlarımızı güvenceye alacak mı? Rusya Boğazları almaya kalkarsa savaşacak mısınız?" Ancak Türkler aynı zamanda İngiltere ve Amerika'yı destekliyordu. Almanya'nın ülkelerini işgal etmeyeceğini anladıklarında Müttefikler'e gizlice yardım ettiler.

Bu tutum, mayıs ve haziran 1944'te İngiliz istihbaratının Boğazlardan Ege'ye inen sekiz Alman destek gemisi ile dört devriye gemisini saptadığında ciddi yara aldı. Boğaz'daki denizaltı kapanları, gece karanlığında geçmeleri için açılmıştı. İngilizler Cumhurbaşkanı İnönü'ye gidip durumu protesto ettiler. İnönü Bakanlar Kurulu'nda, "Birisi bana bu konuda yalan söylüyor" dedi. "Bu ya İngiliz Büyükelçisi ya da Dışişleri Bakanı Menemencioğlu." Gemilerin geçişine Menemencioğlu izin vermişti. Von Papen bunların ticari gemi olduğunu öne sürmüş, belki de önemli bir rüşvet vermişti.

İngiliz şikâyetleri üzerine Türk donanması gemilerden birinde arama yapmış ve Alman üniformaları, silahları ve cephane bulmuştu. İnönü öfke içindeydi: "Şimdi, Müttefikler'in bizi gizlice Almanya'ya yardım etmekle suçlamaları zamanı mıdır? Ya İngilizler bu gemilere Çanakkale çıkışında el koysalar ve silahlı olduklarını kanıtlasalar ne olacaktı?" İnönü, Menemencioğlu'nun istifasını istedi, ancak Almanların armağan ettiği Mercedes otomobil ve bir spor otomobili tutmasına izin verdi. İnönü, Romanya ve Bulgaristan'daki Türk büyükelçilerini de istifaya zorladı. Bükreş'teki elçi Yahudilere yüksek fiyatla vize satıyordu; Sofya'daki faşist Bulgar siyasetçilerine para karşılığı sığınma sağlamıştı. İnönü, Bükreş'ten dönen büyükelçiye öfkeyle, "İyi bir işadamı oldun ve yeterince para yaptın. Artık emekli olma zamanının geldiğine inanıyorum" demişti.

Çoktandır beklenen bir başka gelişme, Türklerin Müttefikler'e desteğini daha da güçlendirdi. 6 haziran sabaha karşı İngiliz ve Amerikan birlikleri Normandiya kıyısına çıktı ve çabucak köprü başı tuttu. Olayla ilgili ilk Alman haber filmini özel kurye Berlin'den İstanbul'a getirdi ve Von Papen, Mihver yanlısı diplomat-

ların oluşturduğu seçkin bir topluluğa gösterdi. Film, çatışmanın Alman zaferiyle sonuçlandığını öne sürüyordu. Radikal Naziler, "Atlantik duvarını kimse geçemez" diye böbürlendiler. "Bin planör yok edildi, binlerce paraşütçü öldürüldü. Onları parça parça edeceğiz." Ancak Goebbels'in propagandasına artık çok az kişi inanıyordu.

Normandiya çıkarmasının başarısı, geleceğinin kazananlarla olduğuna Türkiye'yi inandırdı. İnönü sonunda kararlı davrandı. İktidar partisinin meclis grubunun on saatlik toplantısının ardından üyelerin çoğu gönülsüz oy vermişti. Hükümet 2 ağustosta Almanya'yla ilişkilerin kesildiğini açıkladı. Steinhardt, İngilizlerin, "Türkler kötü davranan ve kendilerine olgun bir insan gibi davranılmasını henüz hak etmeyen yaramaz çocuklar gibiler" dediklerini bildirdi. Müttefik olma konumlarını "yeniden onarmak" zorundaydılar. Londra'da yayımlanan *Daily Mail* gazetesi şu yorumu yapıyordu: "Türkiye 'ittifakı', her zaman 'anlayışla karşıladığımız', ancak bu denli de açık olmasını dilemediğimiz bir edilgenlik olarak yorumladı. Yine de bu geç aşamada Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşımını sertleştirmesi savaşın kısalmasına yardım ettiyse, değer taşıyacaktır."

Almanların artık saldıracakları yolundaki tehditlerine karşılık, Türk uçaksavarları Meclis'in yanından gürültüyle geçip Ankara'ya girdi. Boğazları açık tutmak için dört İngiliz mayın tarama gemisi İstanbul'a geldi. İngiliz mürettebata Türk Deniz Kuvvetleri kepleri giydirilerek, gemiler tarafsız Türkiye'ye verilmiş oldu. Üç gün sonra Von Papen, kendi ifadesiyle "hırsız gibi" Türkiye'den son kez ayrıldı.

Nazi çevrelerindeki düşmanları ve Müttefikler'le kendi başına yaptığı temaslar yüzünden Berlin'de sert bir karşılama bekliyordu. İngiliz Başbakanı Winston Churchill bile Von Papen'in yakında cezalandırılacağını söyleyip şaka yapıyordu. Hitler ise baş düşmanının bu tahminine inanmayacak kadar meşguldü.

Von Papen'in ayrılışı Ankara'da küçük bir kutlama törenine yol açtı. Almanya 1939'da Çekoslovakya'yı işgal ve ilhak ettiğinde Von Papen, Çekoslovakya'nın Ankara Büyükelçisi Milos Hanak'ın evini elinden almıştı. 5 yıl boyunca Hanak yersiz bir diplomattı. Şimdi ise Ankara onu yeniden büyükelçi olarak tanıyordu. Coşkuyla bağrışan Çeklerden oluşan küçük bir otomobil konvoyu eşliğinde Hanaklar Ankara sokaklarında dolaştırıldı. Sonra da boşalan elçiliğe yürüyüp, özgür Çekoslovakya adına binayı geri aldılar.

Adaletin dünyada var olduğunu gösteren başka işaretler de, en

sonunda vardı. Yahudilerin Türkiye'ye kaçışının önlenmesinden ve Bulgaristan'ın işgal ettiği bölgelerdeki cinayetlerden sorumlu Bulgar İçişleri Bakanı Peter Gabrowski, sahte bir kimlikle İstanbul'a kaçmıştı. Emniyet nerede olduğunu buldu; İngiliz ve Amerikalılar iadesini isteyip, başarılı sonuç aldılar. Karakoldan Sofya trenine götürülürken gazeteciler sordu: "Ya 20 bin Yahudi ve Bulgar işgali sırasında yok olan 40 bin Yunanlı için ne diyorsun?" Hepsinin, Gestapo'nun işi olduğunu söyledi. Birkaç ay sonra Sovyetler, Bulgaristan'ı ele geçirince Gabrowski yargılandı ve idam edildi.

Bu arada Almanların Balkanlar'daki durumu çöküyordu. Ağustosta ve eylül başında Romanya'ya girip güneye döndüler ve sonra batıya uzanıp Romanya'dan ve Bulgaristan'dan geçtiler. Kızıl Ordu kapılarına yaklaştığında, bu iki ülke Mihver'den çıkmak için gecikmiş girişimlerini yaptılar. Romanya'nın İstanbul'a yolladığı temsilci, Müttefikler yardım ederse Almanlarla savaşacaklarını vaadini taşıyordu. SOE'nin hapisteki adamı De Chastelain'i irtibat subaylığı yapması için hapisten çıkaracaklardı.

23 ağustosta Sovyetler Romanya'nın iyice içindeyken Kral Michael bazı subayların desteğiyle "darbe" yaptı ve Başbakan Antonescu'yu yakaladı. Halk sarayın önünde olayı kutlarken, içeride kral telsiziyle İstanbul'a ulaşmaya çalışıyordu. Bu sırada De Chastelain İngiliz üniformasını giymiş olarak geldi. Kalabalık, kendisini omuzlarda dolaştırdıktan sonra saraya girmesine izin verdi.

Kral, De Chastelain'den İstanbul'a uçup askeri yardım sağlamasını istedi. Rotasını bulmak için bir karayolu haritası kullanan De Chastelain İstanbul'a ulaştı. Aynı akşam Bükreş'teki Alman Kara ve Hava Kuvvetleri komutanları saraya gelip, direniş göstermeden Romanya'dan çekileceklerini bildirdiler. Ancak saraydan çıktıktan sonra Bükreş'e üç gün süren yıkıcı bir bombardıman başlattılar. Kısa süre önce hapisten çıkartılan ve bombardıman sırasında Ulusal Banka'nın kasa dairesinde saklanan diğer iki İngiliz, İstanbul ile telsiz bağlantısı kurdular ve Alman birliklerinin yerini bildirdiler. Kalan Alman birliklerinin kuşatılıp silahlarının alınmasında Rumen askerleri Sovyetler'e yardım etti.

Sonra bir Bulgar temsilci, İstanbul-Ankara treninde bir İngiliz diplomata yaklaşarak, Bulgaristan'ı savaştan çekmekle görevlendirildiğini söyledi. Görüşme için Kahire'ye yollandı. Bulgar temsilcinin, Kahire'de Yugoslav gerilla subaylarıyla aynı otelde kaldığını anlayıp koridorda vurulmaktan kaygılandığını söylemesi, gizli görüşmelerin dikkat çekici bölümüydü.

Ağustos sonunda Bulgaristan bütün Yahudi karşıtı yasalarını

iptal edip, Almanların çekilmesini istedi ve Bulgar birlikleri eski Müttefikler'ine karşı harekete geçti. Rus birlikleri sınıra yaklaşırken, 5 eylülde Bulgar hükümeti Almanya'ya savaş ilan etti. Hemen ardından da Stalin Bulgaristan'a savaş açtı. Korku içindeki Bulgarlar şimdi dört büyük güçle savaş halindeydiler, barış için yalvardılar. Ancak Moskova, Kızıl Ordu ülkenin çoğunu işgal etmeden ve komünistlerin çoğunlukta olduğu Anavatan Cephesi, Sofya'da iktidara geçmeden durmadı.

Macaristan, Bulgaristan ve Romanya çok önceden ayrı barış yapsalardı, hem bu durum Müttefikler'e yardımcı olup savaşın erken bitmesini sağlar, hem de üç ülkeyi Sovyet işgalinden kurtarırdı. Şimdi hem Sofya hem de Bükreş yıkıntı halinde ve komünist yönetim altındaydı. Bir OSS ajanı, "Bulgaristan'da istihbarat raporu dışında her şeyin sıkıntısı var" diyordu. Gerçi Romanya ve Bulgaristan'da Köylü Partisi ve Sosyal Demokrat Parti kurulan milliyetçi hükümetlere katılıyordu ama, Stalin bu partileri yok edip, kendi komünist uzantılarını diktatör olarak oturtmaya başlamıştı.

Bu iki başkentin artık düşman elinde olmamasından yararlanan OSS İstanbul, Almanlar üzerine istihbarat toplamak, gelişmeleri gözlemek ve tutsak alınmış 1 600'den fazla müttefik havacısını boşaltmak için ekipler yolluyordu. Romanya'daki OSS istihbarat grubunun başı, Macfarland'ın yerine OSS Türkiye başkanı olan Frank Wisner'di. Adamları, Bükreş'teki Alman Hava Kuvvetleri karargâhındaki dosyalara el koydu; belgeler arasında gelişmiş Alman savaş uçaklarının planları ve SSCB'nin havadan çekilmiş ve ender nitelikte gözlem fotoğrafları vardı.

Sovyetler'in işbirliği yaptığı bu ara dönemde İstanbul'daki Haganah elemanları da Yahudi topluluklarını toparlamak ve göçe yardım etmek için Romanya ve Bulgaristan'a girdiler. Aralık 1944'te David Ben Gurion otuz yıl önce öğrenci olarak bulunduğu İstanbul'a geldi ve Haydarpaşa Garı'nda yerel Yahudi toplumuna mükemmel Türkçesiyle bir konuşma yaptı. Sonra Bulgaristan'a kalkan Orient Express'e binip işgalden kurtarılmış topraklara ayak basan ilk Yahudi lideri oldu.

Sovyet hoşgörüsü uzun sürmedi. Birkaç hafta sonra Moskova OSS'yi Romanya ve Bulgaristan'dan çıkardı ve geri dönmesine aylar sonra ve ancak sıkı gözetim altında izin verdi. Ruslar, İngiliz ve Amerikalı gözlemcileri sıkıştırdılar, Batılı muhabirlere giriş izni vermediler ve Batılılarla konuşan yerel halkı hapse attılar. Faşist işbirlikçileri yargılandıktan sonra Sovyetler, komünist olmayan direniş liderlerini hapse atmaya ve öldürmeye başladılar.

Stalin Orta Avrupa'yı, Sovyet egemenliğindeki Doğu Avrupa'ya dönüştürmeye başlamıştı. Türkler, en büyük jeopolitik kâbuslarının şekillenişini büyük korkuyla izliyordu.

Bu arada Alman pasaportuyla Türkiye'de bulunan 3 bin kişi de kendi kâbusunu yaşıyordu. Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesi üzerine, Nazi yanlısı ve Nazi karşıtı Almanlar hep birlikte kırlık bölgedeki illerde bulunan üç kampa yollanmıştı. Hitler yönetiminden kaçan ve çoğu Yahudi olan göçmenler Almanya'ya sınırdışı edilmekten korktular.

OSS ve İngiliz istihbaratı, kendilerine çalışan birkaç kişinin, müttefik topraklarına gitmesine yardım ettiler. Bu ayrıcalıklı grupta, OSS'nin en verimli iki kaynağı da vardı. Franz Josef Ridiger (Ajan "Stock") OSS ile başarısız Avusturya direniş hareketi arasında bağlantı kuran gerçek bir yurtseverdi. Diğeri de Alman Büyükelçiliği basın ataşesi Fritz Fiala'ydı (Ajan "Dahlia") ve sekreteri/metresiyle sığınmıştı. Fiala sadık bir Nazi'ydi ve arkadaşlarının saf değiştireceğine inanacakları son kişiydi. Fiala Kahire'de sorguya çekildiğinde ikili ajan olduğu yolundaki eski kuşku doğrulandı. Alman iç politikası konusunda doğruluğu kanıtlanan raporlar ve Mihver'e çok az zarar veren dedikodular sağlamıştı. OSS'ce kabul edildikten sonra da bombardıman hedefleri konusunda yanlış bilgi vermişti. Fiala'nın iddialarıyla hava fotoğrafları dikkatle karşılaştırıldığında, ihaneti anlaşıldı. Savaştan sonra Fiala, Çekoslovakya'ya sınırdışı edildi, orada yargılanıp hain olarak idam edildi.

Alman İmparatorluğu dağıldıkça, yüzlerce Alman askeri firar edip Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan ve Karadeniz'den Türkiye'ye geliyordu. Bir Ege limanındaki emniyet şefi, İngiliz meslektaşına, istediği bütün Almanları uygun fiyatla almasını önerdi. Sayıları o kadar çoktu ki, İngilizler nöbet için Türk polislerini kullanmak zorunda kalmışlardı.

Yunan adalarındaki Alman garnizonları da teslim oluyordu. Karacı bir başçavuşun komutasındaki 2,5 tonluk minik bir İngiliz teknesi güzel Yunan adası Santorini'de limana girip 300 kişilik Alman garnizonunun teslim olmasını istemişti. Alman komutan kabul etti, ancak daha güçlü bir birliğe teslim olduğu izlenimi verebilmek için daha büyük bir savaş gemisinin yollanmasını istedi. Ertesi gün, resmi teslim töreni için 8 bin tonluk bir İngiliz savaş gemisi geldi.

Almanlar tümüyle geri çekilirken, Türkiye ocak 1945'te Boğazları, Sovyetler'e ikmal yolu için açtı ve en sonunda şubat ayı bi-

terken, Almanya'ya savaş ilan etti. Emniyet için ise yeni bir tehdit verdi: Alman ajanları yerine, İstanbul'a onlarca Sovyet ajanı geliyordu. Stalin imparatorluğunu ve etkisini olabildiğince uzağa yayma kararlılığındaydı.

Geceleri kıyı boyunca ışıksız ve bayraksız giden motorlu teknelerin sesi duyuluyordu. Sabahları ise plajlarda terk üzerine bilgi toplamak için ajanlar SSCB'den ya da Sovyet işgalindeki Kuzey İran'dan sınırı geçiyorlardı. İstanbul'dan daha önce Almanlara çalışmış Beyaz Ruslar, şimdi Moskova'nın emrindeydi. Şubat 1945'te İstanbul polisi bir Rus gemisinden inen ve bu casus çeteleri için bol para taşıyan silahlı bir Bulgar komünistini yakaladı. Yeni bir uluslararası çatışma başlıyordu.

Ama eskisi de sona eriyordu. Yüzlerce kilometre batıda, SS birliğinden Erich Mansfeld 30 nisan 1945'in son görev günü olduğunu daha bilmiyordu. 32 yaşındaki Alman askeri, Hitler'in Berlin sığınağında nöbetçiydi. Sığınağın ana girişi, Hitler'in Wilhelm Caddesi'ndeki ofisinden uzanan bir tüneldi. Ancak binanın arkasında ve Hermann Göring Caddesi'ne birkaç metre uzakta bir acil çıkış kapısı ve bir kapak vardı. O gün Mansfeld kapağın yanındaki küçük beton kulede görevliydi. Bir başka nöbetçi saat 16.00 sularında ödünç silah istemeye geldi. Mansfeld kulenin penceresinden eğilip silahı uzatırken, Hitler'in korumalarından dördünün, 10 metre uzaktaki acil çıkış kapısından koşarak uzaklaştıklarını gördü.

Ne olduğunu anlamak için oraya gitti. Hitler'in özel yardımcısı ve iki SS askeri Führer'in bir battaniyeye sarılmış cesedini kapıdan çıkarıyorlardı. Hemen arkadan bir başka koruma Hitler'in metresi Eva Braun'un cesedini getirdi. Goebbels ve Hitler'in sekreteri Martin Bormann'ın eşliğinde kapıdan birkaç adım yürüdüler. Bir subay Mansfeld'e nöbet yerine gitmesini söyledi. Mansfeld uzaklaştı, ancak kulenin gözetleme deliğinden bakmayı sürdürdü. Adamların iki cesede benzin döküp ateşe verdiklerini gördü. Üçüncü Alman İmparatorluğu sona ermişti.

Mayıs 1945'te Avrupa'da savaşın bitmesi ve Japonya'nın üç ay sonra teslim olması, savaştan acı çeken ya da sonuçlarından korkan milyonlarca kişi için neşeli taşkınlık fırsatıydı. Ancak bu olaylar İstanbullularda çok az yankı yarattı. Polis halka bayrak asmayı emretti ve komşular, müttefik diplomatların gürültülü zafer partilerinden yakındılar. Türkler şimdiden, tarafsız kalamayacakları yeni bir Soğuk Savaş'la yüklüydüler.

Amerikan OWI ofisinden Huntington Dunn, Ankara yakınlarında dolaşırken yolu küçük bir köye düşmüştü. Coşkuyla karşılan-

dı, muhtarın tek odalı minik kulübesine götürüldü. İçeriye yaklaşık otuz kişi daha girdi. Köy öğretmeni sözcüleriydi. "Ah Amerika" dedi. "Ülkenizi biliyorum. Başkanınız yeni güldü ve yeni, büyük bir bombanız var. O bombayı Moskova'nın üzerine atmalısınız. Siz korkuyorsanız, biz atarız."

Ağustos 1945'te İstanbul yeni Soğuk Savaş dönemini vurgulayan bir trajediye sahne oldu. Sovyet Başkonsolusu Konstantin Volkov bir İngiliz diplomatla temas kurdu. Eşiyle birlikte sığınma hakkı istiyordu ve 27 bin İngiliz sterlini karşılığında Moskova'da bulunan ve içinde değerli belgeler olan bir çantanın anahtarını verip, yerini söyleyecekti. Aynı zamanda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda ve istihbarat örgütlerinde birkaç Sovyet ajanı olduğunu ve bunların maskesinin düşürülmesine yardım edeceğini söyledi. Bu casusların yardımıyla Moskova'nın İngiliz şifrelerini çözdüğünü de anlatan Volkov, önerisinin daha yavaş, ancak emin olan diplomatik kuryeyle merkeze yollanmasını istedi.

Ne yazık ki bu mesaj, Volkov sığınırsa maskesi düşecek olan Sovyet ajanlarından MI6 görevlisi Kim Philby'nin masasına geldi. Philby hemen Moskova'yı uyarıp Volkov'un ortadan kaldırılmasını istedi. Aynı zamanda İstanbul'a gidip olayı MI6 adına izlemeye gönüllü oldu. Ancak gidişini olabildiğince geciktirdi. Philby gelmeden çok önce Volkov uyuşturucuyla bayıltılmış, bir sedyeye bağlanmış ve idam edilmek için Moskova'ya götürülmüştü. Sonraki yıllarda Volkov'un uçağa yüklenişinin fotoğrafları, kurs gören Sovyet ajanlarına gösterilecek ve karşı tarafa sığınmaya kalkarlarsa, aynı sonun kendilerini de beklediği anlatılacaktı. Philby ve diğer Sovyet ajanları Donald MacLean ile Guy Burgess altı yıl daha iz bırakmadan çalışacaklar ve anlatılamaz zarar vereceklerdi. Volkov'un konsolosluğundaki en kıdemsiz memur Haydar Aliyev de patronunun düşüşünden bir şeyler öğrenmiş olmalıydı. Aliyev sonra Azerbaycan'da KGB şefi, 1980'lerde de Politbüro'nun ilk "Müslüman" üyesi olacaktı.

Philby İstanbul'dayken, Von Papen suikastında Moskova'nın parmağını ortaya çıkartan ve eski bir Sovyet sığınmacısı olan İsmail Ahmedov'u da gördü. Ahmedov sonraları düşündüğünde, Sovyet istihbaratı konusunda anlattıklarıyla Philby'nin hiç ilgilenmediğini anımsadı. Philby, Moskova'nın kendisine sığınanlara nasıl davrandığını öğrenmeye çalışıyordu.

Doğallıkla o zamanlar bu olaylar çok az kişinin bildiği bir sırdı. ABD ve İngiltere'nin dikkati, Türkiye ve İran'a yönelik Sovyet siyasal baskısındaydı. Savaş daha bitmeden, Moskova Türkiye'yi

hain ve faşist yanlısı diye eleştirmeye başlamıştı. Bir Türk gazeteci, "Rusya'nın komşusu olmak, aynı odada bir fille birlikte yaşamak gibi bir şey" demişti. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'nin istenmeyen adam sayılacağı söylentileri dolaştığında, İstanbul'daki Sovyet askeri ataşesi, "Moskova'da istenen adam sayılacak bir Türk düşünebiliyor musunuz?" demişti. Yardımcısı da Türkiye'nin birinci sınıf bir ordu kurması halinde, Sovyetler'in bu ülkeyi işgal etmek zorunda kalacağını ekledi.

Türkler şimdi Sovyetler'in vahşi bir tehdit ve yıldırma kampanyasıyla karşı karşıyaydı. Amerikalı liderler, Sovyet yöntemlerinin, Stalin'in Doğu Avrupa'da uyguladıklarına benzediğini vurguladılar. 1945 boyunca bir istek diğerini izledi ve Türkiye'nin SSCB, Bulgaristan ve Sovyet işgalindeki Kuzey İran'la olan sınırları boyunca Sovyet askeri tahkimatı yapıldı.

Moskova, Boğazlarla ilgili anlaşmada, SSCB'ye bölgede baskın rol yükleyecek ve İstanbul yakınında üsler verecek bir değişikliğe Türkiye'nin razı olmasını istiyordu. Ayrıca Stalin, Türkiye'nin Doğu Anadolu'yu savunan kentleri Kars ile Ardahan'ı kendisine, başka toprakları da Bulgaristan'a bırakmasını istiyordu. Türkiye'nin savunma hattı bu bölgelerden geçtiğinden, ültimatom, Almanya'nın 1939'da Çekoslovakya'nın stratejik Sudetenland bölgesi için verdiği ültimatoma benziyordu. Almanya sonra bu bölgeyi, ülkenin kalan bölümünü işgal etmek için bir atlama tahtası ve diğer ülkeleri işgallerde de üs olarak kullanmıştı.

Türkler ordularını seferberlikte tutup, direniş kararlılığı gösterdiler. Aralık 1945'te İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin öncülüğünde yaklaşık 5 bin gösterici Haliç yanında toplandı. "Ne faşistiz, ne komünist. Bu millet demokrattır!" yazan pankartlar taşıyorlardı. Solcu bir gazetenin bürolarını tahrip ettiler ve "Kahrolsun komünistler! Kahrolsun Sovyetler!" diye bağırarak Beyoğlu'na çıktılar. İstiklal Caddesi'nden Taksim Meydanı'na ilerleyen grubu polis, Sovyet Konsolosluğu yakınında durdurdu.

ABD, Moskova'yla çekişme yaratmak istemiyordu. Aksine, çoğu Amerikalı lider, Hitler'in yenilgisinin ardından işbirliğinin sürdürülmesi konusunda iyimserdi. Moskova'nın batı ve güney sınırları boyunca meşru güvenlik çıkarları olduğunu kabul eden ABD hükümeti, tarafsız ve Sovyet etkisinde bir Doğu Avrupa'dan ve Boğazlara ilişkin kurallarda Moskova'nın lehine değişiklik yapılmasından yanaydı. Ancak Amerikalıları şaşırtan, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı tümüyle ve şiddetle egemenliği altına alması, aynı şeyleri Türkiye ve İran'da da yapma niyetiydi. Bu olayla-

rı izleyen ABD siyaset koyucuları 1944 sonbaharı ile 1946 ilkbaharı arasında teker teker, SSCB'nin saldırgan ve güvenilmez bir devlet olduğu kuşkusuna kapıldılar.

ABD'nin Moskova Büyükelçisi Averell Harriman, "Beni korkutan, bir ülke güvenlik gerekçesiyle, etkisini pazu gücüyle sınırlarının dışına taşırmaya başlarsa, durulacak noktanın nasıl bulunacağının güçleşmesi. Sovyetler Birliği'nin güvenlik için sınır komşularına girme hakkına sahip olduğu yolunda siyaset kabul edilirse, o zaman sınırın hemen ötesindeki komşularına da girmesi, aynı biçimde mantıklı oluyor" diyordu.

New Deal siyasetinin kıdemli izleyicilerinden Dışişleri Bakan Yardımcısı Adolph Berle, Moskova'nın, sınırdaş ülkelerin kendisiyle dost olması gerektiği yolundaki üstelemesi karşısında şu yorumu yaptı: "Bu, hükümetlerin Sovyetler Birliği'ne karşı entrikalar çevirmemesi anlamındaysa, itiraz edilemez. Ancak gerilla ve diğer hareketleri destekleyip bu ülkelerde kukla hükümetler kurulması anlamına geliyorsa, başka bir durum ortaya çıkar."

Sovyetler, işgal birlikleri, gizli polis, yerel komünist partiler, işçi sendikaları, burslar ya da paravan örgütler ve ekonomik baskıları kullanıp, Harriman'ın yorumuyla "dışarıdan bağımsız ve geniş halk desteğine dayalı gibi görünen, ancak gerçekte varlığını, Kremlin'den gelen bütün önerileri kabul eden gruplara borçlu yönetimler kurmak için" kullanıyordu.

Türkiye bu yeni durumda dev stratejik önemdeydi. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi şöyle anlatıyordu: "Türkiye, Sovyet siyasal ve askeri gücünün Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya etkili biçimde akacağı şişenin ağzındaki tıpaydı." Bölgede hiçbir ülke, "Türkiye kadar istikrarlı ve birleşik bir hükümete ya da toplumsal düzene sahip değildi ve hiçbiri, Türkiye giderse, Sovyet baskısına direnemezdi."

Başkan Harry Truman, Sovyet yayılmacılığını caydırmak ve Türkiye'nin direnişini cesaretlendirmek için Moskova'ya hem uyarı, hem de uzlaşma çağrısı yaptı. Nisan 1946'da, "Yakın ve Ortadoğu'nun dış güçler arasında nasıl bir yoğun rekabet bölgesi olduğunu ve bu rekabetin nasıl birden çatışmaya dönüşebileceğini görmek kolay. Hiçbir ülkenin [bölgede] Birleşmiş Milletler aracılığıyla başka ülkelerin çıkarlarıyla uzlaştırılamayacak meşru çıkarı yok" dedi.

Stalin ancak karşı baskıyla durdurulabilirdi. Tümüyle seferber olmuş 600 bin kişilik orduyu tutmak, Türkiye'yi ekonomik çöküşe götürüyordu. 12 mart 1947'de başkanın, "Truman Doktrini" ko-

nuşması, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım yapılmasını ve başka ülkelerin de Sovyet saldırganlığına karşı korunmasını öngördü. ABD için kalıcı ve yeni bir dünya rolü başlamıştı. Bir kez daha İstanbul, küresel çekişmenin ön cephesinde ve dünya tarihinin kavşağında, ayaktaydı.

Sonsöz

> Savaş koşulları, ne olacağının belirsizliği, görevlerin aciliyeti, zamanın akışının durduğu izlenimi yarattı ve herkes bir anda sürekli gençliğin olağanüstü verimli duygusuyla yüklendi. Dostluklar çabucak doğdu ve bir günde insanlar kendilerini, bir yılda olamayacak kadar çabuk, karşısındakilere açtılar.
>
> Colin Mac Innes, "To the Victors the Spoils"

Faşizme karşı zafer günü muhteşemdi, ancak saf adalet, barış ve bolluk dünyasını getirmedi. Kötülüğün çoğu sorumlusu refaha ulaştı ya da hemen hiç zarar görmeden kurtuldu; çoğu gerçek kahraman belirsizlik içinde öldü ya da savaştan sonra kendisine yer bulamadı.

Von Papen, ekim 1945'te Müttefikler'ce yakalandı. Kendisine acıyarak, "Anavatana uzun ve sadık bir hizmet döneminden sonra makineli tüfeklerin altında çift kat tel örgülü parmaklık arkasında bir suçlu gibi tutulmak zor" diye yazdı.

Von Papen, Hitler'in yükselişinden ve iktidarından sorumlu olmadığını ve Nazi yükselişinin aydınların zayıflığından, dini inançlardaki azalmadan ve geniş tarihsel eğilimlerden kaynaklandığını savundu. Yargılamasında, 20 bin Yahudi'nin kurtarılması için Roncalli'ye yardım ettiği yalanını öne sürdü. Gerçekte yalnızca Vatikan temsilcisinin mektuplarını iletmiş, istekler de genellikle Berlin tarafından geri çevrilmişti. Duruşmalar sırasında Büyükelçi Steinhardt, Von Papen'i ziyaret etti ve eski çekişmelerini anarak beş saat geçirdiler. Von Papen'in, Roosevelt'e ulaşmak için arabuluculuğunu istediği Earle, Von Papen'in barış girişimlerini belgeleyen ve öven bir mektup yazdı. Von Papen, Nürnberg Mahkemesi'nde savaş suçlarından 1946'da beraat etti.

Avusturya direniş hareketinin önderlerinden ve Dogwood ekibinden Franz Josef Messner, Viyana'nın kurtarılmasından birkaç saat önce Almanlarca katledildi. Abwehr ajanı ve Avusturya direnişi üyesi Wilhelm Hamburger, sığındıktan sonra İngilizlerle Kahire'de çalıştı ve sonra Viyana'ya dönüp başarılı bir uluslararası ticaret görüşmecisi oldu.

OSS'nin kimi elemanları bu işi sürdürmeye karar verdiler ve Merkezi İstihbarat Örgütü'ne (CIA) girdiler. İçlerinde en dikkat çekeni, OSS Türkiye'nin Kahire'deki bağlantı adamı ve sonra Macfarland'ın yerine OSS Türkiye şefi Frank Wisner'di. Wisner, Dogwood operasyonunun önde gelen karşıtlarındandı. Sonraki yıllarda CIA'nın gizli harekât bölümünün başkanı oldu. Büyük stres altında 1950'lerde intihar etti.

George Earle, İstanbul'da tanıştığı genç bir Belçikalı kadınla evlendi. Düşüncesi ve davranışları giderek düzensizleşti. Philadelphia'ya dönüp aşırı sağcı bir antikomünist grup kurdu.

Abwehr İstanbul'un şefi Paul Leverkuehn, Nürnberg'de önce savcı, sonra da kimi Alman subaylarının savunma avukatı oldu. Sonra siyasete girdi, Hıristiyan Demokrat Parti milletvekili oldu ve Avrupa Birliği başkanlığına seçildi. Leverkuehn ailesi İsviçre'ye yerleşip muhafazakâr Katolik konularla uğraştı.

Türkiye'deki Hitler karşıtı Alman göçmenlerin liderlerinden Ernst Reuter, Batı Berlin'in savaş sonrası ilk belediye başkanı oldu. İstanbul'daki Nazi karşıtı Alman göçmenlerin lideri ve OSS ile Alman direnişinin bağlantı adamı Alexander Rustow, Almanya'ya dönüp Heidelberg Üniversitesi'nde sosyoloji bölümü başkanı oldu. Sürgündeki profesörlerin çoğu ABD'ye göç edip seçkin bilim adamı olmayı sürdürdüler.

Naumov takma adıyla Türkiye'deki NKVD şefi olan Sovyet suikast uzmanı Leonid Eitingon da, bir başka tür seçkin meslek yaşamı sürdürdü. 1945'te tümgeneral oldu ve savaş sonrasında Batı Avrupa'da Sovyet casusluk ağı kurulmasına yardım etti. 1950'lerde sürgündeki Ukrayna liderlerini öldürme kampanyasını örgütledi. 1954'te Stalin sonrası temizlikte on iki yıl çalışma kampı cezasına çarptırıldı. Sonunda Moskova'ya dönebildi ve istihbarat paravanı olan bir Sovyet yayınevinde iş buldu.

Savaş döneminin Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt, Çekoslovakya'ya büyükelçi oldu ve 1948 komünist darbesini yaşadı. Sonra Kanada'ya büyükelçi oldu ve 1950'de oradaki bir hava kazasında öldü. Sir Hughe Knatchbull Hugessen savaştan sonra Belçika'daki İngiltere Büyükelçisi oldu, ancak kısa süre sonra emekliye ayrıldı. Meslek yaşamı Çiçero olayıyla örselenmişti.

Çok yanlı ajan Andre Gyorgy savaştan sonra Viyana'da bar açtı. Luther Kovess İstanbul'a döndü, Amerikalılarla ilişkileri canlandırdı ve Macar göçmen işlerinde çalıştı. Macar dörtlü ajanı Yarbay Otto Hatz bir başka istihbarat olayını da anlattı. Önce hizmetlerinden Ruslar yararlandılar, ancak 1952'de SSCB'de yedi yıl

hapis ve on beş yıl çalışma kampı cezasına çarptırdılar. Üç yıl sonra suçsuz olduğu açıklandı ve Macaristan'a dönmesine izin verildi. Hatz bir eskrim hocası oldu ve 1984'te ölene dek sessizlik içinde yaşadı.

Ateşli Çek, Polonya, Macar istihbaratçıları ve diplomatları Alman işgalcilerle savaşı bitirip ülkeye yeni dönmüşlerdi ki, bu kez de ülkelerini Rus işgalcilere kaptırdılar. Çoğu sürgüne gitti ve mutlu sona ulaşamadı. Batı yanlısı Macarlardan ikisi Albay Ujszaszy ve Kont Bethlen savaşın sonunda Sovyetler'ce kaçırıldılar ve SSCB'de hapiste öldüler.

Buna karşılık, İstanbul'daki Yahudi delegasyonunun üyeleri bağımsız devletlerini kurmayı başardılar. Büyük trajediden, yapıcı eylem doğru. İsrail'in kurucularından kimileri, İstanbul'daki çabalar sonucu kurtulmuştu. Teddy Kollek Kudüs Belediye başkanı oldu ve kenti geliştirdi; Akiva Levinsky Yahudi Ajansı'nın kasadarı oldu. 1945-1948 arasında Yehuda Pomerantz, Aliya Bet'in liderlerinden biri olup İngiliz ablukasını atlatarak Filistin'e göçmen sokmayı sürdürdü. Sonra da fizik profesörü oldu.

Meslek çizgisinin İstanbul'da sona ulaştığı sanılan Vatikan temsilcisi Roncalli 1944'te Vatikan'ın Fransa temsilciliğine getirildi. Yirmi yıl sonra da sevilen ve reformcu Papa XXIII. Johannes oldu.

Türkler, Müttefikler'in savunduğu demokratik düşüncelerden etkilenmişti. Savaştan sonra İnönü çok partili sisteme ve serbest seçimlere izin verdi. Büyük baskı altındaki kimi kaymalara karşılık bu demokratik bağlılık sürdü. Türklerin kırdan göçleri, İstanbul'u kapladı ve dünyanın en büyük kentlerinden biri haline getirdi. Şimdi Boğaz üzerinde köprü var. Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerin kent kültür yaşamına getirdiği belirgin tat, ülkeden aşamalı göçlerle zayıfladı. Yine de doğal konumu ve eski yapıları İstanbul'u her zamanki gibi kendine özgü güzellikte kılıyor. Buna karşılık Ankaralılar, sıkışık ve havası kirli kentlerinin bir zamanlar güzel manzaralar ve açıklıklar kenti olduğunu duyunca gülüyorlar.

Savaş herkesi ama herkesi tanınamaz ölçüde değiştirdi. Alman sığınmacı Wilhelm Hamburger, nisan 1945'te Kahire'den, "Gün coşku ve yas günü. Yıllarca boşuna mücadele ettikten sonra yorgunum. Bir zamanlar bir düşünceye hizmet ettim ve düşünce suç oldu. Tanıdığım ve sevdiğim insanlar öldü ya da değişti ya da varlıkları ellerinden alındı. Yaşadığımız evler, avlandığımız ormanlar ve basitçe bağlı olduğum yerler küle dönüştü. Kendi yaşamımın ve dünya tarihinin bir bölümünü kapatıyorum. Savaş sonrası

dünya nasıl da farklı olacak!" diyordu.

Bu denli umutsuz mücadelelerden çıkanlar, o dünya için umut olduğuna inanmak zorundaydılar. Eski Abwehr subayı Leverkuehn, şubat 1946'da eski OSS şefi Donovan'a bir mektup yolladı ve "Altı yıl sonra bir yerde barış olduğunu bilmek büyük huzur veriyor ve eski güzel zamanların dostluğu, o barış ülkesine gidiş yolunun açılmasına yardım ediyor" dedi.

OSS'nin Türkiye koluna bağlı kimi ajanların kod adları

I. OSS AJANLARI

Arbutus (Mayıs Çiçeği): Lynn Beeler, Edirne'de Bulgar Masası şefi.

Basil (Fesleğen): Jerome Sperling, Yunan ağının başı.

Bittersweet (Yaban Yasemini): Dean Woodruff, Bulgaristan Masası şefi.

Cactus (Kaktüs): Frank Stevens, OSS İstanbul'un Romanya Masası şefi.

Gander (Erkek Kaz): Teğmen Alexander "Alekko" Georgiades, OSS Edirne bürosunun başı.

Happy (Neşeli): Philip Guepin, OSS Özel Operasyonlar Dairesi'nin başı.

Herman/Camelia (Herman/Kamelya): Helmuth von Moltke, Abwehr subayı ve Hitler karşıtı.

Javelin (Mızrak): OSS'nin Türkiye kolu.

Juniper (Ardıç): Albay Vala Mocarski, OSS'nin Kahire kolundan. Hatz'la görüşmek için ocak-şubat 1944'te İstanbul'a geldi.

Pansy (Hercaimenekşe): Sofya'dan bilgi aktaran bir Bulgar subayı.

Paprika (Kırmızı Biber): Türk gizli servisinin başkanı. Aynı zamanda "Aunt Jane" (Jane Teyze) diye anıldı. Özellikle Bulgaristan konusunda istihbarat verdi.

Poinsetta (Sarı çiçekli bir tropikal bitki): Polonya istihbaratı.

Poppy (Haşhaş): Gander'in Yunanlı kuryesi.

Rose (Gül): Archibald Walker. Socony Vacuum Petrol Şirketi'nin temsilcisi. Bulgar işlerinde uzman.

Vervain (Mineçiçeği): Emanuel Voska. İstihbarat da toplayan OWI görevlisi.

Not: OSS'nin İstanbul kolu, aralarında Tokyo'daki Türk ve Bul-

gar diplomatları, Sofya ile Ankara'daki Japon büyükelçilikleri görevlilerinin yer aldığı "Fish" (Balık) kod adlı ayrı bir ajan ağına da sahipti.

II. OSS DOGWOOD CEREUS "ÇİÇEK" AĞI
(Kısmi liste)

Begonia (Begonya): Avusturya Nazi partisinin bir üyesi, Ordu Ekonomik Dairesi'nde (Wehrwirtschaftsant) görevliydi.*

Cassia (Çin Tarçını): Franz Josef Messner. Semperit Şirketi Viyana Temsilciliği'nin yöneticisi. Avusturya milliyetçilerinin başı (Cassia Ağı).

Cereus: Archibald Coleman. Ağı yöneten Amerikalı OSS görevlisi.

Dahlia (Yıldızçiçeği): Fritz Fiala. Alman Elçiliği basın ataşesi ve SS subayı.*

Dogwood (Kızılcık benzeri ağaç): Alfred Schwarz. Ağın operasyonlarını asıl denetleyen Çek işadamı.

Hyacinth (Sümbül): Hans Willbrandt. İstanbul'da Alman göçmen profesör.

Iris (İris): Frantisek Laufer. Budapeşte ve Slovakya'daki SD ajanı.*

Jasmine (Yasemin): Yarbay Otto Hatz. Macar askeri ataşesi.*

Jacaranda (Brezilya'ya özgü bir ağaç): Luther Kovess. Macar Genelkurmayıyla bağlantıları yürüttü.*

Lotus: Berlin'den bilgi aktaran Çinli mühendis.

Magnolia (Manolya): Alexander Rustow. İstanbul'da Alman göçmen profesör. Alman muhaliflerle bağlantıyı yürüttü.

Oleander (Zakkum): Holzmeister. Ankara'daki Alman mimarı.

Stock (Stok): Fransz Josef Ridiger. Semperit Şirketi yetkilisi ve Cassia ağının başkanı. Eylül 1944'te Müttefikler'e sığındı.

Trillium (Trilyum): Andre Gyorgy.* OSS kuryesi.

İstihbarat örgütleri

Abwehr: Amiral Canaris'in başkanlığını yaptığı Alman İstihbarat Dairesi. Askeri komuta altındaydı, ancak her alanda istihbarat toplardı; MI6 ve OSS'yle benzer nitelik taşıyordu.

Emniyet: Türk gizli polisi ve istihbarat örgütü.

MI6: OSS'nin İngiliz istihbaratındaki eşiti. Ancak İngiltere dışında karşı istihbarat yaptı; belgelerde Secret Intelligence Service (SIS) diye anılır.

MI9: Kaçaklara ve sağınmacılara yardım etmekle sorumlu İngiliz istihbarat birimi.

MU (Maritime Unit): Tekne kayık operasyonlarını yürüten OSS birimi.

NKVD: Sovyet gizli polisi ve istihbarat örgütü.

OSS (Office of Strategic Services): ABD'nin savaş dönemi sivil istihbarat dairesi; CIA'nın selefi.

OWI (Office of War Information): Haber ve propaganda yaymakla sorumlu savaş dönemi ABD örgütü.

SD (Sicherheitsdienst): Alman İmparatorluk Güvenlik Başkanlığı'nca (RSHA) yönetilen Alman istihbarat örgütü.

SI (Secret Intelligence): OSS'nin bilgi toplama ve değerlendirme birimi.

SO (Special Operations): İşgal altındaki ülkelerde gerilla ve kundaklama eylemleriyle görevli OSS birimi; SOE'nin eşiti.

SOE (Special Operations Executive): OSS'nin İngiliz eşiti.

X2: OSS karşı istihbarat birimi.

DK DOĞAN KİTAP

BARRY RUBİN

İstanbul Entrikaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan casusluk öyküleri

Yer: İstanbul...
İkinci Dünya Savaşı'nın casusluk merkezi.
Müttefik ve Mihver devletlere bağlı on yedi istihbarat örgütünün faaliyet gösterdiği bir kent... Ve bu örgütlere bilgi vererek geçimini sağlayan yüzlerce kişi...

Başlıca karakterler:
Güzel Macar şarkıcıya âşık olan biri Alman ve diğeri Amerikalı iki istihbarat ajanı...
Stalin'in baş suikastçısı...
Almanya'nın pusudaki büyükelçisi...
Müttefiklerle gizlice barış görüşmesi yapan Macar yöneticiler...
Üç dört tarafa da çalışıp kimin için kime ihanet ettiklerini bile zaman zaman unutan ajanlar...
İngiliz büyükelçisinin, tarihe en önemli casuslardan biri olarak geçecek mütevazı uşağı... Binlerce Yahudi'yi Alman toplama kamplarından kurtarmak için umutsuzca çabalayan temsilciler...
Ancak gerilim romanlarında rastlanabilecek olayların gerçekten yaşandığı bir kentin, İstanbul'un öyküsü...

Barry Rubin, İsrail'in disiplinler arası üniversitesi Herzliya bünyesinde hizmet veren GLORIA'nın (Küresel Araştırma ve Uluslararası İlişkiler Merkezi) yöneticisidir. Yazar halen Turkish Studies Journal, Middle East Review of International Affairs adlı akademik yayınların editörüdür. Barry Rubin'in yayımlanmış *The Truth About Syria, The Long War For Freedom: The Arab Struggle for Democracy in the Middle East, Hating America: A History, Yasir Arafat:A Political Biography* ve *Tragedy of the Middle East* adında eserleri vardır.

megapress Bookshop
megapress £14.—
106 Green Lanes, Newington Green London. N16 9EH
Tel: 020 7923 1485
info@megapress.co.uk • www.megapress.co.uk

ISBN 978-975-293-612-6
9 789752 936126